

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ СКОПЈЕ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ СКОПЈЕ

ЕКОНОМСКИТЕ ЕФЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:

проф. д-р Живко Атанасовски

Кандидат:

м-р Елизабета Џамбаска

Скопје, 2013 година

СОДРЖИНА

СОДРЖИНА	3
ЛИСТА НА ТАБЕЛИ	5
ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ	7
ВОВЕД	9
1. ГЛАВА ЗНАЧЕЊЕТО НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ЗА ОСТВАРУВАЊЕ НА ЦЕЛИТЕ НА ЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА	17
1.1. Поставеност на даночниот систем.....	32
1.1.1. Даночна структура.....	37
1.1.2. Даночни стимулации.....	41
1.1.3. Содавање бизнис-клима преку даночниот систем и даночната политика ..	48
1.1.4. Профилирање оптимален и ефикасен даночен систем.....	49
1.2. Значењето на јавните расходи.....	64
1.2.1. Значењето на структурата на јавните расходи.....	66
1.2.2. Економски ефекти на јавните расходи	68
1.3. Емпириските искуства за економските ефекти на фискалната политика	72
2. ГЛАВА МАКРОЕКОНОМСКИ И МИКРОЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА	79
2.1. Ефекти на фискалната политика на штедењето и инвестициите.....	80
2.1.1. Мерки на оданочувањето со кои се влијае на штедењето.....	86
2.1.2. Влијанието на даночната политика врз инвестициската активност.....	91
2.1.3. Политиката на јавните расходи со која се влијае на штедењето и инвестициите	100
2.1.4. Фискалните мерки и поттикнувањето на странските директни инвестиции.....	111
2.2. Влијанието на мерките на фискалната политика врз вработеноста	116
2.2.1. Ефекти на даночната политика врз вработеноста.....	119
2.2.2. Ефекти на политиката на јавните расходи врз вработеноста.....	123
2.3. Стабилизациска функција на буџетската политика	126
2.4. Мерките на фискалната политика во остварувањето на макроекономската стабилност	130
2.4.1. Регулирање на агрегатната побарувачка	141
2.4.2. Ефекти врз агрегатната понуда	152
2.4.3. Рестриktivна или експанзивна фискална и монетарна политика.....	165
3. ГЛАВА ЕМПИРИСКИТЕ ИСКУСТВА ЗА ЕКОНОМСКИТЕ ЕФЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА	169

3.1. ЕКОНОМСКИТЕ ЕФЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЕВРОПСКАТА УНИЈА 169	
3.2. ЕКОНОМСКИТЕ ЕФЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО САД.....	180
4. ГЛАВА ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	193
4.1. ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЛИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	193
4.2. ПОСТАВЕНОСТ НА ДАНОЧНИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	227
4.3. СТРУКТУРА И КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЈАВНИТЕ РАСХОДИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	235
5. ГЛАВА АНАЛИЗА НА ЕФЕКТИТЕ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА	243
5.1. ЕМПИРИСКА АНАЛИЗА ЗА МЕРЕЊЕ НА ЕФЕКТИТЕ НА ОДНОЧУВАЊЕТО ВРЗ НИВОТО НА ЕКОНОМСКИ РАСТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	243
5.2. ЕМПИРИСКА АНАЛИЗА ЗА ЗАВИСНОСТА НА СТАПКАТА НА ЕКОНОМСКИ РАСТ ОД НИВОТО И СТРУКТУРАТА НА ЈАВНИТЕ РАСХОДИ	263
ЗАКЛУЧОК.....	277
ПРИЛОЗИ	297
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	307

Листа на табели

Табела 1 Маргинални даночни стапки во земјите на ОЕЦД за високодоходовните групи .	59
Табела 2 Детерминанти на посакуваното национално штедење	86
Табела 3 Бруто-домашен производ во Република Македонија.....	195
Табела 4 Стапки на инфлација во Република Македонија во периодот 1991 -2010	203
Табела 5 Стапки на вработеност и невработеност во Република Македонија	218
Табела 6 Процент (%) на долгорочна невработеност во Република Македонија	219
Табела 7 Вкупни приходи на Централниот буџет на Република Македонија за периодот 2000-2010 година.....	230
Табела 8 Индикатори за деловно работење во Република Македонија според извештаите на Доинг Бусинес.....	233
Табела 9 Споредбени индикатори за плаќањето на даноците	234
Табела 10 Вкупни јавни расходи на Буџетот на Република Македонија за периодот 2000-2010 година	236
Табела 11 Структурно учество на јавните расходи на Буџетот на Република Македонија за периодот 2000-2010 година	237
Табела 12 Податоци за движењето на БДП и даночните стапки во Република Македонија во периодот 1996 - 2010 година	246
Табела 13 Симболи, опис и очекуван знак на променливите во регресијата за влијанието на даночната политика и економскиот раст	250
Табела 14 Резултати од направени регресии за влијанието на даночната политика и економскиот раст.....	255
Табела 15 Корелациска матрица и ВИФказател за прва направена регресија	256
Табела 16 Корелациска матрица и ВИФказател за втора направена регресија (без независна променлива физички капитал - К)	257
Табела 17 Корелациска матрица и ВИФказател за направена трета регресија со изземена независна променлива вработеност (Л).....	258
Табела 18 Корелациска матрица и ВИФказател за четврта направена регресија со изземени независни променливи физички капитал и вработеност (К и Л)	259
Табела 19 БДП и вкупните јавни расходи на консолидираниот Буџет на Република Македонија во периодот 1997-2010 година	265

Табела 20 Символи, опис и очекуван знак на променливите во регресијата за влијанието на јавните расходи и економскиот раст.....	268
Табела 21 Критериуми за избор на статистички најдобра регресија.....	270
Табела 22 Резултати од направени регресии за влијанието на јавните расходи и економскиот раст.....	272
Табела 23 Резултати од направени регресии за влијанието на јавните расходи и економскиот раст.....	273

Листа на графикони

Графикон 1 Шематски приказ на факторите од кои зависи нивото на вработеноста и националниот доход (според Ц. М. Кејнз).....	20
Графикон 2 Општа рамнотежа во моделот ИСПМ.....	135
Графикон 3 Маргинален коефициент на потрошувачка.....	143
Графикон 4 Кејнзијански крст - Рамнотежа на потрошувачка	144
Графикон 5 Постигнување рамнотежа според Кејнзијанскиот крст.....	145
Графикон 6 Влијанието на зголемувањето на јавната потрошувачка.....	146
Графикон 7 Влијанието на намалувањето на даноците	148
Графикон 8 Моделот на макроекономска рамнотежа	149
Графикон 9 Теорија за преферирање ликвидни средства.....	150
Графикон 10 Ефекти на привремено зголемување на државните набавки.....	154
Графикон 11 Ефектот од порастот на државните набавки врз кривата на агрегатната побарувачка	156
Графикон 12 Монетарна неутралност во моделот АДАС.....	160
Графикон 13 Неантиципиран пораст на понудата на пари	162
Графикон 14 Антиципиран пораст на понудата на пари.....	163
Графикон 15 Промени во даночната структура во земјите-членки на ЕУ во периодот од 2001 до 2008 година	176
Графикон 16 Јавниот долг како % од БДП	177
Графикон 17 Стапки на економски раст на БДП во Република Македонија	196
Графикон 18 Стапки на вработеност и невработеност во проценти (%) во Република Македонија.....	198
Графикон 19 Вкупен јавен долг на Република Македонија како % од БДП (според ГФС методологија и Законот за јавен долг) за периодот 1999-2009 година	208
Графикон 20 Вкупен долг на Централната Влада на Република Македонија како % од БДП за периодот 2001-2012 година.....	209
Графикон 21 Структура на јавните приходи и расходи на Буџетот на Република Македонија.....	210

Графикон 22 Структурно учество на јавните приходи во Буџетот на Република Македонија	212
Графикон 23 Структурно учество на јавните расходи во Буџетот на Република Македонија	214
Графикон 24 Структурно учество на даноците во вкупните даночни приходи во Република Македонија за периодот 2000-2010.....	231
Графикон 25 Структура на вкупните расходи на Буџетот на Република Македонија во 1997 година.....	238
Графикон 26 Структура на вкупните расходи на Буџетот на Република Македонија во 2010 година.....	238
Графикон 27 Структурно учество на капиталните расходи на Централниот буџет на Република Македонија за периодот 2006-2009 година	240
Графикон 28 Структурно учество на капиталните расходи на Централниот буџет на Република Македонија за 2010 и 2011 година	241
Графикон 29 Тренд на движење на БДП и вкупните расходи во Република Македонија во периодот 1997-2010 година.....	266

ВОВЕД

Процесот на економски раст, уште од многу одамна бил предмет на анализа на голем број економисти. Тие се интересирале што е тоа што едни народи ги прави богати, а други сиромашни, односно како да се постигне повисок степен на економски раст со релативно исто ниво на факторски инпути. Адам Смит (Адам Смит) е првиот економски мислител кој изградил систем на економска теорија и се смета за основоположник на економијата како самостојна наука. Неговото дело „Богатството на народите“, објавено во 1776 година, зборува за тоа како се создава, од кои фактори е детерминирано и на кој начин и зошто е потребно богатството да се зголемува. Според неговото учење, изворот на растот е функционирањето на пазарот ослободено од какво било надворешно влијание и активности кои ги преземаат учесниците на пазарот водени од поттикот за остварување поголем профит. Тој укажува дека зголемувањето на пазарите и порастот на приносите и екстерналиите, како резултат на поделбата на трудот (поголемата специјализација на трудот), го забрзува економскиот раст. На почетокот на 19. век учењето на Давид Рикардо (Давид Рикардо) ги нагласува инвестициите во машини и опрема (капитал – физички капитал), како фактор за пораст на вкупниот доход по глава на жител. Карл Маркс (Карл Маркс), следејќи го учењето на Рикардо, за главни извори на економскиот раст ги смета инвестициите во машини и опрема и акумулацијата на капиталот. Учењето на Џон Стјуарт Мил (Џон Стјуарт Мил) се разликува од претходните толкувања за изворите на економскиот раст. Тој сметал дека образованието и науката се движечките сили на економскиот раст. Економската активност која слободно се одвива на пазарот, според класичарите, мора да биде проследена со соодветно развиена општествена и социјална инфраструктура. Развојот на пазарните сили и економскиот раст секогаш се проследени со нееднаквости во системот.

Модерната економска теорија, пак, произлегува од „Кејнзијанската револуција“. Делото „Општа теорија на вработеноста, каматата и парите“ на Џон Мејнард Кејнс (Џон Мејнард Кејнс) од 1936 година, претставува пресвртница и патоказ за понатамошниот развој на теоријата на економскиот раст и го издигнува Кејнс на пиедесталот како основоположник, односно „татко“ на државниот интервенционизам и на модерната макроекономија. Кејнс во центарот на своите

истражувања зборува за вработеноста и невработеноста, за националниот доход, ефективната побарувачка, склоноста кон потрошувачка, поттикот кон инвестиции, преферирањето на ликвидни средства, за каматата и слично.

Економската улога на државата доби посебно значење и во Големата светска криза од триесеттите години на ЦЦ век. Оттогаш наваму државните интервенции во економијата, иако различни по опфат и интензитет од земја до земја, зависно од доминантната политичка и економска филозофија, постојано се присутни. Прашањето за државна интервенција и нејзиниот интензитет е присутно и во актуелната финансиска и економска криза што го зафати светот. Дали начините и мерките за излез од кризата можеме да ги бараме во мерките на економската политика? Како може во услови на рецесија да се раздвижи економската активност? Кои економски фактори ќе овозможат остварување повисока стапка на економски раст или, пак, ќе ја задржат на постојното ниво? Каква е улогата на фискалната политика во функционирањето на економијата? Какво е значењето на фискалната политика и на фискалниот систем за остварување на целите на економската политика? Какви економски ефекти предизвикува врз националниот доход, штедењето, инвестициите, вработеноста и невработеноста и дали тие може да се квантифицираат?

Пронаоѓањето одговори на ваквите прашања претставува поттик за анализа на темата на оваа докторска дисертација. Анализата на теоретските поставки и на механизмите на дејствување на фискалната политика претставува база за понатамошното елаборирање на значењето на економските ефекти на оваа политика, во добивањето одговор на претходно поставените прашања.

Фискалната стабилност и одржливост на фискалниот систем претставуваат неопходна детерминанта за остварување економски раст, како и предуслов за остварување повисоко ниво на економски развој. Оттука, анализата на економските ефекти на фискалната политика, општо и посебно, во Република Македонија, е интригантна тема, пред сè поради мултифункционалната анализа која се бара да се спроведе и поради фактот што јавните приходи и јавните расходи како фискална и економска категорија претставуваат комплексни елементи со теоретско и практично значење. Затоа, мотивот на оваа докторска дисертација е да се даде една заокружена анализа на економските ефекти на фискалната политика преку соодветни модели, со цел да се измерат ефектите на оданочувањето и на јавните расходи врз стапката

на раст на БДП. Оваа анализа ќе ни покаже какво е влијанието на сите фактори на економскиот раст врз остварувањето повисоко ниво на БДП, но исто така ќе овозможи да се утврди потребното ниво на јавните расходи за да се остварат целите и задачите на државната интервенција во економијата. Ваквиот пристап дава уште поголема тежина на темата на дисертацијата.

Посебно интересно за темата е анализата на проблематиката што се однесува на Република Македонија. Анализата најпрвин дава приказ на состојбата во економијата, потоа се елаборирани економските ефекти на оданочувањето и на јавните расходи врз нивото на БДП и стапката на економскиот раст.

ОБРАЗЛОЖЕНИЕ НА ТЕЗИТЕ

Јавните финансии претставуваат посебна научна дисциплина, во која се изучуваат методите, средствата и односите што настануваат во процесот на создавањето на јавните приходи и во процесот на финансирањето, распределбата и употребата на финансиските средства. Јавните финансии како научна дисциплина ги откриваат закономерностите и специфичностите на финансиските феномени и ефектите што тие ги предизвикуваат на макроекономски и на микроекономски план.

Според презентираниите тези на оваа докторска дисертација, анализата ги опфаќа основните елементи на фискалната политика (поставеност на даночниот систем и структурата и карактеристиките на јавните расходи) врз кои се базира финансиската активност на државата, како и микро и макроекономските ефекти што произлегуваат од мерките на фискалната политика врз штедењето, инвестициите и вработеноста со посебен осврт и врз Република Македонија. Докторската дисертација вклучува пет засебни глави. Во првата и втората глава се презентираат теоретските поставки и образложенијата на ефектите на фискалната политика врз штедењето, инвестициите, вработеноста и невработеноста, додека во третата глава се презентираат емпириски податоци за темата што се однесуваат на земјите од Европската Унија и САД. Четвртата глава претставува обработка на темата на примерот на Република Македонија, додека во петта глава се презентираат резултатите добиени од економетрискиот модел за мерење на ефектите на фискалната политика врз нивото на економскиот раст во Република Македонија.

Во воведот на трудот најпрвин се дефинира поимот „финансии“. Дефинирано во најшироко значење, поимот „финансии“ претставува севкупност на парични

односи, односно целокупното работење, акти и дејства со кои се засноваат и гаснат имотно-правните односи изразени во пари. Појдувајќи од вака широкото дефинирање на поимот „финансии“ се издвојува еден дел за јавни финансии, кој претставува посебна научна дисциплина. Јавните финансии ги опфаќаат финансиските односи и процеси што настануваат од активноста на државата и другите јавно-правни тела, во врска со обезбедувањето, чувањето и распределбата, односно употребата на паричните средства за извршување на државните функции и функционирањето на јавните служби. Еволуирањето на поставките на јавните финансии ни овозможуваат полесно да ја разбереме нивната сегашна улога во економијата и претставува основа за разграничување на функциите на јавните финансии: алокациската, дистрибутивната и стабилизационската функција.

Суштински, квантитативни и квалитативни промени јавните финансии доживуваат со новиот концепт на Кејнзијанската теорија. Новите идеи за потребата од државен интервенционизам и за дефинирање нови задачи на јавните финансии ја формулираа фискалната политика како модерна концепција за јавните финансии. Кејнзијанската теорија смета дека основен економски проблем е недоволната агрегатна побарувачка. Според тоа, задача на државата е да обезбеди такво ниво на агрегатна побарувачка кое би одговарало на нивото на националниот доход при услови на полна вработеност. Затоа фискалната политика треба да овозможи создавање дополнителна инвестициска и потрошна побарувачка, преку соодветна политика на јавни работи и експанзија на државните расходи. Во делот на даночната политика, исто така, треба да постои прогресивно оданочување, со кое повеќе ќе се зафаќа делот од доходот наменет за заштеда, а помалку делот од доходот наменет за потрошувачка, со цел да се спречува опаѓањето на склоноста кон потрошувачка.

Ваквите ставови на Кејнзијанската теорија се предмет на интерес на неговите следбеници неокејнзијанци, но исто така и на следбениците на класичната теорија, неокласичарите кои, пак, поттикнати од недостатоците на примената на кејнзијанските ставови за фискалната политика, објаснување бараат во модификации на класичната теорија.

Анализата на теоретските поставки и еволутивниот развој на јавните финансии како научна дисциплина и на фискалната политика претставува база за понатамошното елаборирање на значењето на мерките на фискалната политика за постигнување повисока стапка на раст на БДП и економски развој.

Детална анализа на елементите на фискалната политика се презентира во првата глава насловена како ***Значењето на фискалната политика за остварување на целите на економската политика*** која во себе вклучува анализа на поставеноста на даночниот систем, даночната структура, даночни стимулации и профилирањето на ефикасен даночен систем. Во делот на анализата на јавните расходи, под наслов ***Значењето на јавните расходи*** образложени се темите за поимно дефинирање на јавните расходи, теоријата за јавните расходи и трендот на пораст на јавните расходи, структурата и карактеристиките на јавните расходи, со цел да се дефинираат ефектите што тие ги предизвикуваат во економијата. Овде се презентирани и емпириски искуства за економските ефекти на фискалната политика.

Економските ефекти на фискалната политика можат да се разграничат на макроекономски и микроекономски ефекти. Тие ќе бидат предмет на разработка во втората глава од докторската дисертација. Фискалната политика предизвикува ефекти врз штедењето и инвестициите, поточно може да се разграничат на ефекти предизвикани од даночната политика и ефекти предизвикани од политиката на јавни расходи. Притоа предмет на анализа ќе биде ефектот врз штедењето кај населението и кај приватниот сектор.

Анализата на ефектите на фискалната политика врз инвестициите, се однесува прво на влијанието на даночната политика на инвестициската активност, како и на влијанието на државата преку политиката на јавни расходи за заживувањето на инвестициите. Посебно е значајна темата која ги образложува влијанијата на фискалните мерки за стимулирање на странските директни инвестиции заради промовирање економски раст во земјата.

Според истиот редослед, во насловот ***Влијанието на мерките на фискалната политика врз вработеноста*** се анализираат економските ефекти на даночната политика врз вработеноста и економските ефекти на политиката на јавни расходи врз вработеноста.

Стабилизациската функција на буџетската политика и мерките на фискалната политика во остварувањето макроекономска стабилност се предмет на елаборирање во склоп на втората глава. Во овој дел се даде осврт на различни економски школи и нивното мислење за начинот на кој се остварува економската цел – макроекономска рамнотежа. Затоа, детално се анализирани општоприфатените

економски мислења за регулирање на агрегатната побарувачка со мерки на фискалната политика, како и ефектите на агрегатната понуда. Добиените сознанија ќе ни послужат подобро да го разбереме функционирањето на економијата и можностите што како арсенал на мерки на фискалната политика ни стојат на располагање за да се воспостави макроекономска рамнотежа во економијата, како предуслов на економски раст во земјата. Дилемата што се наметнува и на која ќе се потрудиме да дадеме соодветен одговор е рестриктивна или експанзивна фискална политика. Аргументите за и против се елаборирани во овој дел на докторската дисертација. Ваквата слика за економијата во која се анализираат мерките на фискалната политика за остварувањето на макроекономската стабилност е непотполна ако таа не го земе предвид влијанието на монетарната политика.

Третата глава од тезите на докторската дисертација под наслов *Емпириските искуства за економските ефекти на фискалната политика* претставува презентација на искуствата од примената на фискалната политика во одредени земји, односно заедници. Конкретно, анализите на економските ефекти се однесуваат на земјите од Европската Унија и на САД. Искуствата претставуваат основа за компаративна анализа на добиените резултати со претходно презентираната теоретска основа за нив, како и водич и основа за вршење исти такви емпириски мерења на економските ефекти на фискалната политика во Република Македонија. Емпириските податоци ќе ни помогнат не само да ја потврдиме или негираме теоретската анализа за ефектите на фискалната политика, туку и реално да ја согледаме позицијата во која се наоѓа Република Македонија, споредено со другите земји. Оваа глава е од посебно значење и ги даде насоките за крајните заклучоци.

Главата четири се однесува на *Економските аспекти на фискалната политика во Република Македонија*. Макроекономските индикатори, како стапката на економски раст, стапката на инфлација, нивото на вработеност (и невработеност), реалниот БДП, даваат приказ на економската активност и достигнатото ниво на економски раст во Република Македонија. Понатамошната анализа се однесува на карактеристиките на јавните приходи, поточно поставеноста на даночниот систем прикажана преку даночната структура, даночната политика, јавниот долг и структурата и карактеристиките на јавните расходи во Република Македонија.

Последната глава *Анализа на ефектите на фискалната политика* од докторската дисертација ги презентира добиените резултати од применетиот економетриски модел за мерење на ефектите на фискалната политика врз нивото на економскиот раст во Република Македонија. Посебно се презентирани добиените резултати за мерењето на ефектите на оданочувањето врз економскиот раст во Република Македонија и добиените резултати за мерењата на ефектите на јавните расходи врз економскиот раст во Република Македонија. Добиените резултати прикажани овде емпириски ги потврдуваат заклучните согледувања кои се сумирани на крајот од докторската дисертација заедно со препораките.

1. глава   Значењето на фискалната политика за остварување на целите на економската политика

Теоретските концепции за науката за јавни финансии значајно се разликуваат во споредба со доминантната теорија и сфаќањата од 19. и 20. век. Изменетите економски услови се појавиле по Првата светска војна и големата економска криза од 1929 година која траеше сè до почетокот на 1941 година со почетокот на Втората светска војна. Големiot пад на производството, порастот на невработеноста предизвикаа поттикнување на инфлациската спирала, пораст на сиромаштијата и големи социјални немири. Економската состојба наметна современи пристапи и погледи во толкувањето на економската теорија и во нивното применување во реалноста. Се промени карактерот и улогата на јавните финансии. Претходното дефинирање на фискалната политика како систем за собирање и трошење на јавните средства, кое претставува, пред сè, тесно детерминирање на нејзините фискални функции и неутралност во однос на економските движења, одамна е напуштено. Сега посебна важност се придава на државното интервенирање при што императив е економската стабилност и поттикнувањето на економскиот раст, како и економските ефекти што ги предизвикуваат фискалните мерки на макроекономски план и на реакцијата на економските субјекти.

Радикално се променети и сфаќањата во поглед на строгата буџетска рамнотежа. Буџетската рамнотежа не треба да се разгледува изолирано како засебен сегмент. Напротив, таа треба да се анализира во склоп со економската рамнотежа и нејзиното остварување само за себе не треба да претставува крајна цел. Егзистирањето на буџетската нерамнотежа некогаш претставува посакувана состојба со која се постигнува повисока вработеност и економска стабилност.

Промена во сфаќањата се забележува и за јавните заеми. Класичната теорија претпочитала јавните расходи да бидат покриени со јавните приходи. Јавен заем се споменува како нередовен извор на финансирање и само како опција за финансирање вонредни расходи. Во современата теорија, јавниот заем добива третман на постојан и важен извор на финансирање. Оправданоста за јавното задолжување се гледа во реализацијата на поставените економски цели, пред сè, во насока на поттикнување на економската активност. Впрочем, сè додека јавниот долг

се движи во границите на редовно сервисирање (отплата на долгот) без одредени притисоци кои ја загрозуваат економската рамнотежа и предизвикуваат инфлаторен притисок, задолженоста на земјата е прифатлива.

Фискалната политика е финансиска политика која во голем дел е наменета за остварување нефискални економски и социјално-политички цели. Интегрираноста на економскиот систем и мерките на фискалната политика се основна карактеристика на современата теорија. Соодветната примена на фискалната политика, монетарната политика, надворешно-трговската политика и политиката на доход овозможува реализација на поставените цели.

Современата теорија прави разграничување на фискалната политика во потесна и во поширока смисла. Фискалната политика претставува процес на обликување на даноците и јавните расходи со цел да се намали јазот помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП кој е резултат на деловните циклуси и придонесува за одржување полна вработеност во економијата ослободена од инфлација и дефлација.

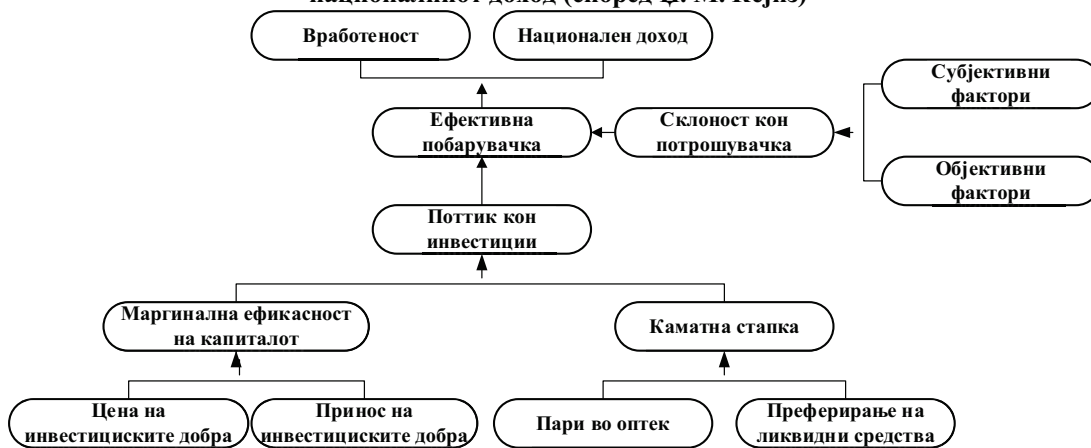
Дефинирано во потесна смисла, фискалната политика означува употреба на фискалните приходи (најчесто даноците, нефискалните приходи и таксите) и буџетските расходи во согласност со остварувањето на целите и задачите на економската политика. Во поширока смисла, фискалната политика означува манипулација со јавните приходи, јавните расходи и јавното задолжување за неутрализирање на цикличните флукуации во економските движења, воспоставувајќи хармоничен однос помеѓу агрегатната понуда и ефективната побарувачка.

Основен инструмент на фискалната политика е државниот буџет. Буџетот претставува годишен преглед, односно план на државните или јавни приходи и расходи. Јавните приходи се средства што државата ги има на располагање и најголем дел ги остварува од даноците (директни и индиректни даноци), но и од други извори на финансирање кои се неданочни приходи (профити од јавни претпријатија, такси итн.). Јавните расходи се, всушност, трошењата на државата за различни потреби (материјални трошоци за функционирање на државата, плати на вработените во јавната администрација, купување добра и услуги за потребите на Владата, јавни инвестиции итн.). Користејќи ги јавните приходи и јавните расходи, фискалната политика е инструмент за остварување на поставените цели.

Прв пат терминот „фискална политика“ го спомнува основоположникот на државниот интервенционизам, Џон Мајнард Кејнз, во познатото дело „Општа теорија за вработеноста, каматата и парите“. Со ова дело Кејнз направи пресвртница во економијата. Објаснувајќи ги своите ставови за функционирањето на економиите и воспоставувањето на макроекономската рамнотежа во потполност ги негираше поставките на дотогаш прифатената класична економска доктрина (Жан Батист Сеј и Дејвид Рикардо). Според класичното учење, понудата сама по себе создава побарувачка на соодветното ниво и автоматски се воспоставува рамнотежа во економијата. Ваквите тврдења Кејнз ги отфрли како неточни докажувајќи дека спонтаното функционирање на економијата не создава механизам со кој автоматски секогаш би се воспоставила економска рамнотежа. Отсуството на таков автоматски механизам за воспоставување економска рамнотежа создава проблем на невработеност и неможност за постигнување поголема економска активност, а со тоа и остварување економски раст. Државната интервенција со различни мерки на фискалната политика треба да создаде таков механизам за поттикнување на економската активност што, пред сè, ќе ја доведе економијата во состојба на економска рамнотежа и ќе поттикне економски раст.

Проблемите на економскиот раст во теоријата на Кејнз претставуваат комплементарен сегмент на неговата теорија на доходот. Во оваа теорија на доходот централен проблем што Кејнз го изучува е вработеноста и националниот доход. За да го објасни влијанието на решавачките фактори врз нивото на вработеноста и националниот доход, тој тргнува од претпоставката дека исти фактори влијаат на големината на вработеноста и националниот доход. Нивното влијание се изразува преку факторот **ефективна побарувачка**. Според Кејнз, поимот „ефективна побарувачка“ ја подразбира платежната способност за купување потрошни и инвестициски добра. Шематскиот приказ за факторите од кои зависи нивото на вработеноста и националниот доход во една економија и насоката во која се движи нивното влијание изгледа вака:

Графикон 1 Шематски приказ на факторите од кои зависи нивото на вработеноста и националниот доход (според Ц. М. Кејнз)

Според Кејнз, ефективната побарувачка зависи од два главни фактори: склоноста кон потрошувачка и поттикот кон инвестиции. Склоноста кон потрошувачка ја смета за променлива големина, која зависи од бројни субјективни и објективни фактори, додека поттикот кон инвестиции го објаснува преку дејството на факторот маргинална ефикасност на капиталот и факторот каматна стапка.

Висината на маргиналната ефикасност на капиталот ја објаснува со дејството на два главни фактори: цената на инвестициските добра (сегашна) и приносот на капиталните (инвестициски) добра (иден принос).

Каматата и каматната стапка имаат мошне големо значење. Висината на каматната стапка зависи од количеството пари во оптек и преферирањето ликвидни средства.

Националниот доход (S), според Кејнз, се состои од потрошувачка (C) и штедење (S), $Y = C + S$. Според тоа, потрошувачката е еднаква на националниот доход намален за износот на штедењето, односно $C = Y - S$, додека штедењето е еднакво на националниот доход намален за износот на потрошувачката $S = Y - C$.

Значајна категорија за објаснувањето е склоноста кон потрошувачка. Склоноста кон потрошувачка е показател за психолошката спремност на луѓето да купуваат одредени потрошни добра. На ниво на економија покажува колкав дел од националниот доход е наменет за лична потрошувачка. Таа се изразува преку односот меѓу потрошувачката и националниот доход. Покрај поимот „склоност кон потрошувачка“, Кејнз го употребува и поимот „маргинална склоност кон потрошувачка“. Маргиналната склоност кон потрошувачка ја означува

дополнителната потрошувачка, која е резултат од дополнително остварена единица на националниот доход.

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

МПЦ - маргинална склоност кон потрошувачка

ΔЦ - пораст на потрошувачката

Врз основа на анализата на склоноста кон потрошувачката што тој ја направил кај лица со различна големина на доход или во услови кога доаѓа до промена на доходот (зголемување или намалување), заклучил дека склоноста кон потрошувачката е поголема кај лица со помал доход и дека таа има обратнопропорционален однос со порастот на доходот. Склоноста кон потрошувачка се намалува со порастот на доходот. На ниво на национална економија, заклучува дека склоноста кон побарувачката расте со побавно темпо од порастот на националниот доход и тоа го објаснува со фактот дека задоволството од зголемената потрошувачка се намалува во онаа мера во која се задоволуваат човечките потреби.

Објективни фактори од кои зависи склоноста кон потрошувачка се: наемнината, доходот, промените во вредноста на капиталот, каматната стапка, даночната политика и предвидувањето на сегашниот и на идниот доход. Субјективни фактори кои ја детерминираат склоноста кон потрошувачка, според Кејнз, се: резервите, каматата, поттикот кон претприемчивост, поттикот кон ликвидност, поттикот кон финансиска претпазливост и други.

За да го објасни вториот битен фактор кој ја детерминира ефективната побарувачка, поттикот кон инвестиции, тој најпрвин ја објаснува склоноста кон штедење која е основен извор на инвестициите. Штедењето претставува вишок на доход над она што се троши за лична потрошувачка. Пандан на склоноста кон потрошувачка е склоноста кон штедење. Тој го покажува односот меѓу штедењето и националниот доход и покажува кој дел од националниот доход се заштедува, односно се употребува за инвестиции или се држи во ликвидна состојба.

Како и кај склоноста кон потрошувачка, така и кај склоноста кон штедење, тој зборува за маргинална склоност кон штедење и под тој поим го подразбира односот меѓу дополнителното штедење од дополнителната единица национален доход.

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

МПС - маргинална склоност кон штедење

ΔC - пораст на штедењето

ΔS - пораст на националниот доход

Склоноста кон штедење е повисока кај лицата со повисок доход и е во правопрпорционален однос со доходот, т.е. со зголемувањето на доходот се зголемува и склоноста кон штедење. Кејнз е првиот економист кој се спротивстави на учењето на приврзаниците на класичната школа според кои штедењето автоматски се претвора во инвестиции и се воспоставува рамнотежа помеѓу штедењето и инвестициите ($S = I$). Смета дека ваква рамнотежа не постои кога се случува штедењето да биде поголемо или помало од инвестициите. Во овој случај и во претходно споменатото намалување на склоноста кон потрошувачката Кејнз ја согледува потребата од државно интервенирање. Поточно, тој смета дека со примена на мерки на државата може да се влијае на покачување на склоноста кон потрошувачка, која ќе овозможи пораст на доходот и вработеноста. При отстранувањето на нарушувањата на рамнотежата меѓу штедењето и инвестициите, посебно значајна е каматната стапка.

Поттикот кон инвестиции за Кејнз претставува мотивот на сопствениците на заштедените пари и на претприемачите да ги употребат парите за набавка на инвестициски добра. Поттикот кон инвестиции зависи од два фактори: маргиналната ефикасност на капиталот и каматната стапка. Маргинална ефикасност на капиталот претставува максимално очекуваната стапка на добивка од единица вложен капитал, додека за каматната стапка Кејнз вели дека е цена што треба да му се надомести на сопственикот на пари за да се откаже привремено од нивното користење или држење во ликвидна состојба. Таа, всушност, претставува цена која ја урамнотежува понудата и побарувачката на пари со количеството на расположливите пари.

Во крајна линија, Кејнз утврдил дека поттикот кон инвестиции зависи од разликата меѓу претходно објаснетите два фактори, од маргиналната ефикасност на капиталот и од висината на каматната стапка. Колку е поголема таа разлика, толку се поголеми и можностите за инвестирање и обратно. Кога маргиналната

ефикасност на капиталот ќе се изедначи со висината на каматната стапка, тогаш престанува и интересот за инвестирање.

Значењето на Кејнзовата теорија е огромно. Самиот ќе напише „... пишувам книга за една (нова) економска теорија која, верувам, ќе предизвика вистинска револуција во сфаќањата на економските проблеми во светот – можеби не веднаш, но секако, во текот на следните десет години. (Џон Мејnard Кејнз)“.¹ Со своето учење дал реална дијагноза на состојбата во која се наоѓал капитализмот во времето на Големата економска криза и непосредно по неа. Тој говори за постоењето на некои суштински проблеми во капитализмот, како што се хроничната невработеност, противречност меѓу штедењето и потрошувачката, опаѓање на профитната стапка (маргинална ефикасност на капиталот) и други. Освен тоа, Кејнз внесе револуционерни размислувања во економијата како пресврт од микроекономија кон макроекономија, од монетарни кон реални агрегати, постоење на државна интервенција, ја постави хипотезата на агрегатната потрошувачка и штедењето, ја истакна издвоеноста на штедењето и инвестициите и други. Како една од слабостите што се наведува за Кејнзовото учење е тоа што теоријата се потпира на претпоставките на затворена економија.

Следбеникот на Кејнз, Аба Лернер (Абба Лернер), ја продлабочува анализата на фискалната политика и ги проширува задачите на фискалната политика, со што им доделува поголема улога и значење врзувајќи ги за нов термин - „функционални финансии“. Функционалните финансии се однесуваат на тврдењето дека државата треба да финансира и презема мерки и активности за да постигне стриктно дефинирани цели како што се контролирање и водење на деловните циклуси, постигнување состојба на полна вработеност во економијата, обезбедување ниска инфлација и услови за економски раст.

Принципите на функционалните финансии тргнуваат од ставот дека економијата нема механизам за саморегулирање, односно потребно е државата да интервенира со цел да обезбеди предуслови за просперитет и економски раст. Парите се создадени од државата и таа треба да менаџира со нив. Значењето на фискалната политика е огромно и примената на инструментите на фискалната политика треба да овозможи не само постигнување економска рамнотежа, туку и

---

¹ Методија Стојков, „Развој на економската мисла“, опцијстр. 251

зголемена економска активност и остварување полна вработеност. Износот и учеството на јавни расходи во БДП треба да се утврди на она ниво со кое ќе се оствари посакуваното ниво на економска активност и стапка на економски раст, при што употребата на даноците како инструмент на фискалната политика ќе се ограничи на ниво со кое тие ќе имаат позитивни економски ефекти, а не да се користат како извор на зголемени приходи во буџетот на економијата.

Според Лернер, фискалната политика треба да се раководи од следните три правила:²

1. Државата треба да воспоставува урамнотежена агрегатна побарувачка. Доколку агрегатната побарувачка е на пониско ниво, исто како и економската активност и вкупното производство, се јавува прекумерна невработеност. Државата со примена на мерките на фискалната политика треба да ги намали даноците или да ги зголеми јавните расходи за да ја поттикне и зголеми агрегатната побарувачка. Во спротивен случај, доколку агрегатната побарувачка е на многу повисоко ниво, државата, за да ја спречи инфлацијата, применува мерки за редуцирање на сопствените јавни расходи или за зголемување на даноците.
2. Државата треба да ја усогласува каматната стапка да соодветствува на оптималното ниво на инвестиции. Каматната стапка во економиите варира во зависност од состојбата на пазарот на капитал, од понудата и од побарувачката на позајмливи средства. Доколку постои состојба на помала побарувачка на позајмливи средства, државата се задолжува и со тоа ја зголемува понудата на пари и ја намалува висината на каматната стапка. Спротивно на тоа, кога каматната стапка е формирана на повисоко ниво и целта е таа да се задржи на истото ниво или да се намали, преку позајмување пари или со отплатата на јавниот долг државата повлекува пари од економијата и на тој начин ја урамнотежува каматната стапка.
3. Доколку примената на претходните две правила предизвикува судир со принципите на балансиран буџет и со ограниченоста од задолжување (преголем јавен долг), државата има можност за вршење емисија или

---

² <http://econlib.org/library/Enc/bjcs/Lerner.html>

повлекување пари како инструмент со кој може да ги исполни претходните две групи задачи.

Учењата за државниот интервенционизам и примената на мерките на фискалната економија на Кејнз и Лернер дадоа значајни резултати за решавањето на Големата криза од 30-тите години и за економската експанзија по Втората светска војна. Овие учења станаа основи за принципите на функционирањето на економијата и економската политика. Во периодот на доцните 60-ти и почетокот на 70-тите години од минатиот век, Кејнзовото учење беше жестоко критикувано. На удар на критиките беше и теоријата за функционалните финансии на Лернер. Функционалните финансии го изгубија значењето како основи на економската политика во постигнувањето на поставените цели. Примената на правилата на фискалната политика не ја водеше економијата кон посакуваната состојба. Посакуваните ниски стапки (3%) на невработеност и ниско ниво на инфлација претставуваа невозможна мисија за остварување. Лернеровите правила на функционалните финансии не можеа да дадат објаснување како да се поттикне економската активност за да се намали невработеноста, без притоа да се зголеми инфлацијата. Не може да дадат одговор и на прашањето што да се направи кога примената на правилата на функционалните финансии не овозможуваат да се постигнат ниско ниво на инфлација и ниска стапка на невработеност. Препознавајќи ги овие проблеми, Лернер разработува своја теорија за макроекономијата во која остава можност за воспоставување повеќекратна рамнотежа и постоење состојба на инфлација предизвикана од агрегатната понуда.

Во исто време, во периодот по Големата економска криза се создавала и нова концепција за економијата. Американскиот економист Пол Самуелсон (Паул Самуелсон), добитник на Нобеловата награда за економија во 1970 година, е творецот на синтетичката концепција за економијата, која дава одговори на трите битни прашања за економијата: што да се произведува, како да се произведува и за кого да се произведува. Тој е основач на неокејнзијанската економија, но исто така е значајна личност и за развојот на неокласичната економија. Неговите учења за економијата и решавањето на економските проблеми се синтетизирани во т.н. **мајстрем економистска** која сè уште е доминантно учење и во себе ги инкорпорира микроекономските неокласични принципи и кејнзијанската макроекономија.

Фискалната политика, според Самуелсон, бара разграничување на два типа фискална политика: краткорочна и долгорочна. Краткорочната фискална политика има за цел да обезбеди стабилизација на економијата, додека долгорочната фискална политика да ја придвижи економската активност и да оствари повисоки стапки на економски раст.

Тврдењата дека фискалната политика ги решава проблемите на деловните циклуси, според Самуелсон, не е точно. „Деловните циклуси се редовно присутни, а фискалната политика дејствува подобро во теорија отколку во пракса“.³

Современиот фискален систем има вградени автоматски стабилизатори кои преку даноците и расходите дејствуваат за стабилизација на економијата. Но, автоматските стабилизатори можат само делумно да ги отстранат негативните влијанија од флукуациите на деловните циклуси. Справувањето со проблемите во економијата, сепак, останува задача на дискреционата фискална и монетарна политика.

Дискреционата фискална политика подразбира донесување закони за промена во структурата на фискалниот систем. Основни инструменти на дискреционата фискална политика, според учењето на Самуелсон, се организирање јавна работа, капитални програми, проекти за вработувања во јавен сектор и промени на даночните стапки. Спроведувањето проекти за јавно инвестирање, капитални инвестиции кои подразбираат ангажирање вработени се начини со коишто може да се поттикне економската активност во услови на рецесија и да се намали невработеноста. Но, освен очекуваните позитивни аспекти, ваквите преземени мерки се проследени и со низа негативности. Голем проблем, пред сè, претставува временското задоцнување во реализацијата на ефектите. Нивното спроведување бара време за да се подготват планови, нацрти, изготвување правни документи и поминува долг временски период додека реално да се направат трошоците и тие да продуцираат поместување во економската активност и намалување на бројот на невработените.

Слични проблеми со временско задоцнување се евидентни и при примена на мерката вработување на лица во јавниот сектор. Првично, вработувањата во јавниот сектор се на ограничен временски период од една година, со идеја истите лица по

---

³ Паул А. Самуелсон & Њилс Нордхаус, “Економија”, 14 издание, МПГ рањ-Хиллс, 1992 год, стр. 622

истекот на договорот за времено вработување во јавниот сектор, да преминат во приватниот сектор. Ваквата претпоставка е многу неизвесна и праксата потврдува дека ваквите вработувања на определено време најчесто не преминуваат во приватниот сектор.

Третата мерка на дискреционата политика, менувањето на даночните стапки, иако на прв поглед се чини идеална, проследена е со низа негативности. Временското задоцнување присутно од моментот на донесување на одлуката за промена на даночната стапка до моментот на примена на истата, како и непопуларноста на оваа мерка кај политичарите и можноста за прилагодување на однесувањето на субјектите кога ја знаат промената, не ги дава посакуваните ефекти во економијата. Недостатоците на дискреционата фискална политика ја прават поприфатлива дискреционата монетарна политика. „.....повеќето економисти ја преферираат монетарната политика како примарно средство за краткорочна стабилизација. Според тоа, фискалната политика би се користела за коригирање на рамнотежата на инвестициите и штедењето во економијата, како и за справување со проблемите предизвикани од длабоки рецесии или од висока инфлација кои не можат да се надминат со монетарната политика“.⁴

Посебна специфичност во учењето на Самуелсон е разликата што ја прави при дефинирањето на буџетските дефицити. Така, по дефиниција, реалниот буџет претставува преглед на реалните приходи, расходи и дефицит во определен временски период. Структурниот буџет претставува преглед на јавните приходи, расходи и дефицитот кои треба да се реализираат за да се оствари потенцијалниот БДП. Цикличниот буџет ги претставува и пресметува ефектите на деловниот циклус на буџетот – промените во вкупните приходи, расходи и дефицитот кои се резултат на промените на фазите од деловниот циклус (функционирањето на економијата во услови на рецесија и просперитет). Всушност, цикличниот буџет ја претставува разликата помеѓу реалниот и структурниот буџет.

Детерминирањето на буџетите на структурен и цикличен се поврзува со дискреционите и автоматските стабилизатори. При утврдувањето на ефектите на фискалната политика посебно значаен е структурниот дефицит. Промените во цикличниот дефицит се резултат на промените на деловниот циклус.

---

⁴ Исто стр. 624

Големата улога и значењето што го доби фискалната политика во периодот по Втората светска војна, па сè до почетокот на 70-тите години, се темелеше врз доктрините на Кејнзијанското учење, функционалните финансии и синтетичката теорија на Самуелсон. Во тој период светската економија и макроекономското регулирање се движеа според насоките и интервенциите на монетарната и фискалната политика. Претходно изнесените ставови за значењето и примената на фискалната политика на споменатите теории (кејнзијанското учење, функционалните финансии и синтетичката теорија на Самуелсон) се однесуваат на интервенции на страната на побарувачката. Во почетокот на 70-тите години се случија одредени нарушувања на економската состојба како во западните (развиените) економии така и во земјите во развој. Светската економија се бореше со нова состојба, дотогаш непозната во историјата, која се карактеризираше со состојба на стагнација на економската активност, во економската литература позната како рецесија, висока невработеност, но истовремено проследена со високи стапки на инфлација. Буџетските дефицити постојано се зголемуваа и за нивното финансирање се користеа слободните финансиски средства на домашниот пазар. На тој начин државата, преку големите буџетски дефицити, не само што ја придвижуваше инфлациската спирала, туку ги искористуваше слободните парични средства на приватниот сектор за финансирање на буџетските дефицити, со што се намалуваа инвестициите (црњдиг оутефцп).

Периодот на рецесија со високи стапки на инфлација, наречен состојба на стагфлација, отвори ново поглавје во економијата која мораше да се соочи со овој феномен и да понуди решенија за излез од него. Примената на рестриктивната фискална политика со мерки со кои се ограничуваше агрегатната побарувачка и истовремено примена на рестриктивна монетарна политика не продуцираа решавање на настанатата економска состојба, туку доведоа до уште поголемо продлабочување на рецесијата. Во текот на 70-тите и почетокот на 80-тите години мерките на кејнзијанската макроекономска и фискална политика доживеаја дебакл и претставуваа големо разочарување. Сите размислувања се свртеа кон страната на понудата, барајќи одговор на прашањето како да се зголемат производството и понудата за да се поттикне економската активност и да се обезбеди поголема вработеност, но и да се совлада инфлацијата.

Тогаш, решение за настанатите состојби понуди нов правец во економската теорија познат под името Економија на понудата (Суппја сиде Економис). Економската доктрина ја базира на поставките на неолиберализмот. За разлика од класичната економија, неолиберализмот предвидува регулативна улога на државата за функционирањето на пазарот. Теоријата тврди дека економските нарушувања се наоѓаат на страната на производството (понудата), а не на страната на побарувачката. Затоа и мерките на економската и фискалната политика треба да се насочат кон стимулирање на порастот на производството на добра и услуги. Ваквото размислување сугерира примена на мерки на фискална политика кои предизвикуваат микроекономско влијание, наместо мерки со макроекономско дејствување.

Анализата и презентацијата на повеќе дефинирања на суштината на учењето на економијата на понудата ги потврдува претходно изнесените ставови и нивното микроекономско дејствување. „Економијата на понудата претставува гранка на економијата која се концентрира на мерки за зголемување на производството на добра и услуги на долг рок. Основа на економијата на понудата е дека треба да се намалат маргиналните даночни стапки, за да се обезбеди поттик за набавка на дополнителни единици труд и капитал, а со тоа да се промовира долгорочен економски раст“.⁵

„Економијата на понудата претставува макроекономска теорија според која владата може најдобро да промовира раст преку обезбедување стимуланси (поттикнувања) за лицата кои се занимаваат со производство на добра и услуги. Владата ова го прави преку одржување ниски даночни стапки, така што инвеститорите и претприемачите можат да ги насочат своите пари кон производство. Одржувањето ниски даночни стапки за богатите е еден од најважните, но и најконтроверзен аспект на економијата на понудата. Теоријата вели дека и без постоење на овие стимулации, богатите луѓе имаат доволно капитал на располагање, кој можат да го инвестираат во поголемо производство на добра и услуги и со тоа да создаваат нови работни места и раст на економијата. Критичарите тврдат дека тоа не се случува во реалноста и дека богатите повеќе сакаат да го задржат богатството за себе“.⁶

---

⁵ <http://финанцал.р.мк/финанцал.р.мк/суппја-сиде+теорс>

⁶ Исто

Основните поставки на економијата на понудата во економската теорија се веќе надминати, но тие имаат значајно влијание за развојот на фискалната политика и формулирањето нови погледи во фискалната сфера. Тие може да се сублимираат на следниот начин:⁷

- Намалување на даночното оптоварување – Основна претпоставка и мерка што ја предлагаат теоретичарите – приврзаници на економијата на понудата е намалување на даночните стапки, со што се зголемува делот од доходот кој останува на располагање на поединците и претпријатијата. Тој зголемен доход, доколку се намени за поголеми инвестиции, ќе продуцира поголемо вкупно производство и поголема вработеност. Намалувањето на даночното оптоварување треба да произлегува од намалувањето на даночните стапки на даноците на доход (персоналниот данок и корпоративниот данок), како и од ублажувањето на даночната прогресија при што ќе се намалат највисоките даночни стапки;
- Даночна реформа за урамнотежување на фискалните приходи и расходи – Загубата во фискалните приходи, која ќе произлезе од претходната мерка на намалено даночно оптоварување, ќе предизвика дисбаланс, нерамнотежа во буџетот преку намалените фискални приходи. Затоа е потребно да се спроведе даночна реформа, не во структурата на даноците туку да се преземат мерки со кои ќе се зголеми опфатот на оданочувањето и даночната основа кај сите видови даноци, ќе се направи стеснување или укинување на разни даночни одбитоци, олеснувања и ослободувања. На тој начин ќе се надополни и неутрализира загубата на фискални приходи предизвикана од намалените даночни стапки;
- Пренасочување на фискалниот товар – тежиштето на фискалниот товар треба да се помести од даноците на доход кон даноците на потрошувачката, поради нивната поголема економска неутралност и помалото негативно влијание што го имаат врз штедењето;
- Јакнење на алокативната неутралност на даночниот систем – јакнењето на алокативната неутралност на даночниот систем претпоставува напуштање на политиката на диференциран даночен третман со примена

---

⁷ д-р Живко Анатасовски, „Јавни финансии“, Економски факултет – Скопје, 2004 година, стр. 47

на различни стапки и даночни стимулации за одредени сектори во економијата, почитување на принципот на хоризонтална правичност, а ограничените стимулации да се утврдуваат врз критериумска основа;

- Ублажување на редистрибутивната функција на даноците и јакнење на нивната економска ефикасност, што произлегува од потребата да не се дестимулираат факторите на понудата и да не се внесуваат дисторзии во пазарната алокација на ресурсите;
- Намалување на јавните расходи, а пред сè на социјалните трансфери, намалување на буџетските дефицити и рехабилитација на постулатот на класичната доктрина за рамнотежа на буџетот.

Примената во практиката на ваквите ставови преку спроведените даночни реформи во почетокот на 80-тите години резултираше со промени во претходната состојба, при што даночната прогресија се лимитира и ограничи, се намали маргиналната даночна стапка кај даноците на доход, се ограничија и се преиспитаа даночните стимулации и ослободувања. „Во САД маргиналната највисока стапка на персоналниот данок на доход се намали од 50% на 33%, во Шведска од 90% на 50%, во Велика Британија од 83% на 40%. Кај данокот на профит на корпорациите во САД стапката се намали од 46% на 34%, во Велика Британија од 52% на 35%, во Јапонија од 53% на 50% итн. Со цел да се отстранат алокативните дисторзии на даночните стимулации, скоро без исклучок, тие се утврдија врз критериумска, наместо секторска основа, со што се постигна поголема алокативна неутралност на даночните системи“.⁸

Изнесените економски ставови и тврдења, како и нивната примена во функционирањето на економијата, јасно укажуваат за големото значење на фискалната политика. Состојбата на економиите по глобалната финансиска криза и односите во 2010 година, проследени со присуство на национални долгови, функционирање на економиите на глобален пазар, бараат и предлагаат конзистентна примена на строги правила за редуцирање на јавното трошење, од една страна, и водење неконвенционална монетарна политика (квантитативно олеснување)⁹ од

---

⁸ Исто стр. 48

⁹ Квантитативно олеснување (Љуантилативе еасинг ЛЕ) е неконвенционална мерка на монетарната политика. Централната банка креира пари кои ги користи за купување на државни обврзници и останати финансиски средства со цел да ја зголеми понудата на пари и вишокот на резерви на банкарскиот систем. Ова, исто така, ја покачува и цената на купените финансиски средства (која го

страна на централните банки за стимулирање на економијата. Примената на правилата на функционалните финансии е релевантна при исполнување на поставените цели.

Неоспорното влијание на фискалната политика во економското дејствување, како и примената на нејзините мерки во изногањето решенија за економските проблеми, нè води до заклучокот дека профилирањето ефикасен фискален систем е една од основните задачи на креаторите на економската политика. Преку оптимален и ефикасен даночен систем и оптимална структура и ниво на јавни расходи, државата има моќни предуслови за справување и решавање на економските проблеми и постигнување предуслови за економски просперитет.

1.1. Поставеност на даночниот систем

Поставеноста на даночниот систем во една земја е определена со даночната структура. Таа е приказ на сите видови даноци што законски се пропишани и се наплатуваат во земјата.

Учеството на даноците во категоријата фискални приходи е големо и се движи околу 30 до 40% од вкупните фискални приходи. Нивното финансиско значење и улогата на мобилизација на потребните финансиски средства за функционирање на државата е големо. Проширувањето на јавните функции и на државниот интервенционизам доведе до пораст на фискалното оптоварување во сите економии. Даноците не претставуваат само фискална категорија со која се остваруваат фискални цели. Современата теорија им придава сè поголемо значење на можностите за реализација на социјални и економски цели.

Фискалната цел се сведува на прибирање приходи за финансирање на јавните расходи. Даночната политика претставува ефикасен инструмент за прераспределба на доходот, одржување економска рамнотежа (полна вработеност и стабилност на цените, рамнотежа во надворешно-трговската размена и стабилен девизен курс), поттикнување на економската активност, како и економски раст.

Современата фискална теорија посветува посебно внимание на дистрибутивната функција на даноците. Реализацијата на доходите во пазарни услови на стопанисување, пред сè, е детерминирана од индивидуалните

намалува нивниот принос). Квантитативното олеснување може да се користи како мерка од монетарните власти за намалување на каматната стапка и стимулирање на економската активност.

способности на поединците. Влијание имаат и расположливоста на фактори на производство и способноста на менаџерите за нивна ефикасна употреба, како и општата состојба на пазарот (цените кои се постигнуваат на пазарите на труд и капитал и пазарот за добра и услуги). Секоја државна интервенција ја дерогира вака поставената распределба на доходот. Процесот на оданочување предизвикува повторно прераспределување на доходот. Притоа се применува прогресивно оданочување на доходот. Иако прогресивното оданочување бележи редистрибутивни ефекти, сепак интензивната даночна прогресија не секогаш ги исполнува поставените цели. Економиите кои применувале интензивно прогресивно оданочување реално не бележат значителни промени во надминување на проблемот на нееднаквоста. Можноста за пренесување на даночниот товар е посебна пречка при остварувањето на редистрибутивните цели. Законски пропишаната даночна обврска, најчесто поради пренесувањето на даночниот товар, не ја постигнува првично дефинираната цел. Со тоа се менуваат и неутрализираат посакуваните ефекти.

Успешната реализација на редистрибуцијата на доходот претпоставува комбинирана употреба не само на даночната политика, туку и на политиката на трансферите. Во зависност од целта, се комбинираат мерките и тоа: прогресивно оданочување на високодоходовните групи во економијата со паралелно субвенционирање на поединците од нискодоходовните групи; примена на високи даночни стапки на луксузните добра и услуги кои вообичаено ги побаруваат поединците од високодоходовните групи, а ниски даночни стапки на добра и услуги наменети за широка употреба кои зафаќаат најголем дел во потрошувачката на поединците со низок доход (храна, облека, домување, енергија, средства за хигиена). Прераспределбата на доходот во корист на сиромашните поединци е значајна од повеќе аспекти. Пред сè, се задоволуваат општествено моралните норми за обезбедување соодветен праг на минимум услови за живот на сите поединци во општеството и се намалува нивото на сиромаштија во економијата. Истовремено се намалува нееднаквоста помеѓу населението. Редистрибуцијата има посебно значење и за постигнувањето економски ефекти. Со зголемувањето на доходот на поединците кои остварувале мал доход се зголемува агрегатната побарувачка, која директно влијае на порастот на вкупното производство, на инвестициите и вработеноста.

Стабилноста подразбира состојба на економска рамнотежа која треба да обезбеди високо ниво на искористеност на производствените капацитети на економијата (реализација на потенцијално ниво на БДП), стабилно ниво на цени и висока вработеност. Оданочувањето во прв план се одразува на нивото на цените - индиректните даноци директно, додека директните даноци во одредени услови се ефектуираат на порастот на цените на добрата и услугите во економијата. Без оглед на законски пропишаниот даночен обврзник, најчесто даночниот товар се пренесува и го снесат крајните потрошувачи. Можноста за пренесување на даночниот товар зависи од пазарните услови и од еластичноста на побарувачката. Во услови на слободна конкуренција, цените се дефинирани и пазарните услови не дозволуваат нивни пораст. Тогаш даночниот товар индиректно го намалува производството поради намалувањето на профитот на производителите.

Во услови на ограничена конкуренција на пазарот, производителите можат да ги покачат цените и да го пренесат даночниот товар. Колкав дел од товарот ќе може да се пренесе, зависи од еластичноста на побарувачката. Кога побарувачката за добрата и услугите е нееластична, даночниот товар во целост може да се пренесе, додека поголема еластичност на побарувачката не остава простор голем дел од даночниот товар да се пренесе преку повисоките цени.

Преку политиката на оданочување се одржува стабилно ниво на цените. Доколку економската состојба и актуелната даночна структура продуцираат нерамнотежа во поставените услови на стопанисување која може да предизвика инфлација, мерките на интервенирање се насочени кон намалувањето на јавната потрошувачка или приватната потрошувачка, а често се комбинираат со истовремено намалување и на јавната и на приватната потрошувачка. Инструментите на монетарната политика дополнети со мерките на фискалната политика се ефикасен начин за справување со инфлацијата.

Мерките на фискалната политика се користат и во реализацијата на целите на надворешнотрговската размена. Царините, квотите, ограничувањата на увозот, субвенциите на извозот претставуваат инструменти за заштита на домашното производство и за интензивирање на извозот со што се подобрува позицијата на домашната економија на странските пазари. Либерализацијата на надворешнотрговската размена доведе до укинување на голем дел од протекционистичките мерки со кои економиите, посебно развиените економии, го

штитеа домашното производство од странска конкуренција. Процесот на либерализација се состоеше во промени во царинските стапки (нивно намалување), промени во големината на квотите, отстранување на ограничувањата на увозот, како и ослободувања на извозот од секакви ограничувања. Сепак остануваат значајни и се повеќе присутни нецаринските бариери како протекционистички мерки во надворешно-трговската размена. Споредено со царинската заштита, нецаринските бариери се порестриктивни и потешко забележливи инструменти од царинската заштита, но поомилени во политичките кругови. Нецаринските бариери можат да се дефинираат како сите мерки и постапки на една или повеќе држави кои ја нарушуваат светската слободна трговија, без разлика дали ја ограничуваат или неприродно ја стимулираат, кои го штитат домашното производство од странска конкуренција, а чија примарна намера не е зголемување на буџетските приходи.¹⁰ Основната поделба на нецаринските бариери е на традиционални, технички и административни нецарински бариери. Во категоријата традиционални нецарински бариери се наведуваат квотите, контингентите, увозните и извозните дозволи, антидампиншките мерки, субвенциите, компензаторските мерки, јавните набавки и мерките на задолжителна употреба на домашни компоненти. Техничките нецарински бариери, исто како и традиционалните нецарински бариери, претставуваат пречка за слободно одвивање на меѓународната трговија, а резултат на тоа е примената на различни технички прописи, стандарди коишто одговараат на нив и други административни барања поврзани за карактеристиките и квалитетот на производот, кои државата ги воведува заради заштита на здравјето и безбедноста на потрошувачите, а понекогаш ги злоупотребуваат и како протекционистички мерки. Административните нецарински бариери се делат на две поголеми групи: законски бариери и процедурални бариери.

Примената на фискални мерки за стекнување даночен доход и фискалниот трансфер на ресурси се вградени во стабилизациско-развојната економска политика и алокативно-дистрибутивните механизми на државата. Општо е познато дека поттикнувачките мерки за раст на акумулацискиот потенцијал дејствуваат преку механизмите на неоданочување и анулирање на фискалното оптоварување на доходот. Истиот ефект се постигнува доколку со истите фискални мерки се формира

---

¹⁰ Бјелиќ, Предраг, Меѓународна трговија, Економски факултет, Београд, 2008, страна 308

финансиски потенцијал за јавните фондови за јавни инвестиции (т.н. фискална концентрација и централизација на акумулацијата). Намалувањето на директните даноци предизвикува зголемување на расположливиот доход, додека редуцирањето на индиректните даноци ги намалува трошоците за производство. Неоданочувањето на приходите од каматата на штедните влогови и на јавниот долг комплементарно го поттикнува штедниот потенцијал на населението. Фискалните стимулации и концесии при увозот на капитал и при реинвестирањето на остварената добивка поттикнуваат дополнителна акумулација од извозот. Со примената на рационална буџетска потрошувачка со можност на креирање буџетски заштеди се ослободуваат финансиски ресурси за инвестиции од страна на државата.

Користејќи разни облици на концесии, бенефиции, ослободувања и даночни олеснувања за намалување на фискалниот товар, како и субвенционирање инвестиции со примена на диференцирани или дискриминаторски фискални стапки за забрзана амортизација, привилегирани каматни стапки за привлекување капитал во инфраструктура и системот на буџетско финансирање се насочува и поттикнува економскиот раст. Техничко-технолошкиот прогрес кој претставува носечки фактор за порастот на продуктивноста и концентрацијата на производството и централизацијата на капиталот претпоставува брзо и ефикасно реинвестирање, замена на искористените средства и забрзано отпишување на постојното ниво на капитал. Потребата од поголема акумулација за да се задоволат пораснатите потреби за инвестиции и изнаоѓање нови извори на акумулација се прашања кога се активира државата. Така, со инструментите на фискалната политика посебно се става акцент на приватното штедење, поточно на неговото формирање и мобилизирање, на промена на структурата на потрошувачката на приватниот доход и на јавните инвестиции.

Економската логика на дејствување на даночната политика се гледа во мерките на стимулирање на инвестициите и нивното зголемување како примат, додека примената на даночните мерки за зголемување на побарувачката претставува второстепена улога.

Поттикнувањето на економскиот раст се постигнува со подигнување на нивото на приватно штедење и на формирањето на капиталот. Во тој контекст улогата на фискалната политика се гледа во обесхрабрување на потрошувачката и поттикнување на штедењето и формирање на капиталот или со формирање јавно

штедење во облик на буџетски суфицит кој преку пазарот на капитал се пласира во разни форми на поволно финансирање на инвестициите.

Во понатамошната анализа од трудот се образложуваат влијанијата на фискалните мерки со кои се поттикнува економскиот раст.

1.1.1. Даночна структура

Познавањето на систематизацијата и поделбата на даноците е од клучно значење при профилирањето на даночниот систем. Спецификите на секој данок поодделно, предностите и недостатоците на неговата примена се карактеристики кои ја дефинираат даночната структура на системот. Даночната структура претставува збир на даноци кои претставуваат инструменти за реализација на одредени микро и макроекономски цели.

Секоја даночна структура се карактеризира со општи и посебни карактеристики на даноците. Основни карактеристики на сите даноци се тоа што сите се наплатуваат во парични средства, се наплатуваат редовно на однапред определени временски интервали, најчесто за период од една година, и се користат за финансирање на сите намени.

Даночниот систем е специфициран на даноци кои припаѓаат на различни нивоа на власт. Централната власт располага со даноците кои му припаѓаат на буџетот на централната власт. Локалните заедници располагаат со локалните даноци. Спецификата на ваквата поделеност на даноците е прашањето на фискалниот суверенитет. Во сите современи држави фискален суверенитет за пропишување даноци има само централната власт, но во одредени економии со повисока политичка, економска и финансиска децентрализација, право да воведуваат даноци може да имаат и пониските нивоа на власта.

Запазувањето на овие општи карактеристики на даноците присутни во даночната структура не претставува прашање на дилема. Во најголем број случаи тие се почитуваат. Прифатено е сите даноци да се пресметуваат вредносно, при што даночната обврска се определува како одреден процент од даночната основа. Дискусијата е дали даночната структура да се базира повеќе на објектни или на субјектни даноци и каков да биде односот на застапеност на директните и индиректните даноци.

Разграничувањето на објектни и субјектни даноци се однесува на определувањето на објектот на оданочување. Во поново време се зборува за детерминирање на даноците на аналитички и синтетички, а во литературата се среќава и поделбата на реални и персонални даноци. Објектните или реалните даноци се утврдуваат според вистински елементи, објективни факти кои се поврзани со предметот на оданочување. Кај нив не се земаат предвид елементи за личноста на даночниот обврзник или економската сила (на пример, старост, намалена даночна способност поради долгови итн.). Објектните даноци ги оданочуваат поодделно сите остварени приходи на даночниот обврзник. На пример, доколку едно лице – даночен обврзник остварува приход од имот, од вршење земјоделска дејност и од работен однос, сите приходи посебно се оданочуваат според пропишани посебни даночни стапки, независно од личноста на сопственикот. Од друга страна, пак, субјектните даноци ги земаат предвид личните особини на даночниот обврзник. Тогаш се земаат сите извори на приходи што даночниот обврзник ги остварува и во контекст на сите фактори што влијаат на даночната способност на обврзникот, се утврдува износот на данок што треба да го плати.

Според тоа, даноците применуваат различни видови даночни стапки. Субјектните даноци имаат прогресивни стапки, додека објектните даноци пропорционални стапки. Ако се анализира нивното значење за фискалниот систем на економијата, може да кажеме дека објектните или аналитичките даноци имаат поедноставна процедура за утврдување и се сигурен извор на финансирање на јавните расходи. Субјектните или синтетичките даноци се покомплицирани за пресметување бидејќи ја утврдуваат економската сила на даночните обврзници, но затоа, пак, се поправични и со нив се остваруваат целите на социјалната политика на државата.

Главни аргументи за поголема застапеност на објектните, т.е. аналитичките даноци во даночната структура се сигурната и навремена наплата и можноста со нив да се реализираат нефискални цели. Спротивно на ова, поголемата застапеност на субјектните, т.е. синтетичките даноци во даночната структура, ја нагласува праведноста како критериум при наплатата на даноците. Синтетичките даноци се похумани даноци и овозможуваат социјален мир во економијата. Каков став ќе заземат фискалните власти по однос на ова прашање, зависи од целите што ги поставиле како предизвик.

Даночната структура на еден систем е составена од директни и индиректни даноци. Нивната застапеност, исто така, е посебна одлука на креаторите на фискалниот систем. Директните даноци директно го оптоваруваат приходот, доходот или имотот што го поседува даночниот обврзник. Како такви, тие претставуваат стабилни извори на даночни приходи. Поголемата застапеност на директните даноци во даночната структура на една земја го задоволува и принципот на еднаквост. Тие се пресметуваат и се наплатуваат земајќи ја предвид, пред сè, економската сила и даночната способност на обврзниците.

Оваа специфика ги прави многу нееластични на какви било промени и неповолни да се користат како инструмент за реализирање макроекономски цели. Нивната нееластичност произлегува од сложеноста и дологотрајноста на процедурата на нивните промени, како и несеопфатноста. Секоја нивна промена, најчесто кога станува збор за нивно зголемување, е психолошки непријатна и како таква е проследена со силни реакции од страна на даночните обврзници. Како реакција на зголемувањето најчесто се јавува евазија на даноците. Затоа се потребни дополнителни административни мерки за нивна контрола и наплата со што се зголемуваат трошоците за нивната реализација. Најважни облици на директни даноци се: даноците на приходи, данокот на доход, данокот на имот итн.

Индиректните даноци се определуваат посредно, според одредени факти за кои се смета дека изразуваат постоење даночна способност кај одредени лица (потрошувачите). Во индиректни даноци спаѓаат данокот на потрошувачка (данокот на додадена вредност), специфичните даноци на промет (акцизи, царини, фискални монополи) и други.

Посебно значајна карактеристика на индиректните даноци е нивната финансиска изобилност и еластичност. Како се зголемува обемот на производството, а со тоа и доходот во економијата, нормално е да се очекува зголемување на потрошувачката. Бидејќи индиректните даноци најчесто се однесуваат на оданочување на прометот на добра и услуги, тие реагираат на промените на потрошувачката во една економија.

Индиректните даноци важат за прифатливи даноци, затоа што даночните обврзници многу често не се ни запознаени дека плаќаат одредена сума на данок или, пак, доколку знаат, не секогаш се свесни колкав е тој износ. Затоа важат за анонимни даноци, а со тоа и се поприфатливи и поподносливи за граѓаните. Данокот

кој како индиректен е пресметан во цената на добрата и услугите го плаќаат сите потрошувачи кои се одлучиле да го купат соодветното добро или услуга, без оглед на нивната економска сила, државјанство, пол или имотна состојба. Тие се даноци кои важат за сите подеднакво. Затоа немаат непосредно директно влијание врз штедењето и со тоа не се дестимулативни за новите инвестиции. Ваквите карактеристики овозможуваат ефикасна наплата и нивното плаќање не предизвикува реакции на отпор кај даночните обврзници.

Нивната ефикасност се коси со принципот на праведност. Индиректните даноци се наплаќаат врз основа на потрошувачката и се исти за сите потрошувачи (даночни обврзници), без оглед на нивните лични карактеристики и нивната економска сила. Затоа релативно повеќе ги оптоваруваат лицата со понизок доход, во што се огледува нивното регресивно дејство. Регресивните ефекти се поизразени и позабележителни кога се оданочуваат основните производи за живот (леб, вода,...) и неопходните услуги (греење) или кога сите добра и услуги се оданочуваат со иста даночна стапка. За да се ублажат регресивните дејства на индиректните даноци, се препорачува примена на даночни ослободувања на одредени добра и услуги, како и примена на две стапки на даноци на промет (ДДВ) со што ќе се внимава со пониска даночна стапка да се оданочуваат добрата и услугите кои се значајни за животниот стандард на луѓето што остваруваат мал доход, а со повисоки даночни стапки да се оданочуваат луксузните добра (злато, накит, крзно, скапи автомобили, моторни чамци). Регресивните ефекти, исто така, можат да се компензираат со доследна примена на прогресивното оданочување на доходот и со социјални трансфери од буџетот во корист на лицата кои, според расположливиот доход, се наоѓаат на работ на егзистенцијата.

Секоја земја сама одлучува каква даночна структура е оптимална за исполнување на поставените цели на фискалниот систем. Посакувани даноци се даноците кои се ефикасни, лесни за наплата, издржливи, но и кои не предизвикуваат голема неправедност и социјални немири. Даночните структури се различни комбинации од овие елементи.

Република Македонија од своето осамостојување, како земја со асоцијативно членство во Европската Унија, формирањето на даночниот систем го базираше на препораките и насоките на европското законодавство во областа на оданочувањето.

Принципите врз чија основа се градеше даночниот систем се однесуваат на

принципот на алокативна неутралност на даноците и буџетот. Тој претпоставува дека со инструментите на фискалната политика нема да се поттикнуваат и поддржуваат определени сектори, укинување на поголемиот број придонеси и нивно заменување со даноци, а останаа задржани само придонесите за здравствено, пензиско и инвалидско осигурување. Исто така, се афирмираше принципот на префрлање на даночната оптовареност од директни на индиректни даноци, што значи намалување на учеството на даноците од доход, а зголемување на даноците на потрошувачка. Даночната структура на Република Македонија се состои од:

1. Даноци на доход:
  - Данок на добивка,
  - Персонален данок на доход;
2. Даноци на потрошувачка:
  - Данок на додадена вредност,
  - Акцизи,
  - Царини,
3. Даноци на имот:
  - Данок на имот,
  - Данок на наследство и подарок,
  - Данок на промет на недвижности и права.

Проблемите со кои се соочува даночниот систем на Република Македонија се обработени во вториот дел од трудот.

1.1.2. Даночни стимулации

Правилно поставениот даночен систем создава повољна бизнис-клима во економијата. Тој треба да биде оптимален и ефикасен за да можат да се извршуваат и постигнат сите дефинирани цели на фискалната политика. Од една страна да биде добар извор на јавни приходи со кои државата ќе ги финансира јавните расходи, потребите кои произлегуваат од нејзиното работење, како и задоволување на потребите од јавни добра и услуги на граѓаните. Од друга страна, пак, да претставува мотив за приватниот сектор да инвестира и да ја зголемува економската активност. Даночниот систем е комплексен механизам и затоа не треба често да се менуваат принципите и начелата врз коишто функционира. Неговата стабилност и непроменливост влева доверба и чувство на сигурност кај граѓаните и правните

субјекти. Постојат начини на коишто, без големи промени во даночниот систем, може да се преземат одредени мерки со кои може да се манипулира со износите на даночната основа и висината на даночните стапки за да се стимулира или оствари одредена поставена цел и мисија. Станува збор за категоријата даночни олеснувања.

Според општата дефиниција, даночните олеснувања се „даночни стимулации или бенефиции и еден аспект од даночниот код со цел да олеснат, стимулираат или охрабрат одреден тип однесувања“.¹¹ Всушност, тие претставуваат исклучоци од воспоставениот општ даночен режим.

Причините и мотивите за воведувањето на даночните стимулации или бенефиции се различни и многубројни. Најчесто се применуваат за да се стимулира одредено однесување на даночниот обврзник кое од друга страна би било во согласност со целите на даночната политика. Даночните ослободувања може да се воведат за да се остварат одредени социјални цели, како на пример, воведување погодности за одредени даночни обврзници поради нивниот материјален и економски статус. При воведувањето на даночните стимулации, креаторите на економската политика најчесто се водени од економските и социјално-политичките мотиви.

Без оглед на мотивите и причините поради кои се воведуваат даночните стимулации, важно е да се направи економска анализа на придобивките на економијата и трошоците кои произлегуваат од примената на даночните стимулации. Трошоците може полесно да се алоцираат и предвидат. Примената на даночните стимулации или бенефиции автоматски значи нарушување на предвидениот тек на приходи во буџетот на економијата. Освен поимот „даночни стимулации“ или „бенефиции“, во литературата тие често се среќаваат и се карактеризираат како „даночни расходи“ (tax expenditure). Погolem проблем на анализата претставува утврдувањето и мерењето на позитивните ефекти што овие стимулации ги предизвикуваат. Правилната анализа и утврдувањето на односот што постои помеѓу придобивките и трошоците од воведувањето и примената на одредени даночни стимулации или бенефиции ја потврдува или негира нивната примена.

---

¹¹ Њикипедија, слободна енциклопедија, http://en.wikipedia.org/wiki/Tax_expenditure

Постојат различни видови и начини за воведување даночни стимулации или бенефиции. Овде посебно ќе бидат разгледани даночните стимулации кои се наменети за зголемување на инвестициската активност во домашната економија и за привлекување на странските директни инвестиции.

Во тој контекст, даночните стимулации се дефинираат: „...како кој било поттик за намалување на данокот на претпријатија со цел да се поттикнат да инвестираат во одредени проекти или сектори“.¹²

Во зависност од целта што сакаме да ја постигнеме, се применуваат различни видови даночни стимулации. Такви цели се: заживување на економската активност во одредени региони и области и зголемување на инвестициите во нив, промовирање и развој на одредени сектори во индустријата или активности значајни за економскиот развој, подобрување на ефикасноста, трансфер на технологија и други економски цели.

Економиите користат различни комбинации на мерки со кои се стимулира економската активност и се зголемуваат и насочуваат инвестициите во одредени региони и области. Најчесто се применуваат повеќе мерки истовремено како поттик и поддршка за регионален развој и изградба на индустриски центри далеку од постојните. На тој начин се редуцираат еколошките опасности и ризици по животната средина и се избегнува големата урбанизираност и пренаселеност (преголемата концентрација на населението). Ангола, Бразил, Еквадор, Гана, Индија, Пакистан и Тајланд се некои од земјите кои применуваат вакви даночни стимулации за да се развијат одредени региони. Во Египет, на пример, стимулациите кои се насочени за санација и рекултивација на необработливото земјиште и пустината, исто така, спаѓаат во оваа категорија даночни стимулации. Некои од овие примери во себе вклучуваат примена на мерки како за развој на одредени региони и области така и за развој на одредени сектори од индустријата. На пример, како што споменавме, во Египет, даночните олеснувања за одгледување живина и одгледување животни имаат подолг период на даночно ослободување, под услов тие да придонесуваат за децентрализацијата на економијата и да се сместени во нови индустриски зони или нови урбани заедници. Такви слични шеми на даночни стимулации и ослободувања се среќаваат во голем број земји во развој. На пример,

---

¹² УНИТАД, “Таџ Импровес анд Фреин Дрефт Инвествмент”, А ГлобалСурве, Униед Национс, Неџ Соџ анд Г енева, 2000, п. 4

во Колумбија се применува посебен режим на даночни стимулации за развој на јужниот регион на земјата, регионот Рио Паез (Рио Паез). Даночната стимулација подразбира 10-годишен период на „даночен одмор“ или „даночни празници“ (тац холдас) на компаниите кои работат и вложуваат во тој регион. „Даночните празници“ се однесуваат на данокот на приходи, данокот на добивка, даночни дознаки и царини и даночни намалувања за акционерите. Нигерија е уште еден пример каде што се применуваат регионални стимулации. Даночни надоместоци од 100 до 5% добиваат компаниите кои работат во рурални средини во кои дури не постои ни развиена мрежа на електрична енергија, патишта, телефонија и снабденост со вода.

Промовирањето и развојот на одредени сектори во индустријата или активности се други цели на даночните стимулации. Најчести таргети се рударските и индустриските центри, извозно ориентираните активности, филмската индустрија и бизнисите со нови технологии. Сингапур е земја каде што сите новоформирани компании (пионери) во индустриите кои не се соодветно развиени пет години се ослободени од плаќање данок на добивка. Костарика применува специјални стимулации за развој на туризмот во економијата. Тие вклучуваат активности и од хотелски услуги, воздушен и воден транспорт на туристи, туристички агенции и изнајмување автомобили (рентакар). Во Пакистан овие стимулации се насочени за развој на хај-тек индустријата (индустрија на висока технологија) која вклучува производство на погонски алати и машини, информатичка технологија, развој и примена на соларната енергија. Постојат многу примери во светската економија каде што за остварувањето на оваа цел се применуваат најразлични мерки на даночни стимулации и ослободување. Но, посебно специфично е тоа што многу мал број земји во развој можат да се пофалат дека применуваат даночни стимулации и ослободувања за промовирање и развој на услужниот сектор. Исклучок се Малезија, Сингапур и Филипините кои во своите даночни системи предвидуваат вакви даночни ослободувања. Најчесто тоа е намалена даночна стапка на корпоративниот данок, за да се привлечат повеќе корпорации од услужниот сектор да се регистрираат во нивните економии.

Отворањето слободни трговски зони најчесто претставува еден вид даночна стимулација наменета за извозно ориентираните производства. Сите компании кои работат и произведуваат во рамки на утврдената слободна трговска зона се изземени

и не плаќаат директни и индиректни даноци, увозни давачки, такси и даноци на додадена вредност. На тој начин се стимулира поголема ефикасност во работењето и се овозможува развој на извозната индустрија. Со тоа се подобрува позицијата на економијата на светскиот пазар и се остваруваат поголеми девизни приходи и се јакне националната валута и економијата воопшто.

Секако, посебно значајни се стимулациите со кои се привлекуваат странските директни инвестиции во земјите во развој. Најчесто стимулациите се однесуваат на активности и инвестиции наменети за истражување и развој (P&D research and development) и проекти кои се насочени за развој на технологија, не се оданочуваат остварените добивки за одреден временски период, а увезената опрема и машини што се применуваат во производствениот процес не подлежат на царински давачки. На овој начин, со примена на даночни стимулации, се овозможува полесен трансфер на нова технологија и нови знаења во земјата-домаќин со што ќе се овозможи побрз и подинамичен економски раст.

Намалувањето на даночните стапки и намалувањето на даночната основа се вбројуваат во даночни стимулации.

Владата може да донесе одлука за намалување на даночната стапка на корпоративниот данок на доход за да привлече СДИ во специфични сектори или региони. На тој начин се обезбедуваат повластени даночни услови за странските инвеститори. Голем број земји го применуваат овој вид даночна стимулација за зголемување на СДИ, а посебно станува збор за неразвиените економии и земјите во развој. Во листата земји кои ја применуваат даночната стимулација спаѓаат Хонг Конг, Индонезија, Ирска, Камбоџа, Естонија и други.

Слично однесување се очекува и со примената на временски даночни ослободувања (таџ holidays). Временските даночни ослободувања подразбираат ослободување од плаќањето на корпоративниот данок на добивка за определен временски период (на пример, пет години). Ова се однесува на новоформираните претпријатија и компании. Овие претпријатија или корпорации најчесто се изземени и од други даночни обврски во периодот утврден како временско даночно ослободување. Земјите во развој и економиите во транзиција го користат ова даночно ослободување како еден од начините за земјата да стане привлечна дестинација за странските директни инвестиции.

Во даночните стимулации кои се однесуваат на промена на даночните стапки спаѓа и намалувањето на даночните стапки на дивидендите и каматите наплатени во странство и намалување на даночните стапки за странските девизни приходи. Странските инвеститори ги репатрираат остварените дивиденди во домашната економија, а државата ги оданочува овие дивиденди. Намалувањето на даночната стапка на овие даноци може да претставува даночна стимулација за привлекување странски инвеститори во земјата. Даночната стапка обично се движи околу 10%.

Една од причините поради кои многу земји во развој го поттикнуваат извозот е обезбедувањето девизни приходи. Затоа, услужните дејности, како туризмот и хотелиерството, подлежат на даночни намалувања или кредити за остварените девизни приходи.

Посебен вид даночни стимулации се оние кои ја намалуваат даночната основа. Се однесуваат на износи кои се наменети, пред сè, за нови инвестиции, за капитализација на компаниите, за увоз на опрема и капитал, истражување и развој и за нови вработувања.

Инвестициски даночен кредит е намалување на даночната основа за одреден процент од новите инвестиции. На тој начин се намалува ефективната цена на побаруваниот капитал. Износот на направените инвестициски трошоци се одзема од даночната основа. Ефектите на оваа субвенција зависат и од стапката на корпоративниот данок – повисока даночна стапка, поголемо даночно ослободување на износот на инвестициските трошоци и обратно, пониска даночна стапка – помало даночно ослободување. Користењето на оваа стимулација им овозможува на претпријатијата поголеми и побрзи отпишувања на утврдените трошоци на капиталот. Така се предвидува забрзана амортизација на капиталот, при што се остава можност претпријатијата да ги отпишат вредностите на капиталот побрзо отколку што тоа е наведено како економски живот на капиталните добра. Ова, всушност, претставува даночна основа за депресијација на трошењето на капиталот. Вредноста на инвестицискиот даночен кредит ќе биде најголема во случај кога вкупниот трошок на капиталот може да се одбие во годината кога како трошок реално е направен. Примената на даночниот инвестициски кредит е поврзана со даночниот попуст за амортизираната вредност на капиталот кој во многу земји претставува бенефиција што Владата им ја овозможува на инвеститорите.

Преференцијален третман на долгорочните капитални добивки како даночна стимулација се применува во многу земји. Зголемувањето на акционерскиот капитал (главницата) на компаниите подлежи на преференцијален даночен третман во случај кога капиталот или средствата се одржливи во определен фиксен временски период. Најчесто станува збор за шест месеци до една година. Долгорочните капитални добивки задржани подолго од пропишаниот минимален период се оданочуваат со половина износ на даночната стапка со која се оданочуваат краткорочните капитални добивки. Краткорочните капитални добивки имаат третман на обичен доход и како такви се оданочуваат. Преференцијалниот третман на долгорочните капитални добивки служи за охрабрување на инвеститорите да ги задржат средствата подолго во земјата-домаќин.

Намалувањето на даночната основа се постигнува и со признавање на одредени трошоци. Така, се дозволува повеќе од вкупниот износ на направените трошоци да се из земе од даночната основа, како на пример, двојно одбивање на трошоците направени за тренинг и обука, на трошоците за истражување и развој или маркетинг-трошоците за извоз. Ваквите даночни стимулации се надополнување на мерките на даночната политика за остварување и поттикнување трансфер на технологија.

Во таа насока се и укинувањата или намалувањата на царините. Царински стимулации можат да се спроведат во два вида. Од една страна може да се намалат или укинат царините на увезената опрема, капитал и резервни делови за инвестициските проекти. Од друга страна може да се зголемат царините на финалните производи на инвеститорот, со што се заштитува домашниот пазар од увозна конкуренција. Царинската заштита претставува честа форма на стимулација на инвестициите во многу земји. Нејзината примена во земјите во развој драстично се намали во изминатите години откако земјите ги намалија царинските стапки следејќи ги договорите потпишани со СТО (Светската трговска организација) и останати регионални трговски договори. Сега сè повеќе се применуваат други начини на нецаринска заштита.

Даночни ослободувања врз основа на вработувања се применуваат при инвестирања во специфични сектори или географски подрачја. Даночните стимулации можат да се однесуваат на ослободување или намалување на придонесите за социјална заштита, обезбедување даночни кредити или даночни

попусти за бројот на вработените лица. На пример, Бугарија нуди даночни стимулации на странските инвеститори кои вработуваат лица со посебни потреби (инвалидитет).

Освен овие видови даночни стимулации, во економиите се користат и други мерки кои на одреден начин предвидуваат одредени даночни ослободувања, но не се класични стимулации. Најчесто станува збор за придружни механизми со кои се намалува ефективната даночна стапка. Еден таков инструмент претставува поместување на загубата за одреден број години (три до пет) заради одложување на оданочувањето и како таков, посебно е поволен за инвестициските проекти кои се очекува да работат со загуба во првите неколку години од инвестицијата. Тоа е периодот кога е потребно да се избораат за своето место на пазарот или кога станува збор за проекти кои имаат високи почетни трошоци. Забрзаната амортизација е вториот механизам кој дозволува инвеститорите да го намалат даночниот товар во првите години од инвестицискиот проект и истовремено, доколку инвестицијата е финансирана со задолжување, да го олеснат отплаќањето на настанатиот долг.

Примената на даночни стимулации и воведувањето мерки на даночни олеснувања се начините на кои економиите стануваат атрактивни за странските инвеститори.

1.1.3. Содавање бизнис-клима преку даночниот систем и даночната политика

Креирање амбиент кој би бил поволен за бизнис-секторот е еден од потешките предизвици што треба да ги реши една економија. Современите економски концепции претпоставуваат поголема либерализација на пазарите со што ќе се овозможат подеднакви услови за слободен настап на пазарите на сите деловни субјекти. Државата има посебно место во функционирањето на една економија. Така, исполнувајќи ги поставените цели и задачи, таа треба да обезбеди поволни услови за функционирање на економијата. Во нејзина надлежност е спроведување на загарантираните законски правила и прописи, почитување на правото на сопственост, спроведување на прописите и мерките поставени за влез на нови играчи на пазарот, спроведување и контрола на заштитата од начините на ограничување на конкуренцијата, санкционирање на монополските и олигополските однесувања на пазарот кои се посебна закана за конкурентноста помеѓу учесниците

на пазарот и претставуваат нелојална конкуренција. Државата, исто така, треба да обезбеди подеднакви можности и пристап за сите учесници на пазарот за користење на постојната инфраструктура, пристап до сите потребни информации за функционирањето на економијата и постојано и непречено информирање за настанатите законски промени кои се од посебно значење за бизнис-секторот. Но, пред сè, државата преку спроведувањето на макроекономската политика треба да создаде амбиент на економска и политичка стабилност во земјата. Посебно значење за бизнис-секторот претставува егзистирањето на стабилен даночен систем. Затоа фискалната политика на една економија има посебно значење во создавањето поволна бизнис-клима. Даночниот систем кој е стабилен, со ниско даночно оптоварување, кој не подлежи постојано на реформи и промени е императив за секоја економија.

1.1.4. Профилирање оптимален и ефикасен даночен систем

Креирањето оптимален и ефикасен даночен систем е задача која била и сè уште е интересна и постојано ги фасцинира економските теоретичари и креаторите на економската политика. Теоретичарите на економската политика сметале дека можат економијата да ја претстават преку едноставен модел со одредени претпоставки. Така лесно ќе можат да калкулираат со промените во даночниот систем и да ги предвидат последиците од примената на одредени даночни мерки. Врз основа на долгогодишните теоретски експериментирања и предвидувања за одредени однесувања, теоријата издвоила одредени принципи кон кои треба да се придржува секој креатор на економската политика при создавањето оптимален и ефикасен даночен систем. Но, практиката не секогаш овозможува примена на теоретските принципи или доколку се примениле, не ги предизвикале очекуваните реакции. Во овој дел накратко ќе бидат образложени теоретските критериуми според кои се обезбедува оптимален и ефикасен даночен систем и емпириска потврда за примената и ефектите што тие ги предизвикуваат во реалноста. Контраверзноста помеѓу теоријата и практиката ни остава простор за препораки за оптимален и ефикасен даночен систем со што ќе се намали јазот помеѓу нив.

Теоријата за оптималното оданочување смета дека еден начин да се максимира социјалната (општествената) благосостојба на луѓето и да се овозможи ефикасно прибирање приходи на државата е со даночниот систем. Општествената

корисност е функција од збирот на поединечните корисности на поединците (индивидуите) во општеството. Во литературата, оваа функција на општествена корисност најчесто е нелинеарна функција од индивидуалните корисности. Но, се претпоставува дека планерите на економската политика се интересираат исклучително за просечната корисност на поединците и затоа се имплицира дека функцијата на општествена корисност (благосостојба) е линеарна. Претпоставката на моделот е дека секој поединец во економијата има исти преференции за потрошувачка и слободно време (одмор). Понекогаш оваа претпоставка толку се упростува што се оди до претпоставување дека во економијата живеат идентични граѓани. Ова ни овозможува да ја предвидиме секоја промена во однесувањето на поединците која настанува како резултат на стимулациите на даночниот систем. Впрочем, секој поединец е репрезентативен и секогаш ја максимира својата корисност и се однесува исто.

Френк Ремзи (Франк Рамсес – 1927) теоретичар кој дал посебен придонес во утврдувањето на ефикасно и оптимално оданочување, резултатите од истражувањето ги сублимира во правилото дека доколку станува збор за оданочување „производи кои не се поврзани во потрошувачката (не се ниту супститути, ниту се комплементарни), ефикасноста наложува даночните стапки да се обратнопропорционални на еластичноста“.¹³ Правилото на Ремзи ни покажува дека даноците треба да бидат наметнати или изречени обратнопропорционално на еластичноста на побарувачката за производите на репрезентативниот потрошувач, при што производите кои имаат нееластична побарувачка на тој начин сносат поголем даночен товар (оптоварување). Доколку сакаме вкупниот прекумерен даночен товар да го сведеме на минимум, „даночните стапки треба да се постават така што процентуалното намалување на побаруваното количество од секој артикал, предизвикано од данокот, е исто“.¹⁴ Ова не доведува до моментот кога теоретскиот модел треба да го прошириме со вклучување повеќе зависни променливи наместо само досега присутната (дека општествената корисност на поединците од конзумирањето производи е иста), како што се различните извори на доход на поединците, персоналните карактеристики (различни преференции за употреба на

---

¹³ Харви С. Розен, Тед Геер, „Јавни финансии“, МЦГ раџ-Хил/Иџин, за Република Македонија превод од Глобал Комуникации, Скопје, 2008 година, стр.357

¹⁴ Исто, стр. 356

слободното време, различни вкусови и желби) што претпоставува примена на нелинеарни и меѓузависни даноци. Сложеноста на моделот нè доближува до реалноста каде што нема идентични граѓани.

Прашањето што се поставува е дали даночен систем кој се заснова на принципот на ефикасност е фер за сите поединци во општеството. Исто така, останува дилемата дали е посакуван даночен систем кој најголем дел од приходите ги добива од производите со голема нееластичност на побарувачката, како на пример, леб, основни прехранбени производи или лекови. Ефикасноста како критериум е само еден во низата критериуми за оценување на даночниот систем. Праведноста е исто толку значајна. Даночен систем кој е ефикасен, а ја занемарува праведноста, создава непријатно општество исполнето со социјална кохезија и несигурност. Општоприфатен е ставот дека еден даночен систем треба да има вертикална праведност. Така се овозможува фер дистрибуција на товарот помеѓу поединците со различна платежна моќ. Значи, да претпоставиме дека сиромашните поединци поголем дел од својот доход го трошат на производот леб, за разлика од богатите поединци, кои преферираат поголем дел од доходот да го потрошат на купување на производот кавијар. Даночен систем кој се базира на правилото на обратнопропорционалноста на еластичноста на побарувачката на производите поголем товар става на производите што ги побаруваат сиромашните поединци отколку на оние на богатите. Оптималното оданочување треба да постави повисока даночна стапка на производите што ги трошат богатите поединци (кавијар), а пониска за производите што имаат понееластична побарувачка и ги трошат сиромашните поединци (леб). На овој начин се создава прекумерен даночен товар за богатите поединци во општеството, но целта што се постигнува е повисока – порамномерна дистрибуција на приходи.

Теоретските сознанија нè наведуваат да заклучиме дека решението на проблемот со оптималното оданочување е многу лесен: паушален данок. Утврдување една иста даночна стапка со која се оданочуваат сите добра и услуги во општеството (пропорционален данок) не предизвикува различен даночен товар за поединците, без разлика дали трошат леб или кавијар. Од друга страна, секоја промена на даночната стапка (зголемување) овозможува пораст на даночните приходи на државата без никаков прекумерен даночен товар. Паушалното оданочување е токму она што го посакува секој креатор на економската политика.

Меѓутоа реалноста познава добри причини поради кои паушалното оданочување многу ретко се користи. Најзначајно е тоа што даночниот товар паѓа подеднакво и на сиромашните и на богатите поединци, што го нарушува принципот на праведност, при што ги оптоварува исто поединците со различна платежна моќ. Маргарет Тачер како премиер на Велика Британија во почетокот на 1989 година наметнува наплата на паушален данок на локално ниво. Данокот бил толку непопуларен, што набрзо предизвикал смена на Маргарет Тачер од премиерското место и бил погубен чекор за политичката кариера на „железната дама“. Написот во „Њујорк Тајмс“ е потврда на ова: „Распространетиот гнев поради данокот претставува закана за политичкиот живот на г-ѓа Тачер, ако не и за нејзината физичка безбедност. Ова е последното 'ура!!!' за филозофијата на јавните финансии, во која целите на ефикасност и одговорност имаат предност над вредностите на социјалната држава“.¹⁵

Оваа епизода ги насочи теоретичарите уште поревносно да пронајдат начин со кој даноците би биле ефикасни и праведни. Ефикасни даноци се оние кои предизвикуваат мал прекумерен даночен товар, а праведни се оние даноци кои гарантираат општествено посакувана дистрибуција на даночниот товар. „...праведен данок често е оној кој наметнува еднаква одговорност врз луѓето кои имаат иста платежна способност, а ефикасен даночен систем е оној кој ги одржува административните и услужните трошоци“.¹⁶ Решението се наоѓа во разменливоста на ефикасноста и праведноста. Земајќи ја предвид хетерогеноста во способноста на поединците да плаќаат даноци, даноците можат да бидат во паушален износ, но притоа да се води сметка за платежната способност. Вака формулирани, даноците не зависат од желбите и изборите што ги прават индивидуите (дали ќе купуваат леб или кавијар) и не би предизвикале одредени реакции во однесувањето. Од друга страна, постигнуваме еднаквост без загуба на ефикасност. Проблемот на вака поставените теоретски претпоставки е утврдувањето на реалната платежна способност на поединците. Џејмс Мирлес (Џамес Мирлес – 1971) нагласува дека поединците се разликуваат по својата способност да заработат доход.

---

¹⁵ Н.Грегори Манкив, Матхењ Њеизерланд Даннс Саган, ОптималТадациони Тхеорс анд Працисе, Харвард Унверзити, п. 4

¹⁶ Харви С. Розен, Тед Геер, „Јавни финансии“, МЦГ рањ-Хил/Иџи, за Република Македонија превод од Глобал Комуникации, Скопје, 2008 година, стр.366

Аналитичарите можат да го анализираат доходот кој зависи од степенот на способност и напорот (трудот) што го вложува поединецот, но не може да направи поединечна анализа на способноста, ниту пак на трудот. На пример, оданочувањето со повисока даночна стапка на поголемиот остварен доход ќе предизвика обесхрабрување (демотивација) кај поединците да вложат повеќе труд за да се стекнат со поголем доход и да го зголемат времето наменето за одмор. Бидејќи одлуката колку доход ќе заработи, барем делумно, зависи од контролата на поединецот, данок чија основа е доходот – не е пашален данок.

Според даночната рамка што ја поставил Мирлес¹⁷, проблемот на оптималното оданочување станува игра на непотполни информации помеѓу даночниот обврзник и креаторите на даночната политика. Државата сака да наметне повисоки даноци и повеќе да ги оданочи оние кои остваруваат поголеми доходи за разлика од оние кои заработуваат помалку. Поединците, пак, се мотивирани да не ја прикажат реалната состојба со заработениот доход и да ѝ сервираат на државата непотполни (несовршени) информации. За да го намалат даночното оптоварување, лицата не се трудат и надградуваат за да заработат повеќе. Победник во играта е даночен систем кој ќе обезбеди доволен поттик (стимулација) за даночните обврзници кои имаат голем даночен товар да сакаат активно да продолжат да остваруваат високи доходи, иако подлежат на високи даночни стапки.

Накратко сумирано, можеме да ги потенцираме следните неколку работи кои се декларираат како значајни лекции од областа на оданочувањето и не смеат да се занемарат при профилирање на еден оптимален и ефикасен даночен систем.

Утврдувањето на даночната инцидентна претставува начин за реално да се утврди кој го сноси товарот од воведувањето и примената на одреден данок. Задача на теоријата на оптимално оданочување е да одреди до кој степен се разликуваат законската и економската инцидентна познато како поместување на данокот.¹⁸ Луѓето се оние кои ги плаќаат даноците и тоа луѓето – работници, акционери, сопственици на земја, претприемачи, потрошувачи. Сите тие, според некој од овие основи, стекнуваат доход, од кој всушност се наплатува данокот. Затоа, кога се

---

¹⁷ Н.Грегори Манкив, Матхеј Њеизерланд Даннс Саган, Оптимални Такациони Тхеорис анд Пракисе, Харвард Унверзити, п. 5

¹⁸ Харви С. Розен, Тед Геер, „Јавни финансии“, МПГ раџ-Хилс Институт, за Република Македонија превод од Глобал Комуникации, Скопје, 2008 година, стр.305

утврдува економската даночна инциденца, се разгледува како данокот влијае на распределбата на доходот помеѓу овие категории, сопствениците на капиталот, работниците, сопствениците на земја, претприемачите. Ова се нарекува функционална распределба на доходот. Освен тоа, значајна е и распределбата на доходот според големина, односно начинот на кој вкупниот доход се распределува помеѓу луѓето. Современата даночна теорија ја проширува својата анализа со тоа што, освен овие распределби на доходот, при утврдувањето на инцидентата ги вклучува и персоналните карактеристики (полот, возраста, расата), регионите (урбани и рурални средини), историската зависност итн.

При утврдувањето на економската инциденца на данокот треба да се земат предвид изворот на остварениот доход (дали тој произлегува од работниците или сопствениците на капиталот), колку тие се погодени од даночниот товар како и оние што го користат доходот. Како пример ќе ја споменеме дебатата што се водеше за предлогот на поранешниот американски потпредседател Гор за чистење на мочуриштата во Флорида. „Имајќи предвид дека екологијата на мочуриштата е загрозувана поради неапсорбирањето на водата од врнежите, предизвикано од полињата со шеќерна трска, тој бараше производите од шеќер да потпаднат под посебен данок, а приходот да се искористи за да се финансира чистењето. Спротивставување не искажаа само групи потрошувачи, кои беа загрижени за цената на производите во кои се користи шеќер, туку и работниците од Флорида, кои сфатија дека со намалување на побарувачката за шеќер, таквиот данок ќе им наштети на нивните приходи“.¹⁹

Секако, мора да се напомене дека економската инциденца зависи и од распределбата на даночниот приход, односно од тоа на кој начин државата ги троши собраните приходи од оданочувањето. За анализа е значајно да се увиди како инцидентата се разликува кога еден данок се заменува со друг, а владиното трошење е константно, не се менува. Ова се нарекува диференцијална даночна инциденца. При утврдувањето на диференцијалната инциденца, потребна е референтна точка, како хипотетички „друг данок“ кој се користи како основа за споредба. Тој данок се смета за паушален данок. Порано спомнавме колку е посакуван ваков данок за еден оптимален даночен систем, но и зошто не евозможен, посебно доколку станува збор

---

¹⁹ Исто, стр 306

за оданочување на доход. Овде зборуваме за примена на одреден данок кој би ги имал ефектите како пашален данок.

Спротивен случај е апсолутната даночна инциденца која ги анализира ефектите на данокот кога нема промена ниту на другите даноци, ниту на трошоците на владата. Утврдувањето на апсолутната даночна инциденца е значајно за стабилизација на економијата која се постигнува со менување на даночните стапки. Секако, овде мора да се земе предвид и временската димензија на реагирањето на промените. Реакциите се поголеми на подолг рок, отколку на пократок.

На крај, но не значи дека е помалку значајно, треба да се спомне правилното детерминирање на данокот и неговата прогресивност. Општо, според ефектите што ги предизвикуваат врз различните категории доходовни групи и според распределбата на даночниот товар помеѓу нив, односно економската инциденца, даноците се категоризираат како пропорционални, прогресивни и регресивни. Прогресивноста на данок најдобро се утврдува со примената на термините: просечна даночна стапка и маргинална даночна стапка. Просечната даночна стапка го покажува соодносот на платениот данок и доходот. Така, доколку просечната даночна стапка е иста на секое ниво на доход на лицето, односно овој сооднос помеѓу платените даноци и доход е константен, станува збор за пропорционален данок. Во случај кога просечната даночна стапка се зголемува како што се зголемува и доходот, тогаш данокот е прогресивен. Обратно, кога просечната даночна стапка се намалува со намалувањето на доходот, станува збор за регресивен данок.

Фокус на анализа на современата даночна теорија се маргиналните даночни стапки на доход чиј извор е трудот како фактор на производство. Сегашните истражувања претставуваат надоврзување и проширување на споменатите ставови на Мирлес (1971). Претпоставуваме зголемување на маргиналната даночна стапка за одредена доходовна група. Даночниот скок предизвикува зголемени трошоци на ефикасност. Тој, пред сè, ги обесхрабрува лицата кои спаѓаат во таа доходовна група да вложуваат поголем напор за да го стекнат истиот доход. Логиката на размислување е многу проста и едноставна. Лицата можат со помалку напор да заработат ист износ на доход, како кога би се ангажирале повеќе и би заработиле поголем доход, но би платиле и повисок данок. Ваквата промена на маргиналната даночна стапка, од друга страна, не предизвикува деструкции во однесувањето на лицата кои со стекнатиот доход се наоѓаат во повисоката доходовна група. За нив

оваа промена доведува до пораст на просечната даночна стапка, но не и на нивната маргинална даночна стапка. На овој начин даночниот скок ги зголемува даночните приходи од горните скалила на доходовната структура. Тие можат да се користат за финансирање на трансферите за сите граѓани, за да се запази аспектот на праведноста. Затоа, за да се одржи баланс помеѓу ефикасноста и праведноста, маргиналните даночни стапки треба да бидат структурирани во согласност со распределбата на „способноста“ на поединците. Поточно, данокот треба да се темели на некои основни карактеристики на „способност“ кои го мерат потенцијалот на поединецот да заработи доход. На овој начин луѓето со висок и низок потенцијал би се оданочувале различно. Бидејќи основата на оданочување е потенцијалот, оданочувањето на лицето нема да зависи од неговото однесување.

Ова е многу општ заклучок кој не е од голема полза за даночните власти и не се применува во реалниот живот. Непремостлив проблем е мерењето на потенцијалот на поединците. Сепак претставува добра основа за разбирањето и утврдувањето на ефектите кои даноците ги предизвикуваат на пазарот на труд и работна сила. Во наредните поглавја каде што се зборува за ефектите на даночната политика врз вработеноста, приближувањето до ова тврдење се прави со претпоставка дека мерка на способноста и потенцијалот на поединецот е реалната наемнина која ја добива како резултат на рамнотежата на пазарот на труд помеѓу понуденото и побаруваното количество труд, како и проценките за нивото на човечки капитал со кое располага поединецот. Засега тоа е најблиското применливо решение за мерка на способноста и потенцијалот на еден поединец кое во литературата и праксата се зема предвид при анализата на исправноста на еден данок.

Во литературата (Мирлес – 1971) се утврдува и се сугерира оптимален даночен систем каде што маргиналната даночна стапка на највисоката доходовна група е нула 0%. Иако практичната примена се негира, поновите истражувања повторно го проблематизираат ова тврдење. Аргументите на Мирлес се движат во следната насока: претпоставуваме дека се применува позитивна маргинална даночна стапка на поединците кои поседуваат највисок доход во економијата и претпоставуваме дека тој доход е S . Позитивната маргинална даночна стапка го предизвикува претходно споменатиот обесхрабрувачки ефект за ангажираноста и посветеноста на поединците, при што се генерираат и трошоци на ефикасноста.

Доколку маргиналната даночна стапка на овие поединци се намали на нула за секој доход остварен над нивото S , тогаш истиот износ на приход ќе се собере со наплатата на данокот при што ќе се избегнат и трошоците на ефикасноста. Значи, позитивна маргинална даночна стапка на највисоката група доход не може да биде оптимална.

Поновите истражувања како основа го имаат тврдењето на Мирлес. Емпириските истражувања со кои се потврдува ова негово тврдење имаат за задача да утврдат до која висина на доход е оптимално одначувањето. Тумала (Тумала – 1990)²⁰ во своето истражување забележува дека во сите анализирани случаи маргиналната даночна стапка се намалува како што се зголемува доходот, освен во доходовната група во најдолната десетина. Овие симулации покажуваат дека редистрибутивните трошоци се поголеми за голем дел од поединците кои спаѓаат во највисоката доходовна група и го оправдуваат намалувањето на стапките на високите приходи. Истражувањето на Сец (Саез – 2001), кое вклучува бројни симулации, подвлекува заклучок спротивен од претходно добиениот. Така, „маргиналната даночна стапка треба да се зголеми помеѓу средната и високодоходовната група и таа за високодоходовната група да не биде пониска од 50%, а воедно не повисока од 80%“.²¹ Основната разлика помеѓу овие различни согледувања произлегува од основната претпоставка за формата на распоредот на способноста.

Грубер и Сец (Грубер анд Саез – 2002) во заедничкото истражување применуваат поопшт модел кој овозможува примена на четири маргинални даночни стапки. Најинтересното откритие што произлегло од нивните анализи е дека „луѓето со повисока рамка на доход би требало да се соочат со пониска маргинална даночна стапка отколку луѓето со пониска рамка на доход. Интуицијата која стои зад резултатот е тоа што, преку намалувањето на маргиналната дисконтна стапка за оние со повисок доход, тие се поттикнуваат да понудуваат повеќе работна сила. Реализираниот поголем даночен приход може да се искористи да се намалат даночните товари за оние со низок доход. Суштината е дека – иако маргиналните

---

²⁰ Н.Грегори Манкив, Матхеј Њеизерланд Даннс Саган, Оптимални Такациони Тхеор анд Праксе, Харвард Универзитет, п. 5

²¹ Исто, стр. 8

даночни стапки се намалуваат со доходот, просечните даночни стапки растат со доходот и оптималниот даночен систем е сè уште прогресивен“.²²

Поновите истражувања анализата ја прошируваат со меѓучовечките различности, а не само способноста како фактор за остварување различно ниво на доход, како и желбите на поединците за потрошувачка и слободно време. Овие дополнително разгледани димензии покажуваат дека хетерогеноста го редуцира оптималното ниво на распределба на даночниот товар.

На крај, мора да споменеме дека доходовната еластичност е посебно значајна за утврдувањето на оптималната маргинална даночна стапка. Симулации за оптимален даночен систем претпоставуваат единечна еластичност на работна сила, додека Фелдштејн (Фелдстџин- 1995) проценил поголема еластичност на понудата на работна сила по оданочениот доход во однос на даночните стапки кај поединците со повисок доход.²³ Грубер и Сец (Грубер анд Саез – 2002) процениле помала еластичност на понудата на работна сила, но нивните проценки ја поддржуваат хипотезата дека еластичноста на понудената работна сила се зголемува со доходот. „Ако лицата со висок доход се посебно еластични на фактот дека нивниот оданочен доход се намалува со повисоки даночни стапки, ова имплицира примена на пониска маргинална даночна стапка за лицата со висок доход или обратно“.²⁴ Колку е поеластична понудата на работна сила, толку е повисок прекумерниот товар од нејзиното оданочување и значи повисок трошок на редистрибуција.

Праксата покажува дека во последните три декади се оди кон примена на изнесените теоретски согледувања. Поточно, резултатите бележат намалување на маргиналната даночна стапка на лицата со повисок доход. Во табелата бр. 1 се прикажани податоците за применетите највисоки маргинални даночни стапки на доход. Податоците претставуваат 250 проценти од просечниот надомест на вработените во секоја земја-членка на ОЕЦД за периодот 1981-1982 и 2005-2006 година. Забележливо е дека маргиналната даночна стапка за лицата со висок доход за анализираниот период се намалила во 11 земји од вкупно 14, а зголемувањето во

---

²² Харви С. Розен, Тед Геер, „Јавни финансии“, МЦГ рањ-Хил/Иџин, за Република Македонија превод од Глобал Комуникации, Скопје, 2008 година, стр.364-365

²³ Н.Грегор Манкиџ, Матхењ Њеинзерланд Даннс Саган, ОптималТадациони Тхеорз анд Прације, Харвард Унверзитз, п. 9

²⁴ Исто
58

останатите три земји е незначително. Во просек, земјите на ОЕЦД ја намалиле маргиналната даночна стапка за високодоходовната група за околу 11 процентни поени за изминатите 25 години.

Табела 1 Маргинални даночни стапки во земјите на ОЕЦД за високодоходовните групи

Земја	Маргинална даночна стапка за 250% од просечниот надомест на вработените		Промена
	1981-1982	2005 - 2006	
Австралија	53,0	47,0	-6,0
Австрија	55,0	50,0	-5,0
Белгија	55,0	50,0	-5,0
Канада	31,0	26,0	-5,0
Данска	39,8	26,5	-13,3
Франција	62,5	48,1	-14,4
Грција	38,0	40,0	2,0
Италија	37,0	39,0	2,0
Холандија	64,4	52,0	-12,4
Норвешка	38,0	23,8	-14,2
Шпанија	25,3	29,2	3,8
Шведска	58,0	25,0	-33,0
Велика Британија	42,5	40,0	-2,5
САД	50,0	28,0	-22,0

Извор: Н.Грегор Манкџ, Матхењ Њеинзерланд Даннс Саган, ОптималТадацион и Тхеорс анд Пракисе, Харвард Универсис

Оптималниот даночен систем вообичаено комбинира данок со еднаква стапка со паушален трансфер (грант) за сите поединци, со што просечната даночна стапка се зголемува со зголемувањето на доходот, иако маргиналната даночна стапка останува иста. Симулациите на Менкју, Винзерл и Јеган (Манкџ, Њеинзерл

анд Саган)²⁵ покажуваат дека оптималната маргинална даночна стапка изнесува 48 и 50% освен за најниско и највисоко квалификуваните работници. Со овој речиси оптимален данок со еднаква стапка се обезбедува грант во паушален износ на најниско квалификуваните работници кој изнесува 60% од просечниот доход по работник во економијата. Доколку овој пропорционален данок на доход ја доведува до максимум општествената благосостојба и собира доволно приходи кои ги покриваат износите на бараните трансфери и освен ова овозможува останати поволности, како административна едноставност, извршност и транспарентност, оправданоста за негова практична примена е поголема. Анализата на состојбите во земјите на ОЕЦД покажува дека во 9 земји од 14 анализирани (кои имале достапни податоци за анализа), се движат кон примена на таков систем на данок со еднаква стапка. Ова не значи дека пропорционалниот данок на доход претставува правило во даночниот систем на земјите на ОЕЦД, но реформите се движат во таа насока.

Економската нееднаквост во последните години бележи пораст особено во Соединетите Американски Држави. Во поглед на теоријата за оптимално оданочување, ваквата зголемена нееднаквост може да се разгледува како резултат на проширување на способностите на поединците. Всушност, поголемата нееднаквост во способноста за остварување поголем доход предизвикува поголема редистрибутивност при оптималното оданочување. Теоријата на Мирлес (Мирлес – 1971) сугерира примена општо на повисоки даночни стапки во економии кои се соочуваат со поголема нееднаквост во распределбата на доходот. Тоа предизвикува помала побарувачка на работна сила. Нискоквалификуваните работници ќе имаат повеќе слободно време и поголем социјален трансфер.

Анализата на состојбите во праксата покажува дека егзистирањето на висока нееднаквост во распределбата на доходот во едно општество е проследена со зголемени социјални трансфери. Ова се потврдува со резултатите од регресијата направена за 11 земји од ОЕЦД, врз основа на податоци од повеќе години, 1979-2000 година. Направени се 46 опсервации за овие 11 земји, при што регресијата ја мери условеноста на нееднаквоста во распределбата на доходот пресметана преку индексот ЦИНИ (ГИНИ и социјалните трансфери како учество во БДП на секоја

---

²⁵ Н.Грегорс Манкиџ, Мапхењ Њеизертанд Даннс Саган, Оптимал Таџаион и Тхеорс анд Практице, Харвард Универзитет, п. 11 -12

земја во набљудуваниот период. Во девет земји²⁶ од вкупно единаесетте, резултатите од регресијата покажуваат позитивна зависност помеѓу овие варијабли. Како што предвидува теоретскиот модел, годините на висока нееднаквост во доходот се, исто така, и години на релативно поголема редистрибуција.²⁷ Во Луксембург и Велика Британија резултатите на регресијата покажуваат негативен резултат, негативна зависност помеѓу анализираниите варијабли.

Оптималниот даночен систем, освен остварениот доход, ги зема предвид и личните карактеристики на поединците. Претходно споменавме дека остварениот доход се смета за показател за „способноста“, на потенцијалот на лицето, кој најчесто се зема како основа за оданочување. Современата теорија сугерира освен доходот, при профилирањето на еден оптимален даночен систем да се земаат предвид и други показатели кои ја детерминираат „способноста“ на лицата да стекнат доход: коефициентот на интелигенција, степенот на образование, местото на живеење, возраста, здравствената состојба. Акерлоф (Акерлоф– 1978) покажал дека примената на овие останати индикатори претставува значаен напредок на теоретско и на практично ниво. Тој воведува заеднички термин за овие показатели – издвојувајќи (селектирајќи) ги за да ја опише заедничката примена на даноци кои вклучуваат и персонални (лични) карактеристики. На овој начин се подобрува поставеноста на системот и се премостуваат неправилностите кои се присутни во даночниот систем базиран на доход. Селектирањето има значајна улога во даночната политика на САД. Посебно се споменуваат социјалните програми за постари лица, инвалиди, деца и други групи.

Теоријата сугерира поголема примена на селектирањето, вклучувајќи различни карактеристики. Во реалноста најчесто се сретнува селектирање според возраста. На пример, различно се оданочуваат одредени старосни групи. Одредени економии меѓу кои и Сингапур, Австралија и САД, го намалуваат даночното оптоварување на лицата над 55 и 65 години старост со нивното пензионирање. Сепак, посебен третман за лицата кои според годините на староста се блиско до пензионирање не постои.

---

²⁶ Анализата се однесува на 11 земји на ОЕЦД и тоа на Австралија, Канада, Финска, Германија, Италија, Луксембург, Мексико, Полска, Шведска, Велика Британија и САД.

²⁷ Исто, стр. 14-15, 35

Примената на ваквиот селективен пристап при оданочувањето создава трошоци кои се исклучени од конвенционалната анализа на оптимален данок. Селектирањето може да ја наруши хоризонталната праведност на даночниот систем. Третманот во даночниот систем на лицата на еднаква позиција би требало да биде еднаков. Богатството претставува индекс за платежната способност на лицата според кој се декларира позицијата. Во вака дефинирана еднаквост не постои простор за различен даночен третман за лица со различни други персонални карактеристики, освен богатството (доходот). Специфицирањето, исто така, е применливо и се базира само на претпоставката дека основата на оданочувањето е платежната способност на лицата. Тоа не е возможно ако за основа на оданочувањето се користи критериумот добиената корисност.

Досегашните размислувања и ставови кои беа изнесени зборуваат за оптималното оданочување на доходот и оставаат неразјаснети дилеми. Од друга страна, ни нудат интуитивни одговори за оданочувањето на добрата и услугите. Оптимален даночен систем треба да ги оданочува само финалните добра и услуги, и тоа сите со иста даночна стапка. Оданочувањето на интермедијарните добра не е посакувано. Данокот на додадена вредност е индиректен данок кој ги применува овие препораки. Во принцип, се оданочуваат добрата и услугите, при што се изземаат интермедијарните инпути и се применува иста стапка на сите добра и услуги. ДДВ се применува во голем број земји (според податоците на ОЕЦД за 2009 година, во повеќе од 130 земји, вклучувајќи 29 од вкупно 30 земји членки на ОЕЦД). Единствено САД од земјите на ОЕЦД нема ДДВ во својата даночна структура. Неговата примена се зголемува постојано и во голем број земји од транзициските економии и земји во развој. Зголемениот број земји кои го усвојуваат ДДВ во своите даночни системи и зголемените даночни стапки на ДДВ во земјите кои веќе го применуваат овој вид данок го зголеми учеството на даночните приходи од индиректните даноци за два пати. Станува збор за земјите на ОЕЦД во анализираниот период од 1960 до 2003 година.²⁸ „Исто така, ова зголемување на данокот на додадена вредност во голем дел ги замени акцизите како даноци на специфични производи, со што се поремети позицијата на интермедијарните добра

---

²⁸ Н.Грегор Манкиџ, Малхен Њејлзијертанд Даннс Сагац, ОптималТадатион и Тхеорс анд Працтице, Харвард Универзитет, п. 19

(како нафтата) која не треба да биде оданочена, но и позицијата на финалните производи (како производите од тутун и алкохолот) кои треба да бидат оданочени со иста даночна стапка. Учеството на даночните приходи од ДДВ се зголемило од 9,5% на околу 19% во периодот од 1960 до средината на 2000-тите години. Во меѓувреме, учеството на приходите од акцизите се намалило од 24,1% на 11,5% “. ²⁹

Примената на данокот на додадена вредност претставува пример на оптимално оданочување. Во реалноста неговата имплементација е проследена со одредени исклучоци од теоретските поставки. Така на пример, во одреден број земји данокот на додадена вредност се применува со неколку стапки на оданочување. Некои основни производи се оданочуваат со пониска даночна стапка од предвидената, на пример, храната (леб, млеко, масло за јадење), лекови и слично. На овој начин се намалува даночниот товар на луѓето кои остваруваат низок доход, со што се дејствува редистрибутивно. Најдобро е да се применува ДДВ според теоретските претпоставки, а за постигнување на ефектите на редистрибуција е подобро да се користат други мерки на даночната политика.

Генерален заклучок кој може да го извлечеме од досега изнесеното е дека даночната структура треба да поттикнува посеопфатна даночна основа и ниски даночни стапки. Исклучувањето на неефикасните намалувања, изземања и даночни ослободувања, кои се манифестираат како даночни трошоци и кои не покажале економска прилагодливост или поттикнале однесување спротивно на поставените цели, ќе ја зголемат ефикасноста на даночниот систем.

Креирањето на даночната структура, освен економските критериуми, треба да ги земе предвид и усогласеноста на различните видови даноци и административните трошоци. Теоријата на оптимален даночен систем најчесто не ги зема предвид овие работи. Таа ги анализира само проблемите и трошоците кои се јавуваат како резултат на различното однесување на луѓето поттикнато од даноците. Пресметувањето на даночните обврски и нивната наплата, како и контролата на спроведеното, се активности кои дополнително ги оптоваруваат даночните обврзници и администрацијата.

---

²⁹ Исто, стр. 19-20

Сложен даночен систем подразбира високи административни трошоци. Колку е поголема комплексноста на системот толку е потешко да се утврди даночната основа. Ваквата сложена поставеност остава простор за даночна евазија.

Посебен простор во размислувањата за даночната структура отвораат политичките аспекти. Политичката власт не сака да предизвикува промени со кои би ги изгубила симпатиите на своите гласачи. Затоа претпочитаат постепени реформи на даночниот систем, кои можат да се поделат на промени на посебни сегменти од даночната структура. На тој начин, преземените активности се одразуваат или погодуваат само една одредена група луѓе. По одреден временски период мнозинството полесно ќе ја прифати направената промена. Политичката власт не сака да се соочува со незадоволства и негодувања на донесените одлуки и полесно се одлучува на парцијални реформи со краткорочни ефекти. Мерките со долгорочни перспективи кои се однесуваат на даночната структура овозможуваат стабилна и предвидлива економска околина. Така, лицата и економските субјекти можат да донесуваат оптимални долгорочни одлуки.

1.2. Значењето на јавните расходи

Теоретските поставки за јавните финансии во класичната теорија ставаат приоритет на јавните расходи на сметка на јавните приходи. Расходите претставуваат неминовна обврска која не може да се избегне. Јавните приходи се креираат за да се покријат јавните расходи. Расходите се анализирале од административен, правен и политички аспект. Така, јавните расходи како категорија претставувале трошење од страна на државата за да се задоволат потребите за нејзините класични функции (одбрана, безбедност, судство). Во тој контекст, износот на јавните расходи се сведува на минимум само колку да може да се одговори на потребите на основните функции на државата. Ваквото трошење претставувало непродуктивно трошење и јавните расходи се анализирале само како квантитативен податок кој треба да биде сведен на минимум.

Развојот на теоријата на благосостојба и присуството на државен интервенционизам ја менува вака поставената улога на јавните расходи. Со сè поголемото присуство на државата во функционирањето на економијата се менува и сфаќањето за улогата и значењето на јавните расходи како дел од фискалната политика. Прифаќањето на кејнзијанското учење претставува пресвртница за

користењето на јавните расходи. Оттогаш за категоријата јавни расходи се разгледува нивното квалитативно влијание. Се прифати фактот дека јавните расходи не само што претставуваат квантитативен трошок на државата за обезбедување соодветна понуда на јавни добра, туку тие претставуваат рационално трошење на остварениот национален доход и со нив се остваруваат голем број економски и социјални цели во економијата.

Современата економска теорија ги анализира јавните расходи како продуктивно трошење за финансирање продуктивни цели и ги смета за ефикасен инструмент на фискалната политика за остварување економски и социјални цели на економијата. Еволутивниот развој на фискалната политика и нејзината поголема улога и значење како неминовност наметнува зголемување на јавните расходи. Ваквиот тренд на зголемени расходи не претставува непотребно трошење и расипничко однесување на државата, туку претставува употреба на средствата со која се врши нова прераспределба. Така, државата претставува еден вид филитер преку кој поминуваат финансиските средства и се пренасочуваат за други намени.

Тврдењата за неутралноста и непродуктивноста на јавните расходи одамна се напуштени. Современата теорија, а и реалноста, потврдиле дека во одредени случаи интервенциите на државата се покажале далеку поефикасни од приватната иницијатива. Такви се примерите кога станува збор за обезбедувањето со јавни добра, регулирање на екстерналиите, интервенирањето за заштита на животната средина и регулација на природните монополи.

Но, кога зборуваме за ваквата улога на јавните расходи, треба да напоменеме дека не секое трошење од страна на државата е продуктивно и води кон остварување на споменатите цели. Квантитативниот пораст на јавните расходи како процент во остварениот БДП на економијата не значи секогаш позитивно влијание врз економските движења. Затоа е потребно да се анализира структурата на јавните расходи и поединечно, според категории, да се утврди нивното влијание. Порастот само на продуктивните расходи води кон остварување цели како што се постигнување макроекономска стабилност, висока стапка на вработеност и ниска стапка на инфлација, како и поттикнување на економскиот раст и развој на економијата.

1.2.1. Значењето на структурата на јавните расходи

Јавните расходи имаат повеќе различни класификации. Класификацијата овозможува подобра анализа на карактерот, функциите и значењето на јавните расходи. Од друга страна, го олеснува нивното планирање, отчетност и контрола.

Унифицираните карактеристики на јавните расходи се присутни во секој фискален систем, без разлика дали станува збор за развиени економии или земји во развој. Така, расходите може да бидат редовни или вонредни, во зависност од времето кога се јавуваат; лични и материјални, во поглед на објектот на трошење, дали се наменети за плати и надоместоци за вработените во јавната администрација или се однесуваат на набавки на материјални добра и услуги за извршување на јавните функции. Исто како даноците, и расходите се разликуваат како расходи на централната власт и расходи на локалните власти. Најважна класификација на јавните расходи е поделбата на продуктивни и трансферни јавни расходи. Критериум кој се зема предвид за оваа поделба е значењето на расходите за националната економија, т.е. ефектите што ги предизвикуваат. Поделбата потекнува од англискиот теоретичар Артур Пигу кој расходите ги делел на реални и трансферни. Во поново време оваа поделба е проширена и се наведуваат реални, инвестициски и трансферни јавни расходи, при што реалните и инвестициските ја составуваат групата продуктивни расходи. Анализата на ефектите на јавните расходи врз економијата, воопшто, се однесува токму на анализата на оваа категорија расходи – продуктивни и трансферни. Правилното квантифицирање и насочување на продуктивните расходи е моќна алатка на државата за поттикнување на економската активност и остварување на економски раст. Во категоријата продуктивни расходи се разликуваат инвестициски расходи или попознати како капитални расходи. Капитални расходи се инвестициите направени од страна на државата кои придонесуваат за зголемување на економската активност и за реализација на поголем БДП. На индиректен начин овозможуваат и зголемување на буџетските јавни приходи. Нивната застапеност во фискалните системи е од особено значење кога економијата се наоѓа во рецесија.

Трансферните расходи не се продуктивни расходи и не влијаат директно на нивото на остварен реален БДП. Но, тие имаат значајни позитивни ефекти. Со нив се врши прераспределба на доходот, односно пренесување (трансфер) на дел од расположливите средства од едни субјекти на други субјекти, со што им се

зголемува економската моќ и можноста за потрошувачка. Трансферите имаат позитивно влијание затоа што на еден начин ги коригираат пазарните односи на распределба на остварениот доход кои се водени единствено од принципот на ефикасност, со присуство на принципот на еднаквост. Но, овие трансфери треба да бидат одмерени и насочени кон вистинските субјекти за да имаат позитивно влијание. Во спротивно, повеќе до израз доаѓаат негативните аспекти на трансферите, како што се дестимулирање за работа и активност, намалување на штедењето и на инвестициите. Фактот дека во современите општества во буџетот на економиите најголем дел од категоријата расходи, околу 30%, зафаќаат токму трансферните расходи ни го потврдуваат нивното влијание во економските текови. Тековните состојби со буџетските дефицити во голем дел од светските економии и големата задолженост што се јавува како резултат на финансирањето на овие големи буџетски дефицити, како неминовност наметнува зголемување на категоријата трансферни расходи – камати на јавниот долг. Голем дел од трансферните расходи отпаѓа на расходи наменети за камати за јавните долгови. Оваа категорија јавни расходи е поприсутна во економиите кои се задолжени. Економските субвенции како категорија на трансферни расходи овозможуваат исполнување одредени економски цели – одржување конкурентност на производите на пазарот на домашните производители, одржување ниски цени на основните категории производи за исхрана (брашно, леб, млеко), унапредување на извозот преку субвенции познати како извозни премии, стимулирање на домашното производство преку субвенции за земјоделското производство итн. Исполнувањето на овие цели претставува предуслов за одржување на одредени гранки на производство активни, намалување на секторската миграција на работната сила, зголемување на конкурентската предност на економијата на светскиот пазар, што води кон повисок животен стандард за населението и остварување повисока стапка на економски раст и развој во економијата.

Теоријата на државата на благосостојба постави цели кои го зајакнаа правото на социјална сигурност на луѓето. Остварувањето на овие цели бараше зголемување на категоријата трансфери за социјални цели. Расходите по основ на пензиско и инвалидско осигурување, семејни додатоци, надоместоци за невработените лица, плаќања за социјално загроени и хендикепирани лица овозможуваат поголема социјална сигурност и вклученост во економското живеење на луѓето. Оваа

категорија расходи ја опфаќа социјалната димензија на функционирањето на економијата.

Од анализата на структурата на јавните расходи кои ја сочинуваат пасивата на буџетот на една економија може да се извлечат сознанија за состојбата на економијата. Позитивност во структурата на јавните расходи е поголемата застапеност на продуктивните расходи за сметка на трансферните расходи.

1.2.2. Економски ефекти на јавните расходи

Современата концепција на фискалната теорија посебно внимание посветува на утврдувањето на насоката и интензитетот на влијанието на јавните расходи и редистрибуцијата на доходот, стабилизацијата на економијата (стабилно ниво на цени и полна вработеност), подобрувањето на надворешнотрговската размена, одржувањето стабилен девизен курс и на поттикнувањето на економскиот раст. Посебно значење се посветува на владините одлуки и на влијанието на државата како учесник на пазарот. Оданочувањето е еден од начините преку кои државата директно влијае на економската активност. Друг начин е преку јавните расходи. Јавните набавки за функционирањето на државниот апарат како трошоци за материјали и опрема, трошоци за платите на администрацијата, трансферите, каматите и отплатата на јавните заеми предизвикуваат промени на економската активност. Расходите направени по овие основи различно се ефектуираат на агрегатната побарувачка и на агрегатната понуда во економијата. Со јавните набавки државата се јавува во улога на потрошувач на пазарот и директно ја зголемува агрегатната побарувачка. Државата е сигурен и голем потрошувач на одредени производи. Посебно се издвојува како голем потрошувач за производите од информатичката технологија и електроника, фармацевтски производи во земји со задолжително здравствено осигурување, оружје и муниција, воени возила (авиони, подморници, бродови и автомобили), како и можеби единствен потрошувач на специфични производи како што се производите од аеронаутичката индустрија (сателити, вселенски летала и опрема). На овој начин зголемената агрегатна побарувачка директно ја поттикнува економската активност и ги мотивира производителите да ја зголемат понудата на бараните производи.

Мултипликативните ефекти на јавните расходи се евидентни. Освен директното зголемување на агрегатната побарувачка, јавните расходи имаат и

индиректно влијание. Платите на администрацијата и различните видови трансфери на индиректен начин завршуваат на пазарот и ја зголемуваат агрегатната побарувачка.

Монетарните аспекти на јавните расходи, влијанието на расходите на текот на деловните циклуси и инфлаторните и дефлаторните ефекти се посебно значајни за анализа. Општо прифатено е мислењето дека оптималното ниво на јавни расходи се определува од нивото на општата рамнотежа на понудата и побарувачката во економијата. Обемот на јавните расходи може да биде поголем или помал од нивото на издвоените средства за таа намена, нивото на јавните приходи. Во случај кога јавните расходи се поголеми од јавните приходи, станува збор за јавна потрошувачка над нивото утврдено со буџетската проекција. Финансирањето на тој вишок на буџетска потрошувачка може да се направи на два начини, по пат на задолжување во земјата и/или во странство или по пат на нова емисија на парични средства. Во двата случаи станува збор за дефицитарно финансирање со кое импликациите врз стабилноста на економскиот амбиент во државата се напорни и далекусежни. Се зголемува агрегатната побарувачка, се нарушува состојбата на макроекономска рамнотежа, се јавува пораст на општото ниво на цени – присуство на инфлација и пораст на јавниот долг на економијата. Придобивките од ваквата политика се незначителни и се ефектуираат на краток рок, се финансираат само зголемените трошења на државата. Ваквата состојба има негативни последици како врз монетарната така и врз фискалната стабилност и рамнотежа во економијата. Вториот случај предвидува јавните расходи да се помали од јавните приходи и тогаш станува збор за заштеда во трошењето јавни средства и состојба на суфицит во буџетот. За позитивната страна на постоењето суфицит во буџетот може да зборуваме само доколку економијата е во фаза на полет (експанзија), во спротивно и оваа состојба има голем број негативни аспекти врз економијата. Така, помалиот обем на јавни расходи значи намалена јавна потрошувачка што се одразува на пониска вкупна агрегатна потрошувачка. Ова доведува до намалена економска активност во земјата што во прв план значи нарушување на макроекономската рамнотежа, намалување на општото ниво на цени, намалување на каматните стапки, на нивото на инвестициите итн.

Во согласност со текот на деловните циклуси, политиката на јавни расходи има позитивно влијание ако се дејствува реципрочно. Кога економијата е во

нерамнотежна состојба, активното користење на јавните расходи и приходи доведува до стабилизација во економијата и избегнување на цикличните последици на економската рецесија или хиперинфлација.

Во услови кога економијата е во состојба на рецесија, зголемувањето на јавните расходи предизвикува позитивни импулси на економската активност во земјата. Позитивните аспекти од зголемените јавни расходи се согледуваат, пред сè, преку зголемувањето на агрегатната побарувачка која предизвикува интеракции и на страната на агрегатната понуда. Зголемените јавни расходи, исто така, ја интензивираат инвестициската активност во приватниот сектор, како во економскиот, така и во нееекономскиот сектор, воопшто. Доколку јавните расходи се насочени кон инвестиции со кои се подобруваат институционалните, инфраструктурните, телекомуникациските услови во земјата, се подобруваат и општите економски услови. Негативните аспекти на зголемувањето на јавните расходи во услови на рецесија се појавуваат доколку зголемувањето се однесува, пред сè, на категоријата тековни расходи (материјални трошоци, плати на администрацијата и други надоместоци, трансфери) или капитални расходи кои предизвикуваат незначителни доходовни промени во економијата (изградба на споменици). Во тој случај, зголемувањето на јавните расходи не е во функција на пораст на агрегатната побарувачка и не ја супституира приватната инвестициска активност.

Монетарната политика во согласност со политиката на јавните расходи, преку стимулирање на приватната иницијатива и како нејзино дополнување, придонесува да се оствари полна вработеност во економијата. Намалувањето на каматните стапки и олеснувањето на постапките за доделување кредити, од една страна ја зголемува разликата помеѓу каматната и профитната стапка и ги прави парите поевтини, што ја поттикнува приватната иницијатива да инвестира. Од друга страна, пак, јавните инвестиции претставуваат дополнителни инвестиции кои ги зголемуваат вкупните инвестиции во економијата со кои се гарантира вработување на целокупната расположлива работна сила.

Посебно значајни се мултипликативните ефекти кои јавните расходи ги предизвикуваат со инвестициите. Јавните инвестиции примарно предизвикуваат зголемување на вработеноста и на доходот во економијата. Но, инвестициите дополнително креираат зголемување на доходот и на вработеноста неколку пати

повеќе од иницијалното зголемување кое настанува директно од инвестицијата. Инвестициите, исто така, предизвикуваат зголемување на побарувачката на капитал, која продуцира зголемена побарувачка за сировини и материјали и работна сила. Зголеменото производство продуцира зголемен доход кој предизвикува зголемување на агрегатната побарувачка. Мултипликативните ефекти на инвестициите во економијата сликовито може да се објаснат како концентрични кругови што ги создава каменот фрлен во вода.

Од друга страна, пак, секое зголемување на јавните расходи во размери на чиста потрошувачка и без никаква развојна компонента предизвикува несогледливи последици врз континуитетот и врз динамиката на економскиот раст. Како такви може да се споменат: ценовната нестабилност во економијата, отежнување на условите во обезбедување со потребните фактори за производство, нарушена ликвидност во економијата, зголемување на увозот, намалување на извозот, влошување на состојбата на трговскиот и на платниот биланс на земјата.

Вложувањата во инфраструктура, во наука и образование, во нови знаења и технологии, во здравството, во животната средина и слично претставуваат инвестиции во сегашноста во функција на идниот економски развој. Поддршката во развојот на капацитетите на државните органи и институции во изградба на инфраструктурни објекти, во развојот на човековите можности и потенцијали, во зачувувањето на животната средина, подобрувањето на животниот стандард на граѓаните претставуваат правилно насочување на јавните расходи во функција на економскиот раст. Меѓу развиените економии, земјите во развој и неразвиените економии постои разлика помеѓу утврдените приоритети во финансирањето на јавните расходи, а исто така и во структурата на јавните расходи. Развиените економии приоритет даваат на финансирањето на потрошувачката наменета за развој на науката, технолошкиот развој, развојот на човечките ресурси како и на општествената благосостојба. Земјите во развој и неразвиените земји, соочени со недостиг на средства, се принудени да се определуваат за финансирање, пред сè, на тековните трошоци и издатоци на сметка на капиталните и други инвестиции од јавен карактер.

Доколку претпријатијата и населението во една економија се соочуваат со поголемо даночно оптоварување и поголемиот дел од средствата се прераспределуваат, пред сè, за финансирање на тековните расходи, тогаш не може

да се зборува за развојна функција на јавните расходи. Ако се зголемува обемот на средства распоредени за капитални и други инвестиции од јавен карактер, во нови знаења и технологии, во подобрување на општествениот стандард на населението и во зачувување на животната средина, тогаш таквите расходи се во функција на економскиот развој. Споменатите ефекти од зголемувањето или намалувањето на јавните расходи врз економскиот раст и развој се случуваат со извесно временско задоцнување (тим ла) на посреден или на непосреден начин. „Придобивките од зголемувањето на делот од јавните расходи во корист на капиталните и другите инвестиции од јавен карактер, како и развојот на човековите можности и потенцијали, можат да бидат директни и индиректни“.³⁰ Директните придобивки доведуваат до зголемување на производството, преку зголемување на продуктивноста на трудот, а индиректните се ефектуираат преку зголемената корисност во општеството (на пример позитивните екстерналии).

Економските ефекти на јавните расходи се остваруваат доколку обемот и структурата на јавните расходи е во согласност со потребите и можностите за нивното финансирање и се во функција на остварување на целите утврдени со поделните политики, а со тоа и целите на макроекономската политика.

1.3. Емпириските искуства за економските ефекти на фискалната политика

Постојат голем број емпириски истражувања кои ги анализираат економските ефекти на фискалната политика. Во трудот посебно внимание се посветува на ефектите на даноците и јавните расходи за економскиот раст. Многу често анализата на емпириските податоци не ги потврдува заклучоците што ги има усвоено теоријата. Така, различни емпириски студии презентираат сосема различни резултати. Со тоа уште повеќе се усложнува можноста да се извлече општоприфатен заклучок како за даночните ефекти така и за влијанијата на јавните расходи за економскиот раст. Различноста на добиените резултати во емпириските истражувања не секогаш е последица на различното манифестирање на теоретските согледувања во праксата. Многу често тоа произлегува од технички и административни разлики во анализата. Базата на податоците може да се однесува

---

³⁰ д-р Живко Атанасовски, „Јавни финансии“, оп.цџ., стр. 269
72

и да ги зема предвид состојбите во централниот буџет или општиот буџет со буџетите на фондовите, како и буџетите на локалната власт. Проблем претставува и начинот на којшто ќе се измерат индивидуалните даноци и ќе се прикажат во базата на податоци. Кон ова, логично, се надополнува општата констатација од недостиг на база на податоци кои се однесуваат на фискалните варијабли. Од друга страна, тешко може да се изолира ефектот на примената на одредена фискална мерка и економскиот раст. Фискалните мерки влијаат интуитивно и тешко е да се измери и утврди насоката на дејствување во економската активност. На пример, данокот на доход дејствува субјективно на иницијативата на поединците за одлуката за инвестирање и штедење. Накратко, хронолошки ќе бидат презентирани емпириските истражувања и добиените резултати.

Истражувањата на Арнолд Харбергер (Арнолд Харбергер)³¹ во шеесеттите години (1964) се однесуваат на утврдувањето на односот помеѓу даночната политика и растот. Неговите верувања се движеле во насока на тоа дека даночната политика, поконкретно структурата на даночниот систем од директни и индиректни даноци, има големо влијание во детерминирањето на инвестициите во економиите, а со тоа и на економскиот раст. Ваквото убедување не успеал да го потврди со емпириско истражување. Поточно, анализата потврдила незначително влијание во пракса. Промените на даноците предизвикуваат зголемување на стапката на економски раст не повеќе од 0,1 до 0,2 процентни поени. Според тоа, промените во даночната политика немаат значително влијание за економскиот раст во пракса или може да се заклучи дека даночната политика е неутрална.

Поставената теза од Харбергер, подоцна (1995) се обиделе да ја тестираат Мендоза, Милеси-Ферети и Асеа (Мендоза, Милеси-Ферети и Асеа).³² Нивното истражување потврдува мало влијание на даночната политика врз економскиот раст. Впрочем, потребно е да се направат големи промени во даночниот систем за да се случат видливи промени во економскиот раст. Во нивното истражување нагласуваат дека тезата на Харбергер за супернеутралност на даноците не значи дека даночната политика е бескорисна. Реалноста е дека намалувањето на даночните дисторзии во еден даночен систем суштински придонесува за економскиот раст.

---

³¹ Кеснер–Грег Марина, “Тај полис андекономистгроњх”, Црпалан Економист Сурес, 1996-1999, п. 157

³² Исто

Посебно значајно истражување, кое претставува основа од која тргнуваат и други емпириски анализи, е студијата на Баро (Барро– 1990).³³ Во својот труд тој внесува нова компонента во истражувањата за ефектите на фискалната политика - претпоставува позитивна врска меѓу трошоците за образование кои го зголемуваат нивото на човечки капитал во економијата. Анализата опфаќа 98 земји во периодот од 1960 до 1985 година. Податоците потврдуваат значајна негативна корелација помеѓу јавните расходи (каде што е помало учеството на расходите за образование отколку за одбрана), стапката на економски раст и инвестициите во анализираниот период. Зголемувањето на даноците за 1 процентен поен изразено предизвикува намалување за 0,12% процентни поени на вкупното производство по работник.³⁴

Корменди и Меквајар (Корменди Мељурџ) во 1985 година направиле студија на 47 земји. Нивната анализа ја опфаќа јавната потрошувачка изразена преку расходите за образование и одбрана не земајќи ги предвид расходите за јавните инвестиции и трансфери. Анализата опфаќа период од 20 години во сите 47 економии. Добиените резултати не покажуваат одредена зависност помеѓу реализираните стапки на економски раст и промените во учествата на јавната потрошувачка во БДП.

Друг аспект на емпириска анализа е кога се земаат предвид сосема различни варијабли од претходно споменатите кои се однесуваат, пред сè, на учеството на јавните расходи и јавните инвестиции во БДП – Костер и Корменди (Костер и Корменди 1989).³⁵ Нивното истражување го испитува влијанието на маргиналната и просечната даночна стапка, како и стапката на природен прираст на населението и на работната сила врз економскиот раст. Заклучокот е дека анализата на податоците, кои се однесуваат на 63 земји, покажува забележително негативно влијание на висината на маргиналната даночна стапка на нивото на реален БДП по глава на жител, но не и на стапката на економски раст. Доколку просечните даночни стапки се константни, намалување на маргиналните даночни стапки за 10 процентни поени ќе предизвика зголемување на БДП глава на жител за повеќе од 7 центи во индустриски развиените економии и повеќе од 15 центи во земјите во развој.

---

³³ Баро, Роберт Ј., “Говор на Министерството за Финанси и едноставен модел на ендеген усгронх”, Журналот *Публиц Економс* 98(С5), п.103-125

³⁴ Патрик Минорд, Јанг Њанг, “Публик Спендинг анд Гронх”

³⁵ Патрик Минорд, Јанг Њанг, оп.цит. 4

Енген и Скинер (Енген анд Скинер– 1992)³⁶ разработиле теоретски модел во кој се споредува ефектот на јавните расходи и даноците на растот. Нивната анализа се однесува на статистички примерок кој ги зема предвид податоците за 107 економии, опфаќајќи период од 1970 до 1985 година. Се препознава силно негативно влијание на активностите на фискалната политика и економскиот раст како на краток така и на долг рок. Економскиот раст се намалува со секое зголемување на јавните расходи што се финансира со зголемени даноци. Точната релација е пораст на јавните расходи и истовремено на даноците за 10 процентни поени, што доведува до намалување на стапката на економски раст за 1,4 процентни поени.³⁷

Нивното подоцнежено истражување (Енген анд Скинер– 1996)³⁸ се фокусира само на ефектите на даноците врз економскиот раст. Така, и во ова истражување тие се повикуваат на негативната поврзаност на даноците и растот. Моделот на економски раст на Солоу претставува почетен пристап од кој понатаму го продлабочуваат своето истражување за даночните ефекти. Заклучното согледување на емпириското истражување потврдува намалување на маргиналната даночна стапка за 5 процентни поени и истовремено намалување на просечната даночна стапка за 2,5 процентни поени, што ќе придонесе за зголемување на стапката за економски раст за 0,2-0,3 процентни поени на долг рок. Иако во пракса ова се скромни ефекти на влијание, тие манифестираат значајно влијание на животниот стандард на луѓето.

Авторите на овој труд посебно нагласуваат дека не е важно само нивото на оданочување во економијата, туку посебно значење за економскиот раст има и структурата на даночниот систем. Економии кои успеваат да реализираат високи даночни приходи како резултат на посеопфатна даночна основа и ефикасна даночна администрација многу е поверојатно дека ќе реализираат повисоки стапки на економски раст во споредба со економиите кои имаат потесно дефинирана даночна основа и неефикасна даночна администрација.

---

³⁶ Кеснер–**г**реб Марина, “Тац полиџ андеџномиџгроњџ”, *Пратан Еџномиџ Сурвес*, 1996-1999, п. 157

³⁷ Исто стр. 164

³⁸ Кеснер–**г**реб Марина, “Тац полиџ андеџномиџгроњџ”, оп.цит157

Трудот на Естерли и Ребело (Еастерџ анд Ребело – 1993)³⁹ има за цел да ја прикаже врската помеѓу различните мерки на фискална политика и стапката на економски раст. Тие издвојуваат дека е многу тешко емпириски да се изолира и утврди влијанието на даноците врз економскиот раст. Врз основа на направената анализа на голема база на податоци, како посебно значајни ги издвојуваат следните заклучоци за односот помеѓу фискалните варијабли и растот, посебно нагласувајќи ги релациите на влијание на даноците како фискална варијабла:

1. Од анализираниите фискални варијабли само јавните инвестиции во транспорт и комуникации, како и позитивното буџетско салдо (државното штедење), се статистички значајни за економскиот раст. Односот помеѓу останатите анализирани варијабли и растот е статистички нестабилен. Една од причините за ваквите статистички незначајни резултати е мултиколинearноста на фискалните варијабли според која тешко може да се издвои влијанието на секоја од нив. Оттука, ефектите од зголемените јавни инвестиции кои се финансираат со зголемени даноци не секогаш имаат точно дефинирано влијание за економскиот раст.
2. Анализата на даночните варијабли единствено на маргиналната даночна стапка на доходот покажува статистички значајна корелација со економскиот раст. Ова е емпириска потврда на теоретскиот став дека данокот на доход влијае дестимулативно на економските субјекти при донесувањето на одлуката за инвестирање.
3. Учеството на јавните приходи во БДП се зголемува со реализацијата на повисок БДП по глава на жител. Истовремено со повисокиот БДП по глава на жител, учеството на царинските давачки во структурата на вкупните јавни приходи се намалува, за сметка на зголемувањето на учеството на даноците на доход.

Мекдермот и Вескот (МцДермот анд Њесцот – 1996), користејќи база на податоци за 20 индустриски развиени економии во периодот 1970 – 1995 година, го анализираат порастот на буџетскиот дефицит и јавниот долг како резултат на поголемото зголемување на јавните расходи наспроти даноците. Убедувањета на

---

³⁹ Исто стр. 159

авторите се движат во насока на тоа дека ваквиот јаз не може да се финансира (пополни) со дополнителни зголемувања на даноците. Со оваа непопуларна мерка не само што се креира политички отпор туку се создаваат дополнителни пореметувања во економијата. Како неопходност се наметнува фискалната консолидација. Фискалната консолидација овозможува намалување на буџетскиот дефицит и на јавниот долг во економиите и претставува основа за скратување на јавните расходи. Добро подготвена и спроведена фискална консолидација може да продуцира економски раст дури и во услови на контракција. Поттикнувањето на економскиот раст во состојба на фискална консолидација претпоставува прилагодување во поголем размер (просечниот износ е 4% од потенцијалниот БДП) и добро структурирање кое доведува до намалување на каматните стапки, зголемување на инвестициите и на економскиот раст. Буџетското прилагодување треба да биде насочено кон расходната страна на буџетот, намалување на трансферите и расходите за плати на администрацијата, наместо кон зголемување на даноците. Вака се поголеми можностите за успешно справување со проблемот на јавниот долг.

Истиот заклучок го потенцираат и Алесина и Пероти (Алесина анд Пероти–1996)⁴⁰ во своето истражување направено во земјите од ОЕЦД. Фискалната консолидација базирана на редуцирање на трансферите и трошоците на буџетот наменети за плати на администрацијата претставува шанса за успешно фискално прилагодување и остварување економски раст. Фискалната консолидација која за основа го има зголемувањето на даноците, не само што нема долгорочни ефекти, туку на одреден начин дополнително го инхибира растот.

Алесина (Алесина – 2002)⁴¹ во ова истражување се фокусира на зголемувањето на јавната потрошувачка и на различните видови инвестиции како % од БДП и нивниот ефект врз економскиот раст. Заклучокот е дека зголемувањето за 1 процентен поен на јавната потрошувачка во однос на БДП, резултира со намалување на учеството на инвестициите во БДП за 0,15 процентни поени, а кумулативно на 0,74 процентни поени по 5 години.

---

⁴⁰ Кеснер–~~г~~реб Марина, “Таџ полиџ андекономиџгроњх”, опцитп. 160

⁴¹ ПатриМинорд, Јиаг Њанг, “ПублиСпендин анд Г ронџх”, п.5

Постојат голем број анализи од понов датум кои како предмет на истражување ги имаат ефектите на фискалната политика и економскиот раст. Но, тие, пред сè, се однесуваат на развиените економии, посебно на земјите од Европската Унија, земјите од ОЕЦД, САД, применувајќи вкрстени анализи на податоци од временски серии за повеќе економии (црсс-сечии) и поодделно анализи на временски серии на податоци (time analysis) за голем број развиени економии. Во последно време може да се сретнат такви емпириски истражувања за земјите во развој, а многу малку за неразвиените економии и мали земји во развој како што е Република Македонија.

2. глава   Макроекономски и микроекономски ефекти на фискалната политика

Примената на јавните приходи и на јавните расходи како инструменти на економската политика предизвикуваат макроекономски и микроекономски ефекти во економијата. На макроекономски план преку агрегатната побарувачка се реализираат функциите кои главно се од глобален карактер во доменот на економската стабилизација, нивото на цени и вработеноста во економијата, рамнотежата во надворешнотрговската размена и платниот биланс, глобалниот и регионалниот економски развој, акумулативните и репродуктивните способности на вкупното производство, редистрибуцијата на вкупно остварениот БДП и слично. На микроекономско ниво се остваруваат функции во домен на нивелација на производствените услови и можностите за стекнување доход, ефикасно производство (продуктивност, економичност и рентабилност), правилно утврдување на релативните цени на факторите за производство, конкурентност на трудот, техничко-технолошка и кадровска опременост на производствениот процес.

Во современи услови на функционирање на економијата не може да се направи чисто разграничување помеѓу макроекономските и микроекономските ефекти на фискалната политика. Политиката на димензионирање, структурирање и динамизирање на јавните приходи и расходи има глобални и структурни ефекти во економијата со краткорочни и долгорочни хоризонти на макро и микроекономски план. Стриктното диференцирање и раздвојување на макро и микроекономско ниво, краткорочно и долгорочно според временската рамка, како и стабилизациска и развојна функција, пред сè, ги задоволува семантичките критериуми наместо критериумите на економската политика или анализа. Со оглед на нивното релативно значење, условно се употребуваат во анализата.

Мерките на фискалната политика влијаат врз одлуките на економските субјекти. Основната производствена функција го определува економскиот раст како функција од факторите капитал, труд и технологија. Анализата на овие фактори на производство и нивните промени кои настануваат како резултат на примената на

мерките на фискалната политика, овозможува да се определат насоките на влијанија значајни за поттикнување на економскиот раст.

Нивото на капитал во една економија е од пресудно значење за економскиот раст. Оданочувањето директно се одразува на одлуките за штедење и инвестиции. Всушност, преку оданочувањето на капиталот се влијае на акумулацијата на физички капитал, како и на активностите за истражување и развој на технолошки иновации. Од микроекономски аспект, значајни се промените во нивото на штедење кои зависат од одлуките што ги носат поединците и економските субјекти, т.е. претпријатијата и корпорациите во економијата. Макроекономските аспекти на штедењето се одразуваат преку нивото на националното штедење. Детерминанти на штедењето кои се анализираат во овој дел на трудот се: тековниот доход на поединците, промените на очекуваниот иден доход, богатството, висината на реалната каматна стапка, даноците и јавните расходи. Инвестициите зависат, пред сè, од висината на маргиналниот трошок, од реалната каматна стапка и од даноците. Посебно значајни се инвестициите во човечки капитал.

Посебен дел од анализата на микроекономско ниво се однесува на промените во однесувањето на поединците на пазарот на работна сила, кои се резултат на даноците или политиката на јавни расходи на државата. Оданочувањето ја менува индивидуалната одлука на поединците за тоа колкав дел од своето време ќе понудат на пазарот на работна сила, а колкав за одмор и уживање.

Стабилизациската функција на фискалната политика, надополнета со развојна димензија, го објаснува макроекономскиот аспект на анализата.

2.1. Ефекти на фискалната политика на штедењето и инвестициите

Заживувањето на економската активност и нејзиното мерење во една економија се гледа преку остварувањето повисока стапка на економски раст. Пресметката на БДП според трите различни пристапи дава ист резултат. Вредноста на остварениот БДП и неговиот раст во одреден временски период е еден од најважните показатели за економската состојба на една држава. Но, тоа не е секогаш вистински показател за економската благосостојба на државата. Така, практиката познава примери каде што еден пензиониран магнат кој нема тековни приходи, но поседува недвижен имот вреден неколку милиони долари, веројатно е економски

побогат од скоро дипломиран електро инженер со висока плата, но со заостанати долгови од своето образование. За да се утврди колку е богато едно домаќинство, покрај познавањето на тековниот доход, потребно е да се знае што поседува тоа домаќинство (неговите средства) и што должи (неговите обврски). Вредноста на средствата минус вредноста на обврските се нарекува богатство.

Економската благосостојба на една земја, исто така, не зависи само од остварениот доход (реален БДП), туку и од богатството. Зборуваме за национално богатство.

Важна детерминанта на богатството на едно домаќинство е стапката на штедење. Семејство кое штеди една четвртина од својот доход секој месец ќе акумулира повеќе богатство од семејство со истото ниво на доход кое штеди само 2% месечно од својот доход. Според ова размислување, зголемувањето на националното богатство е детерминирано од стапката на штедење на поединците, претпријатијата и државата. Други детерминанти на богатството се инвестициите и вработеноста во економијата. Се разликуваат следните категории на штедење:

1. Приватно штедење – штедењето на приватниот сектор е познато како приватно штедење. Се пресметува како разлика од приватниот расположлив доход и потрошувачката.

При користењето на методот на пресметка на БДП според доходовниот пристап, се прави категоризација и може да се утврди колкав дел од остварениот доход во економијата е примен од приватниот сектор, а колку од државниот сектор.⁴² Овој податок предвидува колкава е побарувачката на поединците за потрошни добра и колкав дел од расположливиот доход тие го наменуваат за штедење. Приватен расположлив доход е износот на доходот достапен на приватниот сектор за потрошувачка. Тој се добива како збир на доходот добиен од активностите на приватниот сектор, плаќањата што приватниот сектор ги добива од државата, намалени за даноците што се плаќаат на државата⁴³:

$$\text{Приватен расположлив доход} = Y + NFP + TR + INT - T$$

---

⁴² Според доходниот метод на пресметка на БДП, економската активност е збир на сите доходи остварени во економијата.

⁴³ Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година, стр. 36

каде што Y - бруто-домашен производ

NFP - нето-плаќања на факторите од странство;

TR - трансфери примени од државата;

INT - плаќања на камати на државниот долг;

T - даноци

Делот од БДП кој не е на располагање на приватниот сектор претставува нето-доход на државниот сектор. Нето-државниот доход се добива од износот на даноците платени од страна на приватниот сектор минус плаќањата од државата на приватниот сектор:

$$\text{Нето-државен доход} = T - TR - INT$$

Според овие равенства, може да пресметаме колку изнесува приватното штедење: $S_{pvt} = (Y + NFP - T + TR + INT) - C$ каде што S_{pvt} е приватно штедење, а C потрошувачка. Според овој износ може да се пресмета и стапката на приватно штедење, како однос помеѓу износот на приватното штедење и приватниот расположлив доход.

2. Штедење на државата – државното штедење претставува износот што се добива кога од нето-државниот доход ќе се одземе износот на државните набавки на стоки и услуги⁴⁴.

$$S_{govt} = (T - TR - INT) - G$$

Од друга страна, слободно можеме да кажеме дека државното штедење, всушност, е државниот буџетски суфицит. Буџетскиот суфицит по дефиниција претставува разликата која се појавува помеѓу приходната страна на буџетот (активата) и расходната страна на буџетот (пасивата). На овој начин, исто така, се добива износот на државното штедење. Во случај кога приходната страна (јавните приходи) се помали и не можат да ги

---

⁴⁴ Исто стр.38

покријат трошоците на државата (јавните расходи) постои негативно државно штедење или буџетски дефицит.

3. Национално штедење – Националното штедење или вкупното штедење во економијата е збир на приватното и државното штедење. Може да се пресмета според дадените равенства за приватното и државното штедење.

$$S = S_{pvt} + S_{govt} = (Y + NFP - T + TR + INT - C) + (T - TR - INT - G) = Y + NFP - C - G$$

Нивото на штедење на поединците зависи од тековниот доход и од очекуваниот иден доход што го остваруваат поединците, но и од маргиналната склоност на потрошувачка. Проценката на сегашните и на идните потреби од потрошувачка и поединечните желби и преференции за одредено задоволство е она од што зависи индивидуалната потрошувачка. Во економската литература тоа е познато под терминот маргинална склоност кон потрошувачка. Според дефиницијата, маргиналната склоност кон потрошувачка (МПЦ) го претставува делот од дополнително остварениот доход кој поединецот е спремен да го намени за тековна потрошувачка. Вредностите на овој показател се движат од 0 до 1. На пример, претпоставуваме дека лицето има МПЦ еднаков на 0,4 што значи дека проценката на зголеменото задоволство, кое произлегува од зголемената тековна потрошувачка е 40% од дополнително остварениот доход. Оној дел од доходот кој не се троши претставува штедење. Односот на маргиналната склоност кон потрошувачка и нивото на доход е валиден и во случај кога постои намалување на реализираното ниво на доход. Во овој случај, ако маргиналната склоност кон потрошувачка останува иста, автоматски се намалува штедењето.

Колку е поголема маргиналната склоност кон штедење (МПС~~†~~-МПЦ), поголемо е штедењето, а помала е тековната потрошувачка. Обрато пропорционален е односот со МПЦ. Колку МПЦ е поголема, штедењето е помало.

Ова што го добивме како сознание за однесувањето на поединците во една економија можеме да го примениме на макроекономско ниво. Агрегатниот доход и агрегатната потрошувачка се рефлексија на однесувањето на поединците и домаќинствата во економијата и како што зголемувањето на доходот на поединецот предизвикува поголема потрошувачка, се очекува и зголеменото вкупно производство (аутпут) изразено преку зголемено ниво на БДП да води до

зголемување на агрегатната потрошувачка. Ова зголемување, исто така, зависи од маргиналната склоност кон потрошувачка и секогаш зголемувањето на потрошувачката ќе биде помало во однос на зголемувањето на S . Доколку не се потроши целокупното зголемување на S , посакуваното национално штедење, исто така, ќе се зголеми кога се зголемува S .

Трет фактор кој има ефект врз нивото, како на потрошувачката, така и врз нивото на штедење, е богатството. Кога станува збор за поединци, го анализираме индивидуалното богатство на поединците, додека кога зборуваме за макроекономски аспекти, го анализираме националното богатство. Така, зголемувањето на богатството резултира со зголемување на потрошувачката и намалување на штедењето. Ова размислување значи дека намалувањето на богатството ја намалува потрошувачката и го зголемува штедењето.

Значајна детерминанта на штедењето и на инвестициите во една економија е висината на реалната каматна стапка. Реалната каматна стапка, r е променлива. Нејзините промени предизвикуваат различно однесување на субјектите, кое се одразува на штедењето и на инвестициите. Зголемувањето на реалната каматна стапка предизвикува различни реакции. Од една страна, секоја заштеда во тековната година расте за вредност $1+r$ во следната година. Така, она што е заштедено денес, ќе се исплати повеќе, односно ќе значи зголемена идна потрошувачка. Така се зголемува штедењето.

Повисоката реална каматна стапка предизвикува два спротивставени ефекти кои се нарекуваат **ефект на супституција** и **доходовен ефект**.

Ефектот на супституција ја одразува тенденцијата за намалување на потрошувачката денес и зголемување на идната потрошувачка. Потрошувачите ја супституираат денешната потрошувачка, која станува релативно поскапа, со идна потрошувачка, која во моментот е релативно помалку скапа. Ова намалување на тековната потрошувачка води до зголемено штедење.

Од друга страна, пак, доходовниот ефект ја рефлектира промената на тековната потрошувачка која е резултат на зголемената реална каматна стапка, што го прави потрошувачот побогат или посиромашен. Ако потрошувачот се јавува во позиција на штедач и не позајмува средства, со повисоката реална каматна стапка тој ќе остварува повисок приход врз основа на камати. Со повисоката каматна стапка потрошувачот може да ја задржи на исто ниво тековната и идната

потрошувачка, но истовремено ќе има и дополнителни извори на средства за трошење.

Ако сакаме да го издвоиме само влијанието на овие два ефекти врз штедењето, можеме да заклучиме дека дејствуваат во спротивна насока, доходниот ефект го намалува штедењето, а ефектот на супституција го зголемува штедењето.

Претходно изнесеното се однесува за влијанието на каматната стапка во случај кога потрошувачот не позајмува средства туку е штедач. Во реалноста често присутен е случајот кога потрошувачот позајмува средства. Тогаш зголемувањето на реалната каматна стапка го зголемува износот на плаќање на камата која потрошувачот треба да ја плати за позајмените средства, при што не може да го задржи истото ниво на тековна и идна потрошувачка. Намалувањето на тековната потрошувачка значи дека тековното штедење се зголемува (или позајмувањето се намалува). Затоа за потрошувачот кој се јавува како позајмувач, ефектот на супституција и доходовниот ефект дејствуваат во иста насока, на зголемување на штедењето.

Како заклучок за влијанието на овие два ефекти може да сублимираме дека ако станува збор за потрошувач-штедач, зголемувањето на реалната каматна стапка води кон зголемување на штедењето преку влијанието на ефектот на супституција, но и истовремено намалување на штедењето преку влијанието на доходниот ефект. Ако, пак, станува збор за потрошувач-позајмувач кој плаќа камата, двата ефекти влијаат во насока на зголемување на штедењето.

Секоја економија е составена од позајмувачи и штедачи. На ниво на економија, економската теорија не може да даде одговор на прашањето какво е влијанието на ефектот на супституција и доходовниот ефект врз нивото на националното штедење. За да се измери точното влијание, потребно е да се направи емпириско истражување кое врз основа на определувањето на бројот на штедачи и позајмувачи, ќе го определи односот. Толкувањето на резултатите од многу емпириски истражувања отвора поголеми дискусии. Сепак, општоприфатениот заклучок е дека порастот на реалната каматна стапка ја намалува тековната потрошувачка и го зголемува штедењето, но овој ефект не е многу силен.

Од друга страна, повисоката каматна стапка ги обесхрабрува инвестициите. Зголемените трошоци за инвестирање преку задолжување ги одвраќаат ваквите инвестиции. Посигурен пласман на слободните парични средства може да се

оствари со штедење наместо со инвестирање. Високата реална каматна стапка позитивно влијае на штедењето, но истовремено ги обесхрабрува инвеститорите.

Табела 2 Детерминанти на посакуваното национално штедење

Зголемување на:	Предизвикува посакуваното национално штедење да се:	Причина:
Тековно производство, S	Зголеми	Дел од дополнителниот доход е заштеден за да овозможи идна потрошувачка
Очекувано производство во иднина	Намали	Антиципирањето на идниот доход ја зголемува денешната посакувана потрошувачка, намалувајќи го денешното посакувано штедење
Богатство	Намали	Дел од дополнителното богатство се троши, што за дадено ниво на доход го намалува штедењето
Очекувана реална каматна стапка, r	Најверојатно ќе се зголеми	Повисокиот принос го прави штедењето поатрактивно, најверојатно елиминирајќи го фактот дека мора да се штеди помалку за да се достигне определен таргет на штедење
Државни набавки, G	Намали	Повисоки државни набавки директно го намалуваат посакуваното национално штедење
Даноци, T	Останува непроменето или се зголемува	Штедењето не се менува доколку потрошувачите го земат предвид намалувањето на даноците во иднина; штедењето расте кога потрошувачите не го земаат предвид намалувањето на даноците во иднина и не ја намалуваат тековната потрошувачка

Извор: сумирани сопствени согледувања

2.1.1. Мерки на оданочувањето со кои се влијае на штедењето

Оданочувањето има големо влијание врз распределбата на доходот на потрошувачка и штедење. Да потсетиме дека станува збор за приватно штедење (штедење на домаќинствата и штедење на претпријатијата – корпорациите), штедење на државата и вкупно национално штедење. Даночната структура составена од директни и индиректни даноци, поточно даноци кои како даночна основа го имаат остварениот доход и потрошувачката, може и го детерминира

нивото на штедење и потрошувачка во една економија. Повисоката стапка на штедење не секогаш значи и остварување на поголем економски раст. Потребно е да се утврди оптимална стапка на штедење, со која ќе се исполни „златното правило на растот“ кое резултира со стабилна вредност на капиталот по работник и максимална стабилна вредност на потрошувачката. Во услови на функционирање на „невидливата рака“ на слободните пазари, оптималната стапка на штедење е онаа која поединците и претпријатијата слободно ја избираат и таа ги балансира штедењето и потрошувачката. Ако поединците се „кратковиди“ во однос на предвидувањата на иднината и нивните одлуки за штедење обезбедуваат пониски нивоа на штедење од оптималното, мора да се најдат мерки и начини за да се поттикнат да штедат повеќе. Причината за ваквата искривена слика е самиот даночен систем. Од една страна, тој овозможува одредени даночни олеснувања и стимулации со кои се намалува даночниот товар на поединците и претпријатијата, но истовремено влијае дестимулирачки на штедењето. Она што претставува извор на пореметувањата, треба да даде одговор и решение за проблемот, како да се поттикне штедењето. Даноците кои треба да се анализираат се: данокот на доход (персоналниот данок на доход); корпоративниот данок на доход; данокот на имот; данокот на промет на недвижности; данокот на богатство и подароци. Даноците кои како основа за оданочување го имаат остварениот доход директно можат да влијаат на одлуката за тоа колкав дел од расположливиот доход поединците ќе наменат за потрошувачка, а колкав за штедење. Досегашните искуства од реалниот живот потврдуваат дека прогресивниот данок на доход негативно влијае на нивото на штедење. Поединците кои спаѓаат во најниската доходна група, која се оданочува со најниска даночна стапка на доход, најголем дел од доходот користат за задоволување на основните животни потреби и кај нив не постои можност со намалување на даночната стапка да се зголеми нивото на штедење. Состојбата кај побогатите поединци е сосема поинаква. Тие се оданочуваат со највисоката прогресивна даночна стапка, но сепак нивото на штедење кај овие категории поединци е повисоко. Можеби со намалувањето на маргиналната даночна стапка на доходот на највисоките доходни групи⁴⁵ уште повеќе ќе се зголеми стимулот за штедење, без притоа да се префрли даночниот товар на други категории. Така,

---

⁴⁵ Како што се објаснува во делот за профилирање на оптимален и ефикасен даночен систем.

наместо прогресивното оданочување како редистрибутивна мерка, да се користат социјалните трансфери. Постојат низа мерки, дефинирани како даночни ослободувања од данокот на доход, кои се применуваат во праксата и даваат позитивни ефекти за зголемувањето на поттикот за штедење на поединците. Така данокот на доход предвидува изземање од даночната основа на сите придонеси за социјална заштита (придонеси за пензиско и инвалидско осигурување) кои ги плаќаат во некои економии работниците или, пак, работодавачите или делумно и работниците и работодавачите. На овој начин се стимулира одреден специфичен вид наменско штедење во фондови на пензиско и инвалидско осигурување, со што од една страна се зголемуваат заштедите со кои фондовите финансираат нови инвестиции, но од друга страна, пак, се влијае и на социјалниот момент, за поголема сигурност на пензионираниите лица. Основно прашање кое со текот на времето се наметнува во интелектуалните кругови е дали во природата на луѓето е да депонираат пари кои и инаку би биле заштедени во некоја друга форма или ваквото нивно однесување е предизвикано токму од присуството на даночните стимулации. Одговорот на ова не произлегува само од економската логика, туку треба да се земат предвид и психолошките аспекти на поединците.

Посебно значајна мерка за стимулирање на штедењето на поединците претставува даночното изземање на доходот наменет за вложувања во акции, обврзници или во други форми на вложувања (на пример, издвојување средства за школување на деца). Во оваа категорија на даночни ослободувања може да се спомне и неоданочувањето на каматата добиена од штедните влогови во комерцијалните банки. На тој начин се зголемува ефективната стапка на приход од капитал по оданочување, со што се стимулира штедењето посебно на категоријата многубројни мали штедачи.

Алтернативен начин на примена на мерки за стимулирање на штедењето, што се претпоставува дека реално ќе предизвика поголеми реакции на нивото на штедење, е оданочувањето на потрошувачката, наместо на доходот. Даноците на потрошувачката (како што е данокот на додадена вредност, даноците на промет) претставуваат подобар избор во структурата на даночниот систем со кој ќе се зголеми штедењето. Со даноците на потрошувачка се оданочуваат домаќинствата според она колку трошат, а не според она што го заработуваат при што категоријата заштеден доход воопшто не подлежи на оданочување. На овој начин на оданочување

се зголемува нивото на расположлив доход на поединците (домаќинствата) и значајна детерминанта во таргетирањето на штедењето е висината на реалната каматна стапка. Повисоката реална каматна стапка предизвикува поголемо штедење. Но, за да се добие износот на реалната каматна стапка, потребно е од номиналната каматна стапка да се одземе износот на очекуваната стапка на инфлација.

Примената на индиректни даноци на потрошувачка како дел од даночната структура на економијата посебно се препорачува за земји кои имаат ниско ниво на штедење и со примена на овие даноци ќе се овозможи повисоко ниво на штедење и повисоки стапки на економски раст.

Колкав дел од доходот домаќинствата ќе заштедат, накратко, зависи од:

- вкупниот расположлив доход по оданочување – поголем доход, поголем износ наменет за штедење;
- маргиналната склоност кон потрошувачка – повисока маргинална склоност кон потрошувачка, пониска маргинална склоност кон штедење $МПЦ = 1 - МПС$;
- висината на реалната каматна стапка – повисока реална каматна стапка значи поголем очекуван реален принос на штедачите;
- очекувањата околу идната економска активност – очекувањата на луѓето се базираат на минатото искуство плус антиципирањето на идното искуство, но никој не знае точно како се формираат очекувањата;
- животниот циклус на луѓето – во зависност од тоа во која фаза од животниот циклус се наоѓаат поединците, зависи и износот што ќе го заштедат. Во младите години и во годините на пензионирање стапката на штедење е многу мала, за разлика од средните години, кога луѓето најмногу штедат (за купување стан или изградба на куќа, за образование на своите деца, за мирни пензионерски денови).

Сите мерки на даночната политика во вид на даночни ослободувања, изземања од даночната основа, даночни стимулации како даночни кредити и попусти кои на директен или индиректен начин можат да влијаат на претходно набројаните детерминанти на штедењето, се во позитивна релација за покачување на нивото на штедење во економијата. Но, емпириските истражувања за ефектите

на оданочувањето врз нивото на штедење на домаќинствата покажуваат многу мали реакции на пораст.

Втор вид штедење кој влегува во категоријата приватно штедење е штедењето на претпријатијата или корпорациите во приватниот сектор. Кај нив штедењето се јавува во облик на амортизација и акумулација на добивката. Корпоративниот данок на доход се пресметува откако од остварениот износ на доход се одзема амортизацијата, која претставува трошок. Во случаи кога даночната стимулација дозволува пресметување забрзана амортизација, таквата даночна мерка овозможува поголемо штедење. Забрзаната амортизација овозможува претпријатието да издвои поголеми износи на амортизација во првите неколку години од животниот век на капиталните средства (градежни објекти, машини), со што се подобрува готовинскиот тек на претпријатието и се поттикнуваат нови инвестиции. „Колку е повисока стапката на амортизација, односно колку е побрза амортизацијата, толку е пониска ефективната даночна стапка, а е поголем износот на средства што претпријатието може да ги користи“.⁴⁶

Друг вид заштеда кај претпријатијата претставува акумулацијата на добивката. Добивката што ја остваруваат претпријатијата се дели на исплатени дивиденди и акумулирана добивка на претпријатието. Различното оданочување на овие две категории добивка на корпорациите, исто така, има големо влијание врз штедењето на ниво на корпорација. Така, оданочувањето на акумулираната добивка со високи даночни стапки ги предизвикува корпорациите, поголем дел од добивката да ја поделат во вид на дивиденди. Спротивно на ова, кога акумулираната добивка се оданочува со ниски даночни стапки или е ослободена од оданочување (во случаи кога таа се наменува за нови инвестиции), директно се зголемува штедењето на корпорациите.

Штедењето на корпорациите зависи и од начинот на усогласеност помеѓу оданочувањето на доходот на корпорациите и на поединците. Реално постојат многу примери каде што не постои усогласеност помеѓу овие два вида даноци и како резултат на тоа се јавува двојно оданочување на дивидендите. Така, делот од остварениот доход на корпорацијата прво се оданочува со корпоративниот данок на добивка, а потоа исплатените дивиденди подлежат на понатамошно оданочување

---

⁴⁶ Живко Атанасовски, „Јавни финансии“, Економски факултет – Скопје, 2004 година, стр. 249
90

како остварен доход на акционерите. Ваквиот систем на двојно оданочување ги поттикнува корпорациите да донесуваат одлуки голем дел од остварената добивка да не ја поделат за дивиденди, туку за акумулација, со што се зголемува штедењето на корпорацијата. Но, не секогаш ова е правилната одлука. Така се губи довербата во работењето на компанијата и со тоа се намалува пазарната цена на акциите за корпорациите кои котираат на пазарот на капитал. Ова доведува до неефикасни вложувања на акумулирана добивка или до проблеми со финансирањето на инвестициите (се преферира задолжување кај комерцијалните банки наместо финансирање преку издавање нови акции на корпорацијата). Затоа е најдобро овие неправилности околу двојното оданочување на дивидендите да се усогласат, за да не се појавуваат проблемите со преземање погрешни одлуки и мерки.

Како што видовме, многу мали ефекти има оданочувањето за зголемување на приватното штедење. Според тоа, алтернативен начин за поголемо национално штедење претставува зголемувањето на државното штедење. Државното штедење може да се зголеми доколку државата примени мерки на фискалната политика со коишто ќе се намали буџетскиот дефицит и ќе се зголеми суфицитот како и националното штедење. Многу економисти веруваат дека мерките за зголемување на даноците ќе предизвикаат зголемување на јавните приходи со што се намалува дефицитот на буџетот и истовремено ќе ги наведат луѓето да ја намалат својата потрошувачка, а да го зголемат своето штедење. Од друга страна, намаленото државно трошење ќе води до поголемо национално штедење. Примената на мерки на страна на оданочувањето (зголемени даноци) проследени со мерки на страната на јавните расходи (намалување на државните набавки) се очекува да даде позитивни влијанија врз нивото на националното штедење. Во спротивно, доколку се применуваат само мерки на зголемени даночни стапки, правилото на Рикардовата премиса за еднаквост нема да доведе до промени ниту во потрошувачката, ниту во националното штедење.

2.1.2. Влијанието на даночната политика врз инвестициската активност

Штедењето претставува основен услов за акумулација на капиталот, но само по себе тоа не е доволно за остварување економски раст. Моделите кои го објаснуваат економскиот раст претпоставуваат дека нивото на штедење и нивото на

инвестиции се еднакви и дека по автоматизам штедењето се претвора во инвестиции. Но, реалноста потврдува дека не секогаш штедењето мора да се претвори во инвестиции. Треба да постои подготвеност кај приватниот сектор и државата да инвестираат во изградба на капитал, како на физички, така и на човечки капитал. Даноците, како дел од фискалната политика, имаат влијание врз алокацијата и обемот на инвестициите во една економија. Мерките со кои се стимулира националното штедење не претпоставуваат автоматско зголемување на инвестициите во земјата. Националните заштеди може да се упатат надвор од границите на земјата, на други пазари со подобри услови за инвестиции, инвестиции со повисока стапка на принос. Во тој случај, даночните мерки и стимулации со кои се зголемува стапката на принос на инвестициите во земјата ги зголемуваат инвестициите преку прилив на странски капитал – странски директни инвестиции. Политиката на оданочување и јавните расходи се значајни за промовирање, како на домашните, така и на странските инвестиции.

Кога станува збор за затворена економија, стапката на принос од инвестициите која поттикнува домашни инвестиции треба да биде доволно висока за од остварениот принос да се покријат трошоците за депрецијација на капиталот (амортизација на капиталот) и реалната каматна стапка.

$$r_g = i + d \quad r_g - \text{бруто-стапка на принос на инвестицијата};$$

i - реална каматна стапка (цена на капиталот);

d - стапката на амортизација на капиталот.

Воведувањето на даноците ја коригира горната равенка, со тоа што доаѓа до промена на нето-стапката на принос на инвестицијата.

$$r_n = r_g - (tr_g - t_d) = i + d - c \quad r_n - \text{нето-стапка на принос на инвестицијата};$$

t - даночна стапка;

tr_g - износ на данокот што треба да се плати кога не би се одбивал износот на амортизацијата;

t_d - заштедата во наплатен данок, поради одбитокот на амортизацијата d

c - износот на даночните стимулации за инвестиции (даночен кредит)

Според дадената равенка, очигледно е дека државата може да влијае на инвестициите на три начини со примена на мерките на фискалната политика и тоа: преку намалување на даночната стапка t , преку овозможување забрзана амортизација d или со воведување даночни стимулации c , со што директно се намалува трошокот за капиталот.

Овие мерки јасно укажуваат дека со нивната примена ќе се намалат даночните приходи. Ефектите што ги предизвикуваат на инвестициите тешко може да се измерат. Така, намалувањето на даночната стапка на корпоративниот данок на доход ќе важи како за новите, така и за старите инвестиции. Стимулативното дејство на ова намалување на даночната стапка не може да се види. Од друга страна, пак, забрзаната амортизација е посебно стимулирачка мерка за инвестициите кои се однесуваат на средства со долг век на употреба, а даночниот кредит како стимулација е посебно атрактивен за краткорочните инвестиции.

Мерките на даночната политика за стимулирање на инвестициите се поврзуваат и со проблемот на ризик при инвестирањето. Секоја инвестиција носи одреден степен на ризик, кој инвеститорите свесно го преземаат. Општоприфатено е мислењето дека даночната политика со мерките за стимулирање на инвестициите истовремено ги охрабрува инвеститорите да преземаат поголем ризик. Оданочувањето на приносот од инвестициите, всушност, значи оданочување на премијата на ризикот која се добива како резултат на зголемениот ризик на инвестицијата. Во спротивно, однесувањето на инвеститорите ќе се ограничи на вложувања во неризични или инвестиции со низок ризик.

На пример, претпоставуваме дека еден инвеститор има две опции: едната е да ги инвестира своите средства во инвестиција со низок ризик, сигурна инвестиција, а втората опција е да инвестира во инвестиција со висок ризик. Понатаму претпоставуваме дека се воведува даночна стапка со која се оданочува приносот од инвестицијата, со можност инвеститорот да искористи даночна стимулација за пренос на загубата во некој нареден период (односно загубата се одбива од даночната основа при оданочувањето). Данокот ја намалува стапката на очекуваниот принос од инвестицијата на ризичното вложување. Затоа, втората

опција е помалку атрактивна за инвеститорот отколку сигурната инвестиција (инвестицијата со помал ризик). Со оданочувањето не само што се намалува стапката на принос на инвестицијата, туку се намалува и нивото на ризичност. На овој начин државата станува партнер во инвестирањето. Ако инвестицијата е успешна, државата ја дели остварената добивка со инвеститорот. Но, ако инвестицијата пропадне, државата исто така ја дели загубата со инвеститорот, затоа што овозможува целосно изземање на износот на загубата од даночната основа при оданочувањето. Претприемачите се спремни на поризични инвестирања кога се применува оданочување на стапката на принос на инвестиции, отколку кога не се оданочуваат. Сакајќи да стимулира инвестиции, државата применува мерка на оданочување на приносот на инвестиции со 0%, што се покажува дека воопшто не влијае стимулирачки. „Ваквата теза е многу тешко да се докаже поради голем број причини. Факт е дека побогатите поединци (кои се оданочуваат со повисоки даночни стапки при оданочувањето на доходот) инвестираат поголем дел од своите средства во купување акции од компании кои се сметаат за релативно ризични во споредба со други инвестиции. Ваквата поставеност на работите може да претставува рационален емпириски аргумент кој ја верификува хипотезата дека оданочувањето всушност го охрабрува ризичното инвестирање“. (Крејове, Р, 1995, “Тацапјон анд Риск Такшг”)⁴⁷

Поширокото дефинирање на поимот „капитал“ го вклучува и човечкиот капитал. Човечкиот капитал произведува добра и услуги денес, а се очекува да произведува и во иднина, што претставува исполнување на основната претпоставка за дефинирањето на поимот „капитал“. Исто како и физичкиот капитал, и човечкиот капитал (производствените способности на поединецот) се поврзува со инвестициите. Посебно значајни инвестиции кои го покачуваат нивото на човечкиот капитал се инвестициите во образованието и обуката на работното место, како и инвестициите во здравствената заштита на луѓето. Затоа, реална е потребата од изнаоѓање методи потребни за проценка на инвестициските одлуки во оваа област. При донесувањето на инвестициските одлуки за човечки капитал, ги користиме методите што се применуваат за анализа на инвестициите во физички капитал (згради, опрема и машини), односно како капитал кој има цена и стапка на принос.

---

⁴⁷ Мариа Кеснер–Крејб, “Тацапјон анд економич гроњх”, Црпаван Економич Сурвес, 1996-1999, п.

Но, секогаш кога зборуваме за концептот на човечкиот капитал, треба да имаме предвид дека тој претставува корисен економски концепт само доколку трудот во економијата е платен според вредноста на неговиот маргинален производ.

Инвестициите во човечки капитал се разграничени од три различни аспекти, според тоа кој ги презема инвестициските активности:

- инвестиции во човечки капитал кои ги преземаат поединците;
- инвестиции во човечки капитал кои ги преземаат претпријатијата и корпорациите;
- инвестиции во човечки капитал кои ги презема државата.

Секој поединец во својот животен век посакува да стекне поголемо количество доход со што ќе си овозможи поубав и поквалитетен живот на себе и на своите најблиски. Со оглед на фактот дека одредени карактеристики што како човечки капитал ги поседува поединецот, како генетските, менталните и физичките способности, не може да ги менува, односно тие се еден вид фиксен човечки капитал, инвестирањето во зголемувањето на неговиот производствен капацитет претставува стекнувањето знаења и вештини кои претставуваат варијабилен човечки капитал. Зголемувањето на варијабилниот човечки капитал се добива со инвестирање во образованието и стекнување дополнителни вештини и знаења. Одлуката дали поединецот ќе инвестира во своето образование зависи од цената и од маргиналната стапка на принос. „Маргиналната стапка на принос го покажува дополнителниот принос од дополнителното образование на поединецот, за секоја дополнителна година образование“.⁴⁸ Како и кај останатите фактори на производство, така и за оваа маргинална стапка на принос важи тенденцијата на опаѓачки приноси. Накратко ќе објасниме зошто маргиналната стапка на принос е опаѓачка. Прво, како што споменавме, како и кај останатите фактори на производство така и кај човечкиот капитал како фактор на производство, важи законот за опаѓачки приноси кој вели дека секое зголемување на количеството на варијабилниот фактор на производство, при непроменети останати услови, цени парбус, по одредено време предизвикува намалување на неговиот маргинален производ. Во нашиот случај, човечкиот капитал (како фактор на производство) со

---

⁴⁸ Димитар Ефтимоски, „Економски раст, Основни теоретски концепти и модели“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи, 2009 година, стр. 104

дополнително стекнатото знаење и вештини (маргиналниот принос) како што се зголемува времетраењето на образованието станува помал и помал. „Опаѓачкиот маргинален производ значи дека маргиналната стапка на принос од дополнителната инвестиција во човечки капитал – опаѓа“.⁴⁹

Од друга страна, опаѓачката маргинална стапка на принос се објаснува и преку растечките трошоци и опаѓачките придобивки од дополнителното образование. Знаеме дека поединецот располага со одредени фиксни ментални и физички способности, но исто така и со ограничен работен (животен) век. Затоа, зголемувањето на варијабилните способности на човечкиот капитал зависи и од периодот во кој се очекува приносот од соодветната инвестициска активност. Ограничениот работен и животен век на поединецот директно ја намалува маргиналната стапка на принос. Овде посебно значење за намалувањето на маргиналната стапка на принос имаат и опортунитетните трошоци, кои како што се зголемуваат годините на образование, и тие се зголемуваат и индиректно ја намалуваат маргиналната стапка на принос.

Одлуката на поединецот да инвестира во човечки капитал, пред сè, зависи од големината на маргиналната стапка на принос и од пристапот на поединецот до средства за финансирање на соодветната инвестиција. Маргиналната стапка на принос треба да биде поголема од номиналната каматна стапка на пазарот на капитал. Всушност, правилото за инвестирање гласи: инвестицијата е исплатлива сè додека маргиналната стапка на принос r не се изедначи со номиналната каматна стапка i , т.е. $r = i$.

Вториот фактор кој е значаен за донесувањето на одлуката за инвестирање на поединецот е расположливоста и достапноста на паричните средства потребни за инвестицијата во човечки капитал. Со ова се објаснуваат трошоците што треба да ги направи поединецот за да се стекне со повисоко ниво на човечки капитал. Постои нееднаквост при пристапот до парични средства за финансирање на инвестицијата. Така, некои поединци имаат поголема финансиска моќ и располагаат со сопствени извори на средства кои можат да ги наменат за финансирање на инвестицијата. По правило, овие поединци располагаат и со поголем имот (недвижен и подвижен имот) кој лесно можат да го заложат кај одредени финансиски институции и да добијат

---

⁴⁹ Исто стр. 105

пониска каматна стапка за позајмените средства со кои ќе ја финансираат својата инвестиција. Од друга страна, одредени поединци не располагаат со свои сопствени средства и принудени се да позајмат и своето инвестирање во човечки капитал да го финансираат со позајмени средства. Но, затоа, пак, очекуваната стапка на принос мора да им обезбеди можност во иднина да го вратат долгот зголемен за камата.

Така, поединецот треба да има информации за текот на платите и трошоците, за тоа колкави се веројатностите и премиите за тековите на платите и трошоците, како и за тоа колкав е животниот век на проектот, колкава е висината на каматната стапка. На прв поглед изгледа дека од сите овие потребни информации најлесно е поединецот да ја утврди висината на каматната стапка, но во реалноста тоа воопшто не е едноставно.

Иако претходно споменавме дека човечкиот капитал при инвестициите се третира исто како и физичкиот капитал, сепак, според неговата специфична природа постојат одредени разлики, несовершености, кои ги предизвикува во функционирањето на пазарот на капитал. Човечкиот капитал не може да се користи како залог или хипотека кој може да се продаде кога се позајмуваат средства на пазарот на капитал, за разлика од физичкиот капитал. Ваквата особина го прави поризично позајмувањето парични средства за инвестиции во човечки капитал, што влијае на зголемување на каматната стапка по која се позајмуваат средствата за овие инвестиции. Исто така, не постои можност да се позајмува неограничено количество парични средства за финансирање на ваквите инвестиции. Истото важи и за инвестициите во физички капитал. Приносот од инвестициите во човечки капитал не е целосно во монетарен облик и затоа не може во целост да учествува во враќањето на заемот. Препораката за опаѓачката маргинална стапка на принос е поединецот да презема инвестиции во сопствен човечки капитал во раните години од својот живот. Во врска со претходните две карактеристики, пришто дел од приносот е во немонетарен облик и неможноста на поединецот во релативно раните години од животот да биде кредитоспособен го прави ризично кредитирањето на овие инвестициски проекти. Затоа комерцијалните банки или наплатуваат високи премии за ризик при кредитирањето на овие инвестиции или најчесто се решаваат воопшто да не ги поддржат поединците во нивната желба да инвестираат во човечки капитал. Сето ова влијае на донесувањето одлука за инвестирање во човечки капитал на поединците.

Во тој контекст мерките на оданочувањето позитивно влијаат на инвестициите во човечки капитал од страна на поединците. Еден начин е преку неоданочувањето на штедните средства кои се наменети за образование. Формирањето агенции и непрофитни организации кои нудат директна помош во обезбедување информации на поединците за можностите и начините на образование во и надвор од земјата е еден од начините со кои владата ги поттикнува поединците да инвестираат во своето образование. Субвенционирање на одреден дел на комерцијалните кредити кои поединците ги користат за школување е уште една таква мерка. Поголемо влијание имаат инвестициските активности кои државата директно (како инвеститор) ги презема за зголемување на човечкиот капитал во економијата. Тие се објаснети во делот за јавни инвестиции.

Втората група инвестиции во човечки капитал се однесува на инвестициите во човечки капитал што ги преземаат претпријатијата и корпорациите. Овде станува збор за дополнителни обуки и доусовршување на веќе вработените лица кои имаат стекнато одредено ниво човечки капитал преку дотогашното формално и неформално образование. Обуките и усовршувањата што ги преземаат претпријатијата и корпорациите се однесуваат на посспецифични и стручни вештини, кои се надополнуваат на нивото на знаење на работниците и се во контекст на специјализација и доусовршување на процесите што моментално ги извршуваат на своите работни места. Колку е посспецифична и покомплементарна нивната обука, толку се поголеми бенефициите од спроведеното инвестирање во човечки капитал. Одлуката за инвестирање на претпријатијата и корпорациите во човечки капитал произлегува од желбата за зголемување на капиталот кој овозможува поголемо производство, а со тоа и остварување повисоко ниво на добивка. Кое е рационалното ниво на инвестиции во човечки капитал зависи од нето-сегашната вредност на инвестицијата, која претставува дисконтирана сегашна вредност од разликата меѓу вредноста на маргиналниот производ на трудот и платите и дополнителните приноси од физичкиот капитал кои мора да ги надминуваат трошоците за обука.

Кога претпријатијата донесуваат одлуки за инвестиции во човечки капитал, се соочуваат со два вида проблеми. Првиот проблем се однесува на утврдување на групата работници врз која ќе се врши обука, а вториот е во начинот на финансирање на инвестицијата. Секако, најлесна би била одлуката претпријатието или

корпорацијата да инвестира во човечки капитал на сите работници, но економската логика на инвестирање покажува дека тоа не е оптималната одлука. Затоа менаџерите на претпријатијата треба да одберат таргет-група на која ќе се врши обуката, при што очекуваните резултати ќе го дадат максимумот. Кои работници ќе влезат во таргет-групата, зависи од очекуваното траење на животот на работникот и од периодот кој работникот, по обуката, се очекува да го помине во претпријатието. Двата фактори содржат одреден степен на ризик кој менаџерите треба да го имаат предвид. Така, кога зборуваме за очекувано траење на животот на работникот, секако, препорачливо е да се избераат работници кои се во помлада возраст, кои се мотивирани да учат и да напредуваат, отколку работници кои се повозрасни и очекуваат набрзо да бидат пензионирани и кај нив отсуствува поттикот за нови учења. Но, секогаш постои ризик од прерана смрт на поединецот која не можеме да ја предвидиме. Вториот фактор се однесува на неизвесноста работникот набргу да го напушти работното место откако претпријатието ќе ја изврши обуката. Овие ризици тешко се контролираат и не можат да се искажат во бројка, но секогаш претпријатијата ги земаат предвид кога донесуваат инвестициски одлуки за човечкиот капитал.

Вториот проблем, финансирањето на инвестициите, е полесен во споредба со финансирањето на инвестициите што ги преземаат поединците. Претпријатијата и корпорациите имаат поголеми можности да позајмуваат од финансиските институции, пред сè, затоа што располагаат и со ниво на физички капитал кое можат да го заложат како гаранција за одобриениот заем и тоа по приближно иста каматна стапка како за инвестициите во физички капитал. Со самото тоа трошокот за инвестиции во човечки капитал со позајмени средства е помал за разлика од трошокот за инвестиции во човечки капитал со позајмени средства кои ги прават поединците. Секако, претпријатијата и корпорациите имаат на располагање и поголеми сопствени средства кои можат да ги наменат за финансирање на овие инвестиции. Впрочем, како што и порано споменавме, државата игра значајна улога во стимулирањето на овие инвестиции од страна на претпријатијата и корпорациите во приватниот сектор. Така, со намалени даночни стапки или даночни изземања од даночната основа на делот од остварената добивка на претпријатијата и корпорациите кој го наменуваат за инвестиции во човечки капитал се стимулираат претпријатијата поголем дел од остварената добивка да ја наменат за инвестиции во

физички, а посебно во човечки капитал. На тој начин голем дел од инвестициите се финансираат од сопствени средства.

2.1.3. Политиката на јавните расходи со која се влијае на штедењето и инвестициите

Наспроти инвестициите во приватниот сектор се наоѓаат јавните инвестиции, оние што државата ги презема како економски и правен субјект. Така, во функција на успешно остварување на законски определените функции и надлежности, современата држава презема активности во правец на:

- формирање органи и институции (фондови, агенции, институти и слично) за одредени приоритетни дејности од општ јавен интерес;
- формирање дирекции или јавни претпријатија во согласност со утврдените приоритети во развојот;
- заеднички ангажман на јавниот со приватниот сектор во оние области и гранки кои се од општ и заеднички интерес на јавниот сектор и за приватниот сектор.

Одредени економски области и гранки не се толку привлечни за приватни инвестиции. Ниската профитна стапка од една страна и огромниот капитал потребен за нивно финансирање, од друга страна, прави приватните инвеститори да не сакаат да преземаат инвестициски активности во тие области. Единствено државата е таа која може и е обврзана да ги одржува, развива овие дејности и да ја финансира нивната активност. За успешно остварување на законски утврдените функции и надлежности, на современата држава ѝ стојат на располагање бројни инструменти (фискални, монетарни, политика на доход, надворешнотрговска политика). Преку фискалната политика (политиката на буџетските приходи и расходи), државата може да влијае на обемот на јавните приходи и расходи, на структурата на приходите и расходите, а особено на капиталните расходи. И покрај ограничувањата што ги наметнуваат расположливите материјални и финансиски ресурси, решенијата што ги наметнува државата по сила на закон можат да влијаат врз обемот, структурата и развојната тенденција на капиталните расходи, кои всушност го презентираат нивото на јавни инвестиции.

Поддршка во развојот на комуникациската инфраструктура, а пред сè на сувоземната патна инфраструктура, воздушниот сообраќај, телекомуникациите и

другите форми на комуникациско поврзување претставуваат јавни инвестиции. Владата прави расходи со кои се финансира изградбата на инфраструктурата во земјата, трошоци за изградба на патишта, автопатишта, мостови, комунални услуги, брани, аеродроми и друг капитал во државна сопственост. Овде станува збор за зголемување на физичкиот капитал кој е во државна сопственост. Приватните инвестиции се зголемуваат кога постои развиена мрежа на комуникациска инфраструктура. На тој начин се намалуваат производствените трошоци и претпријатијата поголем дел акумулираат од добивката. На ова се надоврзува и зголемената продуктивност. Голем број истражувања потврдуваат дека постои позитивна врска помеѓу продуктивноста и квалитетот на инфраструктурата во земјата. На пример, изградбата на современи патишта значајно ги намалува трошоците за транспорт на добра и услуги, со што пред сè се намалува времето на испорака и се намалуваат трошоците за складирање на добрата.

Развојот на телекомуникациите и сè поголемата примена на интернетот овозможува поголема поврзаност помеѓу субјектите. Можноста за навремено споделување информации го скратува времето потребно за донесување деловни одлуки од страна на менаџментот. Државата презема активности со кои се утврдува правната рамка за непречено и конкурентно однесување на учесниците на телекомуникацискиот пазар. Со тоа на приватните и правните субјекти им се овозможува еднаков пристап и учество во електронскиот бизнис.

Развиената патна инфраструктура, исто така, го стимулира развојот на туризмот во земјата. Организирањето културни манифестации под покровителство на државата во услови на развиена патна инфраструктура е привлечно за странски туристи. Големо е значењето и за развојот на земјоделството бидејќи полесно, поефикасно и понавремено се доставуваат земјоделските производи. Со изградбата на автопатишта и карго-аеродроми се олеснува извозот и увозот на земјоделски производи.

Зголемувањето на инвестициите и економската активност, зголеменото учество на електронскиот бизнис, туризмот и земјоделството овозможува подобрување на надворешнотрговската позиција на земјата во странство, го поттикнува извозот на добра и услуги и обезбедува поголем девизен прилив.

Постојат мислења и ставови кои не се согласуваат со ваквите тврдења. Релацијата на поврзаноста на продуктивноста и инфраструктурата ја гледаат во

обратен редослед. Всушност, постојат ставови според кои порастот на продуктивноста, а со тоа и на стапката на економски раст на земјата, претставува неопходен услов кој треба да обезбеди средства за поголеми инвестиции на државата за подобрување на инфраструктурата.

Ендогените модели на раст посебен акцент ставаат на категоријата човечки капитал, како основна детерминанта на продуктивноста. Фискалната политика може значајно да влијае при формирањето на човечкиот капитал. Така, кога зборуваме за инвестиции на државата во капитал, не станува збор само за инвестиции во физички капитал, туку и во човечки капитал. Политиката на образование, програмите за усовршување, квалификации и преквалификации на работниците, здравствени програми се едни од начините на државната политика за градењето на човечкиот капитал. Финансирањето на вакви проекти кои се од посебно значење, пред сè, треба внимателно да се анализира и да се утврдат и измерат трошоците и бенефициите што тие ги носат со себе. Но, при утврдувањето на цостбенефит анализата на овие програми, многу е тешко да се измери вкупната општествена корисност и затоа често пати трошоците за овие програми се поголеми од мерливите бенефиции (корисности). Индиректниот ефект кој преку човечкиот капитал предизвикува пораст на продуктивноста е основна идеја при спроведувањето на овие програми. Секое акумулирано количество човечки капитал кое е резултат на инвестициите во човечки капитал во образованието од страна на поединците и од страна на претпријатијата и корпорациите создава позитивни екстерналии. Екстерналиите сфатени како ефектите што ги имаат преземените акции или дејства од страна на едно лице врз благосостојбата на друго лице, претставуваат карактеристика на јавно добро. На пример, образованото лице може да измисли нови идеи за тоа како најдобро да се произведат добрата и услугите. Ако овие идеи влезат во фондот на знаење на општеството, така што секој ќе може да ги користи, тогаш тие претставуваат надворешна (екстерна) корист од образованието. Токму тоа е една од причините поради кои државата инвестира во човечки капитал. Од една страна е аргументот за позитивните екстерналии од инвестициите во човечки капитал, а од друга страна, обезбедувањето квалитетен образовен систем кој ќе ги елиминира разликите во квалитетот на живот помеѓу луѓето. Со инвестициите на државата во образовниот систем ниту еден поединец не може да биде исклучен од користењето

на бенефициите на образовниот систем. Ако тие постојат за еден, тогаш истите услови се достапни за сите.

Втор аргумент за инвестициите што ги презема државата за човечкиот капитал претставува можноста на тој начин да се постигне поголема еднаквост на дистрибуцијата на доходот помеѓу луѓето. Еден од начините за справување со големата нееднаквост во општеството претставуваат трансферните плаќања со кои краткорочно се контролираат дефектите во нееднаквата дистрибуција на доходот. На овој начин, преку трансферните плаќања од буџетот, општеството привидно, на краток рок, се справува со сиромаштијата и во еден дел ја анулира нееднаквата распределба. Преку инвестициите во човечки капитал државата размислува за долгорочно решавање на проблемот на нееднаквоста и за студиозен пристап за борба против сиромаштијата во општеството. Поголемите инвестиции во човечки капитал водат кон побрз економски раст, а и со отворените исти можности за квалитетно образование секој поединец може да стекне соодветно образование со кое на пазарот на труд ќе конкурира за подобро работно место со поголема заработувачка.

Воспоставувањето еднаква дистрибуција на доходот преку инвестициите во човечки капитал ѝ овозможува на државата да реши уште еден значаен општествен проблем – проблемот на оптимална алокација на куповната сила на населението. „Имено, во случај кога еднаквоста во дистрибуцијата на доходот е постигната, пазарната побарувачка за човечки капитал ја одразува посакуваната дистрибуција на куповната сила на земјата. Во случај, пак, кога еднаквоста во дистрибуцијата на доходот не е постигната, пазарната побарувачка за човечки капитал ја одразува нееднаквоста во дистрибуцијата на куповната сила во земјата“.⁵⁰

Факторите значајни за носењето инвестициски одлуки од страна на поединците, претпријатијата и корпорациите – маргиналната стапка на принос и пристапот на средства за финансирање на соодветната инвестиција се исти и за државата. Основното прашање на кое се бара одговор и од кое зависи дали државата ќе се одлучи за инвестиции во човечки капитал е: дали нето-сегашната вредност на општествените придобивки од инвестициите во човечки капитал е поголема од нето-

---

⁵⁰ Димитар Ефтимоски, „Економски раст, Основни теоретски концепти и модели“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи, 2009 година, стр. 117

сегашната вредност на општествените трошоци? Она по што се разликуваат инвестициските одлуки на државата од одлуките на поединците и претпријатијата и корпорациите, се разликите во целите што се сакаат да се постигнат. Така државата има предност при донесувањето на овие одлуки и тоа во следните домени:

- Државата има подобар пристап до информациите и затоа значително ја намалува неизвесноста, што не е случај со поединците и претпријатијата. Од друга страна, поради големата финансиска моќ, државата многу полесно се справува со ризикот кој е присутен при инвестициите во човечки капитал и многу подобро може да ги поднесе загубите од евентуалните инвестициски промашувања. Поради постоењето голем ризик и неизвесност, приватните инвеститори веројатно ќе ги намалат своите инвестиции во човечки капитал, а државата како резултат на ова дури ќе биде принудена да ги зголеми.
- Ако трудот не е платен по вредноста на неговиот маргинален производ, поединецот нема поттик да инвестира во човечки капитал. Но, државата може да биде заинтересирана за инвестиции во човечки капитал, иако трудот не е платен по вредноста на неговиот маргинален производ, затоа што цел на државата не е зголемување на платите на работниците, туку зголемување на вкупното производство кое треба да се дистрибуира помеѓу луѓето.
- Висината на каматната стапка игра посебна улога во донесувањето на инвестициските одлуки за човечкиот капитал. Ако каматната стапка што ја користи државата е пониска од онаа што ја користат приватните инвеститори, општествениот придонес на приватните инвеститори ќе биде помал и обратно, ако каматната стапка која важи за приватните инвеститори е пониска, тие ќе инвестираат повеќе, а придонесот на државата ќе биде помал. Она што е посебно значајно за инвестициите на државата во човечки капитал е да се утврди каматната стапка по која државата ги презема инвестициите. Постојат два различни методи за утврдување на оваа каматна стапка. Првиот е утврдување на општествената стапка на временска преференција, а вториот утврдување на опортунитетните општествени трошоци.

Општествената стапка на временска преференција е стапката по која општеството ги разменува сегашните за идните добра и услуги, при што општествениот временски хоризонт е многу поголем од оној на приватниот сектор (поединците умираат, претпријатијата се гаснат, веројатноста дека државата ќе престане да постои е мала). Определувањето на опортунитетните општествени трошоци се утврдува на пазарот, при што во услови на несовершен пазар и постоење на голем број пазарни каматни стапки, еден начин за утврдување на опортунитетните општествени трошоци за државните инвестиции во човечки капитал се опортунитетните трошоци за алтернативните државни проекти.

- Основната цел на приватниот сектор е максимизацијата на профитот, додека државата, преку инвестициите во човечки капитал, интервенира во оние дејности каде што приватниот сектор, поради ниската профитна стапка, не е заинтересиран да инвестира. На тој начин државата создава рамнотежа меѓу општествените потреби и желби на приватните инвеститори.

Значењето на човечкиот капитал за економскиот развој е општопознато. Голем дел од макроекономските политики се насочени кон покачување на нивото на човечки капитал. Се реализираат преку низа инвестиции, како во образованието, така и во здравствената заштита, донесување законски прописи за задолжително образование, за задолжителни систематски прегледи на населението (децата и посебно работниците), а одредени земји во развој обезбедуваат директен финансиски поттик на сиромашните семејства за нивните деца да продолжат да се школуваат (стипендии, бесплатни учебници, обезбеден бесплатен превоз). Така, на пример, Бразил во 2004 година спроведувал „...посебна социјална програма што брзо се шири низ Јужна Америка. Со цел да се прекине циклусот на сиромаштија, владата им дава мала парична помош на сиромашните, а во замена за тоа нивните деца да останат во училиште и редовно да ги носат нив на лекарски преглед“.⁵¹ Според Ненси Бирдсал (Нанџ Бирдсал), претседател на Центарот за глобален развој, непрофитна истражувачка група со седиште во Вашингтон, „тие создаваат поттик

---

⁵¹ Менкју, Н. Грегори, „Принципи на економијата“, - македонско издание, Нампрес, Скопје, 2009 година стр. 563

за семејствата да почнат да инвестираат во иднината на своите деца. На секои десетина години гледаме по нешто што навистина може да направи разлика, а ова е едно од тие нешта“.⁵²

Многу значаен проблем кој овде мора да го споменеме е фактот на т.н одлив на мозоци. Голем број сиромашни земји со сите напори што ги прави државата за да го покачи нивото на човечки капитал, неодминлив проблем претставува емигрирањето на голем број работници со највисоко образование во богатите земји. По сите активности што ги прават самите поединци, како и инвестициите на државата за подобро образование, лицата кои се стекнале со одредено солидно ниво на човечки капитал во својата матична земја, емигрираат онаму каде што можат да уживаат повисок животен стандард. Ако претходно зборувавме за сите позитивни екстерналии што ги има човечкиот капитал, тогаш одливот на мозоци ја осиромашува уште повеќе земјата и истовремено остава отворени дилеми за креаторите на макроекономската политика на земјата.

Досега зборувавме за инвестиции во човечки капитал кој се однесува на образованието. Но, со терминот човечки капитал и инвестиции во него се подразбира и друг вид инвестирање, инвестирање во поздраво население. Здравите работници се попродуктивни и затоа со инвестициите во здравјето на населението секоја економија прави чекор за пораст на продуктивноста и за подобрување на животниот стандард. Економскиот историчар Роберт Фогел сметал дека важен фактор за постигнување економски раст на долг рок е здравјето на населението, а здравјето е резултат, пред сè, на добрата исхрана. Ова свое тврдење го поткрепил со долги истражувања и анализи на историските трендови при што анализата ја насочил на набљудување на висината на луѓето и поврзаноста со стапките на економски раст. „Нискиот раст може да биде индикатор за недоволна исхранетост, посебно за време на бременоста и во првите години од животот. Фогел открил дека, како што земјите економски се развиваат, така луѓето јадат повеќе и населението расте повисоко. Од 1775 до 1975 година, просечното внесување калории во Велика Британија се зголемило за 26%, а висината на просечниот човек се зголемила за 3,6 инчи. Слично, за време на големиот економски раст во Јужна Кореја од 1962 до 1995 година, внесувањето калории се зголемило за 44%, а просечната висина на човекот

---

⁵² Исто
106

се зголемила за 2 инчи. Секако, висината на човекот е определена од комбинацијата на генетски predispozicii и од средината. Но, бидејќи генетиката на населението бавно се менува, такви зголемувања во висината најверојатно се предизвикани од промени во средината – исхраната е најочигледното објаснување⁵³. Неговите истражувања, исто така, откриле поврзаност помеѓу висината на работниците и нивната продуктивност. Така, според податоците што ги анализираше Фогел, се заклучува дека повисоките работници заработуваат повеќе, а бидејќи наемниците се одраз на продуктивноста на работникот, според ова, работниците кои се повисоки се попродуктивни. Во 1993 година Фогел ја добил Нобеловата награда за економија за неговиот придонес во економската наука како за студиите за исхраната, така и за студиите што ги направил за американското ropство и улогата на железницата во развојот на американската економија. Во својот говор кој го одржал кога ја добил наградата истакнал дека „подобрата исхрана опфаќала околу 30% од растот на доходот по жител во Велика Британија во периодот меѓу 1790 и 1980 година“⁵⁴.

Денес развиените земји како САД, Велика Британија и други го немаат проблемот на недоволна исхранетост. Напротив, поголем проблем во развиените економии претставува дебелината. Но, за земјите во развој недоволната и несоодветна исхрана и слабото и нарушено здравје на луѓето се пречки со кои се соочува секоја држава и нивното решавање е чекор напред кон поголема продуктивност и подобар животен стандард.

Здравствената состојба на луѓето, исто така, зависи и од системот на здравствена заштита. Здравствената заштита е програма со која се обезбедува превентивна заштита на здравјето на населението и соодветна лекарска грижа и нега на заболените лица. Затоа, секогаш во макроекономските политики државата инвестира за подобрување на здравствената заштита на населението. Инвестициите во здравствената состојба ги опфаќаат трошоците за стекнување и одржување на здравјето, исхраната, облеката, домувањето, медицинските услуги, грижата за децата итн. Кога зборуваме за здравствената состојба на поединецот, обично се мисли на очекуваното траење на неговиот живот. Секое зголемување на овој показател за очекуваното траење на животот претставува бенефит, како за

---

⁵³ Менкју, Н. Грегори, „Принципи на економијата“, - македонско издание, Нампрес, Скопје, 2009 година стр. 564

⁵⁴ Исто

поединецот, така и за општеството. Дополнителната корист на поединецот од растот на очекуваното траење на неговиот живот се огледува во зголемениот доход што тој може да го заработи. Од друга страна, дополнително заработениот доход на поединецот претставува корист за општеството, затоа што подолго време придонесува за постигнување поголемо вкупно производство во економијата.

Грижата за здравјето на луѓето може да се анализира од три аспекти и тоа: грижа за сопственото здравје од страна на поединците, грижа и здравствена заштита на поединците за време на неговата производна активност од страна на претпријатијата и корпорациите и здравствена заштита и инвестиции за подобрување на здравствената заштита на поединците што ги прави државата. Здравјето делумно зависи од наследните особини на поединецот, но поединците, исто така, се грижат сами за своето здравје со тоа што водат здрав живот, применуваат правилна исхрана, спортуваат, правилно го распоредуваат своето слободно време на дел за одмор и дел за рекреација. Претпријатијата и корпорациите внимаваат на здравјето на работниците со обезбедување добри услови за работа, систематска здравствена контрола на работниците, соодветни часови за одмор во текот на работниот ден и неделата, обезбеден годишен одмор за работниците. Превентивните мерки за здравствена заштита како едукативните и информативните кампањи за унапредување на здравјето, обезбедување примарна здравствена заштита и помош на заболените и на повредените во здравствените центри, како и вложувања во истражувања за изнаоѓање начини за справување со болестите се само некои од видовите инвестиции во здравјето на поединците што ги прави државата. Како збир на сите овие активности се подобрува здравствената состојба на поединците, со што се зголемува нивото на човечки капитал во економијата и е предуслов за остварување повисок економски раст. Логиката на размислување дека сиромашните земји се сиромашни бидејќи нивното население не е здраво, а нивното население не е здраво бидејќи тие се сиромашни и не можат да обезбедат соодветна здравствена нега и исхрана е погрешна и може да се промени во: економските политики кои водат кон поголем економски раст природно ќе го подобрат здравјето на луѓето, кое потоа ќе обезбеди поголем економски раст.

Инвестициите во секторот здравство за да се сочува и подобри нивото на услуги во здравството значат поздраво население кое се соочува со предизвиците на модерниот живот.

Друг сегмент значаен за нивото на човечкиот капитал е формата на претприемничката вештина. Луѓето кои поседуваат посебни вештини со претприемнички дух, кои можат да развијат одредена идеја во успешен бизнис или да воведат нов производ или услуга на пазарот, имаат посебно значење за економскиот раст. Владата треба да ги препознае ваквите посебни способности (претприемнички вештини) кај поединците и да овозможи нивно успешно дејствување во економијата. Затоа е потребно е да се отстранат сите видливи бариери за претприемничката активност, како што се бариерите за влез на пазарот на нови правни субјекти, преголемата бирократија и ригидноста на државниот апарат. Владата, преку конкретни програми и начини, треба да ги мотивира поединците кои имаат претприемнички вештини, да ги користат продуктивно. Програмите со кои се поттикнува претприемничката активност овозможуваат конкретни совети и помош при формирањето претпријатија, доделување почетен капитал на претприемачите, можност за отстапување канцалариски и производствен простор во државна сопственост со повластена закупнина, како и обезбедување економско-правни и технички услуги.

Државата има посебна улога во поттикнувањето на активностите за истражувања и развој. Постоенето самостојна иницијатива кај претпријатијата и корпорациите да формираат посебни истражувачки центри каде што посебно внимание се посветува на инвенциите и иновациите и на нивната практична примена во производството и на пазарот, претставува движечка сила на развојот. Ваквите активности секоја држава ги охрабрува и поттикнува, како што и претходно споменавме, со мерки на даночната политика со што доходот наменет за овие цели не се оданочува. Но, освен ова, потребно е и државата сама да спроведува и да финансира одредени основни научни истражувања. Придобивките од научниот прогрес, како и оние од развојот на човечки капитал, се значајни за целата економија. Затоа, основните научни истражувања претставуваат добра инвестиција од широк општествен аспект и тогаш кога овие истражувања не би биле профитабилни ни за едно индивидуално претпријатие. Одредени економисти сугерираат дека не само основните научни истражувања, туку и апликативните и комерцијалните истражувања треба да бидат потпомогнати од државата.

Патентниот систем е уште еден начин преку кој државата го стимулира истражувањето. „Кога индивидуата или претпријатието ќе измисли нов производ,

како на пример нов лек, пронаоѓачот може да побара патент. Доколку производот навистина се смета за оригинален, владата му доделува патент, со кој на пронаоѓачот му дава ексклузивно право да го произведува во определен временски период. Во суштина, патентот на пронаоѓачот му дава право на сопственост на пронајдокот, претворајќи ја неговата нова идеја од јавно, во приватно добро. Дозволувајќи им на пронаоѓачите да профитираат од своите пронајдоци, дури и да е тоа само привремено, патентниот систем ја подобрува мотивираноста на индивидуите и претпријатијата да се ангажираат во истражување⁵⁵.

Владата издвојува средства за финансирање проекти од јавен карактер кои се однесуваат на:

- развојот на комуналната инфраструктура (канализациона мрежа, отпадни води, изворишта на питка и на индустриска вода и водоводна мрежа, уредување на просторот и просторно урбанизирање и планирање на градските и приградските населби);
- финансирање на развојот на енергетскиот комплекс, изворите на енергенси, производството и дистрибуцијата на електрична и други видови енергија до крајните корисници;
- секторот на образованието, науката и културата, особено во правец на поддршка на проекти што се во функција на примена на новите современи знаења и технологии;
- проекти за зачувување на еколошката средина (пропишување мерки со кои се регулираат прашањата за заштита на животната средина, мерки кои се преземаат за да се обезбеди соодветна заштита како и мерки и санкции кои се преземаат за отстранување на последиците од нарушената животна средина кои значат превенција и спречување на натамошното загадување на средината како почвата, водата, атмосферата);
- поддршка на проекти кои се во функција на развој на неразвиените, ридско-планински подрачја, со што се овозможува побрз развој на тие подрачја во однос на развиените подрачја и региони во економијата, се спречуваат миграционите движења, посебно процесот на

---

⁵⁵ Менкју, Н. Грегори, „Принципи на економијата“, - македонско издание, Нампрес, Скопје, 2009 година стр. 566

иселување од овие подрачја во други земји, со што се поставуваат услови на еднакви можности за развој на сите граѓани.

Јавните инвестиции што ги прави државата, насочени во претходните области, и сите други проекти од јавен карактер (безбедност на државата, одржување ред и мир, заштита и загарантирана примена на правниот поредок) ја потврдуваат нејзината улога на значаен фактор за поттикнување на економската активност. Всушност, преку остварувањето на ефектите од овие јавни инвестиции не само што се постигнува економски раст, туку тие нè водат до една друга димензија на повисоко ниво на развој, економски и човеков развој.

2.1.4. Фискалните мерки и поттикнувањето на странските директни инвестиции

Инвестициите во приватниот сектор се поттикнути, пред сè, од остварувањето повисок профит. Водени од идејата за оплодување на капиталот и реализирање повисок профит, инвеститорите своите инвестиции ги селат во оние сектори и области каде што тоа е остварливо. Со процесот на глобализација, кој опфаќа поголема либерализација и отвореност на економиите во светот, пред секој инвеститор стои можноста за реализација на овие предизвици на меѓународниот пазар. Земјите во развој и неразвиените земји во гладот за капитал ја искористија ваквата глобална позиција да привлечат што е можно повеќе странски инвеститори. Либерализирајќи ги пазарите за влез на странски капитал преку намалени или сведени на минимум процедури за инвестирање во своите економии и применувајќи стимулативни фискални мерки, тие овозможуваат пренасочување на капиталот од развиените земји кон ЗВР и неразвиените економии. Така, голем број инвеститори ги насочија своите инвестирања во сектори кои реализираат високи профитни стапки и на одреден начин остваруваат монополска позиција на пазарот во земјата-домаќин. (телекомуникациските сектори, преработка и дистрибуција на енергетски горива како нафта, електрична енергија, банкарски сектор и други финансиски институции како осигурителни компании, инвестициски фондови и сл.). Во потрага по пониски производствени трошоци, својот капитал инвеститорот го сели во земји со евтина работна сила, каде што законската процедура за заштита на правата на работната сила не функционира или прописите за заштита на работниците (минимална законска плата, дефинирано работно време, мала моќ на синдикалните

здруженија на работниците, лабави колективни договори за работа) се поставени на пониско ниво, во сектори кои дозволуваат искористување на природните ресурси без обезбедување поголема заштита на животната средина итн. Накратко кажано, капиталот се сели онаму каде што реализираните годишни приходи се поголеми од остварените годишни трошоци, каде што лесно може да се пласираат добиените добра и услуги и каде што се реализира профитна стапка повисока од просечната профитна стапка во матичната земја.

Политиките на земјите кои сакаат да привлечат СДИ се креираат за потрагата по нови приливи на СДИ. Мотивацијата за ваквото однесување произлегува од општествените корисности што ги предизвикуваат СДИ во земјите-домаќини. Општествените корисности од СДИ произлегуваат од трансферот на технологија, знаење и вештини и од нивното прелевање (спилџер) врз остатокот од економијата, како и од позитивното влијание на СДИ врз надворешнотрговската размена, растот, вработеноста и инвестициите во домашното законодавство. Создавањето добивка од страна на мултинационалната компанија, која потоа се оданочува, обезбедува значителни приливи во државниот буџет. Понатаму, се создаваат можности за отворање нови работни места и, поврзано со тоа, пренос на знаење, технологија и управувачки вештини. Генерално кажано, СДИ можат да го подобрат и квалитетот на работната сила и човечкиот капитал во земјата-домаќин. Во прилог на СДИ најчесто се наведуваат две основни причини: прво, имајќи го предвид фактот дека странските претпријатија го поседуваат потребното знаење, технологија и финансиски средства, од нив се очекува да придонесат за зголемување на ефикасноста на домашните претпријатија, од кои повеќето имаат застарена опрема и производни методи, како и за унапредување на корпоративното управување. Втората важна причина за привлекување СДИ претставува тврдењето дека СДИ генерираат позитивни индиректни ефекти, екстерналии, т.е. ефекти на прелевање (спилџер) врз останатите домашни претпријатија (од истата производна дејност и/или од дејноста на која ѝ припаѓаат нивните домашни купувачи/добавувачи), коишто влијаат на порастот на нивното производство. Ова се објаснува со тоа што по основањето на подружницата на транснационалната компанија на одреден пазар во земјата-домаќин, пристигнува и нова и модерна технологија, па постојната рамнотежа на пазарот се изместува, поради што домашните претпријатија се присилени да преземат активности за зголемување на сопствената ефикасност и за

заштита на сопствениот удел на пазарот и профитот. Споменатите позитивни екстерналии кои произлегуваат од СДИ може да се разводнат доколку порастот на конкуренцијата, поради влезот на странски претпријатија, предизвика намалување на производството на домашните претпријатија.

Потенцијалните општествени трошоци од СДИ може да предизвикаат намалување на вработеноста поради рационализација на работната сила во преземеното претпријатие или на макроекономско ниво, поради истиснување на неуспешните домашни претпријатија и фабрики. Понатаму, може да се појават дисторзии на пазарот на трудот (разлики во платата на работници со исти способности или образование). На макроекономско ниво може да дојде до влошување на салдото на тековната сметка во платниот биланс на државата-домаќин, доколку претпријатијата настанати со СДИ се нето-увозници (повеќе увезуваат отколку што извезуваат). Салдото на тековната сметка на платниот биланс може да се влоши и поради доходовната сметка, односно доколку репатрацијата на добивката е поголема од реинвестираната добивка во претпријатието формирано со СДИ. Негативните ефекти се поврзани и со евазијата на даночните обврски, како и со репатрацијата на профитот.

Меѓутоа, две тези, односно вистини, потполно ја уриваат и ја прават беспредметна дилемата за потреба од прилив на СДИ, посебно во транзициските економии, а тие се:

1. Нивото на домашно штедење е недоволно за да се оствари потребното ниво на инвестиции и да се придвижи процесот на развој на економијата. СДИ се неопходни за да се пополни тој јаз и да се обезбедат државни приходи кои ќе го одржуваат функционирањето на базичните неекономски услуги како што се образованието и здравството;
2. Во однос на начините на влез на СДИ во овие економии, процесот на приватизација го зазема централното место. Во економиите коишто овие процеси ги реализираа во целост, се наметна потребата од создавање атрактивни економски амбиенти коишто ќе бидат привлечни и за гринфилд (Гренифелд) инвестиции.

Анализата на позитивните и негативните аспекти на приливот на странски капитал преку СДИ го детектира нивното влијание за функционирањето на економијата. Посебен аспект на анализа е влијанието на преземените мерки на

фискалната политика за привлекување СДИ. Истражувањата се разликуваат од микроекономски и макроекономски аспект. Микроекономскиот аспект ги зема предвид перципирањата на инвеститорите во поглед на стимулативните мерки на фискалната политика за СДИ, додека макроекономската анализа се однесува на емпириски пресметки (регресивна анализа на временски податоци) на промените во СДИ.

Истражувањето на Барлоу и Вендер (Барлоу анд Вендер – 1955 година)⁵⁶ е прво истражување во коешто како фактор кој влијае на одлуката за инвестирање во странство се спомнуваат поволните даночни стапки. Спроведената анкета опфаќа 247 компании од САД, при што сите прашања се однесуваат за условите за инвестирање во странство. Само 10% од анкетираниите инвеститори ги потенцирале поволните даночни стапки како пресуден фактор за СДИ, додека 11 % ги наведуваат стимулациите за компаниите во земјата-домаќин. Во вкупната градација ваквите фискални мерки се рангирани на четвртото место, по конвертибилноста на валутите, гаранциите за експропријацијата и политичката стабилност на земјата-домаќин.

Слични резултати се добиваат и во истражувањата на Робинсон (Робинсон - 1961) и Ахарони (Ахарони 1966), при што заклучокот е дека отстапките што земјата домаќин ги прави во поглед на фискалната политика не предизвикуваат драстични промени во донесувањето на одлуките за инвестирање во странство. „Даночното ослободување е како десерт, добро е кога го има, но не помага многу ако оброкот го нема“.⁵⁷ Ова јасно укажува дека економистите треба да посветат многу повеќе време на подобрување на макроекономските перформанси како економска и политичка стабилност, на функционирање на институциите, праведно судство, загарантирани слободи како и поволен амбиент и конкурентно окружување за бизнис-секторот за да привлечат инвеститори.

Истражувањата од понов датум се конципирани на сличен начин. Групата Фирт (1984) анкетирале 52 мултинационални компании. Анкетираниите компании рангирале 19 фактори кои влијаат на движењата на СДИ, при што фискалните стимулации во земјата-домаќин се на 7. место по значење за инвеститорите во земјите во развој и на 8. место во развиените земји. ЈЕТРО (1995), Ерст & Соунг

---

⁵⁶ Морисет Јацбуес, Пина Неда, “Хоџ Таџ Плицс анд Инвенвес Афеџ Фреин Директивесмент”, Тхе Њорк Банк анд Интнатионал Адвизорс Сервис, 2000, п. 5

⁵⁷ Исто
114

(1994) и Фруне/Делити&Тоуке (1997)⁵⁸ во своите истражувања ги потврдуваат претходните заклучоци дека фискалната политика има многу мало незначително влијание за селекцијата на инвеститорите.

Економетриската анализа на ефектите на фискалната политика, посебно на оданочувањето и движењето на СДИ, ги потврдуваат резултатите од направените анкети. Инвеститорите се најмногу под влијание на пазарните и политичките услови, додека даночната политика има мали ефекти при донесувањето на одлуките за лоцирање на СДИ. Економетриската анализа на Рут и Ахмед (Рооти Ахмед)⁵⁹ прави поделба на три категории земји, непривлечни, умерено привлечни и високо привлечни, земајќи го како критериум за поделбата просечниот годишен прилив на СДИ, по глава на жител. Емпириската анализа го тестира влијанието на 44 променливи за кои се претпоставува дека се значајни за разликување на привлечноста на земјите од аспект на странските инвеститори. Така, 6 променливи од нив ги земаат предвид влијанијата од одредени преземени мерки, меѓу кои 3 променливи конкретно за даночните стапки. Сумираните резултати ја класифицираат стапката на корпоративниот данок како репер за привлечност на земјите, додека даночните олеснувања и либерализацијата со незначителни ефекти.⁶⁰

Предметот на истражување постојано се проширува и анализите се продлабочуваат. Коин (Цосне - 1994)⁶¹ доаѓа до заклучок дека малите инвеститори при донесувањето на одлуката за инвестирање повеќе реагираат на стимулативните даночни мерки, за разлика од големите инвеститори. Мултинационалните компании, пак, почесто подлежат на специјални третмани при оданочувањето без оглед на законските прописи на земјата во која инвестираат. Ваквото тврдење се потврдува во истражувањето на Оман (Оман – 2000)⁶², според кое, големите мултинационални компании, посебно од автомобилската индустрија, преговараат и

---

⁵⁸ Даночите се рангирани на 13. место од вкупно 26 фактори.

⁵⁹ Истражувањето е направено во 1978 година и се однесува на 41 развиена земја, за податоци за периодот 1966-1970 година.

⁶⁰ Морисет Јацбуес, Пина Неда, “Хоњ Таџ Полиц анд Имплементацион Директив Инвесмент”, Тхе Њорк Банк анд Интернационал Адвизорс Сервис, 2000, п. 6

⁶¹ Цосне Е.Ј., “Ан Арицулатед Аналиси Модел фр ФДИ Атракцион итјо девелопинг Цоунрес” Форда, Нова Соуџеастерн Универзит, 1994

⁶² Оман Ц., “Полиц Цомпелишон фр Френи Директив Инвесмент: А Студс оф Цомпелишон Амонт Говернментс то Атрак ФДИ,” ОЕЦД Девелопмент Центре Студес, јануарс 2000

склучуваат посебни тајни договори за оданочувањето во случај на нивно инвестирање во одредена земја.

Како заклучок може да се издвои дека најголем дел од истражувањата потврдуваат, во случаи кога политичката и економската стабилност, инфраструктурата и транспортните трошоци се еднакви помеѓу потенцијалните земји-домаќини, даноците може да имаат значајно влијание за странските инвеститори. Интензитетот на ова влијание зависи од: даночните инструменти што се применуваат, како на пример, даночниот одмор (тај хolidас) и намалување на законски пропишаната даночна стапка имаат еквивалентно влијание на ефективната даночна стапка, но сосема различно на тековите на СДИ и на големината на јавните приходи и активностите на мултинационалните компании. Сè поприсутните начини на работење на мултинационалните компании преку интернет, кога седиштето на компанијата нема големо значење за неговото дејствување, ги прави даночните олеснувања и стимулации значајни фактори за инвестициската одлука.

2.2. Влијанието на мерките на фискалната политика врз вработеноста

Економскиот раст е резултат на порастот на остварениот БДП во економијата. Колку една економија ќе произведе, знаеме дека зависи, пред сè, од факторите на производство (инпутите) кои се вклучени во процесот на производство како и од производната функција која покажува на кој начин инпутите (факторите на производство) се претвораат во аутпути. Основни фактори на производство се трудот и капиталот, кои преку примената на технолошките знаења се вклучуваат во производството, при што со зголемената продуктивност на факторите на производство се реализира поголемо вкупно производство. Секако, и двата фактора на производство, трудот и капиталот, но посебно продуктивноста, како одраз на технолошките промени, имаат големо значење за остварување раст во економијата. Затоа, анализата на ефектите што фискалната политика ги предизвикува врз факторите на производство е значајна затоа што на директен или индиректен начин влијае врз економскиот раст. Нивото на капитал во економијата се менува со текот на времето како резултат на инвестирањето на претпријатијата или отпишувањето на дотраениот или застарен капитал. Меѓутоа, бидејќи капиталот е долгорочен и се создавал во текот на повеќе години, новите инвестиции и отпишувањето на

дотраениот капитал во мала мера имаат значаен ефект врз целокупното количество расположлив капитал. Затоа, економистите често во своите анализи го третираат нивото на капитал како фиксно. Спротивно на ова, обемот на работна сила (трудот) што е ангажиран во економијата може прилично брзо да се менува. На пример, претпријатијата може да ги отпуштат работниците или да ги ангажираат прекувременно без да се забележи тоа. Работниците многу брзо може да дадат отказ или да одлучат да се вработат. Така, промените во производството од година во година може да водат до промени во вработеноста.

Во овој дел од трудот ќе се осврнеме на анализата на ефектите кои фискалната политика ги предизвикува врз трудот како фактор на производството. Нашата анализа ќе ја започнеме од основните детерминирања на однесувањето на факторот труд на пазарот на работна сила (понудата и побарувачката на работна сила), како и микроекономските и макроекономските аспекти на влијанија на оданочувањето и јавните расходи врз нивото на вработеност во економијата.

Накратко, потсетување за основните елементи на пазарот на факторите на производство. Пазарот на факторите на производство ја покажува состојбата со понудата и побарувачката за факторите за производство. Ако ја земеме предвид претпоставката дека факторите за производство се дадена големина во една економија, во тој случај понудата на факторот производство е фиксна големина и на графиконот за пазарот на факторот на производство се прикажува со вертикална права линија. Побарувачката за факторот за производство е изведена побарувачка, бидејќи зависи од побарувачката за добра и услуги кои се произведуваат со тој фактор на производство. Побарувачката за факторот на производство на графиконот за пазарот се претставува со крива линија која има опаѓачки наклон. Прашањето што се поставува овде е од што зависи колкаво количество фактори на производство (труд и капитал) ќе побарува едно претпријатие. За да се добие одговор на ова прашање, се разгледуваат условите на функционирање на совршена конкуренција меѓу претпријатијата и остварување на основната цел на секое претпријатие – максимизацијата на профитот. Така, во услови на постоење совршена конкуренција меѓу претпријатијата, состојбата на пазарот е таква што постојат голем број производители од кои секој има мало и незначително учество во вкупното производство на определено добро или услуга. Тоа значи дека секое поединечно претпријатие нема никакво влијание врз формирањето на цената на доброто или

услугата што го произведува и продава. Според тоа, во услови на постоење совршена конкуренција на пазарот, фирмите се т.н. „прицетакер“ или прифаќачи на цени и според тоа, поединечното претпријатие нема никакво влијание и врз формирањето на останатите цени, како на пример, цената на трудот, односно платите на работниците. Од друга страна, основна цел на секое претпријатие е да го максимира својот профит. Затоа на претходно поставеното прашање: колкаво количество фактори на производство ќе побарува едно претпријатие за потребите на своето работење, одговорот е - сè додека му е потребно да го максимира профитот.

Кога станува збор за пазарот на работна сила, анализата за разбирањето на вкупната побарувачка на работна сила во економија, исто така, започнува со анализа на одлуките на поединечното претпријатие на тоа колку работници побарува или сака да вработи. Овде ги потенцираме следните претпоставки:

- Пред сè, сите работници се слични – се занемаруваат разликите во способностите, вештините, амбициите на вработените, според тоа и нивото на човечки капитал со кое располагаат и се претпоставува дека сите работници од понудата на работна сила на пазарот на работна сила имаат слични карактеристики;
- Наемнините на пазарот претставуваат дадена големина – претпријатијата немаат удел во одлучувањето за висината на наемнините на работниците, тие ги прифаќаат висините на наемнините како дадена големина, односно функционираат во услови на совршена конкуренција и се прифаќачи на цени;
- Целта на претпријатието е да оствари колку што е можно повисоко ниво на профит (вредноста на вкупното производство намалена за трошоците на производство, вклучувајќи ги и даноците).

За да го максимира својот профит, претпријатието мора да ги споредува трошоците и придобивките од вработувањето на секој дополнителен работник. Така, трошокот на дополнително ангажираниот работник е неговата наемнина, а користа од дополнително ангажираниот работник е вредноста на дополнителните добра и услуги што ги произведува работникот. Сè додека придобивките од дополнителната работна сила ги надминуваат трошоците, дополнителното

ангажирање на работна сила ќе ги зголеми профитите на претпријатието. Претпријатието ќе продолжи да вработува дополнителна работна сила сè додека користа од дополнителниот работник (вредноста на дополнително произведените добра и услуги) е еднаква на трошокот (наемнината).

2.2.1. Ефекти на даночната политика врз вработеноста

Во економската теорија постојат размислувања дека оданочувањето на трудот (работната сила) ја намалува вкупната вработеност во економијата. Со тоа се намалува и нивото на потенцијалниот БДП кој може да се оствари во рамки на земјата. Кога зборуваме за оданочување на трудот, се мисли на сите видови давачки пропишани според даночниот систем кои претставуваат обврска која се однесува на трудот како фактор на производство, без разлика дали се наплатуваат како данок на доход или во форма на придонеси за пензиско и социјално осигурување. И покрај ваквата поставеност на работите, оданочувањето на трудот не може да се укине. Приходите добиени по овој основ се драгоценци за нормално функционирање на економијата. Првично воспоставениот пензиски систем (пас-аг-соу-го) функционираше врз принципот на тековно финансирање, што подразбира сегашните вработени да плаќаат за сегашните пензионери, очекувајќи дека за нивните пензии ќе плаќаат идните вработени. Вака поставен, системот предизвикува големи проблеми и неизвесност за финансирањето на пензиите во иднина, но во никој случај не се предвидува укинување на придонесите за пензиско и инвалидско осигурување. Од друга страна, со придонесите од секој вработен за здравствено осигурување и социјална заштита се финансираат програмите за превентивна и примарна здравствена заштита и за социјално загрозените лица. Трансферите како категорија на јавни расходи во најголем дел се финансираат токму од средствата собрани со оданочувањето на трудот.

Оданочувањето на трудот прави разлика помеѓу вкупните трошоци или бруто-наемнината што работодавачите треба да ја исплатат на работниците и реалната наемнина што ја добива работникот. Ваквата разлика е резултат на оданочувањето на трудот и во економската теорија е позната како даночен јаз (таџ њедге). Даночниот јаз претставува основна вредност преку која се одразува влијанието на даноците на пазарот на работна сила, поконкретно, тој влијае на понудата и побарувачката на работна сила. Основна детерминанта на побарувачката

на работна сила претставува износот на реалната бруто-наемнина што работодавачите треба да ја исплатат на работниците, додека понудата на работна сила зависи од износот на реалната нето-наемнина што ја добиваат работниците. Значајно е да се утврди какви ефекти врз односите на пазарот на работна сила ќе предизвика оданочувањето и кој го поднесува даночниот товар од оданочувањето на трудот. Утврдувањето на економската инциденца на даночниот товар на трудот е од посебно значење за анализата на даночниот ефект врз вработеноста и економскиот раст. Во различни земји законската даночна инциденца утврдува различни даночни обврзници. Така, одредени даночни системи декларираат дека работодавачите се даночни обврзници на даноците на трудот, додека во други даночни системи даночен обврзник е работникот. Најчесто се сретнуваат примери каде што даночен обврзник е работодавачот кој има законска обврска во име и на сметка на работникот да пресметува и уплаќа даночен износ по основ на даноци на трудот, но реално даночниот товар го покрива работникот преку својата реална бруто-наемнина. Која било од вака дефинираните законски инциденци на крај кореспондира со економска инциденца која на еден или на друг начин ја сноси работникот. Во колкав износ е ова префрлање на даночниот товар и колку го оптоварува работникот, зависи од неколку фактори. Пред сè, зависи од состојбата на пазарот на работна сила, од еластичноста на понудата и побарувачката на работната сила и од низа фактори од кои зависи флексибилноста на реалната наемнина (законски утврдената минимална наемнина, функционирањето на синдикатите и колективните договори за вработување, спроведување на мерките за заштита на работниците).

Во економиите кои се карактеризираат со состојба на нерамнотежа на пазарот на работна сила, односно егзистирање поголема понуда од побарувачка на работна сила, доаѓа до состојба на нефлексибилност на понудата на работна сила на промените на реалната наемнина. Слабото или незначително влијание на синдикатите на работниците при преговарањето за условите определени во колективните договори за вработување создава можност работодавачите многу лесно и на елегантен начин да го префрлат даночниот товар на работниците, без разлика како е тој законски определен. Префрлањето на даночниот товар на работниците резултира со намалување на реалната нето-наемнина за износот на даночното оптоварување. Реакцијата на работниците е иста како кога се соочуваат

со состојба на намален доход. Однесувањето на работниците зависи од влијанието на двата истовремени ефекта кои се присутни: ефектот на супституција и ефектот на доход. Според тоа кој од овие два ефекта ќе доминира зависи и како оданочувањето ќе се одрази врз понудата на работна сила. Ефектот на супституција претпоставува дека работниците, како одговор на зголемените даноци што ја намалуваат реалната наменина, ќе понудат помалку работни часови на пазарот на труд (ќе ја намалат понудата на пазарот на работна сила), зголемувајќи го своето слободно време за одмор и рекреација. Активната вклученост со повеќе работни часови сега е оптоварена со повисок даночен товар и поради ефектот на супституција, тие се подготвени повеќе време да поминат во одмор и рекреација отколку да се ангажираат да работат повеќе часови. Слободно можеме да кажеме дека супститутивниот ефект од зголемените даноци на труд на овој начин е дестимулирачки за понудата на работна сила во една економија.

Истовремено се испреплетува влијанието и на доходовниот ефект, што е спротивно од ефектот на супституција. Така, со зголемото даночно оптоварување работниците ќе добиваат помали износи на реална наемнина. Притоа на оваа состојба реагираат со зголемување на работниот ангажман за да ја компензираат загубата од даночниот јаз. На овој начин се зголемува понудата на трудот на пазарот на работна сила. Кој од овие два ефекта ќе преовладува, зависи од субјективната одлука на работникот. На макроекономско ниво, збирот на одлуки на работниците резултира со зголемување или намалување на понудата на пазарот на работна сила. Единствено преку емпириско истражување може да се утврди кој ефект преовладувал на одреден пазар на работна сила во економијата, односно дали промените во даночното оптоварување на трудот и намалувањето на реалната наемнина ќе ги охрабрат работниците да работат повеќе или да ја намалат својата вклученост на пазарот на работна сила.

Вториот случај зборува за состојба на пазарот на работна сила во економии каде што постои силна преговарачка моќ на синдикатите и униите за заштита на правата на работниците, како и поголема флексибилност на понудата на работната сила како резултат на промените во реалните наемнини. Во вакви услови на пазарот на работна сила работодавачите многу потешко или скоро е невозможно да направат префрлање на даночниот товар на работниците. Секое зголемување на даночното оптоварување што работодавачите ќе сакаат да го префрлат на товар на работниците

ќе резултира со барање за зголемување на реалната наемнина. Работодавачите мора да одговорат позитивно на овие барања и да ја зголемат висината на реалната наемнина.

Зголемената реална наемнина ги зголемува трошоците за ангажирање работна сила. Поконкретно, секое ангажирање на работник е проследено со повисок маргинален трошок на трудот што ги принудува работодавачите рационално да се однесуваат и да ја намалат побарувачката на работна сила. Намалената побарувачка на работна сила на микроекономско ниво се одразува на намалувањето на агрегатната побарувачка на работна сила. Така се намалува вкупната вработеност и при останати фактори непроменети (фиксно ниво на употреба на капиталот) предизвикува намалена економска активност.

Голем број емпириски истражувања потврдуваат дека пазарите на работна сила најчесто се доста ригидни, што значи дека работодавачите сносат поголем дел од даночниот товар отколу работниците. „Кога условите на пазарот на работна сила се ригидни, работниците се противат на плаќањето на даноците на труд со иницирање преговарачки процеси и притисок за зголемување на висината на наемнините. Ова ги зголемува трошоците на работодавачите за ангажираните работници. Така, повисоките трошоци за факторот труд ја намалуваат неговата побарувачката, менувајќи го односот на релативните трошоци за труд и капитал, со што се стимулира капитал-интензивно производство. Намалувањето на даночниот товар на трудот, како и намалувањето на ригидноста на пазарот на работна сила (ревидирање на износот на минимална наемнина, висината на бенефициите за невработеност, зголемување на мобилноста на работната сила) доведуваат до повисока понуда и побарувачка на работна сила. Ова ќе резултира со пораст на стапката на вработеност, од една страна, и со зголемување на вкупното производство, од друга страна“.⁶³

Ова е едниот аспект на анализа на даноците на трудот. „Даночниот товар на трудот се однесува на остварениот доход по основ на ангажираноста на работната сила. Тој се оданочува на три различни начини. Прво, преку пресметувањето и наплатата на придонесите за социјална заштита; второ, отварениот доход подлежи на директно оданочување како реализиран персонален доход на работникот и на

---

⁶³ Кеснер–~~греб~~ Мариа, “Тац полиц андејцномиц гроњх”, Црпан Ецономиц Сурвес, 1996-1999, п. 153
122

крај, се оданочува со индиректни даноци кога истиот тој доход го користиме за потрошувачка“.⁶⁴ Оданочувањето на наемнината со директни и индиректни даноци каде што основа претставува реализираниот доход во вид на наемнина, исто така, влијае на понудата на работната сила. Пресметувањето и наплатата на директните и индиректните даноци на остварената наемнина ја намалуваат куповната моќ на реалната наемнина. Намалената куповна моќ на реалната наемнина ги принудува работниците да го променат своето однесување на тој начин што поттикнати од доходовниот ефект ќе ги зголемат работните часови на индивидуално ниво, што на ниво на економија ќе значи зголемување на агрегатната понуда на работна сила. Иако овие реагирања не се инстантни, туку напротив, на ваквите промени на даночната политика работниците реагираат многу побавно, за разлика од промените на даночната политика кои се однесуваат на придонесите за социјална заштита што директно се наплатуваат како даноци на труд, сепак не треба да се занемари нивното влијание кое се ефектуира на подолг временски период.

Ова кратко образложување на односите помеѓу даноците на трудот и состојбата на пазарот на работна сила, кои се значајни за економската активност во земјата, ни укажува на големата сложеност и испреплетеност на механизмите на дејствување кои се рефлектираат на економскиот раст. Затоа слободно можеме да констатираме дека влијанието на оданочувањето на вработеноста е многу тешко да се изолира и да се квантифицира. Според тоа, сложено е да се направи прецизно детерминирање и на ефектот на даночната политика на економскиот раст.

2.2.2. Ефекти на политиката на јавните расходи врз вработеноста

Вработеноста како макроекономска категорија бележи промени и како резултат на структурата и обемот на јавните расходи во една економија. „Потенцијалните односи на каузална зависност помеѓу вработеноста и јавните расходи можат да се објаснат преку очигледната условеност помеѓу оданочувањето и перформансите на вработеноста. Според тоа, од аспект на економската политика, постоењето причинско последични односи помеѓу оданочувањето, јавните расходи

---

⁶⁴ Mongas J, Marín P, Basón P, Fernández, “Efficiency taxation, spending and employment performance”, “Taxation, Welfare and Economic Growth in Europe”, European Commission 2001, p. 55

и вработеноста и нивното утврдувањето претставува релевантно прашање“.⁶⁵ Трендот на пораст на јавните расходи во сите економии се одразува и врз вработеноста. Ако се анализира аспектот на пораст на јавните расходи, според кој секое зголемување на јавните расходи во догледно време треба да биде финансирано, начинот кој ќе се одбере за да се финансираат зголемените јавни расходи го детерминира и влијанието врз вработеноста. Така, доколку ваквото зголемување се прогнозира да се покрие со промени во даночната политика, анализата за влијанието на вработеноста се однесува на оданочувањето и на ефектите на вработеноста. Овде, секако, потребно е да се знае дали даночните промени ќе се однесуваат на директните или на индиректните даноци. Но, како и да е, од претходно образложеното знаеме како зголемувањето на даночниот товар се одразува на состојбата на пазарот на работна сила. Од друга страна, ако се пристапи кон задолжување како начин на финансирање на зголемените јавни расходи, зголемениот јавен долг се одразува на повеќе сегмени од економската активност. Така, прво може да зборуваме за задолжување на државата на домашниот пазар преку издавање државни (резервни) обврзници со што државата се задолжува кај приватниот сектор (граѓаните и претпријатијата во земјата). Државата во иднина ќе им ја исплати номиналната вредност на државните обврзници заедно со достасаната камата на сопствениците на обврзниците кои денеска ја финансираат. Втор начин на задолжување е со земање кредити од странство. И во овој случај денес добиените средства треба во иднина да се вратат зголемени за договорената камата. Јавниот долг и неговиот одраз врз економската активност има различно толкување во зависност од тоа кои ставови (класична или кејнзијанска школа) се претпочитаат. Според класичното учење, јавниот долг е штетен за економијата. Неговото влијание се одразува, пред сè, на намалување на агрегатното штедење на државата, намалување на приватното штедење и со тоа на вкупното национално штедење. Намаленото штедење резултира со намалена инвестициска потрошувачка, како на приватниот сектор, така и на државата, со што вкупната економска активност се намалува. Во услови на рецесија (намалена економска активност), агрегатната побарувачка на пазарот на работна сила се намалува, се зголемува агрегатната

---

⁶⁵ Монгас Ц. Марінез, Басон Р. Фернандез, “Ефективне тапаон, спендинг анд емплосмент перформанце”, оп.цит. п. 56
124

понуда на работна сила и вработеноста опаѓа. Сето ова негативно влијае врз квалитетот на живот на идните генерации.

Значајно прашање е кои категории на јавни расходи се зголемени. Доколку зголемените јавни расходи произлегуваат од зголемувањето на категоријата тековни трошоци (плати и надоместоци на вработените во администрацијата, материјални трошоци), трансферите и надоместоците за невработеност имаат негативно влијание врз економската активност и воопшто врз вработеноста. Секое зголемување на трансферите и надоместоците кои се исплаќаат за невработеност ја дестимулира понудата на работна сила и доведува до пораст на нивото на невработеност во земјата. Зголемувањето на категоријата капитални расходи од друга страна, пак, позитивно влијае на порастот на економската активност и на вработеноста. Капиталните расходи како категорија која се врзува за јавните инвестиции во економијата насочена кон инвестиции во инфраструктура (изградба на патишта, мостови, хидоцентрали, телекомуникациска мрежа и слично) ја зголемува агрегатната побарувачка на работна сила. Вака насочени, зголемените јавни расходи имаат позитивни реперкусии врз вработеноста.

Во слична насока се и објаснувањата на кејнзијанското учење за јавниот долг, кои образложуваат дека јавниот долг (домашен и странски) како категорија нема штетно влијание за економијата. Така, доколку средствата од јавниот долг правилно се насочат кон профитабилни трошења, јавни инвестиции, а не за тековни непродуктивни расходи, ја зголемуваат инвестициската потрошувачка на државата што доведува до раст на агрегатната побарувачка. Секое зголемување на агрегатната побарувачка овозможува заживување на економската активност и придвижување од состојба на рецесија кон полет и економска експанзија. На овој начин се зголемува агрегатната побарувачка на работна сила и вработеноста во економијата. Ова позитивно влијае на квалитетот на идните генерации (остварување повисоко ниво на БДП, подобра инфраструктура и услови за економски развој).

Во која насока ќе се движи економијата, а со тоа и ефектите на политиката на јавните расходи врз вработеноста, зависи од економската состојба во која се наоѓа земјата како и од одлуките за тоа кои мерки ќе ги преземат креаторите и политичарите во земјата.

2.3. Стабилизациска функција на буџетската политика

Современата концепција на фискалната политика посебно внимание посветува на стабилизациската функција на буџетот. Впрочем, со стабилизациската функција се обезбедува високо ниво на искористеност на факторите на производство во економијата со што се реализира потенцијалното ниво на БДП, стабилно ниво на цени и висока вработеност. Вака дефинирана, развојната политика претставува интегрален дел на стабилизациската политика.

Овие размислувања за стабилизациската функција на буџетот се во спротивност со традиционалните сфаќања за постоење строга буџетска рамнотежа. Буџетската рамнотежа во класичната теорија претставувала цел сама по себе за која се подредувале и се занемарувало реализирањето на другите цели во економијата. Без оглед на цикличните движења на економските циклуси, рамнотежата во буџетот морала да се реализира на годишно ниво. Расходите мора да бидат покриени со приходите. Користењето на заемот и емисијата на пари за финансирање на јавните расходи не претставувале регуларни извори на финансирање. Буџетскиот суфицит, исто така, не бил посакуван. Ваквото учење се оправдувало со фактот дека државата не треба да интервенира во економијата.

Теоретската доктрина за буџетската рамнотежа не се потврдила во реалноста. Фазите на деловните циклуси кои ја менуваат економската активност и предизвикуваат нерамномерен развој постојано ја нарушувале. Буџетската нерамнотежа била реалност. Така се развива стабилизациската функција на буџетот.

Користењето на даноците и јавните расходи влијае на искористеноста на факторите на производство, како и на односите помеѓу агрегатната понуда и побарувачка. Стабилизациската функција се соочува со следните состојби во економијата:

1. Ако доминира невработеноста, треба да се дејствува во насока на зголемување на агрегатната побарувачка и реализација на потенцијалниот БДП при полна вработеност во економијата;
2. Ако преовладува состојба на инфлација, потребно е да се намали агрегатната побарувачка и

3. Кога има полна вработеност и стабилно ниво на цени, треба да се одржува стабилно нивото на расходите и на фискалниот притисок за да се спречи појава на невработеност и инфлација.

Невработеноста која е резултат на цикличната нерамнотежа во економијата може да се надмине со зголемување на агрегатната побарувачка. Буџетските мерки во тој случај се однесуваат на:

- зголемување на јавните расходи при непроменети даноци;
- намалување на даноците и зголемување на трансферните расходи при непроменети останати расходи;
- истовремено намалување на даноците и зголемување на јавните расходи.

Зголемувањето на јавните расходи, пред сè, ја зголемува јавната потрошувачка која повлекува зголемување на агрегатната побарувачка во економијата. Намалувањето на даноците и зголемувањето само на трансферите како јавни расходи го зголемува приватниот расположлив доход што овозможува пораст на приватната потрошувачка. Во колкав однос намалените даноци ќе резултираат со зголемување на потрошувачката, зависи од неколку фактори. Пред сè, тоа е временската рамка за која се намалуваат даноците. Привременото намалување на даноците (за определен дефиниран временски период) го зголемува расположливиот доход на поединците, но појавува незначително зголемување на приватната потрошувачка. Кога намалувањето на даноците е постојано, поединците добиваат зголемен доход во текот на целиот работен век и зголемувањето на потрошувачката е поголемо. Перцепциите на поединците во овој случај ја земаат предвид и промената на буџетскиот дефицит. Перманентното намалување на даноците предизвикува зголемување на буџетскиот дефицит. Поединците се свесни дека зголемениот буџетски дефицит во иднина мора да се покрие со воведување нови даночни обврски или со зголемување на јавниот долг. Поради тоа, зголемувањето на приватната потрошувачка не е во износот за кој се намалени даноците и којшто го очекува владата. Зголемената приватна потрошувачка, која е резултат на намалените даноци, поединците ја доживуваат и како еден вид еквиваленција на зголемен приватен долг.⁶⁶ Зголемувањето на приватната потрошувачка е поголемо кога пазарот на капитал не е совршен. Така, поединците

---

⁶⁶Ричард Њ. Кошкче, Георџ М. Тоотел и Роберт К. Трест, “Тхе Мајор Економски Социјални Поними”

кои се со ограничена ликвидност, односно живеат од плата до плата, иако го имаат предвид индивидуализирањето на јавниот долг, сепак ја зголемуваат својата потрошувачка. Поголемото учество на оваа категорија потрошувачи и можноста владата да позајмува по пониска каматна стапка на пазарот на капитал ја зголемува агрегатната побарувачка во економијата. Иако со ова се зголемува јавниот долг, реализираниот тековен и иден доход го олеснува товарот од сервисирањето на долгот.

Во секој случај, кога економијата се соочува со невработеност, даночните намалувања ја зголемуваат стапката на принос на капиталот и привлекуваат странски капитал. На тој начин се одржува нивото на вкупно штедење и инвестиции во економијата. Во иднина, нивото на капитал и реалниот БДП нема да се променат, но промени ќе се забележат во идната домашна потрошувачка, поради зголеменото учество на поврат на капитал во странство.

Зголемувањето на јавните расходи и намалувањето на фискалниот притисок ги респектира позитивните ефекти во економијата од нивната истовремена примена. Зголемените јавни расходи ја зголемуваат јавната потрошувачка, намалувањето на фискалниот притисок ослободува повеќе средства кој на субјектите, без оглед во која форма се јавува (доход, акумулација, инвестиции, потрошувачка) го зголемува финансискиот потенцијал и апсорпционата способност на пазарот. Сето тоа, зголемено со мултипликативните ефекти и проследено со дефицитарно финансирање на буџетот, ја поттикнува економската активност и продуцира зголемено вкупно производство кое се реализира при повисоко ниво на вработеност (полна вработеност).

Кога станува збор за структурна невработеност, овие буџетски мерки не ги постигнуваат очекуваните резултати. Ист е случајот кога станува збор за решавање на проблемот на невработеноста во неразвиените и земјите во развој. Тогаш примената на мерките на буџетската политика не се доволни за надминување на проблемот на недоволна вработеност, пред сè, затоа што невработеноста во тој случај е резултат на недостигот (недоволноста) на реални фактори на производство. Зголемувањето на вкупното производство е примарно за реализација на повисока стапка на економски раст. Станува збор за мерки кои претходно се детално образложени, со кои се стимулира штедењето, инвестициите и се зголемува акумулацијата на капиталот.

Вториот случај кога се применува стабилизациската функција на буџетот е состојба на присуство на инфлација. Во зависност од доминантните генератори на инфлацијата, дали таа е предизвикана од зголемената агрегатна побарувачка, од трошочна инфлација, структурна или увезена инфлација, се определува со кои стабилизациски мерки ќе се реагира.

Инфлацијата које е резултат на промените на една или повеќе компоненти на агрегатната побарувачка, како приватната и јавната потрошувачка или зголемената монетарна експанзија со емисија на краткорочни кредити или непокриеност на инвестициите, се надминува со стабилизациски мерки за намалување на агрегатната побарувачка. Така се применуваат:

- намалување на јавните расходи;
- зголемување на даноците и намалување на трансферите и
- комбинирана примена на намалени јавни расходи и зголемени даноци.

Имајќи го предвид фактот дека во современи услови на функционирање на економијата тешко се спроведува политиката на намалување на јавните расходи, пред сè поради фактот што со трансферите се штитат одредени социјални групи од инфлациски ерозии и одредни видови расходи ригидно се однесуваат, се препорачува зголемување на даночните стапки на прогресивните даноци и супституција на фискалните ослободувања со проширување на даночната основа.

Кога станува збор за трошочна инфлација, која е предизвикана од некомпатибилноста на порастот на доходот и продуктивноста на трудот, ефикасноста на стабилизациската функција се доведува во прашање. Во овој случај секое (и најмало) зголемување на фискалното оптоварување ги зголемува производствените трошоци кои порано или подоцна ќе ги покачат цените придвижувајќи ја инфлаторната спирала: личните доходи ги зголемуваат производствените трошоци, зголемените трошоци ги покачуваат цените. Посебно треба да се нагласи дека директното оданочување преку прогресивното зафаќање на личните доходи е неприфатливо и неефикасно во борбата со трошочната инфлација. Затоа, на располагање се само индиректните даноци (ДДВ, царини) со кои се намалува потрошувачката.

Ист е случајот и кога станува збор за увезена инфлација. Во случај на структурна инфлација и секторска инфлација, стабилизацискиот механизам на

буџетската политика имплицира примена на селективен репертоар на мерки и инструменти во доменот на агрегатната побарувачка.

Сите овие мерки ја сузбиваат инфлацијата во економијата, но истовремено го намалуваат присутниот буџетски дефицит или создаваат суфицит. Со ова се потврдува веќе споменатата неусогласеност на стабилизациската функција и принципот на буџетска рамнотежа: стабилизациската функција на буџетот се користи кога буџетот е во нерамнотежа.

Еднаш веќе воспоставената стабилност на цени и висока вработеност не претставува статичка категорија. Третата состојба кога се користи стабилизациската функција подразбира димнамичка стабилизација: обезбедување експанзија на побарувачката во пропорција со порастот на зголемените производствени капацитети, односно хармонични движења на ефективната побарувачка и реалната понуда со релативна стабилност на цените и релативно полна вработеност. Станува збор за остварување рамнотежна стапка на економски раст, во услови на неприсуство на импулси на инфлација и дефлација. Овде станува збор за развојна компонента на стабилизациската буџетска политика.

Егзистирањето на буџетската нерамнотежа проследено со промени кои се резултат на деловните циклуси во економијата предизвикува макроекономска нестабилност. Експанзивна или рестриктивна фискална и монетарна политика и аргументи за и против нивната примена за постигнување макроекономска стабилност - посебно се образложени во следните наслови (делови) на трудот.

2.4. Мерките на фискалната политика во остварувањето на макроекономската стабилност

Порастот на економската активност во земјите доведува до остварување стапки на раст, ги трансформира економиите и значајно го подобрува животниот стандард. Но, фактите од реалноста ни потврдуваат дека ваквата експанзија е периодично нарушувана со намалена економска активност, намалено производство, според тоа и доход, како и со зголемена невработеност. Намалувањата потоа се проследени со периоди на понатамошен економски раст. Ваквото повторливо движење на економијата од состојба на економска експанзија, во опаѓање, а потоа во заздравување, се нарекува деловен циклус. Деловните циклуси се предмет на интересирање и анализа на макроекономијата, затоа што флукуациите се

чувствуваат во економиите и се одразуваат на глобалната економска активност, односно во светското стопанство. Она што економистите се трудат да го откријат е кои се причините за ваквото циклично однесување и како можат економиите да се справат со тоа. Всушност, една од целите на креаторите на макроекономската политика е одржувањето на економската рамнотежа. Основните прашања што се појавуваат овде се: 1. што ги предизвикува деловните циклуси и 2. како креаторите на економската политика треба да одговорат на овие циклични флукуации, за да ја одржат економијата стабилна.

Во наоѓањето на одговорите на овие прашања се соочуваме со различни контраверзни решенија, пред сè, поведени од поставките на доминантните економски школи, класичната и кејнзијанската. Во овој дел од трудот ќе бидат презентирани сознанијата од сите релевантни економски движења во литературата и критичката анализа ќе покаже кое решение е погодно за донесување одлуки во функционирањето на економијата во Република Македонија.

Интересот за наоѓањето одговори на овие две прашања бил присутен одамна. Првата непрофитна организација на економисти, НБЕИ (Национал Бурџау оф Економик Ресеарч) од САД, формирана во 1920, ги започнала истражувањата на деловните циклуси и во едно такво истражување Артур Брнс (Артур Бурнс) во книгата од 1946 година ја дава следната дефиниција за деловните циклуси:

„Деловните циклуси се вид флукуација карактеристична за агрегатните економски активности на нациите кои го организираат своето работење во најголем дел преку деловни претпријатија. Циклусот се состои од експанзии кои се појавуваат истовремено во повеќе економски активности, по кои следуваат генерално слични рецесии, контракции и заживувања кои се појавуваат во фазата на експанзија на следниот циклус, секвенцата на промени е повторлива, но не периодична, времетраењето на циклусите варира помеѓу повеќе од една до десет или дванаесет години“.⁶⁷

Во рамките на оваа дефиниција се разјаснуваат неколку точки кои се важни за разбирањето на деловните циклуси:

1. Агрегатна економска активност – деловните циклуси се дефинираат како флукуации на агрегатната економска активност, а не само на една

---

⁶⁷ Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, авторизиран превод од англиско издание на Аддион-Неслес на групацијата Пеарсон Едуцаџн, Иц, Табернакул, 2009 година, стр. 285

економска варијабла, како што е реалниот БДП. Иако БДП е прифатен како најопшто мерило на економската активност, сепак освен движењето на БДП, анализата на деловните циклуси ги опфаќа и движењата на другите индикатори на економската активност, како вработеноста и варијаблите на финансискиот пазар.

2. Експанзија и контракција – Временскиот период кога економската активност опаѓа се нарекува контракција или рецесија. Во случаи кога рецесијата е исклучително силна, таа преминува во фаза на таканаречена депресија. По достигнувањето на најниската точка на контракција, „дното“, агрегатната економска активност почнува да се зголемува. Тогаш економијата преминува во фаза на заживување или раст и овој период во деловниот циклус се нарекува експанзија. Последователно на ова точка, кога растот го достигнува највисокото ниво, таа фаза се нарекува врв. По оваа точка настанува пресврт и економската активност почнува да опаѓа. Всушност, целиот овој процес на опаѓање потоа проследен со заживување, анализирано од точките на врв до друг врв на економската активност или од дно до дно, е деловен циклус. Ова се составните елементи што ги има секој деловен циклус.

контракција(опаѓање) → депресија → дно ↑ експанзија ↑ (бум) ↑ врв
деловен циклус

3. Заедничко движење – деловните циклуси се појавуваат во исто време во повеќе економски активности. Така, производството и невработеноста во најголем број индустрии имаат тенденција на намалување во рецесија и подем во експанзија. Освен тоа, и други економски варијабли, како што се цените, продуктивноста, инвестициите, државните набавки, исто така, имаат вообичаен и предвидлив начин на однесување. Тенденцијата на заедничко и предвидливо движење во текот на деловниот циклус на повеќе економски варијабли се нарекува заедничко движење.
4. Повторливи, но не периодични – деловниот циклус не се појавува во вообичаени, предвидливи интервали и трае фиксен или утврден временски период. Иако не е периодичен, тој е повторлив, што значи дека стандардно утврдениот модел на контракција-дно-експанзија-врв се јавува одново и одново во економиите.

5. Упорност – Времетраењето на деловниот циклус, како што кажавме и претходно, не е фиксно и може да варира од една година, па сè до повеќе од една декада. Затоа и предвидувањето на деловните циклуси е тешко, но последователното одвивање на економската активност има иста тенденција. Тенденцијата на намалување на економските активности, проследена со понатамошни намалувања и пораст на економската активност следен со поголем пораст, на деловните циклуси им дава карактеристика на упорност. Затоа, економистите кои ги следат деловните циклуси постојано се во потрага по точките на пресврт кои можат да укажат на промени на правецот на движење на економската активност.

Заклучокот од изнесените карактеристики на деловните циклуси е дека – иако не постојат два идентични деловни циклуси, истражувањата што ги специфицираат нивните заеднички карактеристики ни даваат основа за понатамошни анализи и можност за економски предвидувања. Познавањето на овие карактеристики и факти за деловните циклуси е корисно за интерпретацијата на економските податоци и за оценување на состојбите во економијата. Понатамошен чекор во оваа анализа е да се утврди однесувањето на економските варијабли, пред сè, насоката на движење во однос на насоката на агрегатната економска активност и тајмингот (временското совпаѓање) на точките на пресврт на варијаблите во однос на точките на пресврт на деловниот циклус.

Насоката во која се движи економската варијабла во однос на насоката на агрегатната економска активност се декларира како проциклична, контрациклична и ациклична. За економската варијабла која се движи во иста насока со агрегатната економска активност, расте или оди нагоре во услови на експанзија, а опаѓа или оди надолу во услови на контракција, велиме дека е проциклична. Варијаблата која се движи во спротивна насока од економската активност, оди нагоре или расте во текот на контракција, а надолу или опаѓа во текот на експанзија, е контрациклична. Варијаблите, пак, кои не покажуваат вообичаен начин на однесување во текот на деловниот циклус се нарекуваат ациклични.

Втората карактеристика на однесување на економските варијабли која е значајна за толкувањето и анализата на деловните циклуси е временското совпаѓање (тајмингот) на точките на пресврт на варијаблите со точките на пресврт на деловниот циклус. Економската варијабла е водечка варијабла доколку има

тенденција да се движи пред агрегатната економска активност. Тоа значи дека водечка варијабла е онаа која побрзо ги достигнува точките на пресврт, врвот и дното на деловниот циклус. Според оваа аналогија, коинцидентна варијабла е онаа чии точки на пресврт настануваат во приближно исто време како и точките на пресврт на деловниот циклус. И на крај, задочнувачка варијабла е онаа чии точки на пресврт се случуваат со временско задоцнување, откако веќе ќе се достигнат во деловниот циклус.

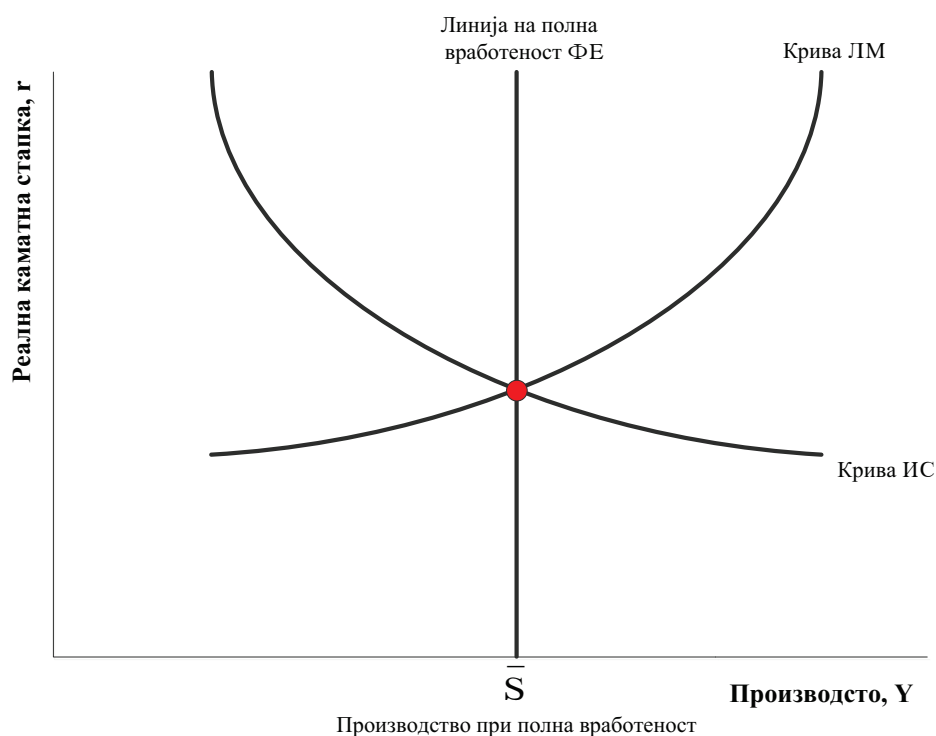
Доколку од историските факти може да се утврди секоја варијабла во деловниот циклус (насока и временско совпаѓање), креаторите на економската политика полесно ќе можат да го водат деловниот циклус и да направат предвидувања за идните движења на економијата. На тој начин може да се ублажат економските последици од рецесиите, како и да се преземат мерки за побрзо излегување од состојбата на рецесија и, секако, да се изнајдат начини како да се мултиплицира економското заживување во услови на експанзија и како да се постигнат подобри економски резултати.

Две компоненти се посебно значајни за анализата: прво, да се утврдат факторите кои имаат најголеми ефекти врз економијата (војни, нови откритија, слаба жетва или временски непогоди, промени во макроекономската политика) и модел според кој ќе можеме да го утврдиме влијанието на претходно споменатите фактори на вкупната економија. Според тоа, факторите се шоките кои се случуваат непредвидливо, а моделот опишува како влијаат овие шокови на целокупната економија. Во теоријата најчесто се спротивставуваат мислењата и објаснувањата на ваквите случувања во економијата и тоа на класичната и кејнзијанската школа. Карактеристично е тоа што иако и двете школи имаат различни ставови по однос на факторите што ги предизвикуваат шоките во економијата и препораките и мерките што треба да се преземат за повторно воспоставување на макроекономската стабилност и рамнотежа, сепак се согласуваат околу моделот што се користи. Станува збор за една генерална рамка за анализа, наречена агрегатна побарувачка – агрегатна понуда или АДАСмодел, или ИСІМ модел, како што често се сретнува во економската литература. Како и да е, различните називи не треба да нè наведат на погрешно размислување дека станува збор за различни модели, туку напротив – моделот е ист.

Моделот ИСЛМ бил развиен во 1937 година од нобеловецот сер Џон Хикс (Sir John Hicks) кој, всушност, сликовито ги претставил идеите на Кејнз од неговата позната книга од 1936 година „Општа теорија на вработеноста, каматата и парите“. Во моделот се прикажани, пред сè, верувањата на Кејнз и го покажува условот за рамнотежа дека инвестициите мора да се еднакви на штедењето, $I=S$, и дека побарувачката на пари L мора да е еднаква на понудата на пари M , $L=M$. Иако првичниот модел е развиен врз претпоставките на Кејнзијанското учење, каде што наемнините и цените не се приспособуваат брзо за да ги „чистат пазарите“, а класичното учење, спротивно на ова, верува дека наемнините и цените брзо се движат и ги „чистат пазарите“, сепак овој модел може да се користи или од класично или од кејнзијанско гледиште на работите.

Моделот претставува симбиоза на трите пазари во економијата, пазарот на работна сила, пазарот на добра и услуги и пазарот на капитал. Тој ја покажува состојбата на макроекономска општа рамнотежа која се постигнува кога постои општа рамнотежа на трите пазари истовремено (пазарот на работна сила, пазарот на добра и услуги и пазарот на капитал). Секако, мора да нагласиме дека станува збор за затворена економија.

Графикон 2 Општа рамнотежа во моделот IS-LM

Извор: Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

Пазарот на работна сила се базира на концептите на ниво на вработеност при целосна вработеност и нивото на вкупно производство (аутпут) кое се остварува во состојба на полна вработеност. Нивото на вработеност при целосна вработеност $\bar{N}$ претставува состојба на општа рамнотежа која се постигнува по целосно приспособување на наемнините и цените, така што обемот на понудена работна сила се изедначува со обемот на побарувана работна сила. Од друга страна, вкупното производство (аутпут) при целосна вработеност $\bar{Y}$ е нивото на вкупно производство што е произведено кога вработеноста е на ниво на целосна вработеност, при тековно ниво на капиталот и производствена функција $\bar{Y} = FA(K, \bar{N})$. Графички прикажано на моделот, тоа е вертикалната права линија ΦE каде што пазарот на работна сила е во рамнотежа, вкупното производство се изедначува со нивото на целосна вработеност, независно од висината на каматната стапка.

Пазарот на добра и услуги е претставен со кривата IC , каде што рамнотежата се постигнува кога посакуваните инвестиции и посакуваното национално штедење се еднакви или кога агрегатното количество понудени добра и услуги е еднакво на агрегатното количество побарувани добра и услуги. На графиконот оваа рамнотежа е прикажана со кривата IC , каде што за кое било ниво на вкупно производство (доход) S , кривата IC ја покажува реалната каматна стапка r при која пазарот на добра и услуги се наоѓа во состојба на општа рамнотежа.

Третиот пазар е пазарот на капитал (средства) каде што се сретнуваат понудата и побарувачката на капитал (количеството побарувани средства и понудата на тие средства во економијата). Во економијата постојат различни видови капитал, физички капитал (куќи, машини, трајни потрошни добра, хали, канцеларии, згради) пошироко дефиниран и со човечки капитал и финансиски капитал (депозити, акции, државни обврзници, пари). Општо кажано, за полесно разбирање велíme дека сите видови капитал се поделени на две категории: пари и немонетарни средства. Потребно е да бидат исполнети повеќе услови за да постои рамнотежа на пазарот на капитал. Но, основното правило и овде се запазува - општата рамнотежа се постигнува кога постои рамнотежа помеѓу количеството побарувани пари и тековната расположлива понуда на пари. Реалната каматна стапка е показател кој варира и со тоа ја одржува рамнотежата на пазарот на капитал. На графиконот, кривата LM ја покажува реалната каматна стапка (за кое било ниво

на вкупно производство) при којашто пазарот на капитал е во рамнотежа, со еднакви количества понудени и побарувани пари. Терминот ЛМ доаѓа од состојбата на рамнотежа каде што реалното количество побарувани пари, определено со функцијата на побарувачка за реални пари L , мора да се изедначи со реалната понуда на пари, M/P

Кај сите пазари состојбата на рамнотежа е краткотрајна, затоа што секогаш постојат сили кои ја изместуваат состојбата на општа рамнотежа. За повторно да се воспостави рамнотежата, потребно е да ни се познати факторите кои влијаат на ваквите искривувања за да можат да се применат мерки со кои повторно состојбата во економијата би се довела во услови на макроекономска рамнотежа. Кое било нарушување на еден од трите пазари автоматски значи нарушување на макроекономската рамнотежа, иако не значи нарушување на општата рамнотежа на одделните пазари. Така, ако дојде до нарушување на рамнотежата на пазарот на капитал, тоа значи дека општите рамнотежи на останатите два пазара (пазарот на работна сила и пазарот на добра и услуги) во прво време не се нарушени, но макроекономската рамнотежа не постои.

Во табелата што следува е даден сумиран приказ на сите фактори кои влијаат на поместувањето на кривите на трите пазари, како и правецот на поместување, со што се изместува рамнотежното ниво и, накратко, причината што доведува до таквото поместување.

Фактори кои ја поместуваат линијата (ФЕ)			Фактори кои ја поместуваат кривата ИС			Фактори кои ја поместуваат кривата ЛМ		
А (н)	Ја поместува линијата ФЕ	Причина	Пораст на	Ја поместува кривата ИС	Причини	Пораст на	Ја поместува кривата ЛМ	Причина
Позитивен шок на понуда на работна сила	Надесно	Може да се произведе поголемо производство со ист обем на капитал и работна сила; Ако МПН расте, побарувачката на работна сила се зголемува и вработеноста расте. Производството при целосна вработеност расте во двата случаи.	Очекувано идно производство	Нагоре и надесно	Посакуваното штедење опаѓа (посакуваната потрошувачка расте), зголемувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот на добра.	Номинална понуда на пари, М	Надолу и надесно	Реалната понуда на пари расте, намалувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот на капитал (ги изедначува понудата и побарувачката на пари).
Зголемување на понудата на работна сила	Надесно	Рамнотежната вработеност се зголемува, зголемувајќи го производството при целосна вработеност	Богатство	Нагоре и надесно	Посакуваното штедење опаѓа (посакуваната потрошувачка расте), зголемувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот на добра.	Ниво на цени, Р	Нагоре и налево	Реалната понуда на пари опаѓа, зголемувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот.
Зголемување на капиталот	Надесно	Поголемо производство може да се произведе со	Државни набавки	Нагоре и надесно	Посакуваното штедење опаѓа (побарувачката на	Очекувана инфлација	Надолу и надесно	Побарувачката на пари опаѓа, намалувајќи ја реалната каматна стапка

		ист обем на работна сила. Покрај тоа, зголемениот капитал може да го зголеми МПН, кој ја зголемува побарувачката на работна сила и рамнотежната вработеност.			добра расте), зголемувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот.			која го чисти пазарот на капитал.
			Даноци	Не ја поместува а или надолу и налево	Не ја поместува доколку потрошувачите ја земаат предвид компензацијата од намалувањето на идните даноци и не ја менуваат потрошувачката. (Рикардова еднаквост); надолу - ако потрошувачите не го земат предвид намалувањето на идните даноци и ја намалат посакуваната потрошувачка, зголемувајќи го посакуваното национално штедење и	Номинална каматна стапка	Нагоре и налево	Побарувачката за пари расте, зголемувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот.

					намалувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот.			
			Очекуван иден маргинален производ на капиталот МПК	Нагоре и надесно	Посакуваната инвестиција расте, расте реалната каматна стапка која го чисти пазарот.	Побарувачка за пари - пораст на богатството; - пораст на ризикот од алтернативни средства во однос на ризикот од чување пари; - намалување на ликвидноста на алтернативните средства; Намалување на ефикасноста на технологиите на плаќање.	Нагоре и десно	Се зголемува реалната каматна стапка која го чисти пазарот.
			Ефективна даночна стапка на капиталот	Надолу и налево	Посакуваната инвестиција опаѓа, намалувајќи ја реалната каматна стапка која го чисти пазарот.			

2.4.1. Регулирање на агрегатната побарувачка

Кејнзијанското учење тврди дека деловните циклуси и промените во макроекономската рамнотежа што се случуваат во економијата се резултат, пред сè, на однесувањето на агрегатната побарувачка. Затоа и излезот од настанатите рецесии и заживувањето на економијата, како и воспоставувањето повторна макроекономска рамнотежа е возможно со мерки и активности што ги презема државата за поместување на агрегатната побарувачка. Претходно образложивме дека и двете школи користат исти макроекономски модел. Основната разлика помеѓу учењата е во ставот дека нарушената општа макроекономска рамнотежа не се воспоставува по автоматизам, туку дека на краток рок економијата функционира во нерамнотежна состојба. Затоа, периодот по нарушувањето на рамнотежата до нејзиното повторно воспоставување е време кога државата интервенира со примена на одредени мерки на фискалната и монетарната политика за да се воспостави повторно макроекономската рамнотежа, што е возможно само на долг рок. Ваквата состојба во економијата е резултат на ригидноста на наемниците и фактот дека цените се фиксни. Ова е сосема спротивно од учењето на класичната школа, каде што цените и наемниците се флексибилни и веднаш кога се нарушува рамнотежата во економијата тие брзо се прилагодуваат и со тоа за краток рок се воспоставува нова рамнотежа во економијата. Според тоа, пазарните сили автоматски реагираат на настанатата состојба и нема потреба од државна интервенција.

Многу аналитичари - економисти не се согласуваат во целост и со двете различни и спротивставени мислења. За подобро да се разберат сите претпоставки и однесувања според двете учења, ќе се образложат ефектите на моделот на макроекономска рамнотежа ИСЛМ. Според класичната доктрина, посебно спорно прашање на кое кејнзијанското учење треба да даде одговор е тврдењето дека цените се фиксни и наемниците се ригидни. Новите образложувања на ова кејнзијанско тврдење даваат одговор кој го потврдува истото, наместо како порано кое само се потенцирало како факт, а не се понудило одговор зошто е тоа така. Во овој дел, пред да се образложи макроекономскиот модел ИСЛМ, ќе се даде објаснување со моделот Кејнзијански крст и теоријата за преферирање ликвидни средства кои се составни делови на претходно споменатиот модел и кои детално го објаснуваат кејнзијанското учење за деловните циклуси.

Моделот Кејнзијански крст

Според општата теорија на Кејнз, вкупното производство во економијата – БДП на краток рок е определено од желбата за потрошувачка на домаќинствата, претпријатијата и државата. Колку повеќе луѓето сакаат да трошат, толку повеќе фирмите ќе продаваат. Колку е поголема продажбата, тие се одлучуваат повеќе да произведуваат и да ангажираат повеќе работници. Затоа, проблемот во рецесија и депресија, според Кејнз, е неадекватното трошење. Моделот Кејнзијански крст е обид да се вклучи ваквото согледување.

Објаснувањето на моделот го започнуваме со разграничување на поимите сегашни (реални) и планирани трошоци (потрошувачка). Сегашна (реална) потрошувачка е износот кој домаќинствата, претпријатијата и државата го трошат за добра и услуги што е еднаков на вкупното производство во економијата – БДП. Планирани трошоци (потрошувачка) е износот кој домаќинствата, претпријатијата и државата би сакале да го потрошат за добра и услуги. Всушност, претпријатијата можат да влезат во непланирани инвестиции во залихи бидејќи продажбата не се совпаѓа со нивните очекувања. Кога претпријатијата продаваат помалку од планираното, износот на залихите се зголемува (расте) и обратно, кога претпријатијата продаваат повеќе отколку што планирале, залихите се намалуваат. Бидејќи ваквите непланирани промени во количеството залихи се евидентираат како инвестициска потрошувачка на претпријатијата, реалната потрошувачка се движи под или над износот на планираната потрошувачка.

По претпоставка дека станува збор за затворена економија, детерминанти на планираната потрошувачка се: нето-извозот е нула, планираната потрошувачка E е сума од потрошувачката C , планираните инвестиции I и јавната потрошувачка G .

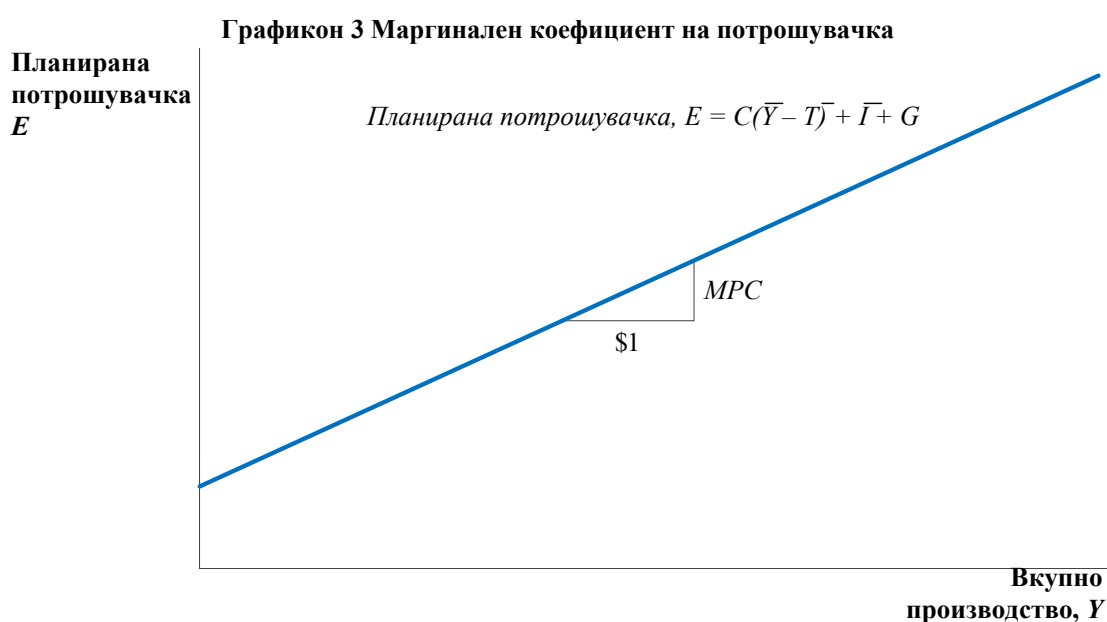
$$E = C + I + G$$

Кон ова равенство ја додаваме функцијата на потрошувачката $C = C(Y - T)$, според која потрошувачката зависи од расположливиот доход $(Y - T)$. За да станат работите поедноставни, како претпоставки на моделот се зема дека планираните инвестиции се егзогено фиксни: $I = \bar{I}$, фискалната политика – нивото на јавна потрошувачка и даноците се исто така фиксни: $G = \bar{G}$ и $T = \bar{T}$.

Со комбинација на претходните равенства на моделот се добива:

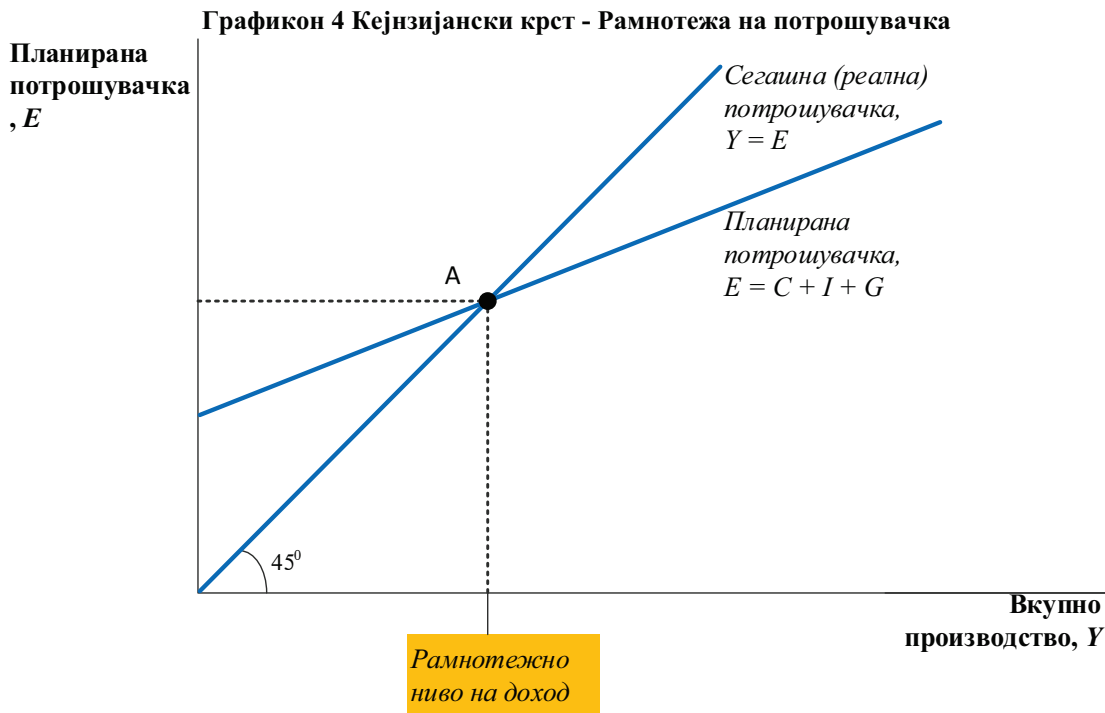
$$E = C(\bar{Y} - \bar{T}) + \bar{I} + \bar{G}$$

Равенството покажува дека планираната потрошувачка е функција од доходот, износот на планирани инвестиции и варијаблите на фискалната политика (јавната потрошувачка и даноците). Во графиконот бр. 3 е прикажана кривата на планираната потрошувачка која е нагорна крива, бидејќи поголем доход доведува до поголема потрошувачка и до поголема планирана потрошувачка. Наклонот на кривата е определен од маргиналниот коефициент на потрошувачка – МПЦ (покажува колку се зголемува планираната потрошувачка, ако доходот порасне за 1 долар). Оваа функција е едната страна на моделот Кејнзијански крст.

Извор: Манкив Н. Грегорс, “Економика”, четврти издание, 2002 сеар

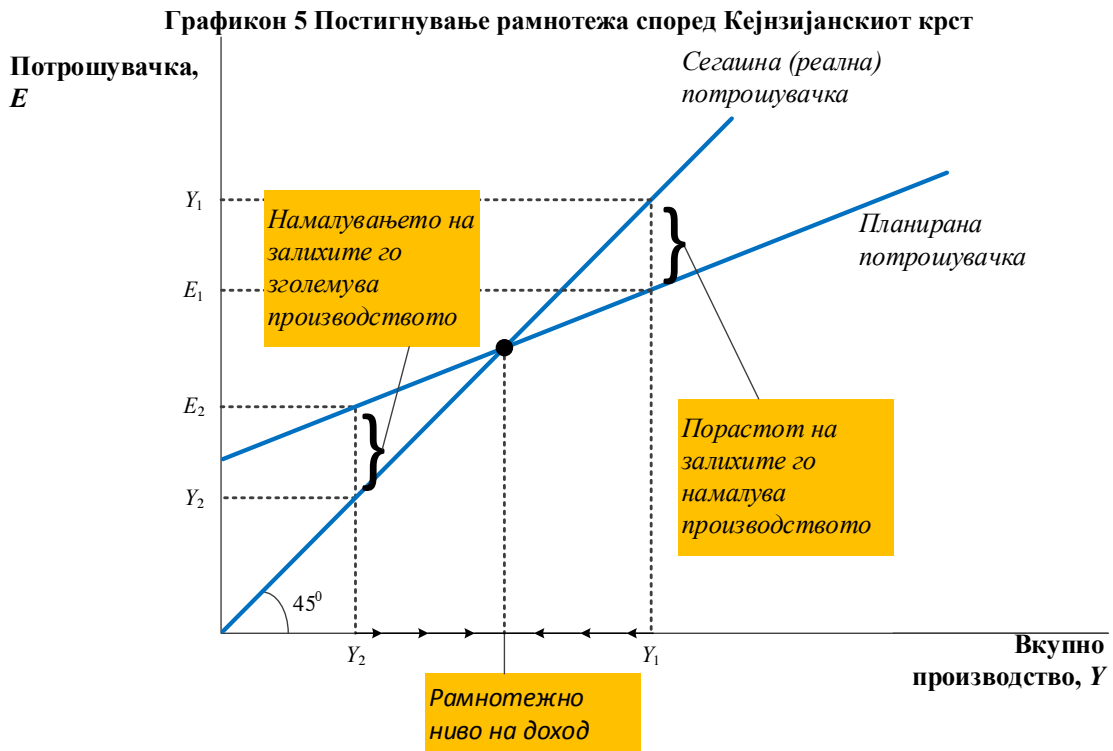
Следна компонента на моделот е претпоставката дека економијата е во состојба на рамнотежа кога сегашната (реалната) потрошувачка е еднаква со планираната потрошувачка. Оваа претпоставка поаѓа од тврдењето дека кога луѓето ги реализираат своите планови, не постои причина да ги менуваат работите. Повикувајќи се на фактот дека вкупното производство БДП е еднакво не само на вкупниот доход, туку и на вкупните трошоци за добра и услуги ја добиваме следната равенка: $Y = E$ Кривата која е под агол од 45° ја покажува функцијата на сегашната потрошувачка. Рамнотежата во економијата е постигнат во точката А каде што се пресекуваат кривата на планирана потрошувачка и сегашна потрошувачка.

Извор: Манкиџ Н. Грејгс “Економија”, четврто издание, 2002 година

Според овој модел, количеството залихи на добра и услуги игра значајна улога во процесот на прилагодување. Секогаш кога економијата не е во состојба на рамнотежа, претпријатијата се соочуваат со непланирани промени во залихите, што предизвикува промени во нивото на производство. Промените во производството влијаат на вкупниот доход и на трошоците и ја придвижуваат економијата кон рамнотежно ниво.

Пример за тоа како функционира моделот е објаснет во следниот графикон бр. 5. БДП е на повисоко ниво од рамнотежното Y_1 . Планираната потрошувачка E_1 е пониска од Y_1 , значи претпријатијата продаваат помалку отколку што произведуваат. Затоа, непроданите добра и услуги ги додаваат на залихите. Ваквото непланирано зголемување на нивото на залихи ги принудува претпријатијата да го намалат производството и да го намалат бројот на ангажирани работници. Овие одлуки на работодавачите автоматски го намалуваат БДП. Овој процес на пораст на нивото на залихи и намалување на БДП продолжува сè додека не се воспостави нивото на рамнотежа во економијата.

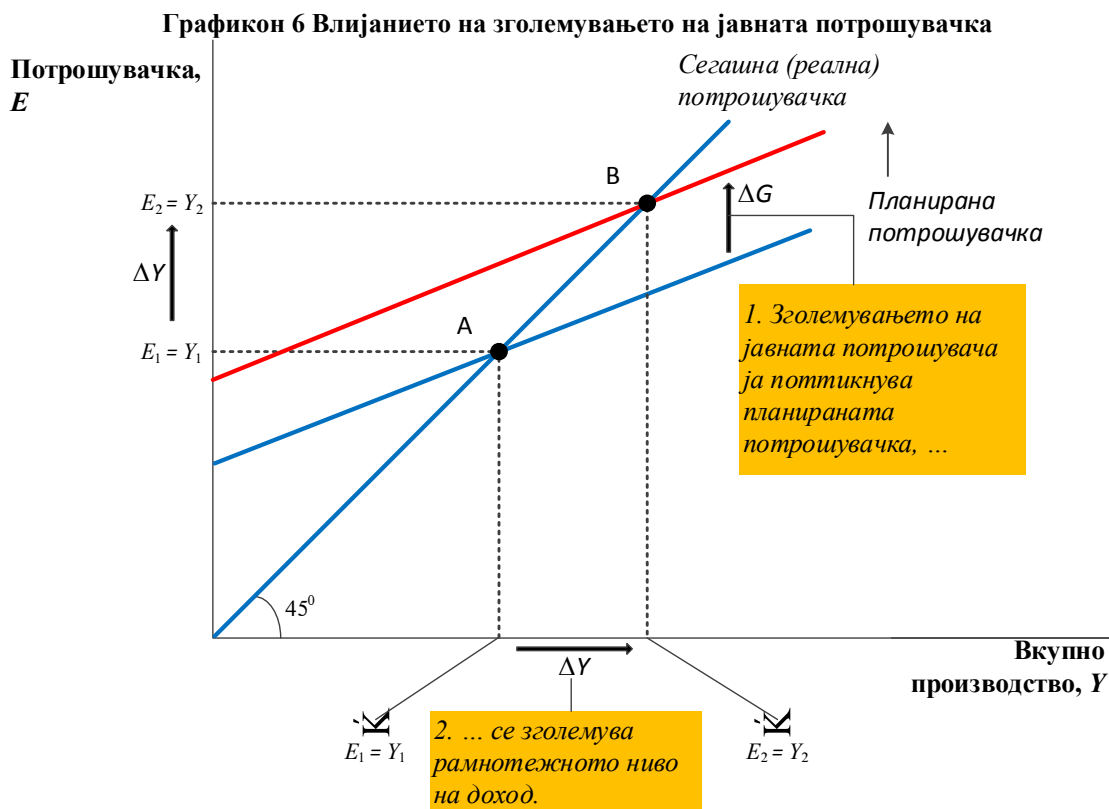
Извор: Манкив Н. Грегорс, “Економија”, 4-то издание, 2002 г.

Обратна состојба е кога нивото на БДП - Y_2 се наоѓа под нивото на БДП кога економијата е во рамнотежна состојба. Во овој случај планираната потрошувачка е поголема отколку производството. Претпријатијата излегуваат во пресрет на ваквата состојба со тоа што го намалуваат нивото на залихи, но кога ќе видат дека нивото на залихи се намалува, ангажираат повеќе работници и го зголемуваат производството, БДП расте и економијата се придвижува кон состојбата на рамнотежа.

Всушност, моделот на Кејнзијанско вкрстосување ни покажува како БДП е детерминиран од даденото ниво на планирани инвестиции I и од фискалната политика G и T . Овој модел може да го користиме и за да покажеме како се менува БДП кога една од овие егзогени варијабли се менува.

Според дефиницијата, јавната потрошувачка е една од компонентите на вкупната потрошувачка - повисока јавна потрошувачка (државни набавки) резултира со повисока планирана потрошувачка за кое било ниво на доход. Ако јавната потрошувачка се зголеми за ΔG , тогаш кривата на планирана потрошувачка се поместува нагоре за ΔG (Графикон бр. 6). Рамнотежната точка во економијата од точката А се поместува во точката Б. На графиконот се забележува дека зголемувањето на јавната потрошувачка предизвикува уште поголемо зголемување

на БДП, т.е. ΔY е поголемо од ΔG . Коефициентот $\frac{\Delta Y}{\Delta G}$ се нарекува мултипликатор на јавната потрошувачка и ни покажува за колку ќе се зголеми БДП, доколку јавната потрошувачка се зголеми за 1 денар. Моделот на Кејнзијанско вкрстосување имплицира дека овој коефициент е поголем од 1.

Извор: Манкиџ Н. Грејгс, “Економија”, 4-та издање, 2002 год.

Фискалната политика има мултиплициран ефект врз БДП. Според потрошувачката функција $C = C(Y - T)$, произлегува дека повисок доход овозможува повисока агрегатна побарувачка. Кога се зголемува износот на државни набавки, се зголемува и доходот, расте и вкупната побарувачка, што во иднина предизвикува пораст на доходот, па идно зголемување на побарувачката итн. Според тоа, поголеми државни набавки предизвикуваат поголемо зголемување на БДП.

Прашањето што се поставува е колку изнесува мултипликаторот. За да може да го одговориме ова прашање, објаснувањето го водиме преку секоја постапка на промена на доходот. Постапката започнува кога расходите растат за ΔG што имплицира дека и доходот расте за ΔG . Ова зголемување на доходот предизвикува пораст на потрошувачката $MPC \times \Delta G$. Ваквото зголемување на потрошувачката пак

ги зголемува расходите и доходот. Второто зголемување повторно ја зголемува потрошувачката $MPC \times (MPC \times \Delta G)$. Вкупниот ефект на доходот е:

Почетно зголемување на државните набавки = ΔG

Прва промена во нивото на потрошувачка = $MPC \times \Delta G$

Втора промена во нивото на потрошувачка = $MPC^2 \times \Delta G$

Трета промена во нивото на потрошувачка = $MPC^3 \times \Delta G$

$$\Delta Y = (1 + MPC + MPC^2 + MPC^3 + \dots) \Delta G$$

Според тоа, мултипликаторот на јавната потрошувачка се пресметува:

$$\Delta Y / \Delta G = 1 + MPC + MPC^2 + MPC^3 + \dots \text{ или алгебарски } \Delta Y / \Delta G = 1 / (1 - MPC)^{68}$$

На пример, за да се пресмета мултипликаторот на јавната потрошувачка, претпоставуваме дека маргиналната склоност кон потрошувачка е 0,6. Тогаш,

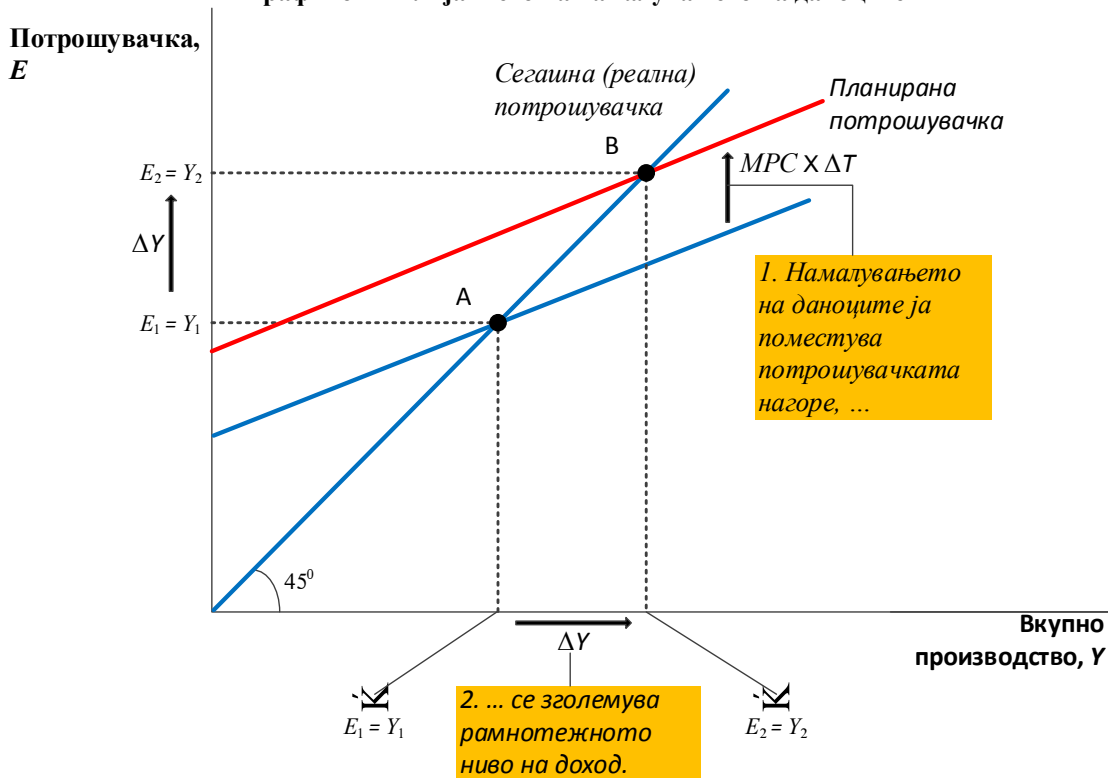
$$\frac{\Delta Y}{\Delta G} = 1 + 0,6 + 0,6^2 + 0,6^3 + \dots = \frac{1}{1-0,6} = 2,5$$

Според овој мултипликатор, порастот на јавната потрошувачка за 1 денар предизвикува пораст на нивото на доходот за 2,5 денари.

---

⁶⁸ Менкин Н. Грег орс, Маџреџиономиџ, фџџ еџиџџ, п. 263-264

Графикон 7 Влијанието на намалувањето на даноците

Извор: Манкив Н. Грегори, "Економија", 10-то издание, 2002 година

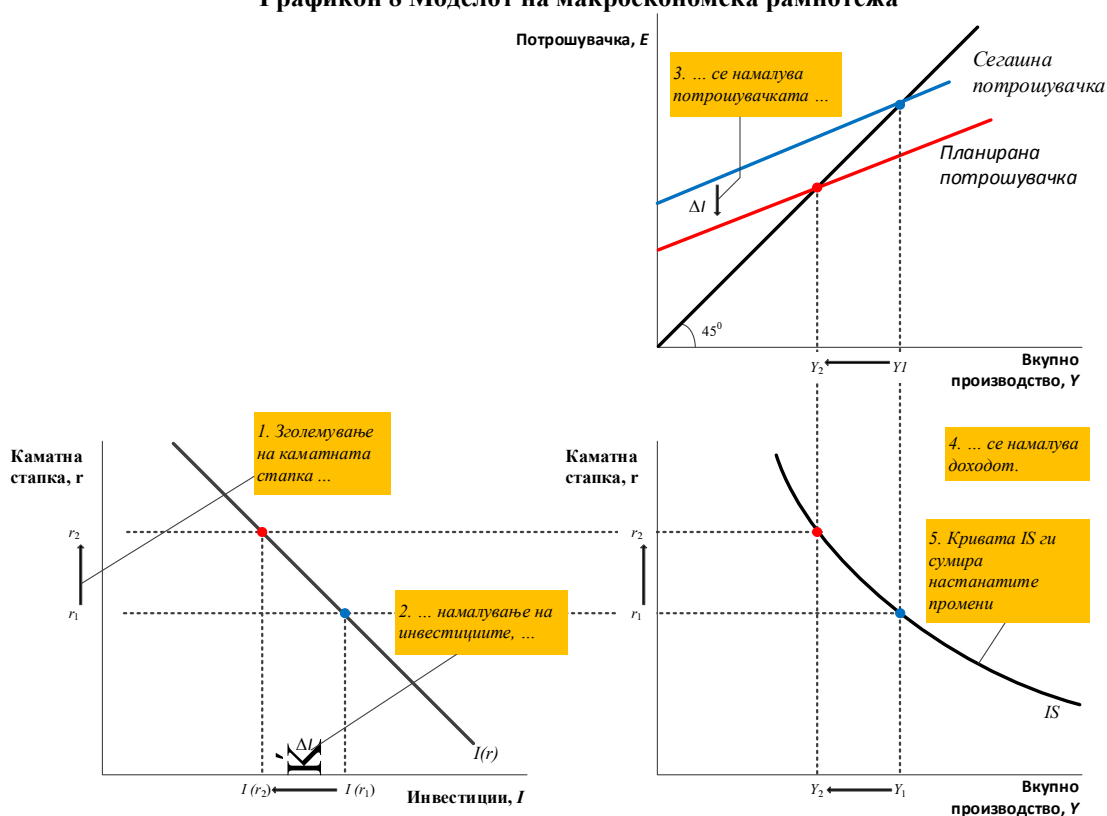
Освен мултипликаторот на јавната потрошувачка, намалувањето на даноците, исто така, предизвикува мултиплициран ефект врз нивото на доходот. Намалувањето на даноците за ΔT веднаш предизвикува пораст на расположливиот доход $Y - T$, за ΔT што ја зголемува потрошувачката за $MPC \times \Delta T$. На овој начин планираната потрошувачка е поголема со што се поместува рамнотежата со остварување повисоко ниво на доход во економијата. Вкупниот ефект од намалувањето на даноците е $\Delta Y / \Delta T = -MPC / (1 - MPC)$. Ваквото равенство зборува за даночниот мултипликатор, кој ја покажува промената на нивото на доход како резултат на промена на даноците, намалување на данокот за 1 денар. Како и во претходно споменатиот пример со мултипликаторот на јавната потрошувачка, маргиналната склоност кон потрошувачка изнесува 0,6. Според тоа даночниот мултипликатор е

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = -\frac{0,6}{1 - 0,6} = -1,5$$

Според тоа, намалување на данокот за 1 денар го зголемува нивото на доходот за 1,5 денари. Намалувањето на данокот предизвикува поголема промена на нивото на доходот.

Со помош на Кејнзијанскиот крст се објаснуваат однесувањата на IS кривата од моделот на $IS-LM$ Всушност, може да заклучиме дека кривата IS го сумира однесувањето помеѓу каматната стапка r и I инвестициите изразени преку инвестициската функција. Кривата IS ги покажува комбинациите помеѓу каматната стапка и нивото на доход кое е конзистентно со рамнотежата на пазарот на добра и услуги. Таа, исто така, покажува одредена фискална политика која се применува и затоа промените во фискалната политика кои ја зголемуваат агрегатната побарувачка за добра и услуги, предизвикуваат поместување на кривата надесно. Во случај кога промените во фискалната политика предизвикуваат намалување на агрегатната побарувачка за добра и услуги, кривата се поместува налево.

Графикон 8 Моделот на макроекономска рамнотежа

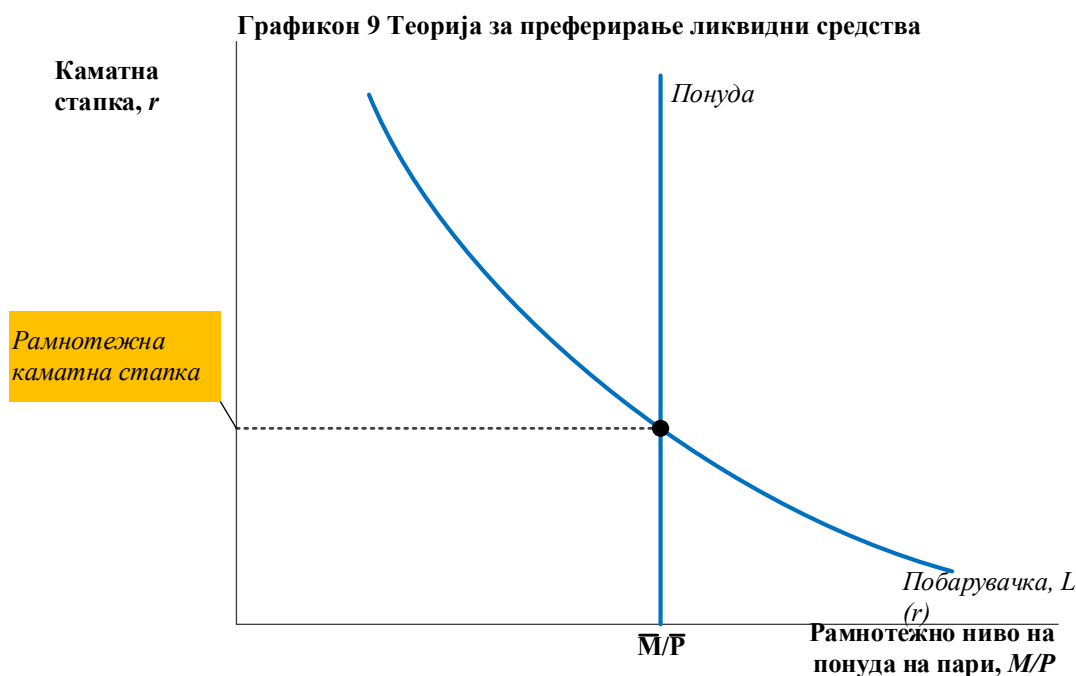
Извор: Манкиџ Н. Грејгс, "Економија", 11-то издание, 2002 year

Втората крива која е значајна компонентата за објаснувањето на моделот $IS-LM$ Мод аспектот на агрегатната побарувачка е кривата LM Кривата LM го покажува односот помеѓу каматната стапка и нивото на доход кое е значајно за воспоставување рамнотежата на пазарот на пари. За да го образложат овој однос, кејнзијанците ја користат теоријата на каматната стапка наречена Теорија за преферирање ликвидни средства. Оваа теорија дава образложение на тоа како каматната стапка се прилагодува за да се воспостави рамнотежа во економијата

понеѓу понудата и побарувачката за најликвидните средства – парите. Всушност, однесувањата на луѓето изразени преку желбата да поседуваат повеќе или помалку ликвидни средства пари се одразува на висината на каматната стапка. На краток рок се претпоставува дека понудата на пари е фиксна големина, утврдена според монетарната политика на економијата и е егзогена варијабла на која не можеме да влијаеме. На краток рок цените, исто така, се на фиксно ниво и тие се егзогена варијабла. Во овој случај понудата на пари не зависи од висината на каматната стапка и кога се претставува графички таа е вертикална права линија.

$$(M/P)^s = \bar{M}/\bar{P} \quad M - \text{понуда на пари}; \quad P - \text{ниво на цени};$$

M/P - реална понуда на пари која го доведува до рамнотежа пазарот на пари

Извор: Манкив Н. Грејгс “Економија”, 4-то издание, 2002 година

Од друга страна се наоѓа побарувачката за пари. Теоријата за преферирање ликвидни средства објаснува дека висината на каматната стапка определува колку пари луѓето сакаат да задржат. Каматната стапка, всушност, претставува опортунитетен трошок од поседувањето пари, кои ни носат приход по основ на камата наместо депозити во банка или обврзници. Кога каматната стапка расте, расте и опортунитетниот трошок од чувањето пари како најликвидна форма, луѓето помалку сакаат да задржат пари кај себе. Според тоа, равенството за побарувачката за пари е:

$(M/P)^d = L(r)$ каде што $L(r)$ ја покажува зависноста на побарувачката за пари од висината на каматната стапка.

Прилагодувањата на висината на каматната стапка се случуваат кога пазарот на пари не се наоѓа во рамнотежа. Така, ако каматната стапка се наоѓа над нивото на рамнотежа (поголема е висината на каматната стапка), количеството на понудените реални пари го надминува побаруваното количество пари. Затоа, луѓето кои во себе поседуваат ликвидни пари сакаат да ги заменат со други средства кои носат и одредени приходи по основ на камати, како да ги вложат парите во банка како орочени депозити или со нив да купат државни обврзници на пазарот на хартии од вредност. Банките и издавачите на обврзници кои преферираат да понудат пониски каматни стапки, како одговор на вишокот на понудата на пари, ги намалуваат каматните стапки што ги нудат. Во спротивен случај, доколку висината на каматната стапка е под рамнотежното ниво, побарувачката за пари ја надминува понудата и сите луѓе кои поседуваат други форми на средства сакаат да ги претворат во пари. Затоа, за да ги привлечат парите, банките и издавачите на обврзници на ваквото однесување реагираат со зголемување на каматната стапка што ја нудат за другите форми на средства. На тој начин, со висината на каматната стапка пазарот се доведува во рамнотежа.

Она што посебно нè интересира за однесувањето на моделот на ИСПМе што се случува со каматната стапка кога државата интервенира со промени во понудата на пари? На пример, доколку централната банка донесе одлука за намалување на понудата на пари во економијата (кое го прави со примена на неколку различни инструменти на монетарната политика), правата вертикална линија која ја покажува понудата на пари се поместува налево. Воспоставувањето на новата рамнотежа е исто како состојбата кога имаме поголема побарувачка за пари отколку понуда, што доведува до зголемување на висината на каматната стапка. На тој начин луѓето се задоволуваат да имаат пониско ниво на пари. Новата рамнотежа се воспоставува на повисоко ниво на висина на каматната стапка. Состојбата е обратна кога станува збор за зголемување на понудата на пари во економијата. Така, заклучуваме дека според теоријата за преферирање ликвидни средства, намалувањето на понудата на пари ја зголемува каматната стапка, додека зголемувањето на понудата на пари ја намалува каматната стапка.

Оваа теорија на преферирање ликвидни средства ни овозможува во моделот да го најдеме односот кој се воспоставува помеѓу доходот и побарувачката на пари. Така, поседувањето повисок доход значи поголема потрошувачка, што од своја страна доведува до повеќе трансакции за кои е потребно поголемо количество пари. Значи повисокото ниво на доход имплицира поголема побарувачка за пари.

$$(M/P)^d = L(r, Y)$$

Големината на побарувачката за пари е негативно поврзана со висината на каматната стапка, а позитивно со нивото на доход во економијата.

2.4.2. Ефекти врз агрегатната понуда

Економистите се согласуваат дека економскиот развој не мора да биде рамномерен и затоа повремено се јавуваат периоди на рецесија кога производството опаѓа, а невработеноста расте. Исто така, согласни се за ставот дека по периодот на рецесија доаѓа период на закрепнување во кој економската активност заживува и растот на економијата е поголем отколку порано. Да се потсетиме дека главните несогласувања помеѓу двете главни групи макроекономисти, класичарите и кејнзијанците, се однесуваат на прашањата кои причини предизвикуваат рецесии (промени во деловниот циклус) и што треба да направат креаторите на макроекономската политика, ако воопшто треба да интервенираат. Во претходниот дел ги елабориравме ставовите на кејнзијанското учење, според кои, промените во деловните циклуси настануваат како резултат најчесто на промени на страната на агрегатната побарувачка и сите мерки државната политика треба да ги насочи кон неа за повторно да се воспостави макроекономската рамнотежа на долг рок. Основното прашање за потребата од државно интервенирање претставува ригидноста на наемните и цените кои не се прилагодуваат брзо и доведуваат до состојба на нерамнотежа во економијата на кус рок.

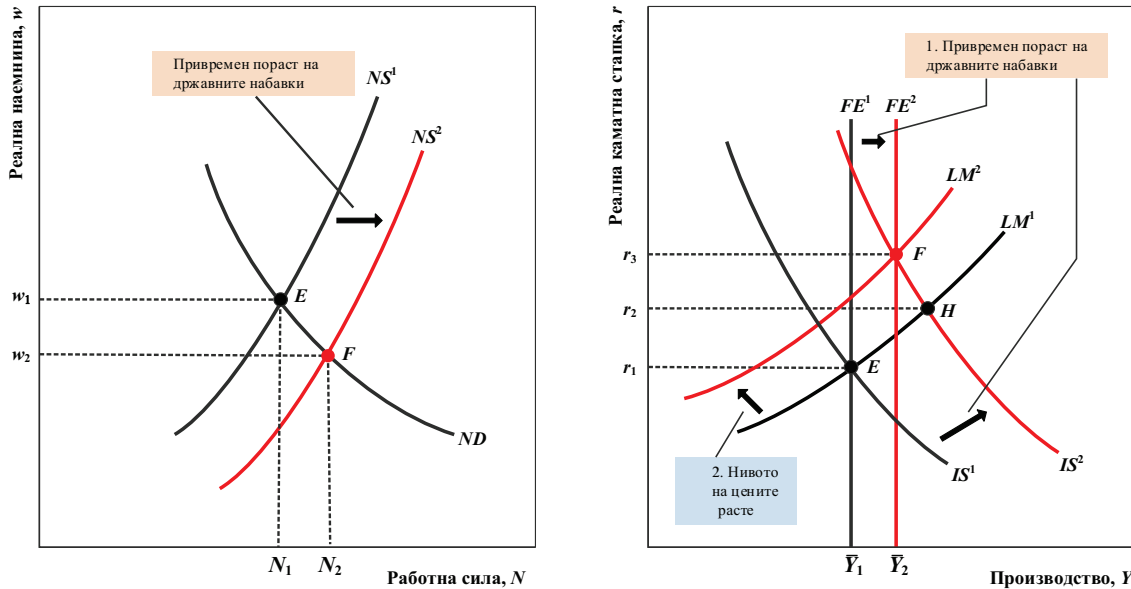
Во овој дел ќе ги образложиме ставовите на класичарите, според кои, до промени во деловните циклуси (рецесии) доаѓа како резултат на шокови на страната на агрегатната понуда. Но, тие тврдат дека цените и наемните брзо се прилагодуваат на новонастанатата состојба во економијата и веднаш се воспоставува нова макроекономска рамнотежа. Затоа, воопшто не е потребно државно интервенирање, бидејќи пазарниот механизам автоматски воспоставува нова рамнотежа.

Во поново време во литературата се сè поприсутни објаснувањата на една влијателна група класични макроекономисти познати како РБЦ-теоретичари. Групата е предводена од Едвард Прескот (Едњард Пресцо) и Фин Кидланд (Фин Кидланд) кои ја развиле оваа теорија за реален деловен циклус (РБЦ-Реал Бизнесс Цикл теорџ). Теоријата се согласува со општоприфатеното тврдење на класичарите дека деловните циклуси се резултат на шоките кои се случуваат на страната на агрегатната понуда, но прави дистинкција помеѓу реални шокови и номинални шокови. Реални шокови се промени или потреси кои настануваат на „реалната страна“ на економијата, како што се шокови кои влијаат на функцијата на производството, големината на работната сила, реалното количество државни набавки и одлуките за трошење и штедење на потрошувачите. Од друга страна, номиналните шокови се шоките на страната на понудата или побарувачката на пари. Според РБЦ-теоријата, основни причинители на деловниот циклус се реалните шокови, при што таа приоритет им дава на шоките на производствената функција кои обично се нарекуваат шокови на продуктивноста. Така, шоките на продуктивноста вклучуваат промени кои предизвикуваат зголемување или намалување на агрегатната понуда во економијата, како што се развој на нови производи или производствени методи, воведување нови техники на менаџирање, промени во квалитетот на капиталот или работната сила, промени во достапноста на суровините или енергијата, поволни или лоши климатски услови, промени во државната регулатива која овозможува промени во обемот на производството или нивото на продуктивност. Според ова, економскиот просперитет е резултат на позитивните шокови на продуктивноста, а рецесиите се предизвикани од негативните шокови на продуктивноста.

За да се разгледаат ефектите од шоките на страната на агрегатната понуда на моделот ИСИМ ќе го разгледаме примерот на шокови кои се резултат на мерките на фискалната политика. Се применуваат мерки на фискалната политика како што се зголемување или намалување на реалните државни набавки на добра и услуги. Државните набавки најчесто вклучуваат зголемување на трошоците за изградба на патишта, мостови и останата инфраструктура, трошоци наменети за подобрување на одбраната на земјата, иницирање други јавни програми за изградба на училишта, станови, спортско-рекреативни центри итн. Привременото зголемување на износот на државните набавки на добра и услуги предизвикува промени во економијата.

Промените во фискалната политика влијаат на реалните параметри на економијата, како што се производствената функција и вработеноста.

Графикон 10 Ефекти на привремено зголемување на државните набавки

(а) Пазар на работна сила

(б) Општа рамнотежа

Извор: Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

Моделот IS-LM дава можност овие ефекти да се согледаат графички. (Графикон бр. 10). Општата рамнотежа во економијата е претставена во точката E и во графиконот (а) кој ја покажува состојбата на пазарот на работна сила и на графиконот (б) кој ја покажува општата макроекономска рамнотежа според моделот IS-LM. Промените на фискалната политика не влијаат врз производствената функција или на маргиналниот производ на работната сила и затоа кривата за побарувачката на работна сила не се менува, не се поместува на графиконот (а). Но, затоа порастот на државните набавки влијае на порастот на понудата на работната сила. Од претходните поглавја каде што се елаборирани ефектите на фискалната политика врз вработеноста, познато ни е дека порастот на државните набавки ја зголемува понудата на работната сила поради ефектот на намалувањето на богатството на работниците. Всушност, доколку државата го зголеми своето трошење наменето за изградба на патишта и инфраструктура, помал дел од вкупното производство во економијата останува за агрегатна побарувачка и инвестиции. Ефектот што работната сила го чувствува како намалување на богатството е многу поголем доколку се предвиди дека ваквото зголемување на државното трошење ќе

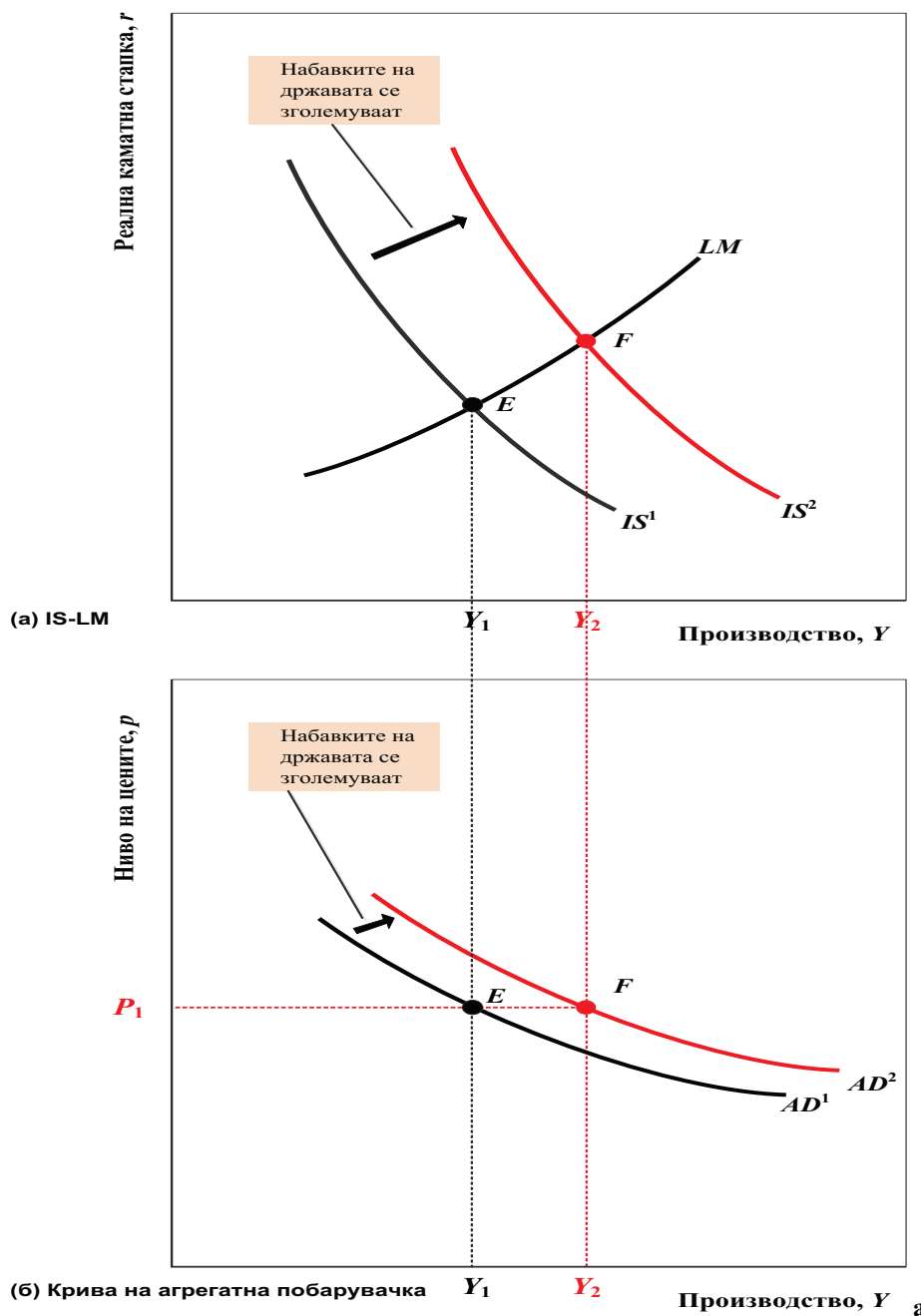
биде финансирано со зголемување на тековните даноци. Дури и тогаш кога не станува збор за пораст на тековните даноци, фактот дека во иднина ќе мора да се покријат зголемените државни расходи, создава ефективно посиромашна работна сила. Затоа доаѓа до пораст на агрегатната понуда на работната сила. На графиконот (а) тоа е претставено со поместувањето на кривата на понуда на работната сила надесно, од NS^1 во NS^2 . Класичарите тврдат дека наемнините и цените брзо се прилагодуваат, па така и во овој случај, кога е нарушена рамнотежата на пазарот на работна сила, наемнините брзо се прилагодуваат на новонастанатата состојба. Бидејќи постои поголема понуда на работна сила од побарувачка, пазарниот механизам автоматски ја намалува висината на реалната наемнина за да се воспостави нова рамнотежа на пазарот на работна сила. Тоа е точката Φ .

На вториот дел од графиконот (б) се објаснува состојбата на макроекономската рамнотежа. Класичарите претпоставуваат дека вкупното производство во економијата секогаш е на ниво на полна вработеност. Затоа правата линија FE^1 се поместува надесно во FE^2 , при што расте вкупната вработеност, расте и нивото на вкупното производство од $\bar{Y}_1$ во $\bar{Y}_2$. Зголемувањето на државните набавки се одразува и на пазарот на добра и услуги, поконкретно, на нивото на штедење и инвестиции. При кое било ниво на производство зголемените државни набавки го снижуваат нивото на национално штедење и со тоа ја зголемуваат реалната каматна стапка која ја воспоставува новата рамнотежа. Така, кривата IS се движи нагоре и надесно и новата рамнотежна точка на пресекот со кривата LM е точката X . Промените во фискалната политика директно не влијаат на пазарот на понуда и побарувачка на пари. Но, при ваква состојба кривите IS , LM и Φ немаат заедничка точка на пресек. За да се обнови општата рамнотежа, нивото на цените мора да се приспособи и да ја помести кривата LM до точката каде што таа ќе се пресече со пресекот на кривите Φ и IS , точката Φ на графиконот.

Прашањето е што се случува со цените и со висината на реалната каматна стапка. Одговорот на овие прашања се добива кога ќе се разгледаат двата аспекти: промената на фискалната политика со зголемувањето на државните набавки предизвикува пораст на агрегатната побарувачка (кривата IS се поместува нагоре и надесно), како резултат на намаленото штедење, а во моделот на АДЃАС ова зголемување се манифестира со поместување на кривата на агрегатната побарувачка, исто така, нагоре и надесно, што значи идентично однесување како и

кривата IS на графиконот бр. 10 (а) и (б), како и зголемување на обемот на вкупното производство при целосна вработеност (поместување на линијата $E\Phi$ на десно со поголемо вкупно производство $\bar{Y}_2$).

Графикон 11 Ефектот од порастот на државните набавки врз кривата на агрегатната побарувачка

Извор: Ендрю Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

Со претпоставка дека ефектот од порастот на државните набавки врз понудата на работна сила и врз производството при услови на полна вработеност не е многу голем, со преземената мерка на фискалната политика агрегатната побарувачка за добра и услуги ќе го надмине вкупното производство односно агрегатната понуда на добра и услуги и доаѓа до пораст на нивото на цените. Така прикажано, со моделот АД-АС кривата АС на агрегатната понуда се поместува налево и нагоре со што се урамнотежува вкупното производство според повисокото ниво на цени. На графиконот бр. 11 (б) на моделот ИС-ИМ-ваквиот ефект е идентичен со поместувањето на кривата ЛМ нагоре и налево за да се воспостави општата макроекономска рамнотежа. Во новата рамнотежна точка Φ , реалната каматна стапка и вкупното производство се повисоки отколку во почетната точка на рамнотежа Е.

Општиот заклучок би бил дека при порастот на државните набавки расте вкупното производство, вработеноста, реалната каматна стапка и нивото на цени. Но, бидејќи порастот на вработеноста е резултат на порастот на понудата на работната сила, а не на побарувачката, реалните наемнини опаѓаат кога се зголемуваат државните набавки. Според ова, очигледно е дека промените во фискалната политика можат да се користат за компензирање на цикличните флукуации и за стабилизирање на макроекономијата, но второто прашање кое е значајно за нашата анализа е дали креаторите на политиката треба да ја употребат фискалната политика за ублажување на флукуациите на деловниот циклус? Класичарите, сепак, тврдат дека економијата брзо се приспособува на новонастаната состојба и се воспоставува нова макроекономска рамнотежа. Флексибилноста на наемнините и на цените не остава простор за државно интервенирање со кое ќе се подобрат макроекономските нарушувања. Рецесијата сама по себе, со намалувањето на вкупното производство, вработеноста и реалните наемнини, сепак претставува сериозен проблем на една економија. Но, класичарите сметаат дека ваквите проблеми не треба да се надминуваат со мерки на државната интервенција како што се мерките на фискалната политика. Своето тврдење го објаснуваат на следниот начин, преку ефектите што се појавуваат во економијата како во претходно елаборираниот пример на зголемувањето на државните набавки. Порастот на нивото на државните набавки доведува до пораст на нивото на вкупното производство како резултат на зголемената понуда на работна сила. Зголемувањето на понудата на

работната сила се должи на ефектот на намалувањето на богатството на работниците и нивното поголемо осиромашување. Според претпоставката на класичарите дека економијата секогаш се наоѓа во рамнотежа, зголемувањето на државните набавки со цел да се зголеми вкупното производство и нивото на вработеност во економијата, дава спротивен ефект, не ги прави луѓето побогати туку напротив – посиромашни. Затоа класичарите сметаат дека ваквите мерки на државна интервенција се корисни само доколку бенефициите и користите што ги добиваат луѓето се поголеми од трошоците што ги предизвикуваат. Овој критериум би требало креаторите на економската политика секогаш да го имаат предвид кога се преземаат одредени фискални мерки, без оглед на тоа во која фаза од деловниот циклус се наоѓа економијата. Поконкретно, ваквите мерки на фискалната политика не треба да претставуваат начин за борба против рецесијата. Своето тврдење го поткрепуваат и со временските задоцнувања кои се рефлектираат во економијата од моментот кога се донесува одлуката за примена на фискална мерка до времето кога таа стапува во сила. Во реалноста, ова е познат проблем наречен временско задоцнување, кое се јавува како резултат на законскиот процес кој се спроведува кога се донесува одлука за примена на одредена фискална мерка. Затоа е потребно при планирањето и проценките на ефектите што сакаме да ги постигне фискалната политика, да се земе претпоставката за тоа каква ќе биде состојбата во економијата во блиската иднина. Присутноста на проблемот на прогнозирањето е надополнет со проблемот на неизвесноста од примената на овие мерки со цел да се постигнат посакуваните ефекти. На овој начин класичарите ги потенцираат проблемите и пречките од примената на фискалните мерки, кои се уште еден аргумент за тоа дека државата не треба да интервенира во економијата во борбата против рецесиите, туку треба да остави пазарот, со своите пазарни механизми, автоматски да се справи со проблемите на рецесијата.

Вториот вид шокови, според класичарите, се таканаречените номинални шокови. Номиналните шокови влијаат на понудата и побарувачката на пари. Монетарна политика претставуваат мерките што ги презема централната банка со кои ја регулира понудата на пари во економијата. Монетарната политика има на располагање асортиман на мерки како што се регулирањето на дисконтната стапка, операциите на отворен пазар и емисијата на нови пари со кои може да ја зголеми или намали понудата на пари во економијата. Досегашните анализи покажуваат дека

промената на понудата на пари преку монетарната политика е неутрална. Промената на понудата на пари предизвикува пропорционално менување на нивото на цените, но не предизвикува промени врз производството, вработеноста и реалната каматна стапка. Поновите истражувања укажуваат на можноста од влијание на промените во понудата на пари врз реалните варијабли во економијата на краток рок сè до моментот додека не се приспособат цените на новонастанатата состојба. Овој период на приспособување, според класичарите, е многу кус за да биде значаен, затоа што цените брзо се прилагодуваат. Она што е значајно да се напомене во врска со ненеутралноста на парите е аргументот кој класичните економисти, особено РБЏекономистите, го наведуваат, а тоа е редоследот на ефектите што промената на парите ги предизвикува во економијата. Тоа е познато како обратно предизвикување. Промената во очекуваните идни зголемувања на производството предизвикува пораст на нивото на понудата на пари и обратно, очекуваните намалувања на нивото на идното производство предизвикуваат намалувања на нивото на понудата на пари.

Теоријата на обратно предизвикување не претставува доволен доказ дека парите се ненеутрални во економијата. Детална анализа за да се докаже ненеутралноста на парите со примена на историска анализа на монетарната политика направиле Милтон Фридман и Ана Шварц. Анализата ја направиле на монетарната политика на САД за периодот од 1867 до 1960 година и анализата и согледувањата ги објавиле во делото „Монетарната историја на САД, 1867-1960“. Анализата ги опишува причините за флукуациите на понудата на пари и нивната заемна врска со економските варијабли. Нивните заклучоци се:

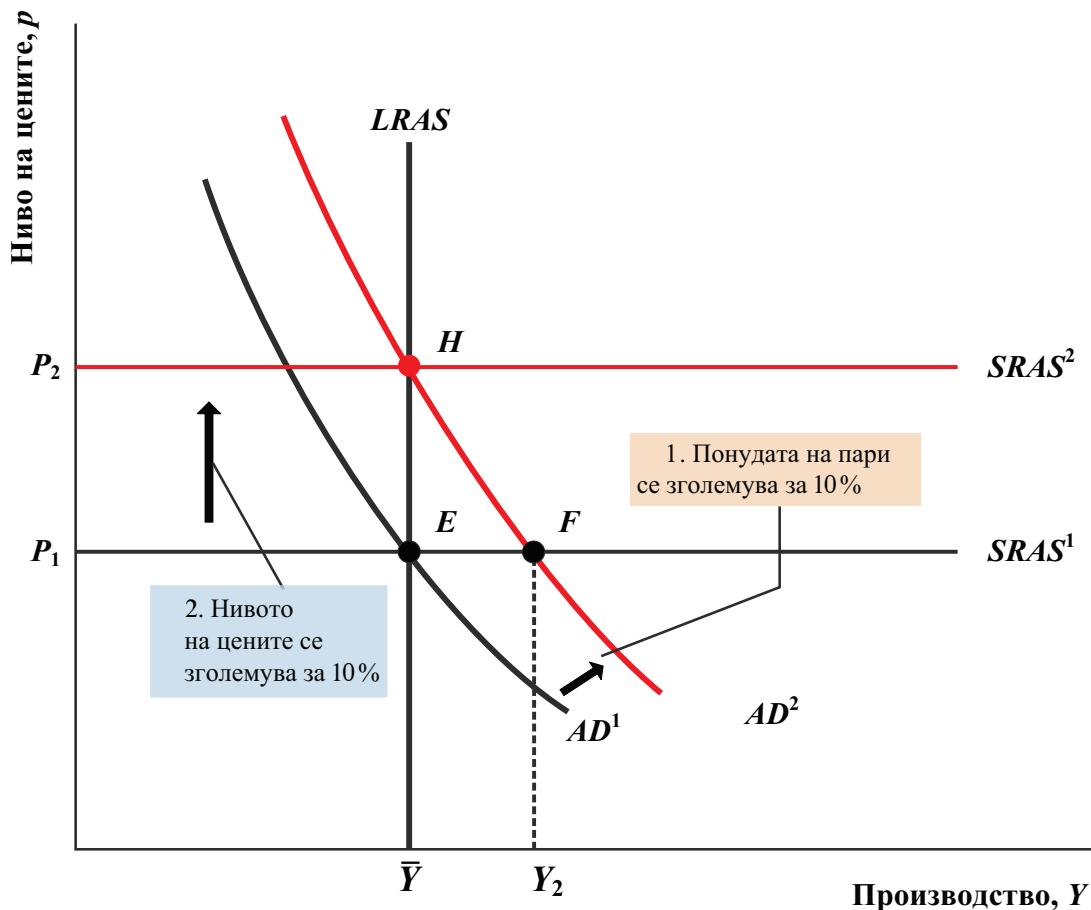
1. Промените во однесувањето на парите се тесно поврзани со промените на економската активност, (номиналниот) доходот и цените;
2. Заемната врска помеѓу монетарната и економската промена е високо стабилна;
3. Монетарните промени често имаат независно потекло, тие едноставно не се одраз на промените во економската активност.

Фридман и Фриц се фокусирале на историските факти во кои промените на понудата на парите не одговарале на макроекономските услови, но произлегувале од други фактори, како што е откривањето на златото, промени во монетарните институции или промените на лидерството на федералните резерви. Во најголем

број од овие случаи „независните“ промени на паричниот раст беа проследени со промени на реалното производство во иста насока. Овој доказ сугерира дека парите не се ненеутрални.

Понови истражувања, кои ги ажурирале истражувањата на Фридман и Шварц, направиле Кристина Ромер и Дејвид Ромер кои во основа се согласиле со заклучокот дека парите се ненеутрални. Ако овој заклучок се прифати како точен, спротивно на гледиштето на класичните економисти, потребно е да се направи модификација на класичниот модел АД-АС за да се објасни ненеутралноста на парите во моделот.

Графикон 12 Монетарна неутралност во моделот AD-AS

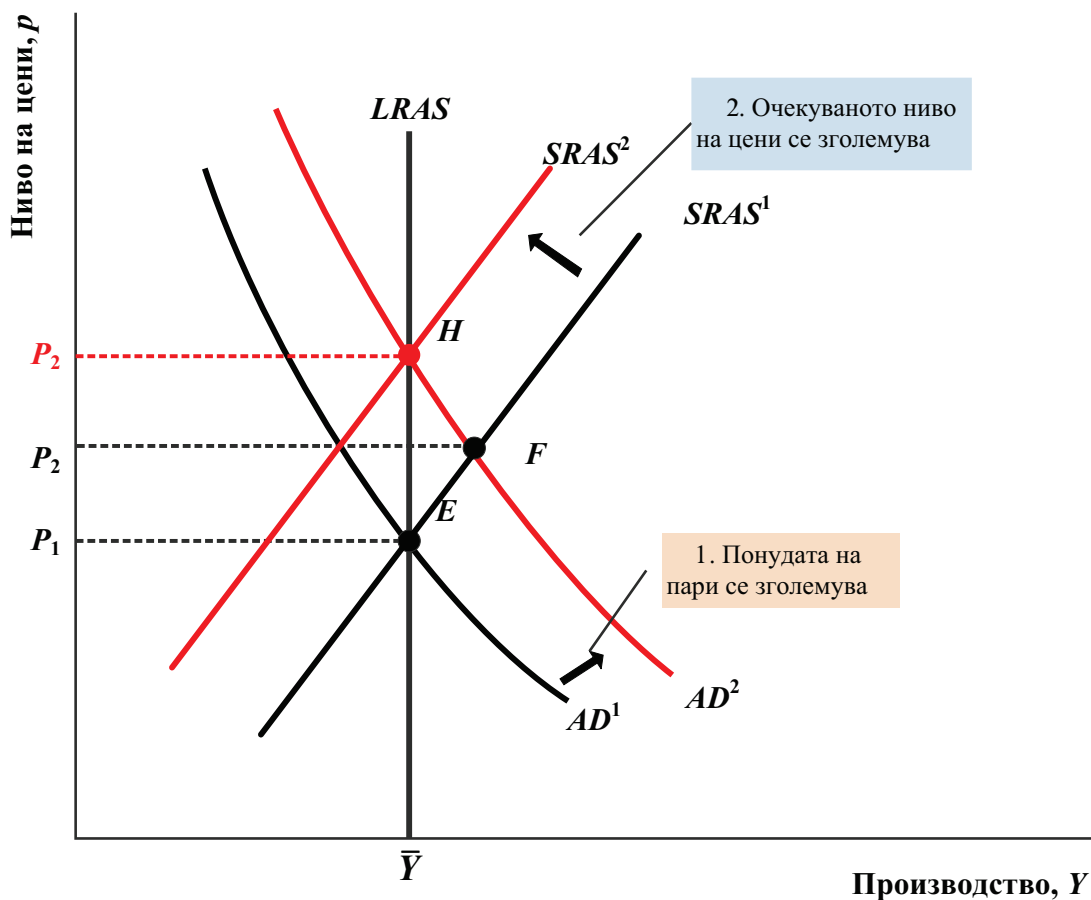
Извор: Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

На графиконот бр. 12 е објаснето однесувањето на економијата при промени во понудата на пари и се покажува монетарната неутралност. За да можеме во овој класичен модел да ја објасниме монетарната ненеутралност во моделот АД-АС правиме соодветни прилагодувања. Ваквите прилагодувања се образложени во

теоријата за погрешни согледувања која оригинално била предложена од нобеловецот Милтон Фридман, а потоа попрецизно образложена од друг нобеловец, Роберт Лукас. Теоријата ги прави модификациите на класичниот модел на тој начин што, пред сè, ја воведува претпоставката дека производителите имаат неперфектни информации за општото ниво на цени и затоа некогаш погрешно ги толкуваат промените на цените, не како одговор на зголемената понуда на пари во економијата, туку како резултат на реалниот пораст на општото ниво на цени. Според тоа, кривата на кусорочната агрегатна понуда не е хоризонтална права, туку се наклонува нагоре. Но, на долг рок луѓето осознаваат што навистина се случува со цените и дека нивото на цени не е реално, со што се анулираат погрешните информации и производителите понудуваат добра и услуги при ниво на полна вработеност. Долгорочната крива на агрегатната понуда е вертикална права која соодветствува на производство при полна вработеност. Промените што се случуваат во економијата при вакви модифицирани услови на класичниот модел, според теоријата на погрешни согледувања, можат да се разгледуваат во два случаи. Првиот случај е кога настануваат непредвидени промени во нивото на понудата на пари или неантиципирани промени, додека вториот случај е кога промените во понудата на пари можат да се предвидат антиципираат. Ефектите во економијата врз реалните варијабли се различни во двата случаи.

На следниот графикон (бр. 13) економијата се наоѓа во состојба на општа рамнотежа во точката Е, на пресекот на кривата на агрегатната побарувачка и кривата на кусорочната агрегатна понуда. Во оваа точка на општа рамнотежа вкупното производство се одвива во услови на полна вработеност и при општо ниво на цени. Очекувањата се дека понудата на пари и нивото на цени нема да се променат. Но, централната банка неочекувано и ненајавено донесува одлука да ја зголеми понудата на пари во економијата за 10%. Зголемената понуда на пари предизвикува пропорционално зголемување на агрегатната побарувачка за 10% со што предизвикува поместување на кривата на агрегатна побарувачка нагоре. Ваквата промена предизвикува пораст на општото ниво на цени при што кривата на кусорочната агрегатна понуда останува непроменета и пресекот на двете криви е во точката Ф

Графикон 13 Неантиципиран пораст на понудата на пари

Извор: Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

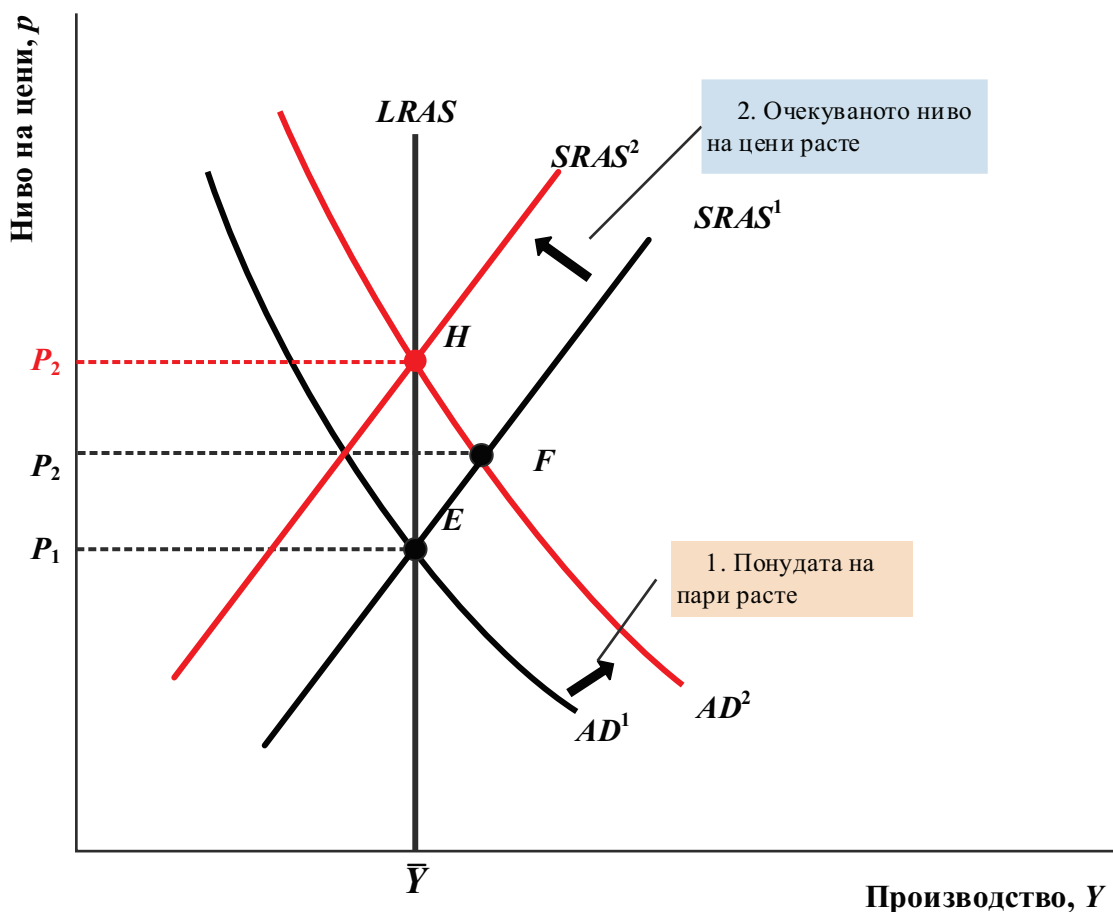
Во новата точка на рамнотежа Φ нивото на цени е повисоко од очекуваното, но и вкупното производство го надминува производството. На овој начин, со зголемената понуда на пари се зголемува вкупното производство, со што се потврдува ненеутралноста на парите.

Економијата не може долго време да остане во оваа состојба на рамнотежа. Со текот на времето луѓето добиваат вистинска претстава за вистинското ниво на цени и своето однесување го прилагодуваат кон правилните информации. Состојбата на рамнотежа може да се одржи на долг рок само доколку луѓето имаат вистински информации за нивото на цените. Точката на долгорочна рамнотежа се наоѓа на пресекот на кривата на агрегатна побарувачка AD_2 и долгорочната права на агрегатната понуда $LRAS$, во точката X . Во овие услови на општа рамнотежа производството се изедначува со производството во услови на полна вработеност и нивото на цени е 10% повисоко од почетното ниво на цени. Очекувањата се дека

нивото на цени ќе биде за 10% повисоко, на p_3 , кривата на кусорочна агрегатна понуда се прилагодува на новото ценовно ниво и агрегатната понуда се намалува, а кривата се поместува налево и нагоре во $SRAS^2$, при што поминува низ новата точка на рамнотежа X.

Заклучокот би бил дека неантиципираниот пораст на понудата на пари предизвикува зголемување на вкупното производство со што се потврдува ненеутралноста на парите, но на кус рок. На долг рок, откако ќе се осознаат сите промени на нивото на цените коишто се резултат на промените на понудата на пари, парите се ненеутрални на долг рок.

Графикон 14 Антиципиран пораст на понудата на пари

Извор: Ендру Б. Абел, Бен С. Бернанк, Дин Крушор, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година

Во вториот случај се претпоставува дека промените на понудата на пари луѓето можат и ги предвидуваат и затоа можат да ги антиципираат во своето однесување. На графикон бр. 14, се прикажани ефектите во економијата од антиципираните промени на понудата на пари. Економијата се наоѓа во состојба на

рамнотежа во точката E, каде што производството е на ниво на полна вработеност и актуелното и очекуваното ниво на цени е p_1 . Претпоставуваме дека централната банка донесува одлука да ја зголеми понудата на пари во економијата за 10% и истата информација ја пласира во јавноста. Со порастот на понудата на пари за 10% кривата на агрегатната побарувачка се поместува нагоре и надесно од AD^1 во AD^2 . Во овој случај кривата на агрегатната понуда на кус рок веднаш се поместува нагоре. Ова е резултат на информацијата што луѓето ја знаат дека понудата на пари се зголемила за 10% и тие очекуваат и планираат да порасне и нивото на цени за 10%. Порастот на нивото на цени предизвикува кривата на агрегатната понуда да се помести и повторно да се воспостави производство на ниво на полна вработеност, а новата точка на рамнотежа е точката X.

Антиципираната промена во понудата на пари во економијата предизвикала пораст на општото ниво на цени за истиот процент, но вкупното производство не се променило, останало на нивото на производство на полна вработеност. Така, парите се неутрални на кус и на долг рок, кога промените можат да се предвидат. Општиот заклучок би бил дека доколку економијата сака да постигне ефекти кај реалните варијабли, како производството и вработеноста, мерките на монетарната политика треба да бидат непредвидливи и изненадни за да не можат луѓето да ги антиципираат и вкалкулираат во своите однесувања. Проблем за спроведување на ова претставува фактот дека целокупната јавност има рационални очекувања со кои лесно се предвидува однесувањето на централната банка и монетарните власти не можат систематски да ја изненадат јавноста. Теоријата на рационални очекувања предвидува дека со правилно резонирање и анализа на расположливите економски податоци лесно можат да го предвидат однесувањето на различни економски варијабли, како понудата на пари во економијата, нивото на цени и БДП. Согледувајќи ги тврдењата на теоријата на погрешни согледувања и теоријата на рационални очекувања, јасно е дека економијата не може да се потпре на спроведување монетарна политика која систематски нема да се антиципира за да се ублажат или избегнат рецесиите.

2.4.3. Рестриктивна или експанзивна фискална и монетарна политика

Одговорот на вака дефинираната дилема: дали да се применува рестриктивна или експанзивна фискална политика, пред сè, бара детерминирање и одговор на прашањето дали воопшто фискалната и монетарната политика треба да се користат за стабилизирање на економијата. Претходно видовме дека одредени промени доведуваат до поместување на агрегатната побарувачка и агрегатната понуда, кои пак предизвикуваат флуктуации во производството и вработеноста. Со примена на мерки на монетарната и фискалната политика, исто така, се влијае врз овие флуктуации. Аргументи постојат и на двете страни: аргументи за користење мерки на макроекономската политика за стабилизирање на економијата и аргументи против примена на мерки за стабилизирање на економијата.

Економијата поминува низ разни периоди од деловниот циклус. Познато е дека во услови на опаѓање на економската активност однесувањата и на домаќинствата и на деловните субјекти стануваат песимистички и на тој начин влијаат на намалување, како на личната (приватната) потрошувачка, така и на инвестициската потрошувачка. Тоа резултира со намалување на вкупната агрегатна побарувачка, што претпоставува намалување на вкупното производство и вработеноста во економијата. Ваквата состојба на рецесија може да ја редуцираат креаторите на макроекономската политика. Така, во услови на економска рецесија се применува експанзивна фискална и монетарна политика за да се стабилизира економијата. На располагање ги имаат следните мерки: 1. Зголемување на јавната (државна) потрошувачка; 2. Намалување на даноците; 3. Комбинација од двете мерки и 4. Зголемување на понудата на пари. Преку „навалување“ на спротивната страна од насоката на економските промени, монетарната и фискалната политика можат да ја стабилизираат агрегатната побарувачка, а оттаму и производството и вработеноста. Спротивно, кога агрегатната побарувачка е прекумерна и постои ризик од повисока инфлација, креаторите на макроекономската политика дејствуваат во спротивна насока. Во услови на експанзија се сугерира примена на рестриктивна фискална и монетарна политика. Такви мерки се: 1. Намалување на јавната (државната) потрошувачка; 2. Зголемување на даноците; 3. Комбинација од претходните две мерки и 4. Намалување на понудата на пари. Примената на мерки

на фискалната и монетарната политика на најдобар начин доведува до стабилна економија која е корисна за секој поединец во општеството.

Аргументите „против“ се однесуваат на практични пречки за употребата на овие мерки на макроекономската политика. Таков проблем, пред сè, претставува временското задоцнување кое во литературата се сретнува како терминот „тиме лаг“. Монетарната и фискалната политика не влијаат веднаш врз економијата, туку преземените мерки се ефектуираат со одредено временско задоцнување. Монетарната политика влијае врз агрегатната побарувачка преку промената на висината на каматната стапка. Висината на каматната стапка е важен параметар кој ја детерминира потрошувачката, како личната, така и инвестициската. Но, голем број домаќинства, како и деловни субјекти, ја планираат својата потрошувачка. Така, каква било промена на висината на каматната стапка веднаш не влијае врз промена на планираната лична и инвестициска потрошувачка. Потребен е одреден временски период за да се прилагоди однесувањето на домаќинствата и на деловните субјекти на новонастанатите услови во економијата. Тоа е временскиот „тиме лаг“ на монетарната политика. Голем број истражувања кои го испитувале ова временско задоцнување заклучиле дека промените на монетарната политика се ефектуираат во економијата (конкретно врз агрегатната побарувачка) откако ќе поминат шест месеци по спроведувањето на таа промена.

Кај мерките на фискалната политика постојат повеќе временски задоцнувања (тиме лаг). Промените како мерки на фискалната политика, како што се промените во јавната потрошувачка и промените во даночните стапки, се мерки кои бараат да се помине низ процес на долги законски процедури (владини одлуки, парламентарни комисии, расправа и усвојување на промените во самиот парламент). Од сложената процедура произлегуваат следните видови временско задоцнување:

- Информациско задоцнување (информатив лаг) - зависи од временскиот период потребен за скенирање на состојбите во економијата, пред сè, за прибирање и анализа на податоците и информациите за дијагностицирање на фазата на реалниот циклус во економијата;
- Одлучувачко задоцнување (децизион лаг) – времето потребно да се донесат одлуки за промените на новата фискална политика;

- Егзекутивно задоцнување (еџеџион лаг) – времето кое се однесува на донесувањето на одлуките за промените во новата фискална политика и нивното спроведување.

Поради постоењето на овие долги задоцнувања, креаторите на политиката кои сакаат да ја стабилизираат економијата треба однапред да ги предвидуваат економските услови кои ќе преовладуваат тогаш кога ќе почнат да дејствуваат нивните мерки. За жал, економското предвидување е во голема мера непрецизно поради непредвидливоста на субјективното однесување на поединците и деловните субјекти, како и поради шоките кои предизвикуваат одредени флукуации и по својата природа се непредвидливи. Затоа, креаторите кои применуваат мерки на монетарната и фискалната политика се потпираат на интелектуалните предвидувања за идните економски услови.

Емпириски истражувања потврдуваат дека подолги временски задоцнувања се присутни кога стабилизациони инструмент е промената на јавната потрошувачка. Промените на даноците и трансферите како категорија на јавни расходи се поефикасни мерки. Истражувањата потврдуваат дека привремените намалувања (за определен временски период) ја зголемуваат потрошувачката, како и тоа дека временски детерминиран даночен кредит за инвестиции доведува до поттикнување на иницијативата за инвестирање и временско поместување напред за реализација на нови планирани инвестициски проекти.

Како аргумент „против“ се цитира и следното правило: „човечкото тело има природна моќ на заздравување. Кога докторот ќе се соочи со болен пациент и несигурна дијагноза, тој често пати не треба да преземе ништо, туку да го препушти телото самото на себе. Интервенцијата во отсуство на сигурно знаење само создава ризик од влошување на работите. Истото може да се каже за третирањето на заболената економија. Можеби е пожелно креаторите на политиката да можат да ги елиминираат сите економски флукуации, но тоа е нереална цел во услови на лимитираното макроекономско значење и вродената непредвидливост на светските настани“.⁶⁹

Разликата во врска со тоа каква политика и дали воопшто да се применуваат мерки на монетарната и фискалната политика се прави и во зависност од

---

⁶⁹ Манкиев Н. Грегор, „Принципи на Економија“, Тхомпсон Соутх – Њестерн, македонски превод, Нампрес Скопје, 2009 година, стр. 835-836

доминантната економска школа. Така, постојат разлики во ставовите на класичната и кејнзијанската школа во поглед на примената на мерките на фискалната политика. Кејнзијанската школа, како што ни познато, се залага за интервенција од страна на државата и тоа со примена на дискрециона фискална политика. Дискрециона фискална политика е право на владата да предлага и применува промени во даночните стапки и во јавната потрошувачка, во зависност од фазата на економскиот циклус. Посебни ограничувања и слабости на дискреционата политика се претходно образложените временски задоцнувања.

Класичната економска школа не предвидува интервенирање на државата во економската активност. Економијата има свои вградени автоматски стабилизатори, кои функционираат во зависност од деловниот циклус. Макроекономската политика треба да се применува според строги правила и принципи, како што се секогаш спроведување на законот за буџетска рамнотежа, правилото за мнозинство при одлучување за фискалниот сектор и воведување конституционални правила со кои ќе се регулира прибирањето на средствата во буџетот, насочувањето и трошењето на средствата од буџетот по одделни намени.

3. глава   Емпириските искуства за економските ефекти на фискалната политика

Постојат голем број анализи од понов датум кои како предмет на истражување ги имаат ефектите на фискалната политика и економскиот раст. Но, тие се однесуваат, пред сè, на развиените економии, посебно на земјите од Европската Унија, земјите од ОЕЦД, САД, применувајќи вкрстени анализи на податоци од временски серии за повеќе економии (црсс-сецтин) и пооделно анализи на временски серии податоци (име анализе) за голем број развиени економии.

Во последно време може да се сретнат такви емпириски истражувања за земјите во развој, а многу малку за неразвиените економии и мали земји во развој како што е Република Македонија. Искуствата претставуваат основа за компаративна анализа на добиените резултати со претходно презентираната теоретска основа за нив, како и водич и основа за вршење на исти такви емпириски мерења на економските ефекти на фискалната политика во Република Македонија. Емпириските податоци ќе ни помогнат не само да ја потврдиме или негираме теоретската анализа за ефектите на фискалната политика, туку и реално да ја согледаме позицијата во која се наоѓа Република Македонија, споредено со другите земји.

3.1. Економските ефекти на фискалната политика во земјите од Европската Унија

Повеќе од пет децении земјите во Европа, посебно западноевропските економии, поминуваа низ долготраен процес на интеграција. Интеграцијата започна со укинување прво на царините како бариери за економска соработка, потоа со усогласување на девизните курсеви со кои се постигнува конкурентност, укинување на бариерите за движење на добра и услуги, капитал и луѓе и, на крај, воспоставување монетарна унија. Процесот на интеграција кој се одвиваше во повеќе различни етапи се смета за успешен со што се создаде атмосфера на ентузијазам од интеграцијата и ја зголеми конкурентноста на Европа на глобалниот пазар.

Сепак, во последните неколку години, посебно од средината на 90-тите, Европа се соочи со ниски стапки на економски раст, зголемување на невработеноста со релативно ниска вработеност, големи фискални дефицити, стареење на населението и проблеми со фондовите за пензионирање, заостанување на процесот на високо образование и, општо, процесот на иновации. Според извештаите на Европската комисија, „структурната ригидност е можен извор на забавеното прилагодување. Ригидноста на наемнините и несовршената конкуренција, неодлучноста во врска со консолидирањето на буџетите, како и структурните и пензиските реформи ја зголемија несигурноста и на тој начин неповолно влијаат на довербата кај потрошувачите и на потрошувачката“.⁷⁰

Освен соочувањето со овие предизвици од функционирањето на Унијата, Европа си зеде за задача да интегрира и нови земји-членки, земјите од источноевропските држави. Унијата се соочи со помалку развиени економии за разлика од економиите на земјите дотогашни членки. Со ваквото проширување на Унијата се појавија големи разлики помеѓу БДП по глава на жител, како и голем број сиромашни лица, со што се поставија проблемите на конкурентноста, прашањата за невработеноста и имиграцијата, како и асиметричните инвестициски текови. Предизвик за институциите на Европската Унија беше и сè уште е решавањето на овие проблеми.

Историски погледнато, голем број регулативи и закони влијаеле на подобрување на процесот на интеграција на Европската Унија и имале значајни ефекти врз развојот на Унијата како економска сила. Секако, анализата на емпириските податоци може да ни овозможи преглед на движењата на реалните варијабли во земјите-членки на Унијата како резултат на примената на одредени мерки на фискалната политика. Така, општопознато е дека самиот процес на интегрирање, пред сè, значеше укинување на царините помеѓу земјите-членки со што се овозможи непречен проток на добра и услуги во Унијата и се покачи нивото на конкурентност помеѓу земјите-членки на Унијата. Укинувањето на царините беше прв чекор кон интеграцијата на пазарот на добра и услуги. Но, процесот на интеграција на пазарот не се случи преку ноќ, туку траеше околу десет години. Европската комисија донесе 1.374 директиви со кои се спроведуваше интеграцијата

---

⁷⁰ Вјетор Х.К. Ридхард, “Како се земје на јецу, структура идравно управјанје у глобалној економји”, МАТЕ д.о.о Загреб, 2010 година, стр 207
170

и сите земји-членки вложуваа значајни напори за да се придржуваат до нивното спроведување. Интеграцијата беше потполна во областите, како што се козметичките производи или здравствените услуги, додека во секторите со поголема мрежна испреплетеност или кои се политички поосетливи, како секторот на телекомуникациите или транспорт, процесот на интеграција беше побавен. Како најголема пречка при процесот на интеграција се наведува различноста во културата. Дерегулацијата и јакнењето на конкурентноста предизвика намалување на разликите во нивото на цени. Интеграцијата ја намали дисперзијата на цените на потрошувачките добра. „Единствениот европски акт ја намали дисперзијата од 21 на 16%, при што секторската студија на Комисијата покажува дека дисперзиите во цените се 8,3% во машинството и 32,1% во фармацијата“.⁷¹ Цените на автомобилите варираат најмногу, дури и до 36%. Ваквите разлики во цените се резултат и на разликите во даночните стапки на данокот на додадена вредност. Вториот чекор во интеграцијата подразбираше усогласување на даночниот систем во сите земји-членки на Унијата. Се воспостави унифицирана структура на даночниот систем, но сепак постојат разлики во даночните стапки што ги применува секоја земја.

Интеграцијата подразбираше и единствен пазар на капитал. Една од главните мерки на кои се потпре Европската комисија при интеграцијата на пазарот на капитал е намалувањето на регулаторните бариери во банкарството, тргувањето со хартиите од вредност и осигурувањето. Со тоа се разви модерен финансиски состав во Европа. Напредокот кој беше постигнат во интегрирањето на пазарот на добра и услуги и на пазарот на капитал беше на многу позавидно ниво за разлика од интегрирањето на пазарот на работна сила. Пазарот на работна сила долго време останал фрагментиран. Иако најголеми пречки на неговото интегрирање претставуваа културните разлики и разликите во јазикот, сепак институционалните проблеми со синдикалните организации, разликите во социјалната заштита и пензиското осигурување се доминантни пречки на интеграцијата на пазарот на работна сила. Ниските стапки на вработеност и трајно високите стапки на структурна невработеност, посебно на жени и млади, се проблем со кој треба да се справи Европската Унија. „До раните 1970 години европската стапка на вработеност се намалила од 66 на 60%, а во 1994 година се подобрила и достигнала 64% 2004

---

⁷¹ Виктор Х.К. Ричард, „Како се земје на језу, стратегија, структура И здравно управување у глобалној економији“, МАТЕ д.о.о Загреб, 2010 година, стр 214

година. Во 1990 година невработеноста во 15 земји-членки просечно изнесувала 10,5%, а најниската точка од 8,1% ја достигнала во 2003 година. Кон средината на 2005 година повторно пораснала на 10% во Франција и 12% во Германија“. ⁷²

Културните разлики како извор на проблемот на интеграција на пазарот на труд се гледаат, пред сè, во разликите на релативната продуктивност, образованието и обуката, географската немобилност, висината на минималната наемнина, како и разликите во бенефициите на работната сила и оданочувањето. Ваквите разлики можат да се потврдат со повеќе примери, но овде ќе наведеме само неколку. Така, на пример, ако се разгледуваат бенефициите што ги добивале невработените во различни земји-членки на Унијата, се забележуваат големи разлики. Во 1995 година во Белгија невработените кои имале статус на невработени лица по еден месец добивале 79% од својата плата, а по невработеност од шеесет месеци примале 86%. Во Шведска невработените кои го имале тој статус, шеесет месеци добивале надомест за невработеност од 109% од својата плата. Постоеле земји кои ги намалиле ваквите бенефиции, како што биле Португалија и Италија, но и тие биле посебно дарезливи во бенефициите за невработените во првите неколку години. Сите земји во своите програми финансирале универзално високо образование и здравствена заштита. Заштитата на правата на работната сила и големите ограничувања кои се поставувале при отпуштањата на работниците се придонес на успешното делување на работничките синдикати. Големи разлики се појавуваат и помеѓу просечните годишни работни часови во земјите-членки на ЕУ, коишто „...во Холандија во 2002 година изнесувале 1.300, во Германија 1.450, а во Франција 1.560. Ако се споредат со 1.810 во САД и 1.820 во Јапонија, во просек разликата изнесувала 400 часови или 10 работни недели“. ⁷³ Ваквите разлики го потврдуваат падот на БДП по глава на жител во Европа на помалку од две третини во споредба со оној во САД и Јапонија. Мерките на големата социјална и пензиска заштита покажале обратнопропорционален однос со остварениот економски раст.

Најголемиот степен на интеграција Европската Унија го постигнала со монетарната унија. Договорот од Мастрихт претставува последниот чекор на унификацијата. Со Договорот се осигурала поголема сила на Европскиот парламент, зголемени регионални средства за поттик на послабо развиените членки и рамка за

---

⁷² Исто, стр. 216-217

⁷³ Исто, стр. 217

заедничка надворешна политика. Со договорот се бара исполнување на пет критериуми:

1. Валутите треба да се движат во границите на предвидената нормална флукуација околу паритетот (во прво време 2,25%, а подоцна на 15%);
2. Инфлацијата да се намали под просекот на трите земји со најниска стапка на инфлација зголемена за 1,5%;
3. Долгорочните каматни стапки да се намалат за 2% од просекот на трите земји со најниски стапки на инфлација;
4. Буџетскиот дефицит да не надминува 3% од БДП;
5. Јавниот долг да изнесува 60% од БДП.

До 1998 година четиринаесет земји ја намалиле стапката на инфлација и каматните стапки. Ги редуцирале буџетските дефицити на помалку од 3% од БДП, но најголем проблем за поголемиот број земји претставувало исполнувањето на критериумот: јавен долг кој изнесува 60% од БДП. Затоа, Комисијата го модифицирала тој критериум дозволувајќи опаѓање на јавниот долг да биде доволен критериум за пристап во монетарната унија. Монетарната унија стапила на сила на 2 јануари 1999 година, а од мај 2002 постои само една валута во Европската Унија – еврото.

Најголем предизвик за Европската Унија претставува излезот од глобалната финансиска криза која го зафати целиот свет. Мерките на фискалната политика овозможија рецесијата подобро да се надмине.

Економската и финансиската криза којашто започна во 2008 година, имаше големо влијание врз земјите од Европската Унија. Во 2009 година кризата го достигна својот пик, но намалувањата (стагнацијата) на растот на БДП беа различни во различни земји. Забележливи се големи варирања во однесувањето на стапките на раст во земјите-членки на ЕУ, така што најголемо намалување имала Латвија од -18%, а најмало во 2009 година Полска +1,7 %. Временското појавување на кризата, исто така, било различно во земјите на ЕУ. Една четвртина од земјите-членки ги почувствувале ефектите со појава на одредени контракции во БДП уште на почетокот на 2008 година. Во текот на 2008 и 2009 година земјите од западна континентална Европа, Франција, Германија и Шпанија, и околните земји забележале поблаги промени во движењата на БДП. Земјите од североисточна Европа беа посилно погодени, посебно балтичките земји, вклучувајќи ги Финска и

Шведска, како и Ирска и Велика Британија, со исклучок на Полска. Финансиската криза, во поглед на јавните финансии, поостри промени забележува на расходната страна (страната на јавните расходи), а помалку на приходната страна (даноците). Поточно, во 2008 и 2009 година зголемувањето на јавниот дефицит е резултат на намалените приходи од половина процентен поен и зголемените расходи за околу 4 процентни поени од БДП. Земјите кои во 2009 година презеле мерки за консолидација на дефицитот преку зголемување на даночните стапки (даноците како процент од БДП) во истата година забележале поголеми просечни негативни ефекти. Тоа се случило во Луксембург, Словенија и Словачка. Оние кои како мерки на консолидација ги намалиле расходите, на пример, Естонија и Унгарија, евидентирале помали негативни ефекти.

Земјите кои искусиле најдлабоки падови на БДП се оние кои имале најголемо намалување на целокупните даночни стапки. Но, фактите потврдуваат дека на почетокот на рецесијата, во 2008 година, намалувањето на даночните стапки не било поврзано со длабочината на рецесијата. Состојбата е сосема спротивна во 2009 година, кога економиите го допреа дното на рецесијата. Во земјите кои страдаа од најдлабока рецесија, даночните стапки имаа тенденција на поблаги опаѓања. Ваквиот тренд на благи опаѓања на даночните стапки и големи буџетски дефицити не можело да се решава преку автоматските фискални стабилизатори на пазарот. Друго рационално објаснување се поврзува со контракционите ефекти на затегнување на даночната политика, каде што зголемувањето на даночните стапки претпоставува остварување пониски стапки на економски раст. Сепак, фактите говорат дека длабочината на рецесијата не претставува клучен фактор за процентот на даноците од БДП.

Влијанието на приходите врз рецесијата зависи од видот на данокот. Така, се издвојуваат два вида ефекти, едниот влијае на даночната основа, а другиот на прогресивноста на данокот. Првиот ефект има директно влијание. Длабоките рецесии влијаат на одредени даночни основи повеќе отколку на други. Така, приходите како даночна основа – остварен профит, како што е корпоративниот данок, ќе се намалуваат како што се намалува успешноста на работењето на претпријатијата. Трансакциските даноци бележат намалување како што се намалува економската активност, додека даноците кои се однесуваат на есенцијалната потрошувачка, бележат минорни намалувања. Постојат разлики и помеѓу ефектите

кои ги предизвикуваат даноците кои се пропорционални. Данокот на додадена вредност, царините, трансакциските даноци и данокот на добивка влијаат пропорционално на рецесијата, додека оние даноци кои во себе содржат елементи на прогресивност, како данокот на доход, ја намалуваат приходната страна на економиите како резултат на длабоката рецесија.

Зголемувањето на даноците како мерка на фискалната политика преземена за справување со финансиската криза во земјите на Европската Унија покажува негативна корелација во однос на економскиот раст. Емпириските анализи покажуваат дека оние земји кои користеле зголемување на даноците бележат ниски стапки на економски раст во 2009 година, во спротивно, оние кои успеале да ги ограничат контракциите на реалниот БДП до 4% и помалку можеле да ги намалат даноците. Корелацијата се објаснува со фактот дека економиите кои се соочиле со длабока рецесија биле принудени да ги зголемат даноците. Алтернативно, намалувањето на даноците во 2009 година овозможило услови за побрз и поголем економски раст.

Посебно внимание заслужува зголемувањето на данокот на додадена вредност, при што анализите потврдуваат дека во просек во последните три години данокот на додадена вредност се зголемил за фантастични 2,5 процентни поени. Во 2008 година само една земја-членка на ЕУ ја променила стапката на ДДВ (се намалила за 1 процентен поен), а во 2009 година шест земји, во 2010 девет и трендот на зголемување продолжува и во 2011 година. Трендот на зголемување како резултат на кризата е воочлив и кај останатите даноци на потрошувачка, посебно се забележува на износот на акцизите за енергенси и алкохол и производи од тутун.

Реалноста потврдува дека примената на одредена група даноци треба да биде фаворизирана, при што даночната структура ќе овозможи околина за остварување економски раст. Малес (2009), користејќи симулациони модели, го прикажал влијанието на промените во даночната структура врз економскиот раст, при што заклучил дека даночна реформа со која оданочувањето на доходот ќе биде заменето со оданочување на потрошувачката ќе ја зголеми стапката на економски раст. Овој заклучок е потврден со соодветна симулација на моделот на оданочување на Европската Унија, при што се покажува дека примена на консолидациските мерки кои се однесуваат на зголемување на даночните стапки на даноците на имот и даноците на потрошувачка се најпосакуваните даночни реформи и имаат најголеми

позитивни ефекти врз долгорочниот реален БДП. Користејќи економетриски проценки, Лед Арнолд и Јохансон (2008) дошле до сличен заклучок – дека корпоративниот и персоналниот данок на доход имаат најголемо штетно влијание за растот, додека даноците на потрошувачка, за заштита на животната средина и даноците на имот немаат такво негативно влијание. Во графиконот подолу се прикажани промените во даночната структура во земјите-членки на Европската Унија во периодот од 2001 до 2008 година.

Графикон 15 Промени во даночната структура во земјите-членки на ЕУ во периодот од 2001 до 2008 година

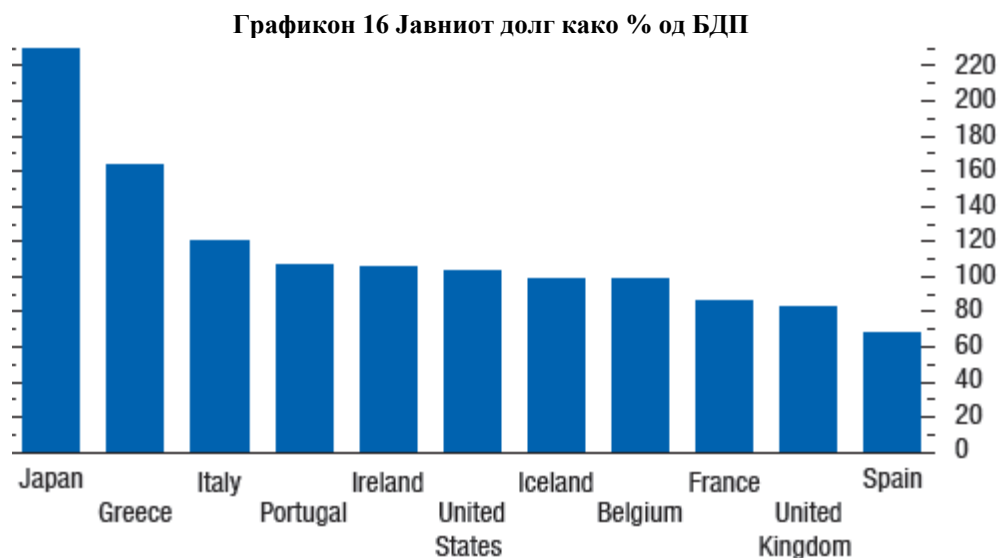
Извор: Европски Комисион Таб Пблис итхе Европски Унион, Европски Коммуниес, Луцембоур, 2009 сеар

Во последните две години најголем дел од земјите-членки на Европската Унија ги зголемиле даночните стапки на повеќе видови даноци, а не само на оние што се посакувани за економскиот раст, како што се даноците на потрошувачката и даноците за заштита на животната средина. Забележливо е тоа што зголемувањата на овие видови даноци не се проследени со намалување на даночните стапки на дисторзивните даноци на труд и капитал, туку со воведување нови видови даноци како што е банкарскиот данок.

Автоматските стабилизатори, фискалните стимулативи и мерките на финансиската политика беа суштествени за обезбедување економски пресврт и закрепнување на економската активност во Европската Унија по големата финансиска криза. Како и да е, буџетскиот дефицит во еврозоната се зголеми од 2% од реалниот БДП во 2008 година на 6,3% во 2009 година, а јавниот долг достигна

79% од БДП.⁷⁴ Стабилизациските програми објавени во февруари 2010 година сугерираат (препорачуваат) дискрециони буџетски затегнувања во еврозоната од повеќе од 1% од БДП во 2011 и 2012 година. Постојат соодветни варијации на буџетските затегања помеѓу различните земји-членки, посебно во земјите кои се соочуваат со значително зголемени трошоци на финансирање и висок јавен долг. Економското заживување продолжува со веродостојни и транспарентни планови подготвени од страна на националните влади на земјите-членки на Европската Унија, примарно базирани на редуцирање на расходите и фискален мониторинг со што ќе се минимизира моралниот hazard и ќе се осигури долгорочна солвентност.

Посебен проблем кој е присутен во развиените економии претставува проблемот на јавниот долг. Евиденциите потврдуваат јавен долг кој го надминува највисокото ниво од Втората светска војна па наваму. Така, во Јапонија, САД и неколку европски земји (највисок е во Грција, Португалија, Ирска) тој надминува износ од 100% од БДП. Состојбата со износот на јавниот долг е прикажана на следниот графикон.

Извор: Норд Економикс анд Финанс Сурвевс, Норд Економикс Оутлок, Целинг Њих Хигхт Дебт анд Слугих Гроџтх, ИМФ Октобер 2012

Економиите соочени со состојба на ниски стапки на економски раст, буџетски дефицити, зголемени расходи кои произлегуваат од стареењето на населението, како и нестабилен финансиски сектор претставуваат дополнителен притисок за одржливоста на јавните финансии. Ваквите проблеми се рефлектираат на рејтингот на економиите и ги зголемуваат трошоците за позајмување. Затоа,

⁷⁴ ОЕЦД ЕКОНОМИКУТЛУОК, Волуме 2010/1, ОЕЦД, 2010 п. 91

постигнувањето фискална рамнотежа и намалувањето на јавниот долг се цели со највисоки приоритети за исполнување. Дебатата која се води се однесува на асортиманот на мерки со кои ќе се исполнат овие цели.

Така, според една група економисти, фискалното штедење, пред сè, е од суштинско значење за решавање на сегашната криза во светот, додека друга група тврди дека фискалната строгост е самоуништувачка, со оглед на контракцискиот ефект врз вкупното производство. Затоа, повеќе значење треба да се посвети на повторно заживување на економскиот раст применувајќи мерки на фискална стимулација.

Истражувањето⁷⁵ спроведено од експерти на Меѓународниот монетарен фонд се однесува на анализа на јавниот долг на неколку развиени економии и начинот и мерките со коишто се справуваат. Студијата опфаќа шест студии на случај при што се анализира временски период од сто години за економијата на Велика Британија со состојбите веднаш по Првата светска војна, САД за периодот по Втората светска војна, Белгија, Канада, Италија и Јапонија во 1980 – 1990-тите години. Студиите се фокусирани на макроекономската состојба и на различните мерки што се применуваат за да се надмине проблемот на јавниот долг.

Посебно загрижувачки е ефектот на јавниот долг и економскиот раст. Повеќе емпириски истражувања потврдуваат негативна корелација помеѓу јавниот долг и економскиот раст, сугерирајќи дека 90 и повеќе проценти јавен долг од БДП го намалува економскиот раст (Кумари Њоо, 2010; Реинхард Рогофф 2010; Цецхепи Моханџ и Замполд 2011).⁷⁶ Секако, присутно е и обратното влијание при што порастот на јавниот долг е предизвикан од намалениот економски раст. Присуството на трет фактор (финансиска криза или војна) истовремено предизвикува пораст на јавниот долг и намален економски раст. Паназа и Презбатеро (Паназа анд Презбатеро – 2012) го тестираат обратното влијание и ја отфрлаат хипотезата дека јавниот долг го намалува економскиот раст.

---

⁷⁵ Њорд Економик анд Финанс Сурвевс, Њорд Економик Оутлок, Џонс Њих Хиџ Дебатант Слуг иџ Гроџт ИФ Оцгобф 2012, п.102

⁷⁶ Реинхард, Реинхард, анд Рогофф (2012) потврдуваат дека јавен долг над 90 проценти од БДП го редуцира економскиот раст за 1 процентен поен. Кумаранд Њоо (2010) дошле до заклучок дека кога јавниот долг е 90 проценти од БДП, секое дополнително зголемување на јавниот долг за 10 проценти ја намалува стапката на економски раст за 1 процентен поен во развиените економии што не е случај со пониски нивоа на јавен долг. Цецхепи Моханџ, анд Замполд (2011) доаѓаат до слични резултати и кога јавниот долг е 85 проценти од БДП.

Студијата, преку анализа на историските факти, извлекува значајни заклучоци за земјите кои се соочуваат со голем јавен долг и стагнација во економскиот раст. Врз основа на добиените резултати можат да се издвојат одредени заклучоци кои се валидни за земјите кои се соочуваат со проблемот на јавен долг. Справувањето со јавниот долг, пред сè, бара фискална консолидација која мора да биде проследена со мерки кои стимулираат економски раст, секогаш проследени со монетарни мерки на стимулација. Примерот на Јапонија покажува дека слабоста на банкарскиот сектор и приватниот сектор ги лимитира ефектите на монетарната политика и доведе до послаб економски раст. Јавниот долг продолжил да расте. Во случајот на Италија, Белгија и Канада, јавниот долг не почнува да се намалува сè додека монетарните мерки не продуцирале соодветна макроекономска околина. Вториот пакет мерки се однесува на доследноста во спроведувањето на консолидацискиот план. Белгија и Канада се покажале како многу поуспешни во редуцирањето на јавниот долг, за разлика од Италија. Клучен фактор за ваквата состојба е токму моментот на значењето и тежината со која им пристапуваат на структурните подобрувања (прилагодувања) наспроти моменталните краткорочни напори и дејствувања. Така, Белгија и Канада во 1990 година фискалната рамка ја креираат во насока на фискална рамнотежа и благи консолидациски мерки. Секако, посебно треба да се нагласи дека за фискално закрепнување и намалување на долгот е потребно време. Доследноста во примената на мерките за фискална консолидација е основен критериум кој треба да биде исполнет. Поврзаноста на светската економија и процесите на глобализација уште повеќе го обременуваат проблемот на јавниот долг. Брзото трансферирање на ефектите од финансиските кризи не овозможуваат изолирано справување со проблемот на јавниот долг на економиите. Затоа и очекувањата од преземените мерки за фискална консолидација за намалување на јавниот долг и влијанието на надворешното окружување треба да бидат поставени на реална основа.

Како заклучок мора да се потенцира дека сите мерки на фискална консолидација треба да се фокусираат на структурни промени, наместо на моментни решенија кои нудат краткотрајни ефекти при што истите треба да бидат пропратени со мерки кои го стимулираат економскиот раст. Монетарната политика треба да биде насочена кон реализација на истите цели. Пред сè, реалноста во поставените

таргети за јавниот долг и истрајноста во спроведувањето на донесените одлуки треба да биде неприкосновена за постигнување на поставените цели.

3.2. Економските ефекти на фискалната политика во САД

Економскиот просперитет и раст во САД варираше според различните фази на деловните циклуси. Периоди на прогрес и силен просперитет брзо биле заменуваани со застој и стагнација на економскиот раст, пораст на невработеноста проследена со пад на продуктивноста, зголемување на инфлацијата и буџетските дефицити. Историската анализа покажува дека во сите различни фази од развојот на економијата на САД, без разлика дали станува збор за експанзија или рецесија, најголеми ефекти имаат мерките на фискалната и монетарната политика што ги спроведувала државата. Во наредниот дел накратко ќе бидат презентирани мерките на државната политика кои биле преземани од аспект на фискалната и монетарната политика, како и ефектите што ги продуцирале во економијата.

Глобално, хронолошки поставено, економскиот раст на американската економија може да се подели на неколку периоди, период на златните години 1946 – 1971 година, период на стагфлација, дефицит и нееднаквост 1971 – 1993 година, нова економија 1993 – 2000 година, економско враќање на старо од 2000 година наваму. Секој од овие периоди се карактеризира со доминација во владеењето на државата на одредена теоретска економска школа и примена на нејзините мерки и претпоставки.

Емпириските истражувања се однесуваат на периодот по Втората светска војна. Фискалната политика во овој период се карактеризира со релативно константно учество на јавните расходи во БДП. Карактеристична е промената во структурата на јавните расходи, при што е евидентно зголемувањето на јавната потрошувачка на сметка на воените трошоци во однос на БДП. Слично на тоа, се забележува промена и во структурата на даночните приходи. Поголемо релативно значење добиваат даноците на плата (придонесите за социјална заштита на вработените). Буџетскиот дефицит е постојано присутен, со релативно најголем износ во однос на БДП во средината на 80-тите години. Анализите на емпириските истражувања најчесто се однесува на ефектите на фискалната политика за стабилизирање на економијата во споменатиот период.

Економетриското истражување на Алан Аербах (Алан Ауербацх)⁷⁷ истакнува дека даноците и јавните расходи реагираат контрациклично со намалување на даночните приходи и зголемување на јавните расходи како одговор на зголемениот јаз помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП. Мерките што ги зема предвид при анализата се однесуваат на фискалните инструменти кои ги изразуваат промените на приходите и расходите не земајќи ги предвид влијанијата на автоматските стабилизатори на фискалната политика. Тие се во контекст на буџетската состојба, со зголемен буџетски дефицит. Отстапувања од предвидените економетриски релации (односи) се евидентни при специфични историски настани. Така, во периодот на Клинтон, во 1993 година зголемувањето на даноците е проследено со поголемо зголемување на приходите отколку што претпоставуваат резултатите на економетриската регресија и даночните намалувања во 2001 и 2003 година преземени во владеењето на Џорџ Буш предизвикале поголеми намалувања на јавните приходи од претпоставените.

Промената на значењето и улогата на јавниот сектор предизвикува и различно однесување на приходите и расходите. Поголемата застапеност на програмите за социјална заштита во структурата на јавните расходи (како што се Социал Сецурити, Медијаре и Медицаи) ја менува респонзивноста на преземените мерки. Променетите економски и буџетски услови посилно се одразуваат на дискреционата потрошувачка (јавната потрошувачка) за разлика од реагирањето на трошоците за социјално осигурување. Нивното поголемо учество во структурата на вкупните расходи ги прави помалку варијабилни на преземените мерки. Како заклучок се потенцира влијанието на буџетскиот дефицит во определувањето на мерките што ќе се применуваат.

Џејмс Дусенбери (Џамес Дуесенберс), анализирајќи ја актуелната фискална политика, смета дека општо земено, стабилизационата политика не е добра. Дусенбери се залага за усвојување на фискална политика со која ќе се избегнат потенцијалните конфликти меѓу долгорочните цели и краткорочната стабилизација кои се покажале проблематични во минатото. Примената на полуавтоматски фискални стабилизатори, според него, дозволува поголема употреба за да се надминат споменатите конфликти.

---

⁷⁷ Алан Ј. Ауербацх “Американ Фискал Полици и тхе Гаст-Њар Ера: Ан Интерпретиве Хистори”, Универзитет од Калифорнија, Беркејлес, март 2005

Даглас Елмедорф (Доуглас Елмендорф) се согласува со општиот заклучок на Аурбах (Аурбацх), но верува дека фискалната политика, анализирана историски, може да се опише преку појавата на два драматични настани на зголемување на дефицитот: намалувањето на даноците во Регановата администрација и даночните намалувања во периодот на Џорџ Буш (Ѓеорџ Њ. Бусх). Без оглед на начинот на којшто се одлучува за изборот на фискални мерки, тој се залага за балансирање на буџетот со реформирање на социјалните програми Социал Сигурис и Медица за да се постигне долгорочна солвентност.

Во ноември 1980 година Роналд Реган е избран за претседател на САД. Тој го претставува новото движење на републиканските конзервативци - републиканци кои заклучиле дека причина за големите економски проблеми во САД е преголемата улога на државата. По инаугурацијата на Реган, неговите двајца советници Џек Кемп (Ѓацк Кемп) и Давид Стокман (Давид Стоцкман) изготвиле стабилизациски план. Тие биле поддржувачи на економијата на понудата и следбеници на Артур Лефер (Артур Леффе) кои верувале дека со намалувањето на даноците може да се стимулира економијата и да се избегнат настанатите дефицити. Нивниот стабилизациски план опфаќал пет принципи:

- Статичен пристап на намалување на непотребните расходи не дава резултати, фискална стабилизација може да се постигне само со економски раст;
- Неопходни се големи даночни намалувања за да се поттикне економска активност;
- Намалувањето на даноците треба да биде проследено со големи регулаторни реформи за да се зголеми деловната доверба кај правните субјекти;
- Намалувањето на експлозивниот раст на долгорочните државни дефицити ќе придонесе да се намалат очекувањата за високите инфлации;
- Мора да се постигне монетарна стабилност.

Целокупната економска програма на Реган се базирала на овие принципи, но и премногу се засновала на исполнување на одредени претпоставки. Така, намалувањето на јавната потрошувачка треба да предизвика намалување на дефицитот без разлика на истовременото намалување на даноците за 700 милијарди

долари, со што идејата претпоставувала дека реализираниот поголем економски раст ќе генерира приходи кои ќе ги компензираат изгубените приходи по основ на намалените даноци. Исто така, претпоставувале дека намалената идна потрошувачка ќе ги редуцира инфлациските очекувања и тоа ќе предизвика намалување на номиналните каматни стапки како и на стапките на инфлација. Од друга страна, се надевале дека Американците ќе заштедат поголем дел од зголемениот расположлив доход и со помош на зголемената заштеда, исто така, ќе придонесат за намалување на каматните стапки. Но, најважната претпоставка се однесувала на монетарната политика и тоа на рестриктивната монетарна политика која на краток рок ќе предизвика намалување на каматните стапки.

Сите претпоставки се очекувало да дејствуваат интерактивно и веднаш. Во реалноста тоа не се случило, а американската економија влегла во најголемата рецесија што се случила по Големата депресија. Невработеноста во 1982 година се зголемила на повеќе од 10,6 милиони луѓе, вредноста на доларот растела, извозот на САД се намалил, а трговскиот дефицит достигнал износ во 1987 година од 159 миларди долари. Единствената добра вест била стапката на инфлација која од 10,4 паднала на 5,2% во 1982 година и на 3,1% до 1987 година.⁷⁸

Во 1989 година Џорџ Буш (Георџ Х.Њ. Бусх), наследувајќи го Реган, се соочи со уште поголеми предизвици. Неопходност претставувало зголемувањето на даноците за да се ублажат дефицитите предизвикани во периодот на спроведувањето на политиката на Реган, решавањето на проблемот со загаденоста на воздухот и справувањето со Заливската криза и Садам Хусеин, со Кувајт и со Саудиска Арабија.

Претседателот Бил Клинтон набрзо по својот избор во 1992 година, откако со своите советници направил детална анализа на состојбата во американската економија, на седница на Конгресот ја промовирал својата „Визија за промена на Америка“. Во неговото обраќање бил крајно критичен кон своите претходници, кои акумулирале дефицит и го зголемиле бруто-федералниот долг на 4 трилиони долари (4.000 илјади милијарди долари) или 63% од БДП. Годишната отплата за камата на тој долг изнесувала 202 милијарди долари и со оглед на ниското ниво на национално штедење, ваквото оптоварување само ги зголемувало каматните стапки и ги

---

⁷⁸ Виттор Х.К. Ричард, „Како се земјe најецу, стратегија, структура Ицрзавно управјање у глобалној економији“, МАТЕ д.о.о Загреб, 2010 година, стр.269-271

ограничувало инвестициите. За да се справи со оваа состојба, неговата политика предвидувала намалување на јавната потрошувачка и тоа на категориите за одбрана и различни видови права, како и зголемување на јавните приходи преку пораст на данокот на богатство и наметнување на одреден данок на енергија. Највисоката стапка на данок на доход од 36 % се зголемила на 39%.

Оптимистичките реакции на применетите мерки на Клинтоновата влада во голем дел биле поттикнати и од т.н. „доџом“ меур, производ на вложувањата во интернетот, биотехнологијата и телекомуникациските вложувања. Порастот од 9,6% годишно на инвестициите во опрема и софтвер во споменатите области довеле до реален пораст на БДП од 3,7% на годишно ниво. Овој период на економски раст на економијата бил проследен и со пораст на продуктивноста за 1,9% годишно. Ваквата состојба, во комбинација со стимулациите за инвестирање, овозможила намалување на фискалните дефицити, така што во 1998 година, за прв пат во последните дваест и осум години, дефицитот преминал во суфицит. Но, не сите работи во економијата биле позитивни. За време на мандатот се зголемил трендот на растечка потрошувачка. Во прво време голем дел од тој пораст се урамнотезувал со намалувањето на јавната потрошувачка, но со намалувањето на хипотекарните кредити и сè пониското ниво на приватно штедење сè повеќе се нагласувал проблемот на големата потрошувачка.

Џорџ Буш (Георџ Њ. Бусх) помладиот, бил избран за четириесет и четврти претседател на САД. Главен дел од економската програма на Буш било намалување на даночните стапки, кое се однесувало на сите доходовни групи, но со најголеми бенефиции за богатите. Така, даночното оптоварување за оваа категорија од 41 се намалило на 36%. Спроведувањето на оваа програма предвидувало реализирање кумулативен вишок од 5,6 трилиони долари во следните 10 години. Својата програма ја нарекол Закон за економскиот раст и усогласување на даночната потпора (Економик Гроџтх анд Таџ Релеф Реџоналн Аџ – ЕГТРА).

Пол Самуелсон критички настапил на ваквата програма и е еден од потписниците на Економскиот извештај за програмата на Буш за намалување на даноците во 2003 година. Извештајот е потпишан во февруари 2003 година од страна на 450 економисти, меѓу кои 10 од вкупно 24 добитници на Нобеловата награда за

економија⁷⁹ (лауреати), вклучувајќи го и Пол Самуелсон, како апел американскиот претседател да не ги спроведе даночните намалувања. Потписниците на овој Извештај веруваат и тврдат дека ваквите фискални мерки ќе ја зголемат нееднаквоста и буџетскиот дефицит со што ќе се намали способноста на американската влада да ги финансира основните државни услуги и нема да продуцира економски раст. „Постојното ниво на економски раст не беше доволно да продуцира вработувања и да го спречи зголемувањето на невработеноста. Всушност, во моментот има повеќе од два милиона помалку работни места во приватниот сектор отколку на почетокот на тековната рецесија. Прекумерниот капацитет (ниската продуктивност), корпоративните скандали, неизвесноста се и понатаму ќе бидат причина за опаѓањето на економијата.

Но, планот за даночните намалувања на претседателот Буш не е одговор на овие проблеми... Општоприфатено е размислувањето дека неговата цел е трајна промена во даночната структура, а не создавање нови работни места и економски раст на краток рок“.⁸⁰

Според овој извештај, перманентното намалување на данокот на дивиденда не е валидна мерка на фискалната политика за краток рок. Со даночна реформа со која се предвидува намалување на данокот на дивиденда, таргетирањето е сосема погрешно. Оваа мерка повеќе ќе има влијание на индивидите, отколку на корпорациите, премногу е комплексна и треба да биде дел од неутрална даночна реформа. „Спроведувањето на овие даночни намалувања ќе ја влоши состојбата на буџетот на долг рок, проектирајќи во економијата хроничен дефицит. Ваквото фискално нарушување ќе го намали капацитетот на Владата за финансирање на социјалното осигурување и бенефициите од здравствената заштита, како и инвестициите во училиштата, здравје, инфраструктура и базични истражувања. Предложеното намалување на даноците, исто така, ќе генерира дополнителни нееднаквости во доходот по оданочување“.⁸¹

Ова група економисти, освен што во извештајот ги изложуваат своите критички размислувања и аргументи за предложените мерки за даночни

---

⁷⁹ Потписници на овој извештај се следните 10 нобеловци по економија: Георг Акерлоф, Кенет Ј. Арнолд, Џејмс Р. Клејн, Даниел Ј. Мителдун, Франсоа Модиглиани, Доуглас Ц. Норх, Паул А. Самуелсон, Њилам Ф. Схарле, Роберт М. Солџ, Јосепх Силиз

⁸⁰ Економистс сатемент Опшосигтхе Бусх Тац Цут, Економист Пблиц Институте, Нобел Лауреатес, Отхер 450 Економистс 10 февруари 2003

⁸¹ Исто

година изнесувал 3%, а во 2004 година 4,4%. Со вакви резултати Буш лесно победи на реизборот.

Случувањата во фискалната сфера од периодот на Реган ги потенцирале правците на фискално однесување за многу години потоа. Јуџин Стјуарл (Еуген Сјеуре), Елиот Браунли (Њ. Елиот Браунли), Рудолф Пенер (Рудолф Пеннер) и Ван Дурн Умс (Ван Доорн Оомс) презентираат четири перспективи на фискалната политика во овој период.

Есеите на Стјуарл анализираат три посебни периоди на големи даночни намалувања во економијата на САД: намалувања во периодот на администрацијата на Кенеди, Реган и Буш. Најмалото даночно намалување е во периодот на Кенеди, додека најголеми даночни намалувања се случиле во администрацијата на Буш. Кога станува збор за одржливоста од намалувањето на даноците, Стјуарл нагласува дека во периодот на Регановата администрација прашањето за одржливоста на даночните намалувања не претставувало проблем. Даночниот систем не бил изложен на инфлациски притисок, приходите растеле како што се зголемувал номиналниот доход. Програмите за социјална заштита, Социјална сигурност и Медицар, не биле донесени така што јавните расходи во голема мера се дискрециони и лесно прилагодливи. Во периодот по 1980-тите години состојбата се менува. Даночните рамки ја вклучуваат инфлацијата, почнувајќи од 1985 година и голем дел од јавните расходи се наменувале за исполнување на федералните овластувања. Фискалното опкружување повеќе се менува во периодот по 2001 година. Фактот на намалување на даночните приходи како резултат на пензионираните бабс-боом генерации ги прави неодржливи даночните намалувања.

Браунли (Њ. Елиот Браунли), Рудолф Пенер (Рудолф Пеннер) и Ван Дурн Умс (Ван Доорн Оомс)⁸³ ја анализираат фискалната политика во времето на Реган која предизвикала неодржливи даночни намалувања. Иако сите автори фискалната политика ја анализирале од различен аспект, сепак се евидентни неколку заеднички констатации. Даночните намалувања во 1981 година (Економичен Рецесивен Тајп Ајд – ЕРТА) реално предизвикале поголеми намалувања отколку што првично биле предвидени. Креаторите на фискалната политика не предвиделе дека монетарната политика би била ефикасна во брзото решавање на проблемот со намалување на

---

⁸³ Ричард Њ. Кошкел, Георџес М. Тоотелд анд Роберт К. Трест, “Тхе Маџор Економички Социјални” п. 12-14

инфлацијата. Даночните намалувања со оваа програма се очекувало да ја да ја надополнат и да ја поттикнат приватната потрошувачка. Оно што посебно го нагласуваат сите тројца е поголемиот буџетски дефицит од спроведената ЕРГА програма. Ова предизвикало поделеност на ставовите за мерките кои во иднина би се примениле за намалување на големиот буџетски дефицит. Во овој период фискалната политика била во голем степен занемарена за сметка на монетарната политика, која претставувала основно сидро за контрациклична стабилизација. Зголемувањето на даноците кое следело и ефектите врз агрегатната побарувачка не се примарен проблем. Решавањето на проблемот со зголемениот буџетски дефицит целосно ги окупираше креаторите на фискалната политика.

Податоците за буџетскиот дефицит во САД⁸⁴ се евиденти од 1970 година, па сè до 1998 година. Годишните кога се забележува буџетски суфицит сè 1998 до 2001 година⁸⁵, кога повторно буџетот остварува дефицит. Она што е забележително е постојаното зголемување на буџетскиот дефицит во годините што следуваат, а најголемиот буџетски дефицит евидентиран досега е 1539,22 милијарди долари во 2009 година.⁸⁶ Таков буџетски дефицит не е забележан од 1945 година во САД. Како резултат на тоа, износот на федералниот јавен долг бележи зголемување. На крајот на 2008 година, тој долг изнесуваше 40% од БДП на економијата (пресметаниот 40-годишен просек на јавниот долг изнесува 37 проценти). Оттогаш наваму износот расте и се очекува да достигне и 70% од БДП.⁸⁷

Бари Босворд (БарнсБосворт) потенцира дека влијанието на јавниот долг во САД треба да се разгледува во контекст на изворот од кој произлегува. Според ова гледиште, јавниот долг акумулиран во периодот на економска стагнација, во периоди на рецесија резултира со пониски економски трошоци за негово надминување во споредба со јавниот долг акумулиран во услови на целосна ангажираност на факторите за производство.

Жан-Филип Котис, Џонатан Копел и Луиз Де Мело (Жан-Филип Котис, Џонатан Копел и Луиз Де Мело)⁸⁸ направиле истражување со кое сакале да утврдат

---

⁸⁴ www.fiscaldata.gov/historical_tables

⁸⁵ Буџетскиот суфицит во 1998 година изнесувал 99,28 милијарди долари, во 1999 година – 176,16 милијарди долари, во 2000 година – 320,76 милијарди долари и во 2001 година 168,16 милијарди долари

⁸⁶ Исто

⁸⁷ ЦБО, 2011. Лонг-Терм Оутлок

⁸⁸ Ричард Њ. Кошцке, Георџес М. Тоотел и Роберт К. Трест, “The Macroeconomic Impact of Fiscal Policy”

дали буџетскиот дефицит на САД во 90-тите години и првата декада на 2000-тите години е резултат на склоноста на САД кон поголема потрошувачка и мала заштеда. Според теоријата на Солоу за економски раст, за да се одржува економијата во состојба на рамнотежа, неопходно е агрегатната потрошувачка да расте по природната стапка, т.е. со иста стапка како што се зголемува технолошкиот прогрес и стапката на пораст на населението. Економија која е склона на преголема потрошувачка и стапката на штедење не се зголемува за да може да ја покрие зголемената потрошувачка се соочува со постојано поголеми дефицити. Емпириското истражување потврдило дека високата стапка на пораст на потрошувачката во САД во изминатите децении е резултат на зголемениот доход и богатството, а намалените каматни стапки. Според тоа, буџетскиот дефицит не е резултат на драстично променетото однесување на домаќинствата, односно не произлегува од зголемената приватна потрошувачка. Приливот на странски капитал овозможи висока потрошувачка, но намалена стапка на приватното штедење. Инвестициите бележат опаѓање по 2001 година, кога и буџетот од суфицит премина во дефицит. Намалената стапка на приватно штедење и зголемените расходи за социјална заштита сугерираат промени во фискалната политика со кои ќе се поттикне штедењето.

Финансиската и економска криза најмногу се одразија на зголемувањето на буџетскиот дефицит. Очекувањата за закрепнувањето и преземените фискални мерки кои дејствуваат контрациклично на рецесијата се движат во насока на намалување на дефицитот во следните неколку години. Прогнозите не се премногу оптимистични. Пензионирањето на бабс-боом генерацијата повлекува големи буџетски трошоци за програмите за социјална заштита како и за здравствена заштита. Се зголемува бројот на населението кое треба да ужива во бенефициите од социјалните програми СоциалСецурити, Медице и Медикаид. Стареење на населението и зголемувањето на трошоците за здравствена заштита ќе предизвикаат јавните расходи за задолжително здравствено осигурување, за неа и програми за социјална сигурност да се зголемат за околу 10% од БДП денес и за околу 15% од БДП 25 години отсега. Само за споредба, да се види колку е големо ова зголемување - јавните расходи на федералната влада вклучувајќи ги сите

програми и активности, со исклучок на камати на долговите, изнесуваат во просек околу 18,5 % од БДП во текот на изминатите 40 години.⁸⁹

Прогнозите на Конгресонал Бюџет Офице на САД нудат две долгорочни сценарија за надминување на дефицитот. Првото сценарио не претпоставува драстични промени во законските акти на фискалната политика. По зголемувањето на даночните стапки по истекот на мерката за даночни намалувања од 2001 година, очекувани се зголемувања на јавните приходи во буџетот. Прогнозата е тие да достигнат 25% од БДП во 2035 година. Истовремено се претпоставува намалување на јавните расходи како за воени цели, за медицинска заштита и за социјалните програми и сведување на најниско процентуално ниво во однос на БДП. За сметка на овие намалувања се очекува зголемување на каматите за отплата на јавниот долг, кој се очекува да се зголеми од 69 % од БДП во 2011 година на 84% од БДП на САД во 2035 година. Второто сценарио предвидува одредени законски измени во фискалната политика, но сепак подразбира поблаги рестриктивни мерки. Не предвидува зголемувања на даночните стапки, односно тие би останале на нивото од 2010 година, како и јавните расходи за програмите за социјална и здравствена заштита коишто би останале на исто ниво, не би се редуцирале. Според тоа, се очекува рапидно зголемување на јавниот долг кој би го надминал 100% учеството во БДП во 2021 година. Сè поголемата нерамнотежа помеѓу приходите и расходите и износите за исплатата на јавниот долг предвидуваат рекордно зголемување на учеството на јавниот долг од феноменални 109% од БДП во 2023 и 190% од БДП во 2035 година.⁹⁰ Иако ова се многу песимистички сценарија, сепак многу пореално ја отсликуваат состојбата на економијата на САД. Останува да се прифатат програми кои поревносно би се справиле со тековната состојба, а тоа, секако, се мерки со кои ќе се поттикнува штедењето, зголемувањето на инвестициската активност, како и намалувањето на јавната потрошувачка и непродуктивните расходи.

Презентираната историска патека на макроекономската политика на САД, секако, нè наведува на заклучокот дека владеењето на добра држава е и тоа како значајно. Забележливо е дека од 1983 година економскиот раст во САД се темели, пред сè, на големите дефицитарни трошења. Но, не можеме да го занемариме фактот дека трошењата го стимулираат претприемништвото и иновациите, институциите

---

⁸⁹ ЦЕО'2011 Лонг-Терм Оутлок

⁹⁰ Исто

во областа на образованието, здравството, законодавството и финансирањето на намаленото оданочување. Како негативност се издвојува неправилната политика за стимулирање на штедењето и валутниот курс кои имаат големо влијание на салдото на тековната сметка. Историјата покажала дека, како и на секоја друга економија, така и на САД ѝ е потребно макроекономско менаџирање со кое ќе се обезбедат основи за раст на економијата.

4. глава Економски аспекти на фискалната политика во Република Македонија

4.1. Основни макроекономски показатели во Република Македонија

Република Македонија, пред да се осамостои како независна економија, беше дел од Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Пред распадот на СФРЈ, во периодот на 90-тите години, македонската економија беше планско-пазарна. Карактеристично за овој период е:

- доминација на општествената сопственост, при што околу 90% од претпријатијата беа во општествена сопственост;
- ниско ниво на економска развиеност;
- високи стапки на инфлација;
- општествена и политичка нестабилност во земјата и во регионот.

Сопственоста, како што споменавме, беше доминантно општествена. Се карактеризираше со постоење големи и средни претпријатија и мал дел приватна сопственост како мали претпријатија. Една од задачите на транзицијата беше приватизација на постојните претпријатија и создавање услови за формирање мали и големи претпријатија во приватна сопственост кои ќе бидат пазарно ориентирани.

Истражувањето подготвено за Светската банка⁹¹ дава податоци според кои Македонија била најсиромашната република во СФРЈ. Сè до 1997 година, статистички показатели на економскиот раст биле бруто-општествениот производ (БОП), општествениот производ (ОП) и националниот доход (НД). БОП ја покажувал вкупната вредност на домашното производство и услуги во текот на една година, сметајќи ги и трошоците за сировини и материјали и вредноста на полупроизводите и недовршените производи. Најзначаен показател за домашното производство бил општествениот производ (ОП), кој ја претставувал вкупната

---

⁹¹ Маја Мицевска, Димитар Ефимовски и Тајана Пејковска Мицевска, "Економија Гроуџ офсе Република Македонија: Експертенска иницијатива на Република Македонија", Њорд Банк Глобал Ресерч Проект, мај 2002

вредност на произведените добра и услуги во период од една година, исклучувајќи ги суровините и материјалите како и недовршените производи и полупроизводите. Но, овој показател ја вклучувал депрецијацијата на капиталот. Показател кој ја исклучувал вредноста на депрецираниот капитал е националниот доход (НД), кој всушност ја претставува новосоздадената вредност во економијата во текот на една година. Според пресметката на овие показатели, БОП на Македонија бил за 36,6%⁹² понизок од просекот на Југославија.

Како резултат на општественото планирање, Македонија била индустријализирана економија и во 1990 година индустрискиот сектор учествувал со 47% во БДП. Како спротивност на овој показател, учеството на земјоделството во БДП било 8,5% и 45% учество на услугите во БДП. Пазарната инфраструктура била на повисоко ниво во споредба со останатите транзициски економии. Ваквата состојба во економијата, споредена со останатите транзициски економии, претставувала поволност за успешно спроведување на транзицијата. Меѓутоа, постоеја реални политички и економски предуслови кои претставуваа пречка за успешно спроведување на процесот на транзиција. Со цел да се постигне вертикална интегрираност на производството, раководствата на СФРЈ извршиле поделба на производството по одделни републики. Така, Република Македонија произведувала инпути кои се користеле за понатамошно производство во другите републики на СФРЈ. Оваа вертикална интегрираност на производството претставуваше негативност во периодот на транзиција за Република Македонија, нагласувајќи ја преголемата зависност од поранешните републики во СФРЈ.

Осамостојувањето на Република Македонија во 1991 година, по спроведениот референдум на 8 септември 1991 година, беше проследено не само со предвидените економски реформи, туку и со етнички тензии и меѓународни проблеми на државата (ембарго од страна на Грција и забрана за користење на името Република Македонија). Албанското малцинство во Република Македонија и независноста на соседот Косово претставуваа извор на етнички конфликти. Тензиите се интензивираа во февруари 2001 година кога етничките конфликти меѓу Македонците и Албанците ескалираа во северозападниот дел на земјата, блиску до границата со Албанија и Косово.

---

⁹² Исто стр.6
194

Но, погледнато од економската перспектива, по осамостојувањето во 1991 година, Македонија ја либерализира и ја отвори економијата и започна да применува сложени пазарно ориентиранни структурни реформи.

Анализата на движењето на стапката на раст на БДП ни го покажува трендот на БДП, во периодот од 1990 до 2011 година.

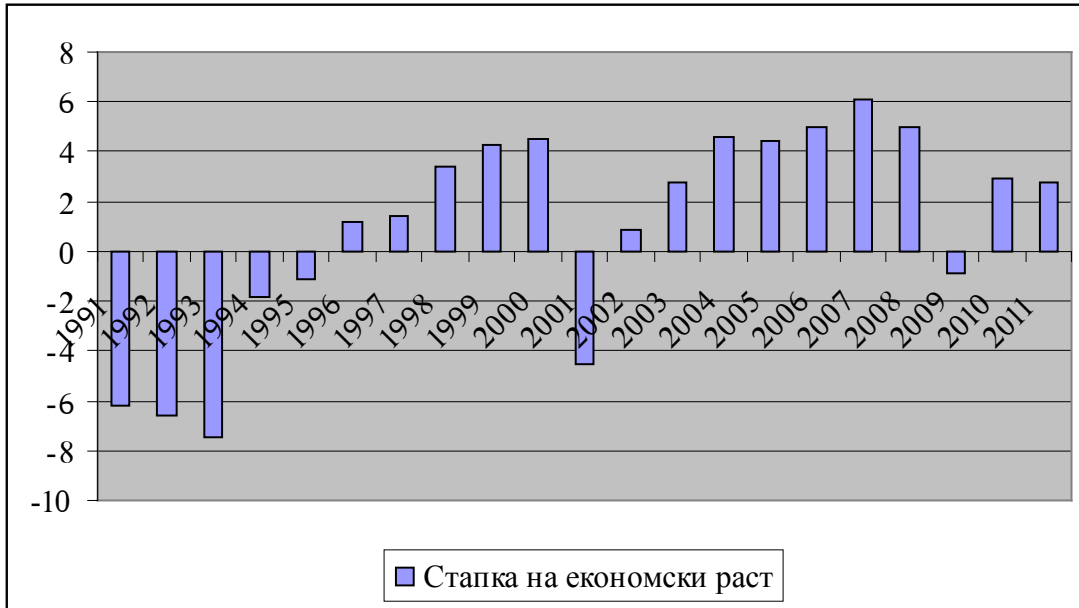
Табела 3 Бруто-домашен производ во Република Македонија

Година	БДП по тековни цени (во милиони денари)	БДП по жител во евра (по тековен курс)	БДП во милиони евра(по тековен курс)	Стапки на раст на БДП	БДП дефлатор
1990	506	2.232	4.252	-	-
1991	920	2.083	3.990	-6,2	193,7
1992	11.794	1.937	3.728	-6,6	1.371,8
1993	59.165	1.785	3.450	-7,5	542,1
1994	146.409	1.742	3.389	-1,8	251,9
1995	169.521	1.705	3.351	-1,1	11 7,1
1996	176.444	1.777	3.523	1,2	102,9
1997	186.018	1.658	3.310	1,4	103,4
1998	194.979	1.590	3.193	3,4	101,4
1999	209.010	1.709	3.448	4,3	102,7
2000	236.389	1.921	3.893	4,5	108,2
2001	233.841	1.887	3.839	-4,5	103,6
2002	243.970	1.981	4.001	0,9	103,4
2003	258.369	2.081	4.217	2,8	100,3
2004	272.462	2.185	4.442	4,6	100,8
2005	295.052	2.363	4.814	4,4	103,8
2006	320.059	2.564	5.231	5,0	103,3
2007	364.989	2.919	5.965	6,1	107,4
2008	411.728	3.283	6.720	5,0	107,5
2009	410.734	3.269	6.703	-0,9	100,7
2010	434.112	3.434	7.057	2,9	103,5
2011	461.730	3.645	7.504	2,8	103,5

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2011 година, Соопштение бр. 3.1.5.06, бр. 3.1.12.06, Статистички преглед, Национална економија и финансии 3.4.11.01 677, Народна банка на РМ;

*податоците за БДП по жител и вкупен БДП за периодот 1990-1996 година се изразени во американски долари (САД \$)

Графикон 17 Стапки на економски раст на БДП во Република Македонија

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2011 година, Соопштение бр. 3.1.5.06, Статистички преглед, Национална економија и финансии 3.4.11.01 677

Република Македонија во текот на 1990 година и по осамостојувањето доживеа голем пад на БДП. Таквата состојба беше карактеристична за сите економии во транзиција: „Само Унгарија многу брзо се извекла од депресијата и БДП во 1998 година го достигнал нивото од 1990 година. Од друга страна, Македонија, Бугарија, Хрватска и Романија искусија длабока и подолготрајна депресија. Иако сите четири земји имаат различни БДП трендови во 1998 година, нивните БДП се движеа околу 20% под нивото од 1990 година“.⁹³

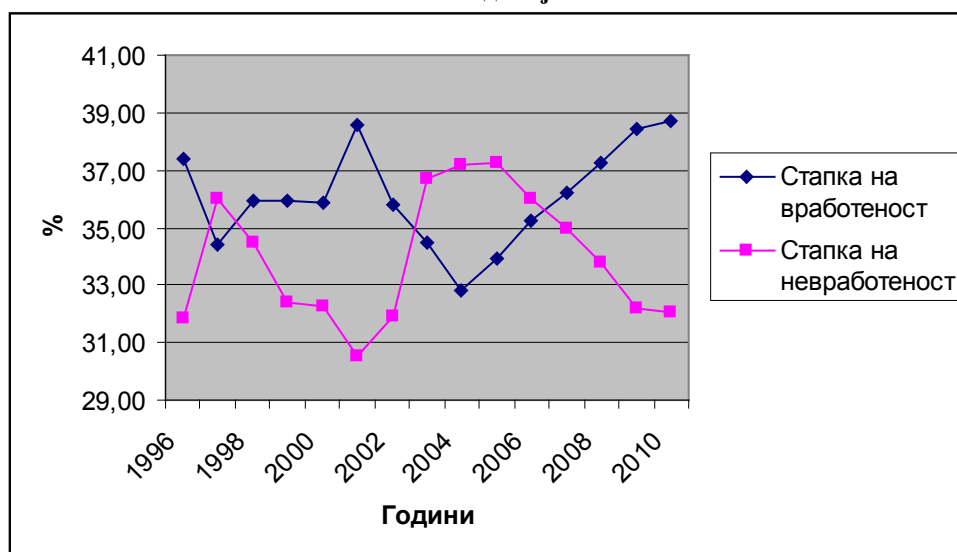
Анализата на трендот на движење на БДП е основа за утврдување на изворите на економскиот раст. На графиконот бр. 17 се прикажани стапките на економскиот раст во Република Македонија од 1990 до 2011 година. Сè до 1995 година, македонската економија бележеше негативни стапки на раст на БДП. Во 1996 година, за првпат по осамостојувањето, беше остварена позитивна стапка на раст и таквиот тренд на позитивни стапки на раст продолжи до 2001 година, кога поради воениот конфликт дојде до опаѓање на економската активност и негативна стапка на раст од -4,5%. Трендот на раст на БДП се јавува од 2002 година и се одвива со бавно темпо, при што во 2007 година ја достигнува највисоката вредност од 6,1% која е забележана во изминативе 20 години од постоењето на државата. Нагорниот тренд

⁹³ Исто стр.10
196

на раст доживеа драстично намалување во 2009 година при што од стапка на раст 5% во 2008 падна на негативна -0,9% во 2009 година. Ова намалување беше последица на големата, светска, финансиска и економска криза која започна во 2008 година во САД и набрзо се прошири во земјите од Европската Унија, а реперкусии почувствуваа скоро сите економии во светот.

Комплетна претстава за состојбата во економијата, освен низ стапките на раст на БДП, се добива и со движењето на стапката на невработеност. Податоците покажуваат дека во периодот по 1995 година, остварувањето позитивни стапки на економски раст не е проследено со соодветен пораст на вработеноста. Во овој период вработеноста оствари намалување за 1,6 процентни поени (1996 - 37,4%; 2000 - 35,8%). Повисоките остварени стапки на раст во 1999 година од 4,1% и во 2000 година од 4,5% резултираа со пораст на вработеноста во 2001 година на 38,6%, но падот на економската активност во 2001 година (-4,5%) ја врати стапката на вработеност за 2002 година на претходното ниво од 35,8%. Трендот на благ пораст на нивото на вработеност започнува од 2004 година. Највисоко ниво на вработеност во изминативе години, според методологијата на Анкетата на работна сила што ја спроведува Државниот завод за статистика, е остварено во 2010 година од 38,69%. Ваквата состојба со нивото на вработеност е очекувана, од една страна поради трендот на благ раст на стапката на раст на БДП во Република Македонија, но пред сè и поради институционалните и законски измени кои се направија во овие години. Така, со измените во Законот за вработување, воведувањето на концептот на бруто-плати и мерките на фискалната политика со кои се намали процентуалниот износ на пресметани и наплатени придонеси за социјална заштита на платата на вработените лица, како и активните програми на државата за самовработување, овозможија намалување на бројот на невработените лица. Намалувањето се состои во реално прикажување на лицата кои активно се вклучени на пазарот на работна сила, но работат непријавени (на црно) да се евидентираат во бројот на вработени лица, наместо во категоријата невработени. Овие мерки резултираа со пораст на стапката на вработеност во 2007, 2008, 2009 и 2010 година.

Графикон 18 Стапки на вработеност и невработеност во проценти (%) во Република Македонија

Извор: Анкета на работна сила, статистички преглед бр.2.4.2.08, бр. 2.4.5.02 494, Статистички годишник 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 и 2010 година; Државен завод за статистика

*Стапката на вработеност е пресметана според методологијата на ИЛО, со што стапката на вработеност го покажува учеството на вработените лица во вкупното работоспособно население кое има 15 и повеќе години до 79 години старост.

Анализата на трендот на движење на БДП е основа за утврдување на изворите на економскиот раст. Анализата на изворите на економскиот раст е попозната како сметководство на растот. Сметководството на економскиот раст претставува расчленување на растот на вкупното производство на изворите што го предизвикуваат. Така, со оваа анализа просечниот раст на БДП (S) се декомпонира на трите основни компоненти на производната функција: трудот (L), капиталот (K) и продуктивноста ($TФП$)

Декомпонираниот производна функција од која ја започнуваме анализата е:

$$Y = AK^{1/3}L^{2/3}$$

Истиот израз може да се напише и како:

$$\frac{dY}{Y} = \frac{dA}{A} + 0.33\frac{dK}{K} + 0.67\frac{dL}{L}$$

каде што dY/Y ; dA/A ; dK/K ; dL/L се процентна стапка на промена за некој период (1 година), односно $dX/X = (X_t - X_{t-1})/X_{t-1}$.

Според дадената формула се мери растот на производството, капиталот и трудот, како и на придонесот на капиталот и трудот во однос на економскиот раст. Продуктивноста A го претставува резидуалот ($TФП$)

Вкупната факторска продуктивност се менува поради различни причини. Многу често причина на промената на резидуалот е порастот на знаења кој доведува до промени и подобрувања на производствените методи. Затоа, овој Солоу-резидуал се користи и како мерка за техничкиот прогрес. И многу други фактори, како образованието и интервенирањето на државата, доведуваат до пораст на резидуалот. Така, на пример, ако повисоки државни расходи го подобруваат квалитетот на образованието, тогаш работниците ќе бидат попродуктивни, ќе се зголеми производството, што претпоставува повисока факторска продуктивност.

„Сметководството на растот е првиот корисен чекор: тоа покажува од каде потекнува растот. Меѓутоа, тоа не го објаснува однесувањето на работната сила, капиталот и продуктивноста“.⁹⁴ За тоа се потребни модели кои се дизајнирани за да го објаснат процесот на економскиот раст.

Анализата на изворите на економскиот раст во Република Македонија е направена за периодот 1996-2003 година и за 2003-2010 година.

Нашите пресметки на изворите на економскиот раст за периодот 1996-2003 година ги дадоа следниве резултати⁹⁵:

	1996	2003	Просечна стапка на растот	Фактор	Придонесот на факторот кон растот
Реален БДП (S)	176.444	258.369	5,60	Вработеност (L)	0,13
Вработеност (L)	537.591	545.108	0,20	Физички капитал (K)	1,78
Физички капитал (K)	169.521	243.970	5,34	ТФП	3,69
				Вкупно	5,60

Просечната стапка на раст на БДП изнесува 5,60%, додека просечните стапки на вработеноста и на физичкиот капитал изнесуваат 0,20% и 5,34%, соодветно. Според анализата, придонесот на вработеноста врз економскиот раст изнесува 0,13 процентни поени, на физичкиот капитал 1,78 процентни поени, а резидуалот кој го претставува придонесот на продуктивноста врз економскиот раст изнесува 3,69 процентни поени.

Анализата на изворите на економскиот раст за периодот 2003-2010 година ги даде следниве резултати:

⁹⁴ МиџаелБурда&Иџарес Њсплсз, "Маџреџономџџ"- превод на второто издание, Ина Комерџ-Скопје, 2001 година, стр. 123

⁹⁵ Анализата користи податоци за БДП изразени во денари, за вработеноста користи податоци од Анкетата на работна сила на Република Македонија, а физичкиот капитал се утврдува како легирана вредност од БДП (користени се податоци од Државниот завод за статистика).

	2003	2010	Просечна стапка на растот
Реален БДП (S)	258.369	424.762	7,36
Вработеност (Л)	545.108	637.855	2,27
Физички капитал (К)	243.970	410.734	7,73

Фактор	Придонесот на факторот кон растот
Вработеност (Л)	1,51
Физички капитал (К)	2,58
ТФП	3,27
Вкупно	7,36

Според анализата за периодот 2003-2010 година, просечната стапка на раст на БДП изнесува 7,36%, а просечната стапка на вработеност е 2,27%, додека за физичкиот капитал 7,73%. Анализата на придонесот на одделните фактори врз економскиот раст ги покажа следните резултати: вработеноста: 1,51 процентни поени, физичкиот капитал: 2,58 процентни поени и продуктивноста како ТФП: 3,27 процентни поени.

Резултатите од двата анализирани периода покажуваат сличен тренд на придонес на факторите на производството. Така, забележлив е големиот придонес на физичкиот капитал за реализираната стапка на економски раст, а веднаш потоа на вкупната факторска продуктивност. Вработеноста, изразена преку бројот на вработени лица, има незначително мал придонес за остварената стапка на економски раст.

Од изнесената анализа на изворите на економскиот раст се забележува дека тешко можат да се објаснат детерминантите (изворите на економскиот раст воопшто, па и на Република Македонија). Значајна негативност во ваквиот конвенционален начин на определување на изворите на растот е неможноста да се декомпонира третата компонента, вкупната факторска продуктивност (ТФП). Ова е значајно затоа што се случува овој резидуал да има најголемо учество во вкупната стапка на економски раст, а да не може да се определи дали таа е резултат на порастот на човечкиот капитал или на активностите за истражување и развој (Р&Д). Затоа е потребно анализата да се направи почнувајќи од следната производна функција:

$$Y = f(K, L, HC, RD)$$

Y - производство (реален БДП по глава на жител)

K - физички капитал

L - труд (број на работници и/или часови на работа)

HC - човечки капитал

RD - истражување и развој

Функцијата во својата нелинеарна форма изгледа вака:

$$Y_t = \beta_0 K_t^{\beta_1} L_t^{\beta_2} HC_t^{\beta_3} RD_t^{\beta_4} U_t$$

β_0 - слободен член

$\beta_1 \dots \beta_4$ - коефициенти кои треба да се оценат

U_t - стохастичен член

Трансформацијата на нелинеарниот во лог-линеарен модел го дава следниот израз:

$$\ln Y_t = \ln \beta_0 + \beta_1 \ln K_t + \beta_2 \ln L_t + \beta_3 \ln HC_t + \beta_4 \ln RD_t + \ln U_t$$

„Со пресметување на моделот и оценување на коефициентите пред променливите може да се добијат еластичитетите на БДП во однос на факторските инпути. Притоа, во равенката, реалниот БДП може да се изрази во перцапа форма, физичкиот капитал како „прџс“ од вредноста на БДП перцапа во изминатиот период (BDP_{t-1}), човечкиот капитал преку бројот на завршените ученици во средното образование, додека истражувањето и развојот преку бројот на вработените во истражувачкиот сектор (приватниот и јавниот).

Тргувајќи од претпоставката дека егзогените променливи влијаат врз БДП со задоцнување од една година, моделот се трансформира во следниот облик:⁹⁶

$$\ln Y_t = \ln \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{t-1} + \beta_2 \ln L_{t-1} + \beta_3 \ln HC_{t-1} + \beta_4 \ln RD_{t-1} + U_t$$

Анализата на изворите на економскиот раст е значајна не само за утврдувањето на придонесот на секој фактор одделно, туку претставува и показател - насочувач за креаторите на развојната политика покажувајќи во кој фактор треба да се инвестира доколку сакаме да постигнеме долгорочен економски раст. Според податоците од нашата анализа, најголем придонес во просечната стапка на раст во сите анализирани периоди има резидуалот вкупна факторска продуктивност (ТФП). Земајќи ја предвид претходно споменатата негативност од неможноста на декомпонирање на овој резидуал и неможноста да се определи дали таа е резултат на порастот на човечкиот капитал или на активностите за истражување и развој

---

⁹⁶ Димитар Ефтимоски, Горан Петревски, „Анализа на изворите на економскиот растеж на Македонија во транзициониот период“, Економски развој, Економски институт - Скопје, год. 5 бр.1-2-3, 2003 година, стр.124

(P&D), заклучокот го сведуваме на фактот дека во Република Македонија се забележува значителен придонес на резидуалниот фактор врз економскиот раст. „Високиот придонес на вкупната факторска продуктивност ја става под сомнение целокупната анализа. Феноменот економски раст проследен со раст на невработеноста - „jobless growth“ иманентен за македонската економија, во нормални услови најлогично би се објаснил со воведување на современата технологија, па оттука и големиот придонес на ТФП би бил разбирлив. Но, во Македонија овој феномен не е резултат на напредокот во техничката опременост на трудот, туку во најголема мера од превработеноста во преттранзицискиот период. Оттука, придонесот на ТФП во растот на БДП е сомнителен, односно се базира единствено на екстензивни варијации кои се поврзани со бројот на простата работна сила (интензивноста на трудот), но не и со интензивните компоненти, како што се човечкиот капитал и истражувањето и развојот“.⁹⁷

Од анализата на придонесот на факторот труд (вработеност - Л) и физичкиот капитал (К) се забележува дека поголем е придонесот на физичкиот капитал во однос на придонесот на трудот. Во анализираниот период 1996-2003 година придонесот на капиталот е 1,78 процентни поени, а на трудот 0,13 процентни поени, во периодот 2003-2010 година во просечната стапка на раст од 7,36%, придонесот на капиталот е 2,58 процентни поени, а на трудот 1,51 процентен поен. Токму поради ваквиот сооднос на придонесите на факторите физички капитал и труд и, секако, на резидуалниот фактор, за да се постигне повисока просечна стапка на економски раст, треба да се инвестира во физички капитал, човечки капитал и во P&D активности.

Веднаш по декларирањето на независноста во 1991 година, либерализацијата на цените и надворешната трговија, како и недостигот од контрола на монетарните агрегати, предизвикаа процес на хиперинфлација, која на крајот од 1992 година изнесуваше околу 1.500%. Во табелата бр. 4 се прикажани годишните стапки на инфлација пресметани според ЦПИ (Консумер Цена Индекс) и РПИ (методологија базирана на регалприкс – цени на мало).

---

⁹⁷ Димитар Ефтимоски, Горан Петревски, „Анализа на изворите на економскиот растеж на Македонија во транзициониот период“, Економски развој, Економски институт-Скопје, год. 5 бр.1-2-3, 2003 година, стр.124
202

Табела 4 Стапки на инфлација во Република Македонија во периодот 1991-2010

Година	Стапка на инфлација ЦПИ	Стапка на инфлација РПИ
1991	11 0,8	11 4,9
1992	1.511,3	1.690,7
1993	362,0	349,8
1994	128,3	121,8
1995	15,7	15,9
1996	2,3	3,0
1997	2,6	4,4
1998	-0,1	0,8
1999	-0,7	-1,1
2000	5,8	10,6
2001	5,5	5,2
2002	1,8	1,4
2003	1,2	2,4
2004	0,4	0,9
2005	0,5	2,1
2006	3,2	3,9
2007	2,3	2,6
2008	8,3	6,7
2009	0,8	-1,4
2010	1,6	2,6

Извор: Министерство за финансии, Билтени на Министерството за финансии бр. 9/10 2002 година, бр. 4-6 2004 година, бр. 3-4 2006 година

Македонските власти под менторство на ММФ многу брзо ја согледаа важноста од воспоставувањето монетарна дисциплина и потребата од монетарна реформа. Воспоставувањето монетарен ред и спроведувањето стабилизациски програми се случуваше во многу неповолна околина. Воените конфликти помеѓу некои од Југословенските републики, како и настојувањата на Република Македонија за меѓународно признавање и членство во ООН, без кое не е возможна никаква помош од меѓународните финансиски институции (ММФ, Светската банка), претставуваа отежнати околности за спроведувањето на стабилизациските програми. Основна цел на стабилизациската политика беше намалување на двоцифрената месечна стапка на инфлација на едноцифрена стапка на инфлација.

Македонскиот денар претставуваше валута која немаше покритие ниту со злато, ниту со странски средства на плаќање. Со одделувањето од поранешна Југославија, меѓународните девизни резерви останаа во сопственост на Народната банка на Југославија. Но, и покрај тоа, како најпогоден начин за заздување на инфлацијата и за воведување стабилност беше воведувањето фиксен режим на девизниот курс. Фиксниот девизен курс беше избран за да воведо дисциплина во политиката на побарувачката, но и како инструмент за стекнување кредибилитет. Цените, освен на добрата и услугите што задоволуваат основни потреби како

енергија, транспорт, комуникации и јавни добра, беа целосно либерализирани. Во 1995 година Народната банка на Република Македонија го воведо сидрот на фиксниот девизен курс – германската марка (ДМ). Официјалните известувања за девизниот курс како монетарна цел, Народната банка почна да ги објавува во 1997 година. Таргетирањето на стапката на девизниот курс ги доведе во хармонија стапките на раст на монетарните агрегати со оние во земјата со чија валута се врзува девизниот курс – Германија. Од 2002 година врзана валута станува еврото, а Европската Унија „валутно подрачје“.

На 8 април 1993 година Република Македонија стана членка на Организацијата на обединетите нации – ООН. Во март 1993 г. стана членка на Светската банка (СБ), а во април истата година членка на Меѓународниот монетарен фонд (ММФ). Ова ѝ овозможи на земјата да соработува и да користи помош од меѓународните финансиски институции и да спроведе структурни стабилизациони реформи кои започнаа да се применуваат во 1994 година и во прво време беа поддржани од ММФ, ИБРД и ИДА во износ од 80,7 милиони специјални права на влечење (СПВ).

Како резултат на спроведените програми на стабилизација, во 1995 година се оствари намалување на стапката на инфлација, од 121,8% во 1994 година на 15,9% во 1995 година. Стапката на инфлација продолжи да опаѓа до 1999 година кога изнесуваше -1,1% , кога и економијата го почувствува депресивното влијание на дефлацијата. Во 2000 година таа бележи пораст на 10,6%, за да во наредниот период бележи опаѓање на 0,9% во 2004 година и во 2005 година да изнесува 2,1% што може да се забележи од табелата.

Република Македонија спроведе ефикасна стабилизациона политика, за која показател се одржувањето на ниската ценовна стабилност, ниските стапки на инфлација, посебно во периодот од 2002 до 2005 година. Ова ни покажува дека остварувањето макроекономска стабилност е постигнато. Меѓутоа, иако макроекономската стабилност е неопходен услов за остварување економски раст и развој на економијата, таа сепак не е доволна. Анализата на БДП како најзначаен показател за остварената економска активност во изминатите години покажува дека, иако во периодот од 2002 до 2005 година стапката на инфлација се одржувала на ниско ниво, остварениот БДП во овој период не покажува значителен раст на економската активност. Впрочем, највисока стапка на економски раст на реалниот

БДП е остварена во 2007 година 6,1%, за во 2009 година да се забележи негативна стапка на раст од -0,9%. Стапките на економски раст во 2008 година 5,0%, 2009 година -0,9%, 2010 година 2,9% го потврдуваат претходното тврдење дека ниската стапка на инфлација не овозможила заживување на економската активност.

Успешното справување со инфлацијата беше придружено со значително зголемување на невработеноста. „Сè до 1995 година, ЦПИ инфлационата стапка беше негативно поврзана со бројот на невработени во економијата. Корелацијата помеѓу овие две варијабли изнесуваше -89“.⁹⁸ Ова е само проста корелација, но и други фактори како отпуштања на работници поради приватизациите на претпријатијата, намалената инвестициска активност поради војните во соседствата, придонесоа за зголемување на невработеноста во Република Македонија. „Но, како и да е, оваа корелација ни покажува дека намалувањето на стапката на инфлација под 5% годишно, не е посакувано поради ефектот врз невработеноста“.⁹⁹ Податоците за изминатиот транзициски период ни покажуваат дека макроекономската политика водена во споменатиот период им посветила големо внимание на монетарните варијабли, каде што се постигнати и високи резултати, за разлика од реалните варијабли кои беа запоставени. Така, целта на макроекономската политика треба да се помести од контролата на номиналните стапки на инфлација кон реални варијабли, кон остварување реални цели за постигнување економски раст.

Висината на каматните стапки, заедно со макроекономската стабилизација, овозможуваат раст и развој на финансиските пазари. Сè до 1996 година номиналните каматни стапки опаѓаа драстично, што посочува на значајноста на опаѓањето на стапката на инфлација и подобрувањето на економскиот раст. Реалните позитивни стапки на депозитите беа негативни во почетокот на транзицијата, за да по 1995 година бидат постојано позитивни вредности.

Во 1996 година се стабилизираа каматните стапки за позајмување, но сепак останаа на високо ниво, околу 20%. Иако значително намалени, во текот на 2005 година каматните стапки остануваат на забележително високо ниво. Така, просечната пондерирана активна каматна стапка на денарски кредити за сите

---

⁹⁸ Маја Мицевска, Димитар Ефимовски и Тајана Пејковска Мицевска, "Економскиот раст во Република Македонија: Експериментален доказ за рекомандација", Нолд Банк Глобал Ресерч Пројект 2002, п. 16

⁹⁹ Исто

рочности и за сите сектори во декември 2005 година изнесувала 12,1%.¹⁰⁰ Во 2010 година пондерираната каматна стапка на денарски кредити изнесувала 9%.¹⁰¹ Сепак, кај одредени категории кредити на населението е забележано намалување на каматните стапки, што ја потврдува понатамошната ориентација на банките кон секторот население како подиверзифициран и помалку ризичен сектор. Каматната стапка на краткорочните денарски кредити на населението без валутна клаузула во изминатиов период била најниска во 2008 година и изнесувала 9,8%, додека каматната стапка на краткорочните денарски кредити на населението со валутна клаузула во истата година е пониска и изнесувала 7,2%. Анализата на каматните стапки на денарските кредити одобрени на населението и тоа на краткорочните кредити, изнесува 9,3% во 2010 година и 8,7% во 2011 година, на краткорочните кредити на населението со девизна клаузула изнесува 8,4% во 2010 година и 8,1 во 2011 година, а на долгорочните кредити со девизна клаузула 8,5% во 2010 година и 8,2% во 2011 година.

Портфолијата на лоши заеми во банкарскиот сектор, ниската ефикасност и конкурентност на банкарскиот и финансискиот сектор, ограниченото домашно штедење, високата побарувачка за капитал од претпријатија кои генерираат загуби и недостиг на финансиска дисциплина се главните причини за високите каматни стапки на банките. Сето ова доведува до потреба од реконструкција и реформи во банкарскиот сектор.

Со определбата за врзан девизен курс на денарот со германската марка се оневозможи (ограничи) користењето на монетарните инструменти, а со тоа и се намали улогата на монетарната политика. Во центарот на вниманието беше ставена фискалната политика. За да се поддржи девизниот курс, Владата применуваше рестриктивна фискална политика, со намалување на буџетскиот дефицит. „Буџетскиот дефицит беше редуциран од 13,4 проценти во 1993 година на 2,7 проценти во 1994 година. Фискалната штедливост стана карактеристика за целиот транзициски период. Буџетскиот дефицит во периодот 1995-1998 година не надмина 2 проценти“.¹⁰² Во 1997 г. буџетскиот дефицит изнесуваше 1,8 проценти и во 1998 година 2,1 процент од БДП, додека во 1999 година Република Македонија имаше

---

¹⁰⁰ Годишен извештај на Народна банка на Република Македонија 2005 година, стр.66

¹⁰¹ Статистички податоци од Народна банка на Република Македонија, <http://nbrm.mk>

¹⁰² Михаил Пејковски Глигор Бишев, "Ундерстандинг Реформс ин Македонија", ГлобалДевелопмент Нетворк СоутхастЕуропа, Скопје, мај 2004 п.6
206

урамнотежен буџет, за да во 2000 година оствари буџетски суфицит од 2,6 проценти. Интересно е да се спомне дека стапката на јавниот долг изразена како однос помеѓу вкупниот јавен долг и бруто-домашниот производ од 49,1 % во 1999 година се намали на 48,3% во 2000 година, при што стапката на надворешниот долг од 41,5% во 1999 година се намалила на 37,9% во 2000 година. Буџетскиот суфицит во 2000 година беше резултат на воведувањето на данокот на додадена вредност (ДДВ) што предизвика поефикасна наплата и со тоа ги зголеми буџетските приходи. Овој позитивен тренд на буџетски суфицит беше прекинат поради внатрешниот воен конфликт во 2001 година и одржувањето на парламентарните избори во 2002 година кои предизвикаа поголеми буџетски трошења и буџетски дефицит од 7,2% во 2001 година и 5,7% во 2002 година. Со фискалните прилагодувања се постигна буџетски дефицит од 1,7% во 2003 година. Слични тенденции во однос на висината на буџетските дефицити продолжуваат и денес. Во 2009 година буџетскиот дефицит изнесува -2,7% и во 2010 година -2,5%.

Стабилизациските мерки што ги преземала фискалната политика и нивната ефикасност во Република Македонија се предмет на истражување на повеќе автори. Едно емпириско истражување¹⁰³ за цикличното однесување на фискалната политика во однос на промените на реалниот БДП се однесува токму на периодот од 1991 до 2009 година. Показатели кои се земаат предвид при анализата се циклично неприлагодениот буџетски биланс и циклично прилагодениот буџетски биланс како индикатор за фискалната политика, којшто се карактеризира со транзициските проблеми и доминантната примена на мерките на монетарната политика, како и вонредната состојба во економијата со воениот конфликт од 2001 година и сè поголемото учество на јавниот долг како пречка за буџетското финансирање.

Резултатите посочуваат забележлива разлика во фискалната политика во периодот по 1995 година. Имено, во првите години на транзиција, како што нагласивме и претходно, приматот на монетарната политика се оправдувал со справувањето на инфлацијата и фискалната политика била проциклична. Ова сугерира дека фискалните власти не ги презеле соодветните мерки за да се намалат економските движења. Заклучокот е конзистентен со резултатите од останати

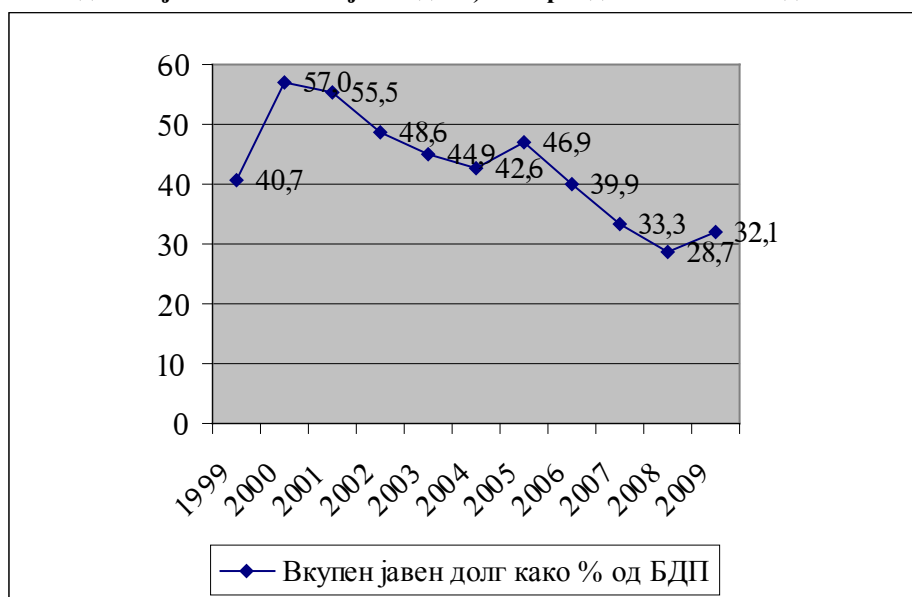
---

¹⁰³ Анија Ангеловска Безовска, Јане Богоев, Ана Миевска и Маја Кадиевска Војновиќ, “Ивестигативе Цикличен Бихевиор од Фискална Политика во Република Македонија дунинг тхе Перод од Транзицион”, *Црватан Економич Сурвес*: Вол 13 Но.1, април 2011

истражувања на други земји во развој кои, како и Република Македонија, се соочувале со ниско ниво на економска развиеност и нестабилно макроекономско окружување. Тоа се фактори кои придонесуваат за процикличноста на фискалната политика. Промените на дејствувањето на фискалната политика, контрациклични, се евидентни во периодот по 1995 година. Тогаш се применува и друг режим на монетарна политика.

Рецесијата предизвикана од финансиската криза која како последица го наметна проблемот на јавниот долг со кој се справуваат голем дел од земјите на Европската Унија (Грција, Шпанија, Португалија, Италија) како и САД и Јапонија, претставува глобален проблем. Постојаниот тренд на пораст на износот на јавниот долг како процент од БДП е присутен и во земјите во развој и во транзициските економии. Актуелноста на проблемот при утврдувањето на оптималното ниво на јавен долг и изнаоѓањето соодветни мерки не ја заобиколува ни Република Македонија. Состојбата на јавниот долг во Република Македонија како процент од БДП за периодот 1999 – 2010 година е прикажана на следниот графикон.

Графикон 19 Вкупен јавен долг на Република Македонија како % од БДП (според GFS методологија и Законот за јавен долг) за периодот 1999-2009 година

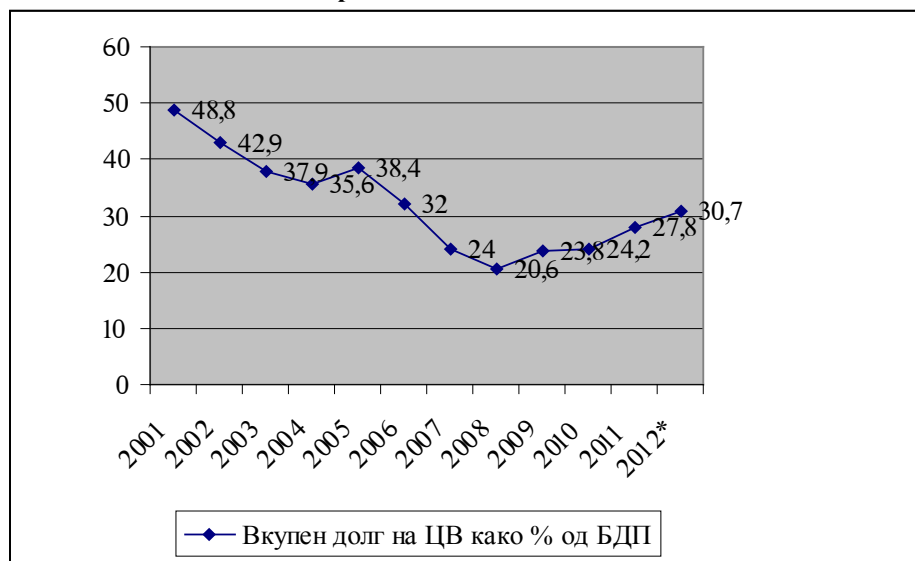

Извор: Министерство за финансии, Годишни извештаи за јавен долг

Според презентираниите податоци, учеството на вкупниот јавен долг во БДП највисоки вредности бележи во 2000 и 2001 година и тоа 57% и 55,5%. Оттогаш наваму е присутен тренд на благо намалување. Во анализираниот период најниско е учеството во 2008 година и изнесува 28,7% од БДП.

Анализата на вкупниот долг на Централната Влада на Република Македонија како процент од БДП ги следи претходно евидентираните движења.

Графикон 20 Вкупен долг на Централната Влада на Република Македонија како % од БДП за периодот 2001-2012 година

Извор: Министерство за финансии

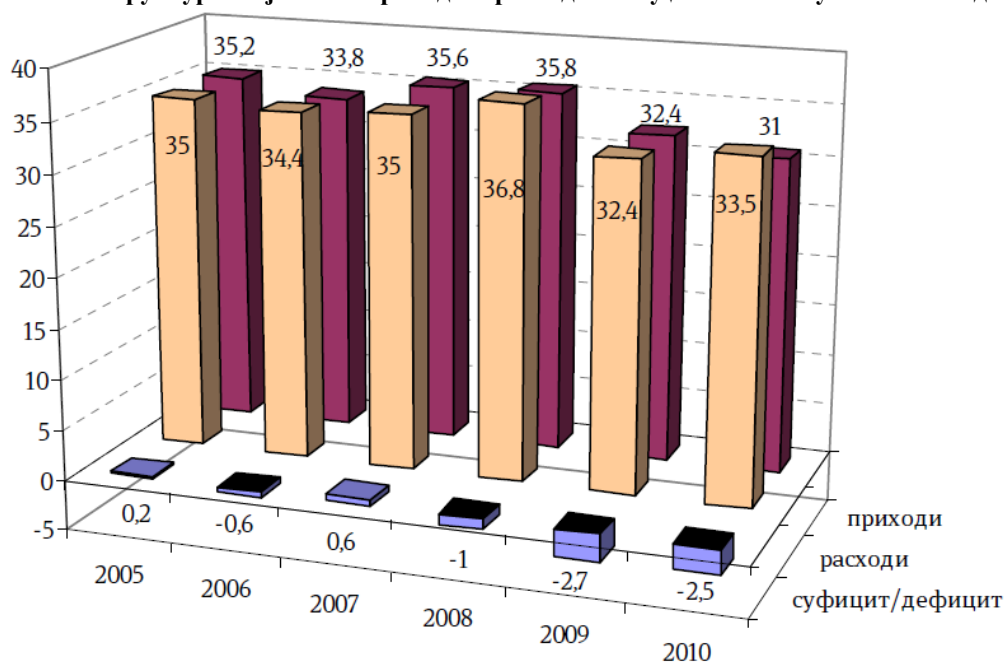
*Долг на Централната Влада заклучно со 30.11 .2012 година

Ваквата состојба на јавниот долг на Република Македонија, споредена со состојбите на јавен долг на претходно споменатите развиени економии, а и на многу други земји во развој, е на пониско ниво. Она што претставува загрижувачки фактор не е само состојбата на јавниот долг. Поголемо внимание треба да се посвети на проблемот со сервисирањето на долгот (задолженоста). Ако знаеме дека нивото на јавниот долг, според дефинирањата, покажува точно утврден вкупен износ на јавен долг изразен како процент (%) од БДП, утврдувањето на вкупната задолженост е сосема друга работа. Задолженоста на една земја ја зема предвид состојбата на вкупниот јавен долг и можноста и способностите на економијата навремено да го отплаќа. Задолженоста е, всушност, стапицата (вртежот) во која запаѓаат економиите кога не можат да ги подмират достасаните обврски. Така, нивото на јавен долг е состојба во одреден момент, додека задолженоста е континуиран процес. Затоа, многу е лесно да се пресмета состојбата на јавниот долг, додека

речиси е невозможно точно да се предвиди задолженоста на земјата. Таа е детерминирана, пред сè, од износот на јавен долг, но и од мерките на фискалната политика кои се однесуваат на фискално консолидирање и стимулирање на економски раст.

Во случајот на Република Македонија, состојбата на јавниот долг не изнесува голем процент од БДП, што навидум не треба да претставува проблем. Во догледно време, потребно е повеќе внимание да се посвети на фискалната консолидација и заживување на економската активност со што ќе се излезе од фазата на рецесија и нема да се дозволи Република Македонија да влезе во кругот на задолженоста, со неможност да го сервисира својот долг, како што тоа се случи со некои земји.

Графикон 21 Структура на јавните приходи и расходи на Буџетот на Република Македонија

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија, <http://www.mf.gov.mk>

Процесот на фискална реформа е започнат и се состои во изнаоѓање начини за правилно управување со буџетот, зголемување на ефикасноста на јавното трошење и преиспитување на приоритетите на буџетското трошење. Голема обврска на креаторите на фискалната политика претставува изнаоѓањето начин како да се решат проблемите со исплатата на пензиите кои настанаа по спроведувањето на пензиската реформа на премин од системот на пензиско осигурување како *pay-as-you-go*, со новиот тристолбен пензиски систем.

Владата се состои од централната власт, локалната власт и неколку фондови кои работат независно од централниот буџет. Тоа се Фондот за пензиско и

инвалидско осигурување, Фондот за здравство, Агенцијата за вработување и Фондот за патишта. Со донесувањето на Законот за локална самоуправа во август 2001 година се изврши децентрализација на власта и дојде до промени во структурата на јавните финансии. Со тоа, на локалната власт ѝ припадна грижата за образованието, здравството и социјалната заштита. Централниот буџет и фондовите меѓусебе се поврзани со систем на трансферни плаќања помеѓу централниот буџет и фондовите, но и со трансфери помеѓу самите фондови. Така, Фондот за пензиско и инвалидско осигурување трансферира средства на Фондот за здравство за да се покрие здравственото осигурување на пензионерите, Агенцијата за вработување трансферира средства на Фондот за здравство за да се покрие здравственото осигурување на регистрираните невработени лица, а Агенцијата за вработување трансферира средства на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување за да го покрие пензиското осигурување на лицата кои примаат надоместоци за невработеност.

Примената на рестриктивната монетарна и фискална политика во изминатиов период овозможува постигнување макроекономска стабилност (но таквата стабилност не вроди со економски раст), а со тоа и за заживување на економијата. Токму со воведувањето на овие промени во даночниот систем се очекува економската активност да заживее, да ја надмине состојбата на статус љуо и понатаму, задржувајќи ја макроекономската стабилност, со пораст на инвестициите да овозможи раст на БДП и остварување повисоко ниво на економски развој на земјата.

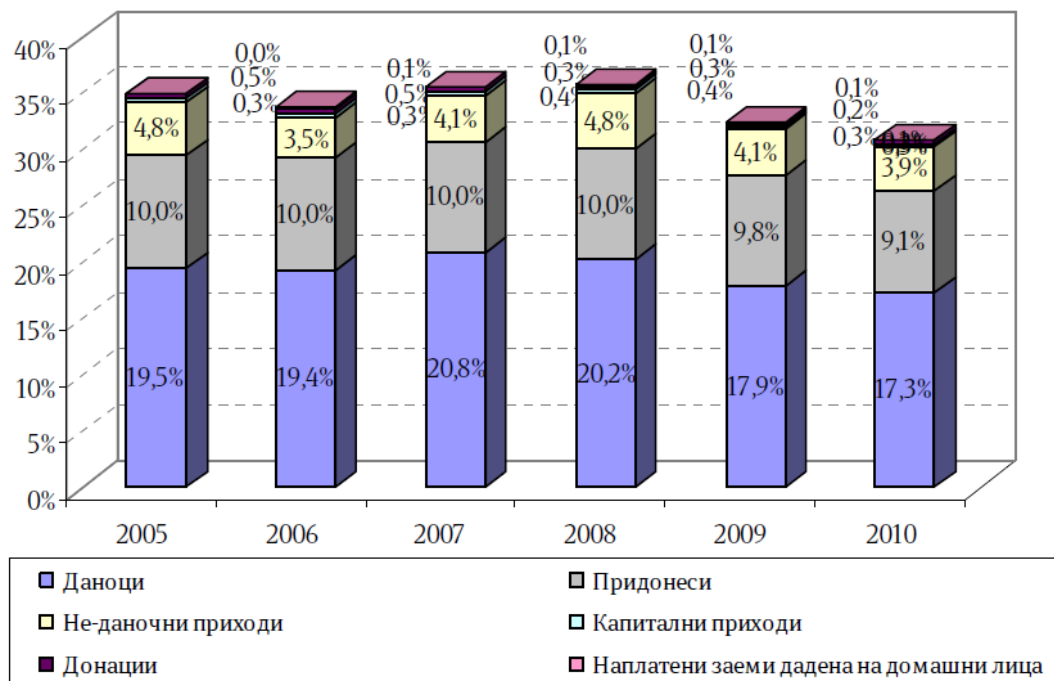
Структурното учество на јавните приходи во Буџетот на Република Македонија е прикажано на графиконот бр. 22. Се забележува најголемо учество на даночните приходи.

Анализата на структурното учество на даночните категории во вкупните приходи на буџетот изгледа вака: во 2004 година учеството е 13,5% персонален данок на доход, 4,1% данок на добивка, 45,2% данок на додадена вредност, 18,1% акцизи, 10,2% царини, 1,0% останати даноци. Во 2005 година структурното учество на даночните категории во вкупните приходи нема големи измени и најголемо е учеството на данокот на додадена вредност 44,2%, акцизите 18,1%, персоналниот данок на добивка 13,2%, царината 8,6%, данокот на добивка со 4,6% и останатите

даноци со 1,1% .¹⁰⁴ Во Буџетот за 2011 година (кој се однесува на периодот јануари-ноември 2011 година) вкупните приходи изнесуваат 123.973 милиони денари, односно 27,2% од БДП. Даночните приходи се реализирани во износ од 70.805 милиони денари, односно 15,6% од БДП и во однос на истиот период во 2010 година зголемени се за 7,9%. Структурното учество на данокот на додадена вредност во вкупните даночни приходи во 2011 година е доминантно и изнесува 54,0%, акцизите 20% од вкупните даночни приходи.

Приходите остварени од персоналниот данок во износ од 8.381 милион денари се зголемени за 7,6% на годишна основа. Споредено со истиот период во 2010 година, приходите од данокот на добивка забележуваат пораст од 15%. Спротивно на оваа категорија приходи, приходите од царините остварени во износ од 3.434 милиони денари, забележаа намалување од 20,7%. Намалување забележуваат, исто така, и приходите од категоријата неданочни приходи, од 8,4% во однос на истиот период 2010 година. Во оваа категорија приходи се вклучени и административните такси, патарините и останати неданочни приходи.

Графикон 22 Структурно учество на јавните приходи во Буџетот на Република Македонија

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија, <http://www.mf.gov.mk>

¹⁰⁴ Годишен извештај на Народна банка на Република Македонија 2005 година
212

Од друга страна, наспроти јавните приходи во буџетот се наоѓаат јавните расходи. „Учеството на јавните расходи во БДП изнесуваше 45,3% во 2000 година, што е релативно висок процент спореден со останатите транзициски економии. Значајни компоненти на јавните расходи во 2002 година беа платите и наемнините на вработените во јавната администрација кои изнесуваа 32,9% и социјалните трансфери со 37,6% и капитални трошоци кои изнесуваа само 7,8%“.¹⁰⁵ Ваквиот тренд на застапеност на компонентите на јавните расходи се задржа во 2004 и 2005 година. Така, структурното учество на одделните категории трошоци во вкупните расходи на буџетот во 2004 година е 37,0% за плати и наемнини, 12,1% за стоки и услуги, 38,6% за социјални трансфери и 3,6% за камати. Во 2005 година, учеството на платите и наемнините изнесува 36,1%, за стоките и услугите 12,1%, за социјалните трансфери 36% и за каматите 3,9%. Во периодот јануари-ноември 2011 година вкупните расходи на Буџетот изнесуваат 134.510 милиони денари, односно 29,5% од БДП, што е повеќе за 5,1% во однос на 2010 година.

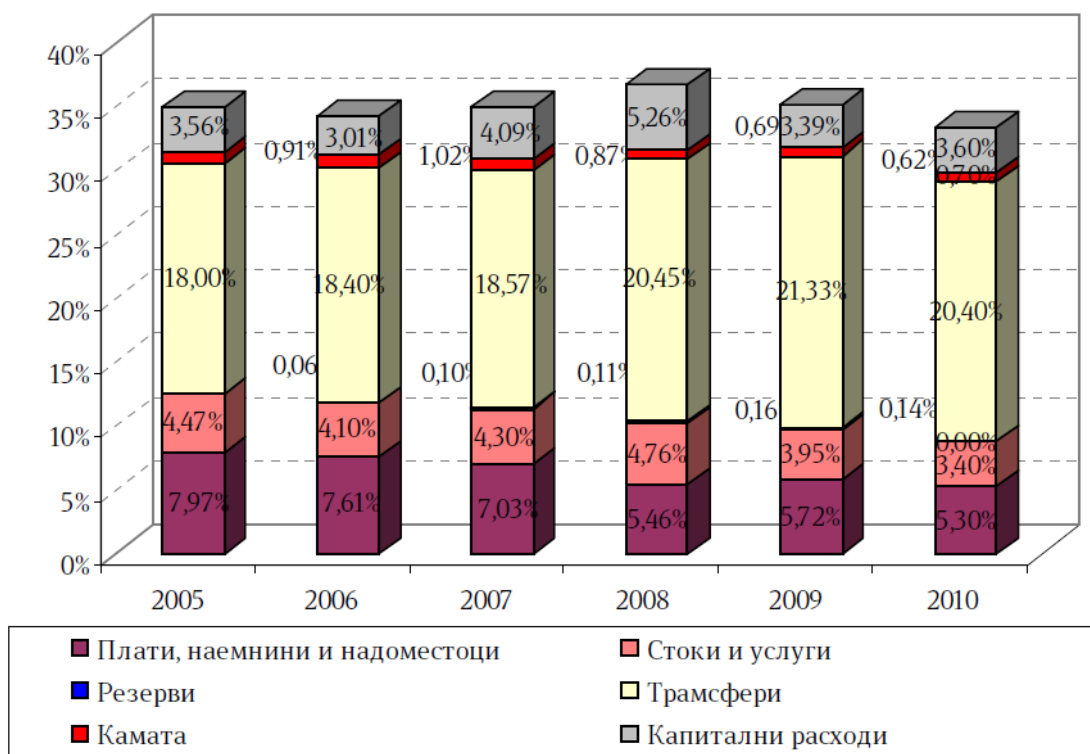
Во структурата на реализираните вкупни расходи прикажани во графиконот бр. 23, тековните расходи во износ од 119 .014 милиони денари учествуваат со 88,5% и се зголемени за 3,9% во однос на 2010 година. Доминантно е учеството на трансферите како категорија тековни расходи кои изнесуваат 82.546 милиони денари што е 18,1% од БДП, а втори по големина се платите и надоместоците со 21.210 милиони денари. Во вкупните расходи на Буџетот, структурното учество на расходите за плати и надоместоци изнесува 15,8% и во однос на 2010 година тие се зголемени за 2,4%. Расходите за стоки и услуги изнесуваат 12.346 милиони денари и споредено со истиот период од 2010 година, се намалени за 6,4%. Трансферите забележаа зголемување од 5,7% во споредба со истиот период во 2010 година и тие учествуваат со 61,4% во вкупните расходи. Социјалните трансфери изнесуваат 61.333 милиони денари, забележаа раст од 5,7% и учествуваат со 45,6% во вкупните расходи. Трансферите кон Фондот за пензиско и инвалидско осигурување зафаќаат најголем дел од социјалните трансфери, со износ од 35.849 милиони денари, зголемување од 4,2% во споредба со истиот период во 2010 година и 26,7% од вкупните расходи. Учеството на категоријата други трансфери, кои ги вклучуваат трансферите кон единиците на локалната самоуправа, во вкупните расходи изнесува

---

¹⁰⁵ Исто

15,2%, односно тие забележаа зголемување од 8,4% во споредба со истиот период во 2010 година. Во анализираниот период, средствата за капиталните расходи беа реализирани во износ од 15.496 милиони денари (3,4% учество во БДП), односно забележаа зголемување од 16,0% во споредба со истиот период лани.¹⁰⁶

Графикон 23 Структурно учество на јавните расходи во Буџетот на Република Македонија

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија, [ХПТ://www.mf.gov.mk](http://www.mf.gov.mk)

Од претходното можеме да заклучиме дека фискалниот систем не е структуриран да промовира раст, да надоместува за стравот на невработените лица, да ги наградува оние правни лица кои постигнуваат забележителни позитивни резултати во работењето и да ја дестимулира евазијата на даноците.

Банкарски и финансиски сектор

Реформата на банкарскиот сектор започна на почетокот на 1995 година со формирањето на Агенцијата за санација на банки. Најпрвин Агенцијата ги презеде лошите заеми на Стопанска банка и во претпријатијата должници на банката изврши конверзија на побарувањата во траен влог.

¹⁰⁶ Статистички податоци од Министерството за финансии на Република Македонија, [ХПТ://www.mf.gov.mk](http://www.mf.gov.mk)
214

Ефикасноста и конкурентноста на банкарскиот сектор, се најзначајните карактеристики на еден современ банкарски систем. Конкуренцијата и ефикасноста во банкарскиот систем на Република Македонија не се карактеристики со кои се препознава банкарскиот сектор. Реформата што се спроведе и сè уште се спроведува овозможи отвореност за учество и присуство на странски банки. На овој начин, со зголемувањето на присуството на странски капитал, ќе се овозможи поголема конкурентност и ефикасност на банкарскиот сектор, ќе се намали концентрацијата на финансискиот капитал во неколку поголеми банки. Со решавањето на прашањето на конкурентноста, ќе се намалат оперативните трошоци на банките, кои се една од причините за високите активни каматни стапки и ќе се овозможи намалување на висината на каматните стапки. Освен тоа, зголемувањето на учеството на странскиот капитал во вкупниот капитал на банките ја јакне и ја враќа довербата на населението и фирмите кон банките која беше изгубена во периодот кога пропаднаа многу банки, а со тоа беа изгубени и депозитите на населението и фирмите. Основен показател на ова е порастот на краткорочните депозити (денарски и девизни). Како резултат на ова се очекува да порасне и кредитната активност на банките.

Пазарот на труд и социјалната политика

Транзицискиот процес во Република Македонија предизвика намалување на побарувачката на работна сила во Република Македонија и со тоа – пораст на невработеноста. Уште пред почетокот на транзицијата, Република Македонија се соочуваше со висока стапка на невработеност од околу 20% (156.200 невработени) во 1989 година.

Како што претходно спомнавме, макроекономската политика во периодот на транзицијата беше насочена кон исполнување на една цел: намалување на стапката на инфлација и обезбедување макроекономска стабилност на економијата. Примената на рестриктивна монетарна и фискална политика беше надополнета со политиката на плати во државниот сектор и неприватизираните претпријатија. Политиката на плати се состоеше во замрзнување на платите, со што се постигна силен ефект во редуцирањето на агрегатната побарувачка. Ваквата политика на плати, комбинирана со рестриктивната монетарна и фискална политика, резултираше со остварување на поставената цел – постигнување макроекономска стабилност и одржување ниска стапка на инфлација. Меѓутоа, освен позитивните

ефекти од примената на политиката на плати, ваквата мерка имаше и свои негативни ефекти. Негативните ефекти се гледаат најмногу преку намалувањето на животниот стандард на населението и во различниот третман на вработените од државниот и приватниот сектор.

Постојат три извори кои обезбедуваат податоци за вработеноста и невработеноста во Република Македонија:

1. Заводот за статистика – ги собира и побликува податоците од деловните извештаи (месечни и полугодишни) за бројот на вработените лица. Во овие извештаи не влегуваат податоците од Министерството за одбрана и за вработените во земјоделскиот сектор;
2. Агенцијата за вработување – која врз основа на финансиските извештаи (годишни и полугодишни) објавува податоци за вработеноста и невработеноста во Република Македонија. Овие податоци од Агенцијата за вработување најчесто ја потценуваат вработеноста, поради фактот што фирмите не ги регистрираат своите вработени, за да го избегнат плаќањето на задолжителните придонеси за секој вработен;
3. Анкета на работната сила – се изготвува од 1996 година од Заводот за статистика и се смета дека податоците добиени од анкетата на работна сила за вработеноста и невработеноста се најверодостојни.

Податоците за бројот на вработени и бројот на невработени, како и стапката на вработеност која го покажува учеството на вработеното население во вкупното население над 15 години, и стапката на невработеност која го покажува учеството на невработените во вкупната работна сила за периодот од 1996 до 2010 година се прикажани во табелата бр. 5. Од изнесените податоци се забележува дека во периодот од 2002 година до 2005 година бројот на вработени се намалува, што ни го покажува и стапката на вработеност која бележи опаѓање. Истовремено расте бројот на невработени и стапката на невработеност во Република Македонија.

Анализата на вработеноста и невработеноста е сеопфатна само доколку се утврди како се движела вработеноста и невработеноста во анализираниот период според полот (мажи и жени), според возраста, според школската подготовка, според стручната подготовка и други категории. Интересни се податоците кои зборуваат за

бројот и структурата на невработените според должината на невработеност. Основниот заклучок извлечен врз основа на анализа на структурата на вработени и невработени во Република Македонија според школската подготовка покажува дека најголемо учество во бројот на вработените во изминатиот период, конкретно за селектираните години 1999, 2002 и 2005, имаат вработените со завршено средно образование и тоа соодветно 48,85%, 49,61% и 52,55% во 2005 година од вкупниот број вработени, додека вработените со завршено основно образование во вкупниот број вработени учествуваат со 24,45% во 1999 година, 23,74% во 2002 година и 21,21% во 2005 година. Структурата на невработените според школската подготовка покажува дека во вкупниот број невработени најголемо е учеството на невработени лица со завршено средно образование и тоа 50,96% во 1999 година, 49,65% во 2002 година и 55,72% во 2005 година, а учеството на невработените лица со завршено основно образование во вкупниот број невработени е 34,39% во 1999 година, 36,36% во 2002 година и 30,18% во 2005 година. Интересна е и анализата на структурата на невработените лица кои чекаат прво вработување. Во Република Македонија, најголем дел, повеќе од половина од вкупно невработеното население, на своето прво вработување чека 4 и повеќе години. Во 2005 година овој процент изнесувал 59,2%, во 2005 година 60,4%, 2006 година 66,4%, 2007 година 65%, 2008 година 67,1%, 2009 година 63,8% и во 2010 година 63,2% од вкупното невработено население.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Анкета за работна сила 2010, Државен завод за статистика на Република Македонија

Табела 5 Стапки на вработеност и невработеност во Република Македонија

Година	Вкупно население над 15 години	Вкупно активно население (работна сила)	Вработени	Стапка на вработеност	Невработени	Стапка на невработеност	Неактивно население
1996	1.436.602	789.081	537.591	37,42	251.489	31,87	647.521
1997	1.489.625	800.513	512.301	34,39	288.213	36,00	689.112
1998	1.503.365	823.826	539.762	35,90	284.064	34,48	679.539
1999	1.518.250	806.674	545.222	35,91	261.452	32,41	711.576
2000	1.534.256	811.557	549.846	35,84	261.711	32,25	722.699
2001	1.554.420	862.504	599.308	38,56	263.196	30,52	691.916
2002	1.566.953	824.824	561.341	35,82	263.483	31,94	742.129
2003	1.579.450	860.976	545.108	34,51	315.868	36,69	718.474
2004	1.594.557	832.281	522.995	32,80	309.286	37,16	762.276
2005	1.607.997	869.187	545.253	33,91	323.934	37,27	738.810
2006	1.618.482	891.679	570.404	35,24	321.274	36,03	726.803
2007	1.628.634	907.138	590.234	36,24	316.905	34,93	721.496
2008	1.633.341	919.424	609.015	37,29	310.409	33,76	713.917
2009	1.638.869	928.775	629.901	38,44	298.873	32,18	710.094
2010	1.648.522	938.294	637.855	38,69	300.439	32,02	710.228

Извор: Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, 1999,2000, 2005, 2009 година

Посебно загрижувачки е големиот процент на долгорочна невработеност во вкупниот број невработени лица. Податоците за категоријата долгорочна невработеност, која ги опфаќа невработените лица кои се невработени подолго од една година, во последните пет години во Република Македонија се дадени во следната табела.

Табела 6 Процент (%) на долгорочна невработеност во Република Македонија

	2006	2007	2008	2009	2010
Вкупно	86,3	84,9	84,9	81,9	83,3
Мажи	86,4	84,7	86,0	82,5	83,7
Жени	86,2	85,1	83,3	80,8	82,7

Извор: Анкета за работна сила 2010 година, Статистички преглед: Население и социјални статистики, бр. 2.4.11 .09- 692, Државен завод за статистика на Република Македонија

Претходноспоменатите податоци за должината на невработеноста се загрижувачки. Затоа, голем број млади, школувани генерации се наоѓаат во состојба кога своите најдобри години ги поминуваат во чекање на своето прво вработување. Ваквата состојба има негативни влијанија врз животот на младите, тие стануваат депримирани, фрустрирани и незадоволни, го одложуваат склопувањето брак, родителството и сè почесто се одлучуваат да ја напуштат земјата и да заминат во странство. Сведоци сме на сè поприсутниот феномен во државата „одливот на мозоци“, кој на еден начин претставува „бесплатно“ снабдување на високоразвиените земји со човечки капитал.

Постојат повеќе причини за високата стапка на невработеност. Најпрво можеме да кажеме дека таа е резултат на ниската мобилност на работната сила, која е резултат на избраниот модел на приватизација во почетокот на транзициските години. Според овој модел се форсираше интерното акционерство, со што вработените добиваа акции од фирмите во кои работеа и тие останаа „врзани“ за своите фирми. Битен фактор за ниската мобилност е и традицијата работниците да купуваат сопствени станови во местата каде што работат, што на еден начин ја ограничува нивната просторна мобилност, но од друга страна, фактор на ваквата просторна мобилност, освен традицијата, претставува и екстензивниот пазар на недвижности каде што тешко се обезбедуваат поволни услови за изнајмување станови. Ниската мобилност на работната сила произлегува и од макроекономската политика од преттранзициските период кога постоеше „монопол“ над работните места и се водеше политика на ниска невработеност. Ваквата политика беше на штета на прекумерната вработеност со која

се жртвуваше потенцијалната повисока продуктивност на трудот и економијата трпеше загуби и во транзицискиот период резултираше со масовно отпуштање на вишокот работници.

Како причини за големата невработеност се наведуваат и следните:

- рестриктивната макроекономска политика;
- ниската интегрираност на економијата во меѓународната трговија;
- нивото на човечкиот капитал кое не кореспондира со потребите на современите технологии кои се неопходни во современите услови;
- структурните реформи кои се во тек и кои претстојат;
- нефункционирањето на пазар на труд во услови на мошне мала побарувачка на работна сила.

Сите овие податоци покажуваат дека пазарот на труд во Република Македонија е нефлексибилен. Затоа на државата ѝ стојат на располагање различни пасивни и активни мерки и политики со кои може да се коригираат ваквите недостатоци на пазарот на работна сила.

Од асортиманот активни мерки што ѝ стојат на располагање на државата за интервенирање на пазарот на работна сила се:

- Помош при вработување;
- Обука и преквалификација на постојните човечки ресурси;
- Директно отворање (креирање) работни места.

Покрај со мерките на активната политика, државата настојува да ја намали невработеноста и преку поинтензивна поддршка на претпријатијата кои во своето работење остваруваат загуби, а се од витален интерес за државата и населението. Една таква мерка е политиката на субвенционирање на платите на вработените, кое се врши според одлуки на Владата и помошта се ограничува на определен период, најчесто неколку години.

Пензискиот систем и пензиското осигурување на работниците

Се до 1 јануари 2006 г. во Република Македонија функционираше pas-ag-soy-го систем. Овој систем работеше со дефинирани пензии и функционираше врз принцип на тековно финансирање, каде што сегашните вработени (осигуреници на пензиско и инвалидско осигурување) плаќаат за сегашните пензионери, очекувајќи дека за нивните пензии ќе плаќаат идните вработени. Но, ваквиот систем на пензиско и инвалидско

осигурување повеќе не можеше да опстане. Порастот на бројот на невработените лица и сè помалиот број вработени лица кои редовно плаќаат придонеси за пензиско и инвалидско осигурување доведоа до промена на односот на бројот на осигурениците и бројот на пензионерите. Во Македонија, како и во другите европски земји, постои тренд на стареење на населението. Тоа ќе доведува до зголемување на бројот на стари лица во вкупното население, односно до менување на соодносот пензионери-вработени/осигуреници. Во иднина се очекува бројот на пензионерите да се изедначи со бројот на осигурениците, што ќе предизвика тешкотии во исплатата на пензиите, а со тоа и несолвентност на долг рок. Во текот на последната деценија, скоро секоја земја во Европа направи измени на својот национален пензиски систем за да обезбеди стабилен пензиски систем во иднина. Демографските промени се основна причина за оваа иницијатива за пензиски реформи. Низ цела Европа, просечното траење на животот се зголемува, па така подолго е и времетраењето на користењето на пензијата. Во Република Македонија соодносот на лица на возраст над 60 години со лица на возраст од 18 до 59 години е проектиран да се зголеми од 24% (сегашно ниво) на 34% до 2020 година, 42% до 2030 година и 55% до 2050 година.¹⁰⁸ Оваа состојба го доведе Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, како надлежна институција за спроведување на пензиското и инвалидското осигурување, до висок степен на неликвидност, големи дефицити и нарушување на динамиката на редовна исплата на пензиите. Според истражувачкиот проект на Светската организација на трудот (International Labour Office - ИЛО) за социјалната заштита во земјите од Југоисточна Европа, за состојбата во пензискиот систем во Република Македонија во 2002 година се изнесуваат следните податоци: број на осигуреници на пензиско и инвалидско осигурување 332.728 лица, број на пензионери 249.421 лице и однос од 1:1,3.¹⁰⁹ Во 2005 година бројот на осигуреници на пензиско и инвалидско осигурување е 405.542, додека бројот на корисници на пензија изнесува 265.152 и односот: број на вработени на еден корисник на пензија е 1,5. Учеството на трошоците за пензии во БДП постојано се намалувало. Во 1993 година изнесувало 15,6%, во 1994 година 12,65%, од 1995 година до 1998 г. се движело околу 10,7%, во 2002 година 10,8% од БДП на Република Македонија.

---

¹⁰⁸ Агенција за супервизија на капитално финансирано пензиско осигурување, Њњ.мап.ас.гов.мк

¹⁰⁹ "Социал Сигурити Спендинг и Соулк Еастерн Еуропе: А компаративе Ревии", ИЛО, Будапест 2005, п. 69

Пензиската реформа е неопходна, не само за да се осигури стабилноста на пензискиот систем, туку и за да се осигури економската стабилност, воопшто. „Пакетот реформи вклучува зголемување на возраста на пензионирање, мало намалување на односот пензија – плата, промена во стапката со која се индексираат пензиите и вовед на нов систем со два столба кој ќе го ублажи влијанието на демографските промени, поточно стареењето на населението врз пензискиот систем“.¹¹⁰

Реформиранiot пензиски систем треба да претставува повеќестолбен пензиски систем, поточно систем составен од три столба:

1. Задолжително пензиско и инвалидско осигурување, врз основа на генерациска солидарност (прв столб);
2. Задолжително капитално финансирано пензиско осигурување (втор столб);
3. Доброволно капитално финансиско пензиско осигурување (трет столб).

Реформата е спроведена со формирањето на третиот столб. Надлежни институции во реформиранiot пензиски систем се: Агенцијата за супервизија на капитално финансирано пензиско осигурување, Друштва за управување со пензиските фондови, Народната банка на Република Македонија како чувар на средствата на пензиските фондови, Министерството за труд и социјална политика надлежно за креирањето на политиката на пензиско и инвалидско осигурување и за вршење надзор и контрола за спроведувањето на ова осигурување и Фондот на пензиско и инвалидско осигурување на Република Македонија.

Првиот столб го претставува досегашниот систем на пензиско и инвалидско осигурување со надлежна институција - Фондот на ПИОМ кој како реформирана институција сега ги има следните задачи:

- ги собира вкупните придонеси за пензиско и инвалидско осигурување;
- врши усогласување на уплатените придонеси со добиените податоци;
- ги пренесува придонесите на сметките на членовите во пензискиот фонд што тие го избрале;
- доставува податоци до друштвата за извршениот пренос.

---

¹¹⁰ Исто

Секое вработено лице законски е обврзано да издвојува 18% од бруто-платата како придонес за пензиско и инвалидско осигурување. Во првиот задолжителен столб во Фондот на ПИОМ се уплатуваат 11,7% (од 01.01.2010 година) од вкупниот придонес. Со овие средства Фондот ќе обезбедува дефинирани пензии според однапред утврдена формула која ќе обезбедува заменска стапка од 30% за полн пензиски стаж, а останатиот дел од пензијата е предвидено да се обезбедува од капитално финансираниот пензиски систем, односно од вториот столб.

Во вториот столб се формирани две друштва за управување со пензиските фондови: 1. Нов пензиски фонд - Отворен пензиски фонд каде што како основачи се јавуваат Тутунска банка АД Скопје, Република Македонија и Нова љубљанска банка ДД Љубљана, Република Словенија и 2. КБ Прв отворен пензиски фонд - Скопје каде што како основачи се јавуваат Комерцијална банка АД Скопје, Република Македонија и Прва покојнинска дружба ДД Љубљана, Република Словенија. Задачата на овие друштва е да инвестираат средства на пензиските фондови со цел да ја зголемат нивната вредност. Осигуреникот по своја желба и убедување слободно избира во кое од овие друштва ќе ги уплаќа преостанатите 6,3% (од 01.01.2010 година) од задолжителните вкупни придонеси за пензиско и инвалидско осигурување. Овој начин на осигурување е заснован врз принципот на собирање средства преку плаќање придонеси на лични (приватни) сметки чии средства, како што спомнавме, понатаму ќе се инвестираат според пазарни принципи и добивката намалена за трошоците на работа се додава на личната сметка на осигуреникот.

Третиот столб предвидува доброволно капитално финансиско пензиско осигурување, што пак зависи само од желбата и волјата на поединецот (осигуреникот) дополнително да вложува во своето пензиско осигурување. Доброволното капитално финансирано пензиско осигурување претставува пензиско осигурување на доброволна основа, финансирано до капитализација на средствата. Во ова осигурување се вклучени лица кои не се опфатени во задолжително пензиско осигурување и лица кои се опфатени во тоа осигурување заради остварување дополнителен приход.

- Обезбедување дополнителни средства во случај на старост;
- Членување во доброволен пензиски фонд на доброволна основа;
- Доброволно капитално финансирано пензиско осигурување засновано на дефинирани придонеси;

- Обезбедување средства за материјална сигурност на лица со капитализирање на средствата;
- Инвестирање на средствата врз основа на сигурност, диверзификација на ризик и одржување адекватна ликвидност;
- Транспарентност.¹¹¹

Регистрирани доброволни финансиски фондови се: Отворен доброволен пензиски фонд „НЛБ Пензија Плус“ - Скопје, КБ Прв отворен доброволен пензиски фонд - Скопје (Скупина Прва заворовалински холдинг ДД Љубљана, Република Словенија, Комерцијална банка АД - Скопје).

Реформата, како што спомнавме и претходно, предвиде промени во условите за остварување на правото на пензија. Така, наместо поранешните услови за остварување на правото на пензија врз основа на години на работен стаж, за мажи 40 години и за жени 36 години работен стаж, или врз основа на години на старост и тоа 64 за мажи и 59 за жени, новите услови сега се само според годините на старост и тоа 64 години за мажи и 62 години за жени, со минимум работен стаж од 15 години.

Со овие реформи се очекува да се постигне диверзификација на ризикот на пензискиот систем, како од аспект на демографскиот притисок, така и од аспект на економската сигурност на пензискиот систем, како и растоватување на буџетските расходи неопходни за покривање на дефицитите во пензискиот фонд, со што ќе се ослободи значителна сума средства за капитални инвестиции.

Здравствениот систем и здравствената заштита на работниците

Системот на здравствена заштита во Република Македонија опфаќа примарна, секундарна и терцијарна здравствена заштита. Законот за здравствена заштита и Законот за здравствено осигурување предвидуваат задолжително здравствено осигурување на граѓаните на Република Македонија, кое за работниците се остварува преку фирмите и другите организации или, пак, лично здравствено се осигурува лицето, додека за невработените лица придонесот се плаќа преку Заводот за вработување, за социјалните случаи преку Министерството за труд и социјална политика, а за пензионерите преку Фондот за пензиско и инвалидско осигурување.

---

¹¹¹ Закон за изменување и дополнување на Законот за доброволно капитално финансирано пензиско осигурување, бр. 124/2010 година
224

Надлежна институција за спроведување на здравственото осигурување е Фондот за здравствено осигурување кој функционира како правно лице и е самостојна финансиска институција. Основен извор на приходи на Фондот за здравствено осигурување претставува придонесот за здравствено осигурување кој се пресметува како 7,3% (од 01.01.2010 година) од бруто-платата на вработените лица. Како дополнителни извори на приход се и трансферите од Буџетот на Република Македонија како и од партиципацијата што ја плаќаат пациентите за секоја извршена здравствена услуга.

Хронолошки погледнато, сè до почетокот на 90-тите години речиси целокупното население беше опфатено со здравственото осигурување. Како резултат на транзициските процеси, кои се карактеризираат со ликвидации и стечии на голем број постојни претпријатија, масовната приватизација на претпријатијата, по што следуваше масовно отпуштање на работници и зголемување на бројот на невработените лица, како и појава на непријавени вработувања во новоформираниот приватен сектор, бројот на здравствените осигуреници се намали на 67% од вкупното активно население. Ваквата состојба придонесе за автоматско намалување на приходите во Фондот за здравствено осигурување, што имаше реперкусија врз намалувањето на финансирањето на здравствените институции, како намалување на средствата за плати, лекови, медицински потрошен материјал и опрема. Со цел да се надминат проблемите со финансирањето на здравствената заштита, како дополнителен извор на приходи на здравствените институции се вовеле партиципација за извршените услуги кои ја плаќаат осигурениците при секоја извршена здравствена услуга.

Негативности на досегашниот начин на финансирање на секторот на здравствена заштита се, пред сè, слабата контрола на трошоците кај корисниците на средствата од Фондот за здравствено осигурување и клучот на распределбата на финансирањето на здравствените установи од страна на Фондот за здравствено осигурување, кој се однесува на број на болнички кревети, односно финансирање според инпут, а не според квалитетот и ефикасноста на извршените здравствени услуги.

И покрај измените на Законот во 2000 година, состојбата во здравствениот сектор не се разликува многу од претходно споменатата состојба. Ова ни дава јасна претстава за квалитетот на здравствената заштита во Република Македонија. Иако Законот обезбедува висок степен на заштита на социјалната, односно економска сигурност на осигурениците, тие сè потешко ги остваруваат своите права на здравствена

заштита. Затоа започнаа да се спроведуваат реформи, кои сè уште се во тек и со кои се очекува трансформација на здравствениот сектор и можности за развој на приватно здравство.

Познато ни е дека доколку зборуваме за остварување на определено ниво на човеков развој, една од најзначајните компоненти, секако, е здравјето на човекот и со тоа здравствената заштита која се обезбедува во текот на неговиот животен век. Тргувајќи од фактот дека здравјето и безбедноста на работа се основно човеково право, а како такво и основен елемент на социјалната и здравствената димензија за одржлив човеков развој и клучен елемент за севкупниот економски развој на секоја земја, Институтот за медицина на трудот, по барање на Министерството за здравство на Република Македонија, со цел подобро реформирање на системот на здравствена заштита, изработил Стратегија за здравје, здрава животна и работна средина и безбедност при работа. Со оглед на аспирациите на Република Македонија за земјачленка на Европската Унија, оваа стратегија треба да придонесе за усогласување на здравствената политика на Република Македонија со здравствената политика на ЕУ како и кон остварување на поставените цели на Милениумската декларација на ОН.

Со споменатата Стратегија се утврдува одговорноста на Владата за поставување како приоритет на:

- заштита и унапредување на здравјето на населението и заштита на човечкиот живот;
- прифаќање на здравата животна и работна средина како норма;
- потреба за обезбедување постојано подобрување и унапредување на здравјето на работното место.

Спроведувањето на националната стратегија за здравје, здрава животна и работна средина и безбедност при работа ги предвидува следните ефекти:

1. Овозможување безбедна и здрава животна и работна средина;
2. Намалување на бројот на заболувањата и повредите на вработените предизвикани или условени од работата, начинот на живеење и социјалните фактори;
3. Сочувување и унапредување на здравјето и работната способност;
4. Обезбедување оптимална рамнотежа помеѓу економскиот интерес и работоспособноста и здравјето на работниците;

5. Обезбедување услуги и производство на продукти коишто не се штетни по здравјето на луѓето и средината.

4.2. Поставеност на даночниот систем во Република Македонија

Од досегашните излагања знаеме дека во европскиот даночен систем, поточно во поголем дел во европските држави, индиректните даноци имаат поголеми предности во даночната структура, како во Франција, Италија, Португалија, додека во други европски земји, како скандинавските земји, Данска, Норвешка и Шведска, како и САД, поголема предност имаат директните даноци.

Со даночната реформа и воведувањето на новиот даночен систем, во Република Македонија се извршија суштински промени во однос на претходната состојба во даночната област. Како резултат на тоа, даночниот систем на Република Македонија значајно се доближи до структурата и основните решенија на даночните системи на земјите од Европската Унија. Покрај тоа, реформата го оспособи даночниот систем да обезбеди доволно приходи за јавното финансирање. Уредувањето на даночниот систем мора да се базира врз одредени универзални принципи што важат за еден современ и економски ефикасен даночен систем, кој ќе го поттикнува зголемувањето на работниот напор, штедењето и новите инвестиции. Во тој контекст, главните принципи и цели според кои се спроведуваше даночната реформа беа следните:¹¹²

1. Даночниот систем да се приспособи на условите на пазарните односи во економијата, со што ќе се постигне алокативна неутралност на даноците, односно елиминирање на елементите кои внесуваат дисторзија помеѓу различните економски активности и кои ги дестимулираат факторите на производство;
2. Даночниот систем да биде ефикасен во исполнувањето на фискалната функција, во услови на подносливо фискално оптоварување;
3. Даночниот систем да биде конкурентен од аспект на висината на даночното оптоварување во споредба со соседните земји и земјите-конкуренти во надворешнотрговската размена;

---

¹¹² Проф. д-р Живко Атанасовски, „Реформа на даночниот систем“, Билтен, Министерство за финансии, бр. 11, 2000 година

4. Даночниот систем, во поглед на структурата на даноците и основните решенија кај главните видови даноци, да биде меѓународно компатибилен, односно сличен со даночните системи на западноевропските земји и да ја олеснува соработката и асоцирањето со Европската Унија;
5. Даночниот систем да биде транспарентен и едноставен за примена;
6. Пошироко дефинирање на даночната основа и создавање услови за примена на пониски стапки (без намалување на даночните приходи), кои позитивно ќе влијаат на штедењето, инвестициите и развојот;
7. Ограничување на даночните стимулации кои се со дисторзивни ефекти и нивно сведување на рестриктивно определени цели: за нови вложувања, модернизација, извозна експанзија и слично;
8. Во распределбата на глобалниот даночен товар да се оствари постепено поместување на тежиштето од даноците на доход кон даноците на потрошувачка, кои се економски понеутрални и постимулативни од аспект на формирањето на штедењето и поттикнувањето на инвестициите;
9. Зголемување на ефикасноста на даночната администрација во исполнувањето на контролата на даночната обврска и сузбивањето на даночната евазија.

Даночната реформа се одвиваше во два сегмента: како модернизација на структурата на даноците и како редефинирање на некои од постојните даноци.

Модернизацијата на даночната структура во Република Македонија се огледува во воведувањето на ДДВ кој е во согласност со Шестата директива за ДДВ на Европската Унија и е потполно компатибилен со европскиот модел на овој данок. Воведувањето и примената на данокот на додадена вредност бараше да се редефинираат одделни постојни даноци и поради нивно усогласување со решенијата во земјите на Европската Унија. Така, акцизите кои се наплатуваат на прометот на одредени производи, поради примената на ДДВ, треба да се прилагодат на висината на стапките и на начинот на пресметувањето. Редифинирањето ги опфати и персоналниот данок на доход и данокот на добивка. Персоналниот данок на доход беше уреден на тој начин што, пред сè, се прифатија меѓународните стандарди и се почитува принципот на светски доход според кој се оданочуваат сите приходи (односно доходот) на граѓаните.

На овој начин се обезбедува еднаков третман на сите видови приходи независно од нивниот извор и утврдување на даночната обврска според економската сила на даночните обврзници. Данокот на добивка се очекува да се промени во данок на корпорации кој за основа го има данокот на корпорации од Европската Унија. Даночни обврзници на овој данок треба да бидат само претпријатијата организирани во облик на акционерски друштва, друштва со ограничена одговорност, јавните претпријатија. Стапката на данокот на добивка на корпорации треба да се доведе на ниво на највисоката маргинална стапка на персоналниот данок на доход или приближно на тоа ниво за да се неутрализира дејството на фискалниот фактор врз обемот, организацијата и видот на сопственоста на претпријатијата. Покрај тоа, кај овој данок мора да се интегрираат некои решенија кои се инаку универзално прифатени како: пренесување на загубата во годините кога се остварува добивка, создавање резервирања за нови инвестиции и слични решенија кои сега не се предвидени со даночни прописи. Исто така, треба прецизно да се дефинира даночната обврска, со цел да се оданочат приходите кои со данокот на добивка недоволно се оданочуваат (капиталните добивки и сл).

Реформата во доменот на придонесите за социјално осигурување се состоеше во спроведувањето на реформата на системот на социјалното осигурување, посебно на пензиско-инвалидското осигурување и со етапно намалување на висината на придонесите што се наплатуваат која сè уште е во тек. Во делот на царините се пристапи кон промени со кои се намали нивниот фискален ефект, како резултат на склучувањето меѓудржавни спогодби за слободна трговија. Промени се направија и во однос на улогата на царинската администрација кои имаа за цел зголемување на ефикасноста на оваа администрација, обука на вработените за ефикасна примена на царинскиот закон, кој се усогласува со стандардите на Европскиот царински кодекс и оспособувањето за остварување на обврските во однос на примената на ДДВ и акцизите при увозот и извозот.

Даноците на имот беа добро организирани и затоа реформата кај нив не предвиде значајни промени. Посебно значајни прашања што мораше да се решат со реформирањето на даночниот систем кај оваа група на даноци беше уредувањето на евиденцијата на имотот кој подлежи на оданочување и ажурно валоризирање на вредноста на имотот кој претставува даночна основа.

Даночниот систем на Република Македонија се состои од повеќе различни видови даноци. Шемата на сегашниот даночен систем ја сочинуваат следните видови даноци:

1. Даноци на доход:
  - Персонален данок на доход;
  - Данок на добивка;
2. Даноци на потрошувачка:
  - Данок на додадена вредност;
  - Акцизи;
  - Царини;
3. Даноци на имот:
  - Данок на имот;
  - Данок на наследство и подарок;
  - Данок на промет на недвижности и права.

Вкупните приходи расчленети по категории кои се однесуваат на приходите на Централниот буџет на Република Македонија се прикажани во следната табела.

Табела 7 Вкупни приходи на Централниот буџет на Република Македонија за периодот 2000-2010 година

во милиони денари

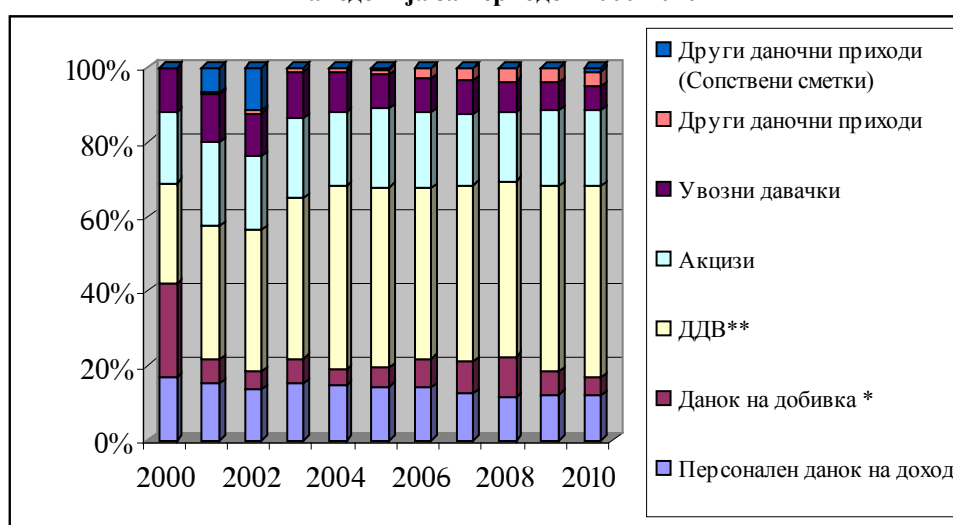
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Вкупно приходи	79.236	52.829	58.160	53.758	56.982	72.279	72.851	85.965	97.971	89.425	92.938
Даночни приходи	64.643	47.716	54.389	49.163	52.526	55.985	59.774	69.761	76.854	71.023	73.754
Персонален данок на доход	10.793	7.248	7.513	7.502	7.707	8.097	8.414	8.892	8.696	8.710	8.872
Данок на добивка *	16.379	3.006	2.624	3.271	2.361	2.837	4.708	5.898	8.579	4.434	3.690
ДДВ**	17.452	17.132	20.521	21.175	25.757	27.082	27.239	32.962	36.173	35.173	37.694
Акцизи	12.281	10.830	10.715	10.564	10.335	11.748	12.174	13.265	14.276	14.533	14.926
Увозни давачки	7.733	6.111	6.336	6.140	5.815	5.266	5.420	6.199	6.275	5.229	4.712
Други даночни приходи	5	275	340	507	548	651	1.620	2.298	2.560	2.675	3.045
Други даночни приходи (Сопствени сметки)		3.111	6.340	4	4	304	199	247	295	269	815
Неданочни приходи	5.640	4.349	3.170	4.040	3.844	13.867	10.706	13.901	18.400	16.402	16.569
Капитални приходи	2616	349	601	555	600	933	948	1397	1390	1167	1157
Донации од странство	4155	415	0	0	11	1494	1423	906	1327	833	1458
Задолжување во странство	2182										

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија, Билтен бр. 11-12 2003 година, Билтен бр. 12 2005 година, Билтен бр. 12 2010 година

Анализата на структурното учество на видовите даноци покажува големо присуство на индиректните даноци. Воведувањето на данокот на додадена вредност во 2000 година се одрази на зголемување на учеството во вкупните даночни приходи. За сметка на ова, во периодот по 2000 година се забележува намалување на учеството на

данокот на добивка во вкупните даночни приходи. Во 2000 година учеството на ДДВ¹¹³ во вкупните даночни приходи изнесува 27%, за веќе во 2001 година да изнесува 35,9%. Трендот на раст е присутен во целиот анализиран период и во 2010 година изнесува 51,11% од вкупните даночни приходи. За разлика од ова, данокот на добивка кој во 2000 година¹¹⁴ учествувал со 25,34% во вкупните даночни приходи, драстично се намалува во 2001 година на 6,30%. Ваквото мало учество се провлекува во целиот период што следува и во 2010 година изнесува 5% од вкупните даночни приходи. Графички приказ на структурното учество на даноците во вкупните даночни приходи во Република Македонија за периодот 2000-2010 година е презентираан во графиконот бр. 24.

Графикон 24 Структурно учество на даноците во вкупните даночни приходи во Република Македонија за периодот 2000-2010

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија, Билтен бр. 11-12 2003 година, Билтен бр.12 2005 година, Билтен бр. 12 2010 година

Направената анализа покажува дека фискалната функција на даноците како извор на приходи успешно се остварува. Нивната улога при создавањето поволен амбиент за бизнис-секторот, исто така, има пресудно значење.

Меѓународната банка за обнова и развој (Тхе Интернационал Банк фр Реконструкцион анд девелопмент) во соработка со Светската банка (Тхе Њорд Банк), согледувајќи го големото значење од познавањето на условите за функционирање на бизнис-секторот, направи напор да публикува извештаи под наслов Доинг Бусинес или во буквален превод „Деловно работење“. Извештаите започнале да се публикуваат во 2003 година,

¹¹³ Во 2000 година учеството се однесува на збирот на данокот на промет и ДДВ (01.04.2000 година)

¹¹⁴ Износот на данокот на добивка за 2000 година е пресметан како збир од данокот од доход, од добивка и од капитални добивки, данок од добивка и од капитални добивки, данок од добивка и други даноци од добивка и од капитални добивки

пресметувајќи само 5 индикатори со кои се анализира састојбата во 133 земји. Во ова истражување, кое се прави секоја година, сега се пресметуваат 11 индикатори кои ја одразуваат реалната слика во бизнисот во одредена земја и како такви се компарабилни едни со други. Во истражувањето се вклучени 183 земји кои со помош на овие индикатори се рангираат. Истражувањето предвидува публикација за секоја економија, посебно според сите индикатори кои се пресметуваат и заеднички годишен извештај за сите економии.

За Република Македонија ваков извештај за првпат се подготвил во 2005 година, додека последен публикуван извештај за Доинг Бусинес за Република Македонија е за 2012 година. Во него се пресметани и е направено рангирање на деловното работење во Република Македонија според следните индикатори: започнување бизнис (Стартина Бусинес) процедура за добивање одобренија за градба (Деалин њитхЦонструцтин Пермит); регистрација на имот (Регистерин Прперт), добивање кредит (Гетинг кредит), заштита на инвеститорите (Протектин Инвестор), плаќање на даноците (Пасинг Тајес), Меѓународна трговија (Традиш апрос Бордер), реализација на договорите (Енфрдинг Цонтракт), добивање електрична енергија (Геттинелецтрицит), справување со проблемот на несолвентноста (стечајот) (Ресолвинг инсолвенс). Во последниот извештај индикаторите за вработеноста (Емплојинг Њоркер) се презентираат како посебна публикација. Според сите споменати параметри се врши рангирање на економијата и од година во година се следи нејзиниот ранг, дали и зошто во одредени параметри кои ја отсликуваат состојбата на деловното работење постои поместување во рангирањето (подобрување на ранг-позицијата на економијата и евентуално нејзино влошување). Состојбата во Република Македонија во последниот извештај за 2012 година, кој опфаќа анализа на состојбата и достапните податоци заклучно со јуни 2011 година¹¹⁵, го дава следното рангирање:

---

¹¹⁵ Освен за податоците според кои се пресметува индикаторот Плаќање на даноците (Пасинг Тајес) кој се однесува на периодот од јануари до декември 2010 година

Табела 8 Индикатори за деловно работење во Република Македонија според извештаите на Doing Business

Индикатори/ранг	Извештај 2008	Извештај 2009	Извештај 2011	Извештај 2012
Започнување бизнис (Старинг а бусинес)	23	12	6	5
Процедура за добивање одобренија за градба (Деалинг њит Конструктив Пермит)	151	152	147	61
Регистрација на имот (Регистеринг Проперс)	94	88	67	49
Добивање кредит (Гетинг кредит)	51	43	45	24
Заштита на инвеститорите (Протектин Инвестор)	84	88	16	17
Плаќање на даноците (Пасинг Тајес)	32	27	24	26
Меѓународна трговија (Традинг ацросс Бордер)	76	64	70	67
Реализација на договорите (Енфрдинг Контракт)	81	70	65	60
Добивање електрична енергија (Гетинг електрицит)	/	/	119	121
Справување со проблемот на несолвентноста (стечајот) (Ресолвинг Инсолвенс)	/	/	55	55

Извор: Извештаи Доинг Бусинес 2009, Доинг Бусинес 2010, Доинг Бусинес 2012, њњњ. Доингбусинес.орг/Цусом-Љверс/македонија-фр

Индикаторот плаќање на даноци (Пасинг Тајес) ја одразува општата слика со состојбата на даночниот сектор во Република Македонија. Тој претставува збирна компонента од неколку параметри кои ја одразуваат административната оптовареност на деловните субјекти и износот на даночното оптоварување во Република Македонија. Ова дава глобална претстава за влијанието на даночната политика за бизнис-секторот.

Така, според овој индикатор, деловните субјекти во Република Македонија во просек прават 28 даночни плаќања годишно, потребни им се 119 часа за нивно административно подготвување и плаќање и плаќаат околку 6,3% од остварениот профит. Според овие податоци за индикаторот плаќање даноци, Република Македонија во 2012 е рангирана на 26 место од 183 земји кои се вклучени во рангирањето.¹¹⁶

Споредбата со индикаторите за плаќањето на даноците во другите економии ја дава следната состојба:

Табела 9 Споредбени индикатори за плаќањето на даноците

Индикатори	Република Македонија	Источна Европа & Централна Азија	ОЕЦД (високоразвиени земји)
Плаќања (број/годишно)	28	37	13
Време (потребно за административна подготовка и плаќање)	119	302	186
Данок на добивка (%)	6,3	9,3	15,4
Оданочување на трудот и придонеси (%)	0,0	21,7	24,0
Други даноци (%)	3,4	9,5	3,2
Вкупна даночна стапка (% од добивката)	9,7	40,4	42,7

Извор: Извештаи Доинг Бизнесс 2009, Доинг Бизнесс 2010, Доинг Бизнесс 2012, нѓнѓ. Доингбизнесс.ор/Цусом-Љуерс/македонија-фр

Споредбените показатели покажуваат дека даночното оптоварување според пресметаните индикатори во Република Македонија е помало споредено со економиите од Источна и Централна Азија (транзициските економии и земјите во развој) и од развиените економии (земјите-членки на ОЕЦД), но сепак ваквата состојба не е проследена со повисоки стапки на економски раст.

Високото рангирање според овој индикатор (26 место), пред сè, е резултат на спроведените реформи во даночниот сектор во последните години: од 1 јануари 2008 година корпоративниот данок на добивка се намали на 10% (претходно изнесуваше

¹¹⁶ Доинг Бизнесс 2012- доинг бизнесс и а море транспарентборд, Економс Профил Македонија – CSP, Тхе Њолд Банк, ИИ, 2012, п. 66
234

15%), во 2010 плаќањата за социјално осигурување се класифицираа во пет групи и придонесите за социјална заштита се намалија и во 2011 година се намали даночното оптоварување за деловните субјекти, со промената корпоративниот данок на добивка да се пресметува и наплатува само на делот на распределената добивка.

Ваквите реформи ја подобруваат бизнис-климата во Република Македонија и претставуваат начин за привлекување странски инвеститори. Ваквите реформи не предизвикаа драстични промени во економијата, како на план на зголемување на влезот на странски инвеститори, така и на подобрување на перформансите на економскиот раст во Република Македонија. Ова е само уште една потврда дека преземањето само изолирани мерки на макроекономската политика не е доволно за поттикнување на економскиот раст.

4.3. Структура и карактеристики на јавните расходи во Република Македонија

Обемот на јавните расходи се утврдува секоја година, во согласност со буџетските предвидувања и според постапка и услови утврдени со закон.¹¹⁷ Во зависност од носителот на јавните расходи, се врши нивна класификација на јавни расходи на централната државна власт, јавни расходи на локалните власти и јавни расходи на фондовите за социјално осигурување и на Агенцијата за вработување на невработени лица. Висината на вкупните јавни расходи, како и на обемот на јавните расходи по носители, зависи од обемот на законски утврдените функции и надлежности на државата и на нејзините органи и институции, како и од политиката на финансирање на јавните расходи на ниво на земјата, од степенот на економскиот развој, како и од фазата на деловниот циклус во кој се наоѓа економијата.

Анализата на вкупните расходи на централниот буџет на Република Македонија во периодот од осамостојувањето до денес покажува тенденција на пораст. Во вкупните расходи на централниот буџет се опфатени расходите на централниот буџет, како и расходите на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување и расходите на Агенцијата за вработување на Република Македонија. Структурата на јавните расходи за периодот 2000–2010 година во Република Македонија е презентирана во следната табела:

---

¹¹⁷ Закон за буџетите, Службен весник на Република Македонија, бр. 79/93, 3/94, 15/99 и 11/2001

Табела 10 Вкупни јавни расходи на Буџетот на Република Македонија за периодот 2000-2010 година

- во милиони денари

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Вкупно јавни расходи	98.191	95.349	87.485	86.748	88.169	100.219	105.744	117.455	140.222	139.393	142.691
Плати, наемнини и надоместоци	16.289	16.407	18.338	20.233	21.279	22.835	23.421	23.607	20.827	22.699	22.638
Стоки и услуги	11.121	26.703	19.883	15.335	15.868	12.802	12.609	14.440	18.146	15.656	14.506
Резерви	/	/	/	/	/	182	318	366	599	564	175
Трансфери	63.883	27.573	31.804	42.127	42.619	51.597	56.607	62.386	77.942	84.601	86.864
Камата	1.616	3.608	3.399	2.730	2.312	2.611	3.137	2.915	2.646	2.445	3.174
Капитални расходи	5.282	7.223	8.785	5.911	6.091	10.192	9.266	13.741	20.062	13.428	15.334
Други расходи		13.835	5.276	412							

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2010 година; Министерство за финансии на Република Македонија, Билтен бр. 2/2001, 3/2002, 9-10/2003, март 2005, март-април 2007, 11/2011 година

Доколку ја анализираме структурата на јавните расходи во Република Македонија во изминативе години, според различните категории на трошоци можеме да констатираме дека најголем дел од јавните расходи се наменети за категоријата социјални трансфери и за плати и надоместоци. Така, погледнато хронолошки, во 1997 година учеството на социјалните трансфери во вкупните расходи изнесува 59,70%. Ваквиот однос на високо учество се гледа и во годините потоа. Најмало учество на оваа категорија расходи во Република Македонија е забележано во 2001, 2002 и 2003 година, познати како години на воениот конфликт во Република Македонија. Но, во тој период во структурата на вкупните расходи се јавува и категоријата други расходи предизвикани токму од решавањето на меѓуетничката криза на просторите на земјата кои забележуваат не толку големо, но сепак значајно учество во структурата на вкупните расходи на буџетот на Република Македонија. Во 2001 година учеството на оваа категорија, други расходи, изнесува 14,51%, во 2002 6,03% и во 2003 незначителни 0,47% од вкупните расходи. Од 2004 година продолжува трендот на раст на учеството на социјалните трансфери, така што во 2007 година тие изнесуваат 53,11% за социјални трансфери. Трендот на раст продолжува сè до 2009 година и 2010 година, кога се бележи пораст во учеството. Во 2009 година учеството на категоријата трансфери изнесува 60,69%, а во 2010 година 60,88%.

Втор вид расходи кои се застапени со високо учество се расходите за плати, наемнини и надоместоци. Тенденцијата на буџетската политика е да се намали оваа

категиорија расходи. Во 1997 година, учеството на платите, наемнините и надоместоците изнесувало 21,66%, за да во годините од 1998 до 2001 бележи одредено намалување и во 2001 година да изнесува 17,21%. Тенденција на зголемување на учеството на категоријата плати, наемнини и надоместоци се забележува во периодот од 2002 до 2007 година (20,96% во 2002 година и 20,10% во 2007 година). Најниско учество на оваа категорија во анализираниот период е регистрирано во 2008 година и тоа изнесува 14,85%.

Посебно значајна категорија се капиталните расходи. Иако кај нив постои тренд на зголемување, сепак слободно можеме да констатираме дека капиталните расходи, споредено со други земји во развој, а посебно со развиените економии, се на многу ниско ниво. Ова покажува дека фискалната политика се фокусира на само на стабилизационските ефекти со што ги запоставила мерките за поттикнување на економскиот развој. Капиталните расходи во 1997 година имаат многу мало учество во структурата на вкупните расходи коешто изнесува 3,04%. Најголемо учество се забележува во 2008 година, 14,31%. Структурното учество на јавните расходи е прикажано во табелата бр. 11.

Табела 11 Структурно учество на јавните расходи на Буџетот на Република Македонија за периодот 2000-2010 година

Структура	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Вкупно јавни расходи	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	99,63	100,00	100,00	100,00	100,00
Плати, наемнини и надоместоци	16,59	17,21	20,96	23,32	24,13	22,79	22,15	20,10	14,85	16,28	15,87
Стоки и услуги	11,33	28,01	22,73	17,68	18,00	12,77	11,92	12,29	12,94	11,23	10,17
Резерви						0,18	0,30	0,31	0,43	0,40	0,12
Трансфери	65,06	28,92	36,35	48,56	48,34	51,48	53,53	53,11	55,58	60,69	60,88
Камата	1,65	3,78	3,89	3,15	2,62	2,61	2,97	2,48	1,89	1,75	2,22
Капитални расходи	5,38	7,58	10,04	6,81	6,91	10,17	8,76	11,70	14,31	9,63	10,75
Други расходи		14,51	6,03	0,47							

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2010 година; Министерство за финансии на Република Македонија, Билтен бр. 2/2001, 3/2002, 9-10/2003, март 2005, март-април 2007, 11/2011 година

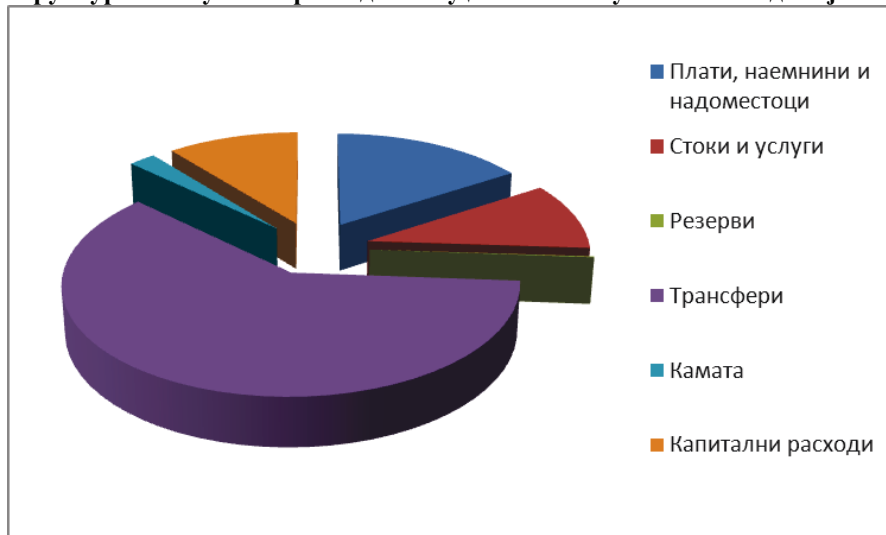
Во графиконите кои ја претставуваат структурата на видовите расходи воочлив е растот на учеството на капиталните расходи во анализираниот период.

Графикон 25 Структура на вкупните расходи на Буџетот на Република Македонија во 1997 година

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија

Графикон 26 Структура на вкупните расходи на Буџетот на Република Македонија во 2010 година

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија

Посебно интересна за анализа е структурата на капитални расходи. На графиконите бр. 25 и 26 се претставени структурните учества на сите видови капитални расходи. Податоците се однесуваат на структурата на реализираните расходи на Централниот буџет на Република Македонија за периодот од 2006 до 2011 година. Разликата помеѓу двата графикони се однесува на различната класификација на видовите капитални расходи.¹¹⁸ Затоа, споредбата на структурното учество за периодот

¹¹⁸ Врз основа на член 13 став 3 од Законот на буџетите, на 9 јуни 2009 година министерот за финансии донесе нов Правилник за класификација на расходите, кој се применува од 1 јануари 2010 година.

2006 - 2009 и 2010-2011 година не е целосно компатибилна. Оние категории кои се присутни според двете класификации и се значајни за промовирањето економски раст, а воедно се споредливи, се категориите градежни објекти¹¹⁹ и други градежни објекти.¹²⁰ Учеството на други градежни објекти покажува тренд на пораст од година во година. Така, во 2006 година изнеува 34,6%, во 2009 41,3%, во 2010 46,3% и значително високо учество од 48% во 2011 година. Воедно, оваа категорија евидентира најголемо учество во вкупните капитални расходи. На второ место се расходите за купување мебел, опрема, возила и машини и тоа 24,6% во 2006 година, 32,9% во 2007 година, 33,9% во 2008 година и во 2009 година. Споредбата со 2010 и 2011 година не е правилен показател бидејќи истата категорија е расчленета на три посебни категории расходи: расходи за купување опрема и машини, расходи за купување мебел и расходи за купување возила. Според оваа класификација, значително високо останува учеството на расходите за купување опрема и машини, и тоа 23,7% во 2010 година и 21,1% во 2011 година. Учеството на расходите за купување возила е 6,9% во 2010 година и околу 4% (3,97%) во 2011 година, што е значително повисоко од категоријата расходи за купување мебел (0,5% во 2010 и 0,7% во 2011 година).

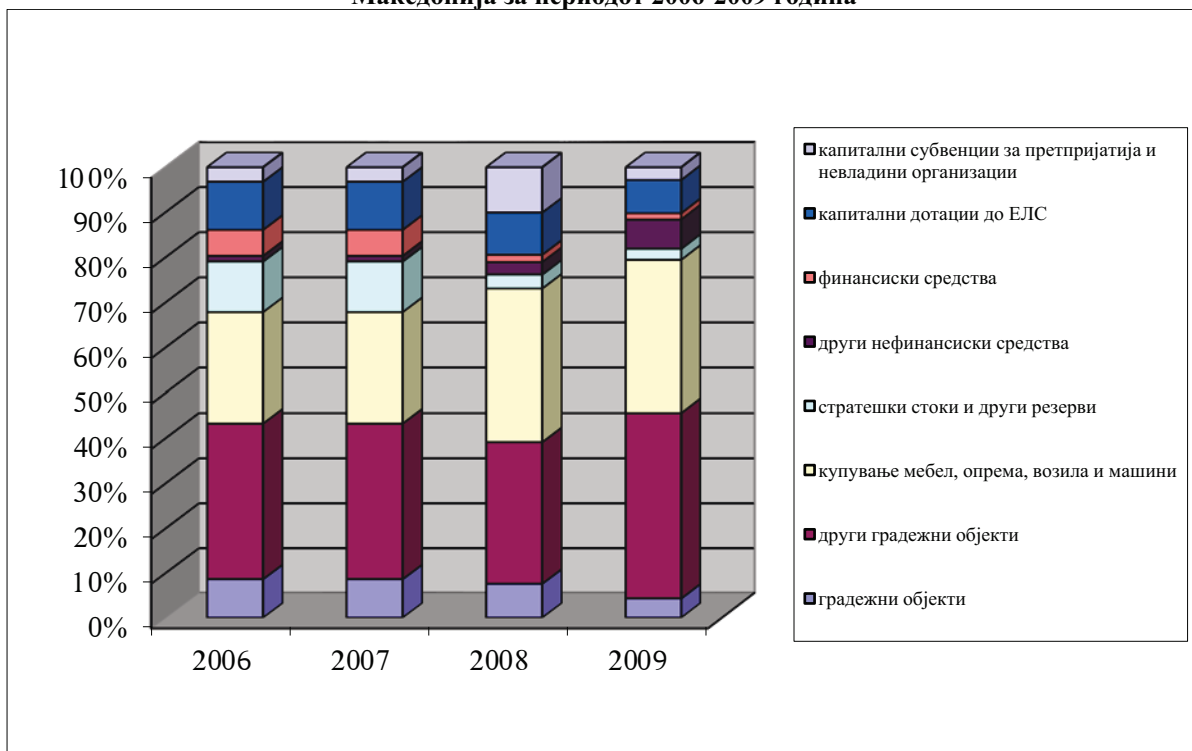

Според овој правилник направена е поделба на капиталните расходи и детално се специфицирани подкатегиите на капитални расходи

¹¹⁹ Според Правилникот за класификација на расходите, во категоријата градежни објекти спаѓаат трошоците за проектирање, набавка, изградба и реконструкција на станбени и деловни објекти

¹²⁰ Категоријата други градежни објекти е поширока и ги опфаќа трошоците за (проектирање, набавка, изградба и реконструкција) на улици, патишта, автопати, мостови, пречистителни станици и колектори, депони за отпад, средства за телекомуникација, споменици, капацитети за водоснабдување, средства за енергетика и изградаба на други објекти

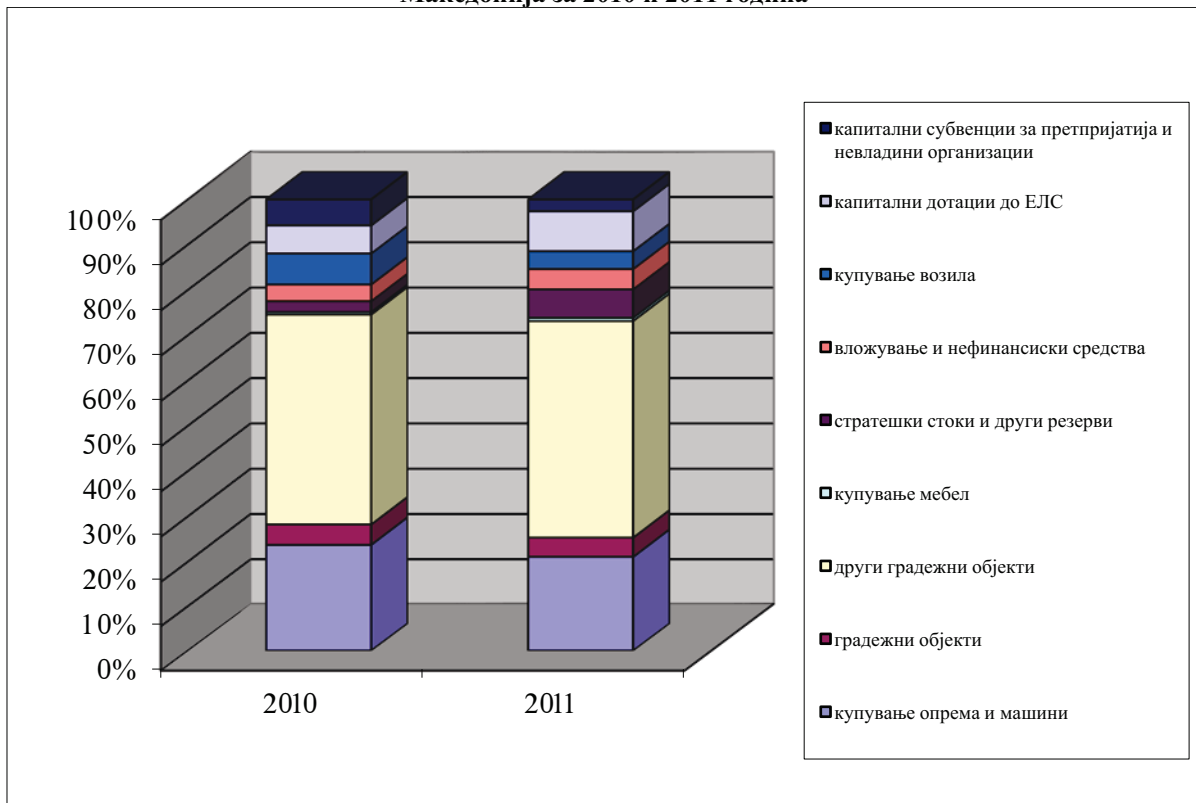
Графикон 27 Структурно учество на капиталните расходи на Централниот буџет на Република Македонија за периодот 2006-2009 година

Извор: Завршна сметка на Буџетот на Република Македонија за 2006, 2007, 2008 и 2009 година, Службен весник на Република Македонија бр. 111 (3 септември 2008), Службен весник на Република Македонија бр. 11 2 (4 септември 2008), Министерство за финансии

Структурното учество на капиталните расходи за 2010 и 2011 година е прикажано во графиконот бр. 28.

Графикон 28 Структурно учество на капиталните расходи на Централниот буџет на Република Македонија за 2010 и 2011 година

Извор: Завршна сметка на Буџетот на Република Македонија за 2010 и 2011 година, Службен весник на Република Македонија бр. 138 (5 октомври 2011), Службен весник на Република Македонија бр.114 (14 септември 2012 година), Министерство за финансии

Анализирајќи ги податоците за висината на јавните расходи во Република Македонија, поточно делот од БДП кој отпаѓа на јавни расходи, се забележува претходно споменатата констатација за рестриктивна фискална политика. Така, учеството на јавните расходи во БДП изнесува 37,59% во 1997 година, се намалува до 32,18% во 2007 година и изнесува 33,59% во 2010 година.¹²¹ Доколку ги споредиме овие податоци за учеството на јавните расходи во БДП со земјите во транзиција и земјите-членки на ЕУ, можеме да заклучиме дека тоа е на пониско ниво (освен во Албанија) и е под нивото кое обезбедува оптимално задоволување на потребите од јавни средства. Со ваквото ниво на јавни расходи не можеме да сметаме на реализација на развојната функција на јавните расходи.

Најголемиот дел од јавните расходи се користат за тековни расходи, трансфери до други нивоа на власт и за купување стоки и услуги, додека капиталните расходи се незначителни. Тоа значи дека јавните расходи имаат претежно фискален карактер, а многу малку се во функција на поттикнување на економскиот раст и развој. Учеството

¹²¹ Статистички податоци, Државен завод за статистика на Република Македонија, <http://stat.gov.mk>

на тековните расходи е доминантно, додека учеството на капиталните расходи е минимално, иако нивното учество во вкупните расходи во анализираниот период во Република Македонија покажува тенденција на зголемување. Доколку продолжи ваквиот тренд на зголемување, ќе се намали разликата со останатите економии во развој. Како крајно може да заклучиме дека потребата од реформа на структурата на јавните расходи во Република Македонија е неоспорна од причина што тенденцијата на раст на јавните расходи не кореспондира со растот и развојната тенденција на најважните макроекономски индикатори, особено стапката на реалниот раст на БДП.

5. глава   Анализа на ефектите на фискалната политика

Секоја предизборна политичка кампања е зачинета со различни реформи во поглед на фискалната политика (намалување на даночните стапки, мерки за зголемување на вработеноста, намалување на придонесите за социјална заштита, мерки за стимулирање на инвестициите, даночни ослободувања, субвенции, капитални инвестиции итн.). Дискутабилно е дали овие фискални реформи, покрај политички бенефит, во предизборните кампањи имаат и реални ефекти врз економскиот раст. Пристапот во нашата анализа се однесува на одредувањето на зависноста на нивото на БДП и стапката на економски раст со останатите променливи. Ваков вид анализа на емпириските податоци ја поедноставува реалноста и ја претставува преку статистички модел. Секако, таа се базира на одредени теоретски претпоставки и модели и е премногу упростена, но дава одредени поконкретни сознанија, пред сè, за насоката на влијание и детерминираноста на економскиот раст од одредени фактори. Економскиот раст и факторите што го детерминираат претставува комплицирана и тешка задача за статистичка анализа. Затоа, анализата е поделена на два сегмента: првиот, во кој се утврдува влијанието на даноците и даночната политика и економскиот раст и вториот дел, кој за предмет на економетриска анализа го има влијанието на политиката на јавни расходи и економскиот раст. И во двата случаи, направената анализа се однесува, во економска смисла, на краток период. Сепак, во одреден степен нуди сознанија од кои се извлекуваат заклучоци кои се значајни и претставуваат препораки за креаторите на макроекономската политика при донесувањето на идните одлуки.

5.1. Емпириска анализа за мерење на ефектите на оданочувањето врз нивото на економски раст во Република Македонија

Анализата тргнува од претпоставката дека со намалување на даночните стапки кои се применуваат во даночниот систем може да се предизвика зголемување на економската активност и со тоа се проектира поголем економски раст. Нејзиното неисполнување предизвикува намалување на даночните приходи истовремено произведувајќи зголемен притисок врз буџетот и пораст на буџетскиот дефицит,

индиректно доведува до влошување на состојбата со националното штедење и пораст на задолженоста на земјата изразена преку јавниот долг. Во такви услови, економскиот раст бележи состојба на стагнација, а почесто и намалување. Анализата на ова влијание се наметнува како неопходност, како од теоретски аспект, така и од практичен. Можноста преку емпириско истражување да се утврдат насоките на движење и да се квантифицираат соодветните дејствија, ни дава насоки и препораки за идно однесување на креаторите на макроекономската политика.

Претходно направениот преглед на постојната литература и добиените резултати од голем број емпириски истражувања покажуваат различни ставови и резултати во врска со мерките на фискалната политика и економскиот раст.

Повеќето економисти се согласуваат во тврдењето дека „високите даночни стапки се лоши за економскиот раст“. Ова тврдење не е секогаш толку очигледно, како во теоријата, така и во праксата. Емпириските истражувања покажуваат конзистентност со претходното тврдење - дека примената на пониски даночни стапки има скроман ефект врз економскиот раст, но тие можат да предизвикаат значителни разлики во нивото на економската активност и во животниот стандард, особено на долг рок.

Наједноставна анализа на влијанието на висината на даночните стапки и на промените во даночната политика врз нивото на бруто-домашниот производ, како и стапката на економски раст во една економија, е набљудувањето на хронолошките податоци. На овој начин може да се согледаат и да се потврдат само промените кои настанале во нивото на остварен БДП и да се споредат со периодот на преземените реформи во даночниот систем. Иако може да се детектираат вакви движења во параметрите на економската активност, сепак не може со сигурност да се потврди дали настанатите промени се исклучително резултат на мерките на фискалната политика. На овој начин не може да се апстрахираме и да го исклучиме влијанието на останатите фактори. Ваквата анализа на емпириските податоци ни покажува само тренд на движење на одредени показатели во економијата и ни дава една општа слика и насока на однесување на економските варијабли. Посебно специфично е тоа што од ваквиот начин на набљудување може да произлезат одредени сознанија и да се извлечат заклучоци доколку анализата се однесува на долг период во кој временски се опфатени неколку економски деловни циклуси. За Република Македонија ова е посебна пречка. Годишните на самостојност (22 години) се премногу краток период за да може од ваков вид анализа да се согледаат одредени трендови на движење на економските параметри

и да се извлечат одредени валидни заклучоци и тврдења. Од друга страна, освен краткиот период за анализа, посебен проблем претставуваат базите на податоци за економските параметри кои ни стојат на располагање за да може да се спроведуваат одредени емпириски анализи. Така, проблемите како неусогласени техники на евидентирање податоци, нивната неконзистентност и нередовно ажурирање, како и честото менување на методологиите кои се применуваат за прибирањето на економските податоци, претставуваат едни од најголемите пречки за сите истражувачи кои сакаат да спроведат одредено емпириско истражување. Имајќи ги предвид споменатите проблеми, и истражувањата во овој труд содржат голема листа на ограничувања во врска со користените бази на податоци за емпириското истражување.

Компатибилност на годишните податоци е возможна за периодот од 1996 до 2011 година. Во табелата бр.12 се прикажани податоците кои се однесуваат на економските варијабли, како што се износот на БДП по тековни цени (во милиони денари), БДП по жител (искажан во конвертибилната валута евра според тековниот курс), стапките на раст на БДП, висината на стапките на персоналниот данок, данокот на добивка, придонесите за социјална заштита (пензиско и инвалидско осигурување, здравствено осигурување и осигурување во случај на невработеност), како и висината на стапките за индиректните даноци, даноците на потрошувачката (данокот на промет и ДДВ). Хронолошкиот приказ регистрира фискални промени во даночните стапки на персоналниот данок на доход, на данокот на добивка како и на придонесите за пензиско и инвалидско осигурување и социјална заштита. Промената на стапката на економски раст е евидентна за годината кога се спроведени овие даночни реформи, но не е детерминирано дали и колкав е придонесот на ваквата даночна реформа за економскиот раст.

Табела 12 Податоци за движењето на БДП и даночните стапки во Република Македонија во периодот 1996 - 2010 година

Година	БДП по тековни цени (во милиони денари)	БДП по жител во евра (по тековен курс)	Стапки на растеж на БДП	Персонален данок на доход		Данок на добивка	Придонеси за социјална заштита			Данок на промет	Данок на додадена вредност	
				до 360.000 Денари (на годишно ниво) до 30.000 денари на месечно ниво	над 360.000 денари(на годишно ниво) над 30.000 денари на месечно ниво		Пензиско и инвалидско осигурување	Здравствено осигурување	Осигурување во случај на невработеност		општа стапка	повласте на стапка
1996	176444	1777	1,2	15	18	15	21,2	8,6	1,6	25	25	5
1997	186018	1658	1,4	15	18	15	21,2	8,6	1,6	25	25	5
1998	194979	1590	3,4	15	18	15	21,2	8,6	1,6	25	25	5
1999	209010	1709	4,3	15	18	15	21,2	8,6	1,6	25	25	5
2000	236389	1921	4,5	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2001	233841	1887	-4,5	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2002	243970	1981	0,9	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2003	258369	2081	2,8	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2004	272462	2185	4,6	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2005	295052	2363	4,4	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2006	320059	2564	5	15	18	15	21,2	8,6	1,6		19	5
2007	364989	2919	6,1	12	12	12	21,2	8,6	1,6		19	5
2008	411728	3283	5	10	10	10	21,2	8,6	1,6		18	5
2009	410734	3253	-0,9	10	10	10	18	7,3	1,2		18	5
2010	424761	3360	1,8	10	10	10	17	7,3	1,2		18	5

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2011 година, Соопштение бр. 3.1.5.06, бр. 3.1.12.06, Статистички преглед, Национална економија и финансии 3.4.11.01 677, Народна банка на РМ;

Базата на податоци која се користи во трудот се однесува на уште пократок период од 22 години токму поради претходнопоменатите технички проблеми со нередовноста и некомпатибилноста на податоците за економските варијабли. Емпириското истражување е направено со примена на модели на повеќекратна регресија, при што пресметките на статистичките параметри се добиени со софтверскиот пакет ЦЛСТАТ 2012. Веродостојни резултати регресиите прикажуваат кога статистичкиот примерок е поголем од 20 периоди. Надминувањето на овој проблем е направен со користење квартални податоци за периодот од 2005 до 2011 година за Република Македонија и статистичкиот примерок во тој случај има 28 периоди. Единствено така можеше да се направат споредливи достапните податоци за понатамошна анализа и врз основа на добиените резултати да се извлечат валидни заклучоци и препораки.

Теоретскиот модел, кој е основа за поставување статистички модел за емпириска анализа, е моделот на производна функција според Куб-Даглас (Џоб Даглас). Равенството го претставува односот помеѓу факторите на производство: капитал, труд и технологија или вкупната факторска продуктивност и нивото на реализирано вкупно производство.

$$Y = F(K, L, A) = K^\alpha L^\beta A$$

Ефектите од даночната политика може да се изразат само доколку се претстават преку расчленување на факторот вкупна факторска продуктивност - резидуалот (A). Така, како променливи кои ја детерминираат вкупната факторска продуктивност ги земаме бруто-инвестициите во економијата, странските директни инвестиции и даночните приходи. Расчленетата функција го има следниот нелинеарен облик:

$$Y_t = \beta_0 K^{\beta_1} L^{\beta_2} GI^{\beta_3} FDI^{\beta_4} TaxR^{\beta_5} U_t$$

За потребите на анализата нелинеарниот модел се трансформира во лин-лог модел со следниот израз:

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 \ln(K) + \beta_2 \ln(L) + \beta_3 \ln(GI) + \beta_4 \ln(FDI) + \beta_5 \ln(TaxR) + \ln(U_t)$$

Y - производство (реален БДП по глава на жител)

K - физички капитал

L - труд (број на работници и/или часови на работа)

GI - бруто-инвестиции

FDI - странски директни инвестиции

$TaxR$ - даночни приходи и придонеси

β_0 - слободен член

$\beta_1 \dots \beta_4$ - коефициенти кои треба да се оценат

U_t - стохастичен член

Во моделот зависна променлива е бруто-домашниот производ, додека независни променливи кои го детерминираат движењето на зависната променлива се капиталот, трудот, бруто-инвестициите, странските директни инвестиции и даночните приходи како учество во БДП. Резултатите од регресијата со проценетите коефициенти пред променливите ги дефинираат односите на еластичност на БДП и анализираните независни променливи (капиталот, трудот, бруто-инвестициите, странските директни инвестиции и даночните приходи). Теоретските сознанија сугерираат позитивни вредности за сите коефициенти на независните променливи:

$$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5 > 0$$

Капиталот и трудот како независни променливи спаѓаат во основните фактори кои го детерминираат економскиот раст. Општо е познато од теоријата и потврдено во реалноста дека придонесите на физичкиот капитал и на трудот се во позитивна врска. Основната Куб-Дагласова равенка, всушност, економскиот раст го определува само преку овие два фактора со математички пресметан однос според кој учеството на капиталот во економскиот раст е 1/3, а на трудот отпаѓаат 2/3. Ваквата математичка интерпретација за изворите на економскиот раст и резултатите од направената анализа детално се образложени во четвртото поглавје на трудот. Овде само потсетуваме и ја потенцираме позитивната зависност на овие два фактора кои во регресијата се анализираат како независни променливи.

Бруто-инвестициите како променлива која произлегува од расчленувањето на вкупната факторска продуктивност треба да ја одразат инвестициската активност во земјата. Како посебена категорија се анализираат странските директни инвестиции. Идејата е да се направи одреден приказ на состојбата со инвестициите како движечка сила на економскиот раст. Бруто-инвестициите се категорија која во себе ги инкорпорира нето-инвестициите и инвестициите за замена на постојаниот капитал (амортизацијата). Инвестициите, без разлика дали станува збор за нето-домашни или странски инвестиции, го зголемуваат нивото на физичкиот капитал на економијата и на тој начин го зголемуваат потенцијалното ниво на БДП и овозможуваат реализација на

повисок реален БДП. Теоријата, а и емпириските искуства, го потврдуваат ваквото позитивно влијание. Состојбата со странските директни инвестиции е нешто поинаква и не е точно разјаснета. Теоретската логика сугерира позитивно влијание на странските директни инвестиции и на економскиот раст. Пред сè, тие претставуваат соодветно надополнување на инвестициската активност преку надворешни (странски) приливи. Странските директни инвестиции, исто така, позитивно влијаат на економијата во зголемувањето на продуктивноста и ефикасноста, како на физичкиот така и на човечкиот капитал, го покачуваат нивото на физички и на човечки капитал, ја зголемуваат конкуренцијата, овозможуваат трансфер на технологија и ја поттикнуваат иновативната активност и истражувачката работа. Но, емпириските истражувања не секогаш ја потврдуваат вака дефинираната позитивна детерминираност. Затоа не можеме со сигурност да претпоставиме дека странските директни инвестиции ќе покажат позитивна зависност со нивото на БДП во Република Македонија.

Влијанието на даночната политика и на економскиот раст се одразува со независната променлива даночни приходи и придонеси изразена како процент од БДП. Односот на вкупните даночни приходи и БДП (даночни приходи/БДП) се слика за вкупната просечна даночна стапка. Сè до 80-тите години литературата познавала многу мал број студии кои го испитувале ова влијание. Во поново време, сè поголем е бројот на истражувања, така што методите на анализа кои се применуваат се сè поразлични и продуцираат прецизни резултати. Голем број студии кои емпириски го тестираат односот помеѓу оданочувањето и економскиот раст потврдуваат негативен импакт на агрегатната просечна даночна стапка, но постојат и студии кои го негираат ова тврдење. Посебно значајно е да се потенцира дека во зависност од тоа дали анализата се однесува на развиени економии или земји во развој, промените во даночното оптоварување силно се одразуваат на економскиот раст. Земјите во развој подлежат на поголемо влијание предизвикано од даночните промени, за разлика од развиените земји, каде што ваквите промени незначително влијаат на економскиот раст. Во нашата анализа, независната променлива даночни приходи како процент од БДП, со оглед на фактот дека станува збор за мала земја, која сè уште претставува транзициска економија и земја во развој, очекувано е да има позитивно и значително влијание за економскиот раст.

Табела 13 Символи, опис и очекуван знак на променливите во регресијата за влијанието на даночната политика и економскиот раст

Симбол	Опис на објаснувачката променлива	Очекуван знак во регресијата
K_t	Физички капитал	+
L_t	Труд, број на вработени	+
GI	Бруто-инвестиции (како процент од БДП)	+
FDI	Странски директни инвестиции (како процент од БДП)	+/-
Таџ Ревенуе	Даночни приходи и придонеси (како процент од БДП)	+/-

Забелешка: „+“ претставува позитивен однос, „-“ претставува негативен однос, „0“ и „+ и -“ претставуваат теоретски двосмислени односи со зависната променлива

Пресметката на лин-лог моделот е направена со повеќекратна линеарна регресија користејќи го софтверскиот пакет ЦЛСТАЃ 2012. Базата на податоци коишто се користени во регресијата се состои од квартални податоци за периодот од 2005 до 2011 година за Република Македонија. Тие се обезбедени од примарни и секундарни извори на податоци од Државниот завод за статистика на Република Македонија, Народната банка на Република Македонија, Министерството за финансии на Република Македонија, како и од базата на податоци за Република Македонија од Интернационал Монетарн Фонд

Зависна променлива во моделот е реалниот БДП изразен во милиони денари, а независни променливи се капиталот (физичкиот капитал во економијата земен како легирана вредност од БДП, исто така, изразен во милиони денари), трудот (број на вработени лица), бруто-инвестициите (изразени во милиони денари како процент од БДП), странските директни инвестиции, исто така, како процент од БДП (изразени во милиони денари) и даночни приходи и придонеси како учество во БДП (во милиони денари како процент од БДП).

При оценка на параметрите за статистичка анализа на моделот се користи методот на оценување со најмали квадрати. Значајни претпоставки кои треба да се земаат предвид при толкувањето на параметрите на регресијата се мултиколинearноста, хетероскедастичноста и автокорелацијата на статистичките грешки.

Мултиколинearноста во регресиите е проблем кој се однесува на постоење силни меѓузависности помеѓу независните променливи. Секоја промена на една независна променлива силно се одразува или директно влијае на промените на друга независна променлива. Во тој случај, тешко е да се специфицира која независна променлива, всушност, е поврзана со промените во зависната променлива и го детерминира нејзиното однесување. Присуството на мултиколинearност со тестирањето на методот на најмали квадрати дава погрешна слика за односите во регресијата и проценетите коефициенти ($\beta_0, \beta_1, \beta_2 \dots$) ќе имаат голема варијанса. Како резултат на ова проценетите коефициенти нема да покажуваат статистичка значајност, иако односот помеѓу променливите е силен и значаен. Проблемот на мултиколинearноста не е проблем кој се појавува како резултат на лошиот избор на податоците што се анализираат, туку како резултат на неможнoста да се изостават од анализа одредени податоци поради неопходноста за нивна анализа која ја наметнува теоријата. Може да се анализираат само оние временски серии на податоци што ни стојат на располагање во статистичките бази, а не оние што ги предвидува теоријата. Така, на пример, за потребите на анализата на економскиот раст од посебно значење се податоците за нивото на човечки капитал во економијата, но такви податоци не се евидентираат. Затоа се прави проценка на нивото на човечки капитал со користење податоци за бројот на завршени ученици во средното образование, бројот на вработени во научно-истражувачкиот сектор или вкупниот износ на јавни расходи наменети за секторот образование и здравствена заштита на работниците. Како резултат на сето ова што беше наведено претходно, мултиколинearноста е постојано присутна како појава во регресивните анализи, посебно во регресиите кои вклучуваат повеќе независни променливи. Иако не може во целост да се надмине овој проблем, неоспорно е важно да бидеме свесни за него и да се утврди дали и кога мултиколинearноста се појавува во анализата и постои ли начин да се надмине. Во нашата повеќекратна регресија, исто така, е присутна мултиколинearноста, но применети се сите расположливи начини кои го анулираат нејзиното влијание врз создавањето погрешна претстава за односите помеѓу променливите што се анализираат.

Мултиколинearноста се детектира на неколку начини. Еден од начините е да се пресметаат коефициентите на корелација помеѓу променливите што се анализираат во регресијата. Добиените коефициенти на корелација се показатели на мултиколинearноста. Вредноста на коефициентите на корелација блиску до 1 укажува

на висококорелирани променливи, додека ниски вредности (поблиску до 0) се коефициенти со ниска меѓузависност на променливите. Колку повеќе коефициентите на корелација се одвојуваат од нула (0), толку повеќе расте варијансата (статистичката грешка) на проценетите коефициенти ($\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots$). Софистицираните софтверски пакети за проценка на мултиколинеарноста пресметуваат ВИФ (Варијанце Инфлатион Фактор). ВИФ е мерка која покажува колку варијансата на проценетите коефициенти се зголемила во случај на корелација меѓу независните променливи ($x_1, x_2, x_3, \dots$). Доколку не постои корелација помеѓу независните променливи на моделот, ВИФ ќе има вредност 1. Вредност на ВИФ 5 или повисока од 5 укажува на колинеарност поврзана со таа променлива.

Проблемот на мултиколинеарноста може да се надмине доколку во анализата се изостават независните променливи кои покажале високи коефициенти на корелација (блиску до 1) или висок ВИФ показател (5 и повисок од 5). Доколку се појават повеќе од една таква променлива, се препорачува итеративно изоставување на променливите при што по секое исклучување на променлива се повторно се прави проценка на моделот. Пресметаните коефициенти на корелација за нашата регресија и на показателот ВИФ се дадени подолу во текстот.

Потоа е потребно да се разгледа евентуалното присуство на појавата на хетероскедастичност. Хетероскедастичноста е појава која се однесува на распоредот на грешките во моделот. Модели во кои сите фактори на грешка немаат иста варијанса покажуваат хетероскедастичност или нестабилност на варијансата. Присуството на хетероскедастичност покажува зависност меѓу случајните грешки на моделот. Така, оценката со методот на најмали квадрати не е најефикасна за оценување на коефициентите на моделот на регресијата. Кога се утврдува проблемот на хетероскедастичност најчесто се пристапува кон тестирање на валидноста на хипотезата дека варијансата на статистичките грешки на сите променливи е константна, наспроти друга прифатлива алтернатива, варијансата на статистичките грешки на променливите којашто зависи од очекуваните вредности. Тестовите на хетероскедастичност се прават за секоја независна променлива поодделно и за придвидените вредности на зависната променлива. Тестирањето може да се направи со тестирање на регресија во која зависна променлива е квадратот на резидуалите e_i^2 ,

додека независна променлива се предвидените вредности за зависната променлива $\hat{y}_i$.

$$e_i^2 = a_0 + a_1 \hat{y}_i$$

Секако, многу попрifatливо и полесно применливо е тестирањето на хетероскедастичноста да се прави со примена на графикони. Софтверските пакети наменети за вакви статистички анализи во себе ги имаат вградено овие графикони со кои се претствува и утврдува хетероскедастичноста и истиот начин го применуваме и ние во нашата регресивна анализа. Графички се конструираат дијаграми на распрнатост на резидуалите во однос на независните променливи и посебно на предвидените вредности на зависната променлива во регресијата. Од анализата на овие дијаграми на распрнатост на резидуалите се утврдува дали постои тенденција на раст на статистичката грешка во споредба со растот на вредностите на секоја независна променлива. Доколку е забележлив ваков тренд, станува збор за хетероскедастичност во регресијата и спротивно, ако не се утврдува никаков однос на зависност помеѓу вредностите на статистичката грешка и независната променлива не постои доказ за присуство на хетероскедастичност т.е. варијансата на статистичката грешка е константна.

Во регресијата, тестот за хетероскедастичност е направен со помош на дијаграмот на распрнатост и претставува доказ за неприсуство на хетероскедастичност. Дијаграмите се презентирани во прилогот бр. 1.

Претпоставка која треба да биде исполнета за да се оцени позитивно применетиот модел на регресија е присуството на автокорелација. Тестирањето на автокорелацијата претствува утврдување на меѓусебното влијание на статистичките грешки на регресивниот модел. Постоене корелација помеѓу грешките во временската низа, односно грешки помеѓу соседни временски точки, се дефинира како автокорелација на статистичките грешки на моделот. Хипотезата за непостоене автокорелација во статистичките грешки на регресивниот модел најчесто се прави со Дурбин-Ватсоновиот тест. Тој се заснова на резидуалите на моделот и хипотезата се тестира врз основа на пресметаната д статистика.

$d = 2(1 - r)$ при што r - проценка на корелацијата на соседни статистички грешки на примерокот.

Тестирањето според Дурбин-Ватсон зависи, пред сè, од бројот на временската серија која е предмет на анализа на регресијата n , како и од бројот на независните

променливи во регресијата k . Така, дистрибуцијата на вредностите за пресметаниот параметар d , при различни вредности на n и k , во зависност од нивото на статистичка значајност која ја проверуваме, 1% или 5% се наоѓа во табеларни вредности за Дурбин-Ватсон и се утврдуваат границите на прифатливост на тестот. Во нашата анализа, вредноста на d ја пресметува софтверскиот пакет, а ние правиме само тестирање на хипотезата за постоење автокорелација според вредностите и критериумите за оценка во таблицата на вредности за Дурбин-Ватсон.

Резултатите од досега опишаните тестирања за исполнување на претпоставките за регресивниот модел се следни.

Тестирањето на мултиколинеарноста во првично поставената равенка $LnY = \beta_0 + \beta_1 Ln(K) + \beta_2 Ln(L) + \beta_3 Ln(GI) + \beta_4 Ln(FDI) + \beta_5 Ln(TaxR) + Ln(U_i)$ покажа висок коефициент на корелација помеѓу физичкиот капитал K и трудот L како независни променливи и тоа $0,907^{122}$. Колинеарноста помеѓу овие две променливи ја потврди и показателот ВИФ кој за капиталот изнесува $8,715$, а за трудот $7,986^{123}$. ВИФ показателите и за двете независни променливи ги надминуваат гранично поставените вредности (5 и повеќе од 5). Анулирањето на проблемот на мултиколинеарноста е направено со изземање од анализа на овие независни променливи, прво на капиталот, а потоа на трудот. Разликите во добиените коефициенти се дадени во следната табела. Презентираните резултати се сумиран приказ на направените регресивни анализи (пет различни регресији) при што во колоните се наведени проценетите коефициенти на соодветните независни променливи и нивните нивоа на статистичка значајност. На овој начин се добива појасна слика за промените во вредностите и нивоата на статистичка значајност со решавањето на проблемите на мултиколинеарноста и автокорелацијата и овозможува појасна претстава за сложеноста на односите на зависност присутни помеѓу даночната политика и економскиот раст.

---

¹²² Добиените вредности за коефициентите на корелација и ВИФ се презентирани во табелата бр. 15

¹²³ Исто

Табела 14 Резултати од направени регресији за влијанието на даночната политика и економскиот раст

Регресији	Зависна променлива во сите регресији е остварен реален БДП во милиони денари (S)				
Независни променливи (I)	(1)	(2) ¹²⁴	(3) ¹²⁵	(4) ¹²⁶	(5) ¹²⁷
Физички капитал (K)	0,675 (6,105)***		0,481 (7,416)***		
Вработеност (труд) (L)	0,492 (1,503)	0,864 (3,737)***			
Бруто-инвестиции % од БДП (Г Игросс инвестмент % од Г ДП)	0,098 (3,004)***	0,052 (1,571)	0,038 (1,698)*	0,022 (0,543)	0,016 (0,442)
Странски директни инвестиции % од БДП (ФДИ Фреин Дирецт Инвестмент % од Г ДП)	0,018 (1,897)*	-0,010 (-1,337)	0,009 (1,665)*	-0,010 (-1,081)	-0,008 (-0,921)
Даночни приходи и придонеси % од БДП (Тац Ревенуе % од Г ДП)	0,012 (0,101)	0,849 (6,894)***	0,592 (6,035)***	1,238 (15,012)***	1,238 (13,153)***
Број на опсервации (n)	28	28	28	28	28
R^2	0,965	0,969	0,985	0,949	0,918
Адјустед R^2	0,975	0,963	0,983	0,942	0,908
Дурбин-Њасон	1,199	2,454	1,538	1,681	1,967

Извор: добиени резултати од сопствени пресметки

Според добиените резултати од првата направена регресија, оценката на моделот покажува коефициент на детерминација според методот на најмали квадрати $R^2 = 0,965$ што претставува прифатлив критериум за исправност на моделот. Дијаграмот на распространетост на резидуалите не покажува присуство на хетероскедастичност. Она што се појавува како проблем во регресијата е високата мултиколинеарност помеѓу независните променливи K и L. Мултиколинеарноста се потврдува со коефициентите на корелација и високите вредности на ВИФ показателот.

¹²⁴ Резултати од регресија со изземена независна променлива физички капитал K (со ВИФ 8,715)

¹²⁵ Резултати од регресија со изземена независна променлива вработеност (труд) L (со ВИФ 7,986) во првата регресија

¹²⁶ Резултати од регресија со изземени две независни променливи физички капитал K и вработеност L

¹²⁷ Резултати од регресија со прилагодени податоци според регресија број 4 (прилагодувањето на податоците е направено според вредноста на Дурбин – Ватсон 1,681 од претходната регресија)

Табела 15 Корелациска матрица и VIF показател за прва направена регресија

Корелациска
матрица

Променливи	Лн(К)	Лн(Л)	Лн(ГИ % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе % ГДП)	Лн(S)
Лн(К)	1,000	0,907	0,589	-0,164	-0,356	0,965
Лн(Л)	0,907	1,000	0,497	0,029	-0,412	0,916
Лн(ГИ% ГДП)	0,589	0,497	1,000	-0,028	-0,180	0,669
Лн(ФЦИ% ГДП)	-0,164	0,029	-0,028	1,000	0,210	-0,027
Лн(Тац Ревенуе % ГДП)	-0,356	-0,412	-0,180	0,210	1,000	-0,336
Лн(S)	0,965	0,916	0,669	-0,027	-0,336	1,000

Мултиколинеарна статистика

Стаици	Лн(К)	Лн(Л)	Лн(ГИ % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе % ГДП)
Толеранце	0,115	0,125	0,631	0,710	0,755
VIF	8,715	7,986	1,585	1,409	1,325

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Тестирањето за автокорелација според добиениот Дурбин-Ватсон $d = 1,199$ за автокорелација е направено според таблицата на достапните критични вредности на распоредот на Дурбин-Ватсоновата тест-статистика¹²⁸ за $\alpha = 0,05$ $n = 28$ и $k = 5$. Добиените критични вредности се $d_L = 1,03$ и $d_U = 1,85$. Тестот за прифаќање на нултата хипотеза дека нема автокорелација ни потврдува дека тестот е неизвесен ($1,03 < 1,199 < 1,85$).¹²⁹ Доколку тестот за автокорелација го направиме за тестирање

¹²⁸ Паул Неџболд, Њилам Ј. Цартон, Бетс М. Тхорне, "Статистика за пословање и економија", шесто издание, (за хрватско издание) МАТЕ д.о.о. Загреб, 2010 година; Таблица бр 12 стр. 876-877

¹²⁹ Правилото за одлучување за прифаќање на нултата хипотеза ($H_0 : \rho = 0$ нема автокорелација) е:

- Ако $d < d_L$ постои статистичка евиденција дека грешките се позитивно автокорелирани (се отфрла H_0 хипотезата);
- Ако $d > d_U$, не постои статистичка евиденција дека грешките се позитивно автокорелирани (се прифаќа H_0 хипотезата);
- Ако $d_L < d < d_U$ тестот е неизвесен.

присуство на негативна автокорелација¹³⁰ со поставување на алтернативната хипотеза $H_1 : p < 0$, се потврдува дека не постои негативна автокорелација на статистичките грешки во моделот ($1,199 < 4 - 1,85$).¹³¹

Постоењето на проблемот на мултиколинеарноста и неизвесниот тест за автокорелација нè обврзува добиените резултати да не ги земеме за валидни, иако оценката на моделот со методот на најмали квадрати покажува висока вредност за прифаќање на правилноста на моделот. Во втората направена регресија најпрвин се исклучува највисоко корелираната независна променлива физички капитал, додека во втората се исклучува променливата вработеност (труд). Добиените резултати за мултиколинеарноста во втората регресија укажуваат на висока колерација на независната променлива вработеност и даночните приходи како % од БДП. Но, бидејќи тие се предмет на анализа и го покажуваат влијанието на даночната политика и економскиот раст, нема да се направи изземање на оваа променлива од регресијата.

Табела 16 Корелациска матрица и VIF показател за втора направена регресија (без независна променлива физички капитал - К)

Корелациска матрица:

Променливи	Лн(Л)	Лн(ГИ % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)	Лн(S)
Лн(Л)	1,000	0,497	0,029	0,878	0,916
Лн(ГИ% ГДП)	0,497	1,000	-0,028	0,666	0,669
Лн(ФЦИ% ГДП)	0,029	-0,028	1,000	0,027	-0,027
Лн(Тац Ревенуе)	0,878	0,666	0,027	1,000	0,972
Лн(S)	0,916	0,669	-0,027	0,972	1,000

¹³⁰ Негативна автокорелација значи присуство на една или неколку екстремни вредности на статистичка грешка во моделот (негативни вредности)

¹³¹ Правилото на одлучување за прифаќање на нултата хипотеза ($H_0 : p = 0$ нема автокорелација)

наспроти алтернативата ($H_1 : p < 0$ постои негативна автокорелација) е:

- Ако $d > 4 - dL$ постои статистичка евиденција дека грешките се негативно автокорелирани (се отфрла H_0 хипотезата);
- Ако $d < 4 - dU$, не постои статистичка евиденција дека грешките се негативно автокорелирани (се прифаќа H_0 хипотезата);
- Ако $4 - dL > d < 4 - dU$, тестот е неизвесен.

Мултиколинearна
статистика:

Стаициц	Лн(Л)	Лн(Г И % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)
Толеранце	0,215	0,522	0,996	0,159
ВИФ	4,645	1,916	1,004	6,285

Извор: сопствени пресметки во ЦЛСТАТ 2012

Резултатите за мултиколинearноста од направената трета регресија во која е
изземена независната променлива вработеност (труд) се презентирани во табелата бр.
17.

**Табела 17 Корелациска матрица и VIF показател за направена трета регресија со изземена
независна променлива вработеност (L)**

Корелациска матрица:

Променливи	Лн(К)	Лн(Г И % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)	Лн(S)
Лн(К)	1,000	0,589	-0,164	0,911	0,965
Лн(ГИ% ГДП)	0,589	1,000	-0,028	0,666	0,669
Лн(ФЦИ% ГДП)	-0,164	-0,028	1,000	0,027	-0,027
Лн(Тац Ревенуе)	0,911	0,666	0,027	1,000	0,972
Лн(S)	0,965	0,669	-0,027	0,972	1,000

Мултиколинearна
статистика:

Стаициц	Лн(К)	Лн(Г И % ГДП)	Лн(ФЦИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)
Толеранце	0,133	0,550	0,784	0,117
ВИФ	7,497	1,818	1,276	8,532

Извор: сопствени пресметки во ЦЛСТАТ 2012

Високите корелациски коефициенти за К и ТацРевенуе како и за Дурбин-
Ватсон статистиката 1,538 ни потврдуваат дека е неопходно двете променливи: физички
капитал и вработеност истовремено да бидат изземени од регресијата.

Резултатите од оваа, четврта регресија во поглед на мултиколинearноста се следни:

Табела 18 Корелациска матрица и VIF показател за четврта направена регресија со изземени независни променливи физички капитал и вработеност (K и L)
Корелациска матрица:

Променливи	Лн(ГИ % ГДП)	Лн(ФДИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)	Лн(S)
Лн(ГИ% ГДП)	1,000	-0,028	0,666	0,669
Лн(ФДИ% Г ДП)	-0,028	1,000	0,027	-0,027
Лн(Тац Ревенуе)	0,666	0,027	1,000	0,972
Лн(S)	0,669	-0,027	0,972	1,000

Мултиколинearна статистика:

Стаици	Лн(ГИ % ГДП)	Лн(ФДИ % ГДП)	Лн(Тац Ревенуе)
Толеранце	0,555	0,996	0,555
VIF	1,802	1,004	1,802

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТА Т 2012

Во оваа регресија резултатите ни потврдуваат дека проблемот со мултиколинearноста е веќе надминат. Дурбин-Ватсон статистиката $d = 1,681$ за $\alpha = 0,05$ $n = 28$ и $k = 3$ и добиените критични вредности $d_L = 1,18$ и $d_U = 1,65$ ја прифаќаат нултата хипотеза дека нема автокорелација ($1,681 > 1,65$). Според добиените резултати од регресијата, коефициентот на повеќекратната регресија $R^2 = 0,949$ потврдува присуство на силна корелациска врска помеѓу набљудуваните појави. Прилагодениот коефициент на повеќекратната детерминација (Адјусед Р Скуе) изнесува 0,942. Соодветноста на моделот е потврдена и со други критериуми за оценка на моделот, како што се: Акаже

информативни критерии (АИЦ)¹³², Стандардни информативни критерии (СБИЦ).¹³³ Маловицки критерии за оценка на моделот е поврзан со бројот на независни променливи вклучени во регресијата. Така, ако вредноста на ЦП е приближна или иста со бројот на анализираните независни променливи k , тогаш тоа е показател за добар модел. На пример, ако имаме 4 независни променливи (k) во моделот, тогаш вредноста на ЦП е добра ако е 3,87999 или 4 и околу 4. Во нашата регресија ЦП= 4, а имаме вклучено 3 независни променливи во регресијата. Основна цел на сите споменати критериуми е минимизирање на резидуалот на збирот на квадратите (РРС) или добивање повисока вредност на R^2 коефициентот. Освен R^2 коефициентот, сите останати наведени критериуми за оценка предизвикуваат одредени намалувања на пресметаните вредности при секое додавање нова независна променлива. Така, ако немаме добри вредности за овие критериуми, прв начин да се подобрат е да се из земе една независна променлива од моделот и тоа онаа која има најголемо ВИФ од табелата за мултиколинearност, како што е и нашиот случај. Ова е цената што се плаќа при избор на статистички добар модел и неговата комплексност (анализата се сведува на попусти модели).

Показатели за големината на статистичката грешка на моделот се МАПЕ и РМСЕ. МАПЕ (mean absolute percent error) – за да се толкува добиената вредност од софтверот, треба да се помножи со 100 и да се зборува во проценти. Така, ако вредноста на овој показател е 10%, велиме дека моделот е многу добар (одличен). Вообичаено е да се движи од 20 до 30% и претставува репер за добар статистички модел. Оваа мерка е значајна за правилно погодени временски серии и најчесто се користи за утврдување на тренд и проценки на тренд. Вториот показател е РМСЕ (root mean squared error). Помала вредност на овој показател укажува на помала статистичка грешка на моделот. Најчесто, неговата вредност се намалува кога се зголемува вредноста на адјусед R^2 . Добиените вредности за овие критериуми и параметри се презентирани во прилогот бр. 2.

¹³² Колку е пониска неговата вредност, толку е подобар моделот. Негативните вредности се подобри. На пример, -1 е подобро од 0,3. Секое додавање нова променлива ја зголемува неговата вредност.

¹³³ Исто како и АИЦ- пониска вредност, подобар модел. Евидентни се поголеми промени во вредноста со додавање нова променлива за разлика од АИЦ.

Многу блиската вредност на d статистиката $d = 1,681$ на Дурбин-Ватсон со критичната вредност $d_U = 1,65$ со која се прифаќа тврдењето дека нема автокорелација во моделот, остава простор за сомнеж во валидноста на добиените коефициенти. Со цел да се надмине оваа недоумица, направена е петта регресија со истите независни варијабли, но со направени прилагодувања на податоците.¹³⁴

Добиената равенка го имаа следниот облик:

$$\text{ЛН}(S) = -0,9752 + 1,6183\text{E-}02 * \text{ЛН}(\text{Г И}) - 8,4572\text{E-}03 * \text{ЛН}(\text{ФЦИ}) + 1,2376 * \text{ЛН}(\text{Тац Ревенуе})$$

Оценката на моделот според методот на најмали квадрати R^2 покажува дека околу 92% (0,918) од варијациите на зависната променлива може да се објаснат со варијациите на сите независни променливи вклучени во моделот, што покажува дека истиот релативно успешно ја детерминира зависноста на економскиот раст во Република Македонија од независните променливи вклучени во моделот. Оваа соодветност е потврдена и со претходно споменатите критериуми за оценка на моделот (резултатите од оваа регресија се дадени во прилог бр. 3)

Со исклучувањето од анализа на физичкиот капитал и вработеноста во четвртата и петтата регресија, променливите бруто-инвестиции и странски директни инвестиции не покажуваат статистички значајно влијание. Според овие резултати, странските директни инвестиции имаат негативно влијание за економскиот раст на Република Македонија во анализираниот период.

Посебен интерес при толкувањето на резултатите од направените регресии предизвикуваат параметрите на независната променлива даночни приходи и придонеси. Според резултатите на регресиите, даночните приходи покажуваат позитивно и статистички значајно влијание, со ниво на значајност од 1%. Најголемо е нивното влијание кога од регресивната анализа се исклучени физичкиот капитал и вработеноста. Значи, кога ќе се апстрахираме од влијанието на овие два конвенционални фактори за кои и теоријата, а и емпириската анализа потврдила дека се клучни за економскиот раст, посебно се издвојува влијанието на даночната политика. Земји во развој, каква што е и

¹³⁴ Прилагодувањата се направени според вредноста на параметарот на автокорелација $\rho = 1 - d/2$, при што се користи вредноста на Дурбин-Ватсон $d = 1,681$, претходната (четврта) регресија. Најпрво податоците се прилагодени според правилото $(y_t - \rho y_{t-1})$ за зависната варијабла и за секоја независна варијабла посебно $(x_{1t} - \rho x_{1,t-1}), (x_{2t} - \rho x_{2,t-1}), (x_{3t} - \rho x_{3,t-1})$.

Република Македонија, која во досегашниот транзициски период бележи ниски стапки на економски раст (на периоди и негативни) посебно внимание треба да посветуваат на конвенционалните фактори на раст – физички капитал и вработеност. Нивото на физички капитал е ниско и секое мало зголемување позитивно влијае на економскиот раст во Република Македонија. Анализата потврди дека придонесот на физичкиот капитал е, пред сè, резултат на нето-домашните инвестиции кои се компонента на бруто-инвестициите анализирани како независна променлива во регресиите. Променливата бруто-инвестиции како категорија ги вклучува нето-домашните инвестиции и амортизацијата. Бруто-инвестициите се тие кои го зголемуваат постојаното ниво на физички капитал во Република Македонија и се од посебно значење за економскиот раст во земјата. За разлика од нив, странските директни инвестиции не покажуваат статистички значајно влијание. Иако со различни мерки се фаворизираат и се создаваат поволни услови за странски инвестиции, тие не се извор на економскиот раст во Република Македонија. Поконкретно, во анализата, кога се изземаат физичкиот капитал и вработеноста, нивното влијание не само што не е значајно, туку е и негативно. Вработеноста во Република Македонија презентира интересни резултати. Иако состојбата на пазарот на работна сила се карактеризира со висока невработеност и воедно со ниско ниво на вработеност, сепак придонесот на вработеноста за економскиот раст е на второто место по значење, веднаш по физичкиот капитал. Ова е очекувано доколку се земе предвид состојбата дека индустријата во Република Македонија се состои, пред сè, во трудо-интензивни гранки и индустриски капацитети кои се базираат на природни ресурси, а многу малку се застапени капитало-интензивните и техничко-технолошките индустриски гранки. Состојбата на пазарот на трудот со високата невработеност и невлијателноста на синдикатите за заштитата на правата на работниците ги доведува во незавидна положба вработените. Затоа, придонесот на вработеноста се огледува во поголемата интензивност на трудот, отколку во нивото на вработеност. Од теоријата ни е познато дека категоријата вработеност е посебно значајна за економскиот раст, но не само како категорија број на вработени лица, туку пред сè како променлива која во себе го вклучува нивото на човечки капитал. Вработеноста претставена како број на физички вработени лица не ја прикажува компонентата човечки капитал. Затоа, очекуван е добиениот резултат од регресијата бидејќи знаеме дека во најголем дел вработеноста која во себе го вклучува човечкиот капитал придонесува за остварување повисоко ниво на БДП.

Она што претставува куриозитет во анализата е позитивното, статистички значајно влијание на даноците и придонесите како процент од БДП и економскиот раст во анализираниот период во Република Македонија. Мерките на даночната политика можат на долг рок да придонесат за остварување економски раст, но само кога ќе се постигне одредено ниво на економски раст со покачување на нивото на физички капитал и на вработеноста. Даночните мерки наменети за поттикнување, пред сè, на инвестициската активност на домашните приватни инвестиции е насока во која би требало да се движат мерките на макроекономската политика која би стимулирала економски раст. На овој начин емпириски се потврдува теоретското тврдење дека промените во даночната политика бележат поголеми ефекти во економиите во развој, за разлика од развиените економии. Во економиите во развој постојат низа други фактори кои освен даночната политика, имаат поголеми мултипликативни ефекти врз нивото на економскиот раст.

5.2. Емпириска анализа за зависноста на стапката на економски раст од нивото и структурата на јавните расходи

Прашањето за улогата и големината на секторот на јавни расходи (јавната потрошувачка) предизвикува многу различни контроверзни прашања во поглед на макроекономската анализа. Поголемата економска слобода и отвореноста на економиите како резултат на економската глобализација резултираа со зголемување на јавните расходи. Трендот на пораст на нивото на јавните расходи особено е забележлив во периодот по 1960-тите години во сите 23 земји-членки на ОЕЦД. Овој тренд на пораст на нивото на јавните расходи е присутен и во земјите во развој, како и во транзициските економии. Потребата од повисоко ниво на јавни расходи произлезе од сè поголемата улога на државата во функционирањето на економијата и, соодветно на тоа, зголемено е учеството на јавните расходи во структурата на БДП.

Состојбата со нивото на јавните расходи, поточно нивниот пораст, и влијанието врз економскиот раст е предмет на анализа на голем број емпириски истражувања. Резултатите од емпириските истражувања потврдуваат позитивен ефект од порастот на јавните расходи врз економскиот раст, но секако, треба да се нагласи дека зголемените расходи позитивно ќе резултираат со поголем економски раст во зависност и од

структурата на јавните расходи. Не секое зголемување на јавните расходи позитивно се одразува на нивото на економски раст во една земја. Така илузорно е да се очекува дека зголемувањето на категоријата непродуктивни расходи би имала позитивен импакт врз стапката на економски раст, додека зголемувањето на продуктивните расходи продуцираат економски раст. Општо е прифатено дека јавните расходи за инфраструктура, како за изградба на патишта, мостови, автопатишта, пристаништа и аеродроми, изградба на системи за телекомуникација, расходи наменети за образование и расходи за наука, истражување и развој, како и за здравствена превенција и заштита го зголемуваат економскиот потенцијал на земјата. Така, трудовите на Естерли и Ребело (Еастерљ анд Ребело – 1993)¹³⁵ и од понов датум Канинг и Педрони (Цанниг анд Педрони – 2004)¹³⁶ нудат докази за ефектите врз економскиот раст на долг рок поврзани со зголемените расходи за јавни инвестиции во инфраструктурата на економиите. Имено, многу анализи како предност го нагласуваат зголемувањето на потенцијалот за остварување раст во економијата кое е предизвикано од овие видови продуктивни расходи (јавни инвестиции).

Постојат емпириски истражувања кои сугерираат дека нивото на јавните расходи, кое надминува одреден лимит со кој се задоволуваат основните функции на јавните расходи, би имало негативно влијание врз економскиот раст (Дар & Амир Кхакаи 2002; Галањас & Ведлер 1998).¹³⁷

Движењето на БДП и вкупните расходи во Република Македонија во периодот од 1997 до 2010 година се прикажани во табелата и графиконот. Презентираните податоци за вкупните расходи се однесуваат на консолидираниот буџет на Република Македонија. Во вкупните расходи на консолидираниот буџет се опфатени расходите на централниот буџет, расходите на буџетите на единиците на локалните власти, расходите на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, расходите на Фондот за здравствено осигурување и расходите на Агенцијата за вработување на Република Македонија.

---

¹³⁵ Андреас Имен анд Јоханна Куехнел, “Продуктивне Гвернмент Едпендијуре анд Економик Гроуџ”, Унверзити оф Хеделберг, Депарментоф Економикс, дискусион папер сериес но. 464, мај 2008

¹³⁶ Исто

¹³⁷ Петер Сторг, “Гвернмент Едпендијурс Ефекцион Економик Гроуџ, Тхе Цасе оф Сведен 1960-2001”, Лула Унверсити оф Технолоџс, 2003

Табела 19 БДП и вкупните јавни расходи на консолидираниот Буџет на Република Македонија во периодот 1997-2010 година

во милиони денари

Година	БДП по тековни цени (во милиони денари)	Вкупно расходи	Вкупно јавни расходи/БДП
1997	186.018	69.921	37,59
1998	194.979	79.314	40,68
1999	209.010	85.957	41,13
2000	236.389	98.191	41,54
2001	233.841	95.349	40,78
2002	243.970	87.485	35,86
2003	258.369	86.748	33,58
2004	272.462	88.169	32,36
2005	295.052	100.219	33,97
2006	320.059	105.744	33,04
2007	364.989	117.455	32,18
2008	411.728	140.222	34,06
2009	410.734	139.393	33,94
2010	424.762	142.692	33,59

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник, 2000, 2002, 2003, 2004 и 2005 година; Министерство за финансии, Билтен бр. 2/2001, 3/2002, 9-10/2003, март 2005, март-април 2007, јули 2011 година¹³⁸

¹³⁸ Во анализираниот период во Република Македонија, системот на национални сметки беше променет и проширен со нови сметки во согласност со потребите на македонската економија, притоа запазувајќи го методолошкиот пристап на европскиот систем на сметки. Ваквите промени и усовршувања на системот на сметки, поточно на приходите и расходите од една во друга сметка, го усложнува истражувањето на проблематиката. Затоа, често се соочуваме со состојба да имаме различни вредности за ист вид приход или расход од иста календарска година (од ист извор или од различен извор на податоци). Во ова истражување се користени податоците од наведените извори.

Графикон 29 Тренд на движење на БДП и вкупните расходи во Република Македонија во периодот 1997-2010 година

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник, 2000, 2002, 2003, 2004 и 2005 година; Министерство за финансии, Билтен бр. 2/2001, 3/2002, 9-10/2003, март 2005, март-април 2007, јули 2011 година

Презентираните податоци јасно го покажуваат трендот на пораст на вкупните јавни расходи. Во табелата бр. 19 е дадена и пресметката за учеството на вкупните јавни расходи во БДП. Овој показател покажува најголем пораст во периодот од 1998 до 2000 година, а од 2001 година почнува да опаѓа.

Целта на емпириското истражување во овој дел од трудот е да се покаже дали постои значаен однос (релација) помеѓу нивото на остварен економски раст и нивото и различната структура на јавните расходи. Анализата е направена исто како и кај ефектите на даночната политика, според теоретскиот модел на производна функција според Куб-Даглас (Џооб Даглас). Равенството го претставува односот помеѓу факторите на производство: капитал, труд и технологија или вкупната факторска продуктивност и нивото на реализирано вкупно производство.

$$Y = F(K, L, A) = K^\alpha L^\beta A$$

Ефектите од јавните расходи ги изразуваме преку расчленување на факторот вкупна факторска продуктивност – резидуалот (A). Така, како променливи кои ја детерминираат вкупната факторска продуктивност, предвид се земаат податоците за потрошувачката (финалната потрошувачка на домаќинствата и јавната потрошувачка), вкупните јавни расходи, трансферите и капиталните расходи (јавните инвестиции). Расчленетата функција го има следниот нелинеарен облик:

$$Y_t = \beta_0 K^{\beta_1} L^{\beta_2} C^{\beta_3} G^{\beta_4} PExp^{\beta_5} T^{\beta_6} CapI^{\beta_7} U_t$$

За потребите на анализата, нелинеарниот модел се трансформира во лин-лог модел со следниот израз:

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 \ln(K) + \beta_2 \ln(L) + \beta_3 \ln(C) + \beta_4 \ln(G) + \beta_5 \ln(PExp) + \beta_6 \ln(T) + \beta_7 \ln(CapI) + \ln(U_t)$$

Y - производство (реален БДП по глава на жител)

K - физички капитал

L - труд (број на работници и/или часови на работа)

C - финална потрошувачка на домаќинствата (приватна потрошувачка)

G - јавна (државна) потрошувачка

$PExpe$ - јавни расходи

T - трансфери

$CapI$ - капитални расходи (инвестиции)

β_0 - слободен член

$\beta_1 \dots \beta_7$ - коефициенти кои треба да се оценат

U_t - стохастичен член

Анализата применува повеќекратна линеарна регресија каде што како зависна променлива се зема оствареното ниво на БДП, а независни променливи претставуваат физичкиот капитал, вработеноста, приватната и јавната потрошувачка изразена како % од БДП, вкупните јавни расходи како % од БДП, износот на трансферите како % од БДП и капиталните расходи како % од БДП. Во анализата се земаат предвид само податоците за јавните расходи на консолидираниот буџет на Република Македонија и се на квартално ниво за периодот од 2005 до 2011 година. За таа цел се применува база на податоци за Република Македонија направена од официјалните извори на податоци за овие категории од Државниот завод за статистика на Република Македонија, Министерството за финансии и Народната банка на Република Македонија, како и УНЕЦЕ Статистикал Дивизион Дatabа се компилирана од национални и интернационални бази на податоци како ЦЈ, ЕУРОСТАТ, ИМФ ОЕЦД. За пресметката на параметрите на регресивната анализа се користи софтверскиот пакет ЦЈСТАТ 2012.

Табелата за очекуваните насоки на влијание е следната:

Табела 20 Символи, опис и очекуван знак на променливите во регресијата за влијанието на јавните расходи и економскиот раст

Симбол	Опис на објаснувачката променлива	Очекуван знак во регресијата
K_t	Физички капитал	+
L_t	Труд, број на вработени	+
C	Финална потрошувачка на домаќинствата-приватна потрошувачка (како процент од БДП)	+
G	Јавна (државна) потрошувачка (како процент од БДП)	+/-
$RExp$	Вкупни јавни расходи (како процент од БДП)	+/-
T	Трансфери (како процент од БДП)	+/-
$CapI$	Капитални расходи (инвестиции) (како процент од БДП)	+

Забелешка: „+“ претставува позитивен однос, „-“ претставува негативен однос, „0“ и „+ и -“ претставуваат теоретски двосмислени односи со зависната променлива

Објаснувањето за значењето на физичкиот капитал и трудот како фактори на економскиот раст кое е елаборирано во претходната точка е валидно и за оваа регресија. Вкупната потрошувачка изразена како финална потрошувачка на домаќинствата и јавната (државна) потрошувачка се фактори со кои се влијае врз економскиот раст, и тоа зголемената потрошувачка стимулира зголемена економска активност во земјата. Јавните расходи се посебно интересна категорија за анализата на економскиот раст. Продуктивните расходи направени за подобрување на образованието, здравствената заштита, трошоци за поттикнување на истражувачката работа и иновации, позитивно влијаат на економскиот раст. Неможноста во анализата да се земат податоци за овие посебни поткатегории на реализирани расходи ни остава простор ова влијание да се тестира само како вкупен износ на јавни расходи изразен како процент од БДП. Секако, овој збирен показател со себе ги вклучува сите направени расходи и оние непродуктивните (расходи за материјални трошоци, за плати на администрацијата итн.) и не го издвојува само влијанието на продуктивните расходи и не е реалната слика на поставеноста на односите. Затоа е и знакот на амбивалентност (+ и -). Но, сепак дава одредени насоки кои се патоказ за понатамошно дејствување.

Категоријата трансфери како независна променлива не влијае на зависната променлива БДП. Ваквиот заклучок за варијаблата трансфери е многу логичен затоа што трансферите како категорија не се однесуваат на создавање нова вредност во економијата, туку претставуваат прераспределба на веќе остварениот доход. Поради одредени поставени зависности и корелациски односи со останатите независни променливи во регресијата се случува трансферите да имаат позитивен или негативен знак.

Капиталните расходи претставуваат расходи кои имаат позитивно влијание на економскиот раст. Во зависност од нивната структура, креаторите на макроекономската политика можат да придонесат за зголемување на економскиот раст. Секако, очекуваниот знак од регресијата за оваа независна променлива треба да биде позитивен.

Вака замислената регресија со овие независни променливи при пресметката на параметрите и критериумите за оценка на моделот не даде задоволителни резултати.¹³⁹ Така, проблемот на мултиколинеарноста е присутен кај скоро сите независни променливи (освен кај приватната потрошувачка) и тоа со високи коефициенти на корелација и на ВИФ показателите. Највисок ВИФ показател покажува променливата вкупни јавни расходи – 13,058, потоа капиталот 11,479, трудот 10,669. Високи се и вредностите на трансферите, капиталните расходи и јавната потрошувачка. При повторното тестирање се остава на софтверскиот пакет, со примена на методот оценка на најмали квадрати, сам да одлучи која регресивна равенка статистички најдобро ги задоволува поставените барања. Притоа тој ја селектира регресивната равенка која од анализа ја исклучува приватната потрошувачка како независна променлива. Добиените равенства се оценети според следните критериуми во табелата бр. 21, додека резултатите за најдобро селектираната регресија се дадени во табелата бр. 22 (во втората колона).

---

¹³⁹ Резултатите за пресметаните параметри за независните променливи и вредноста на t -тестот за направената регресија се прикажани во првата колона на табелата бр. 23

Табела 21 Критериуми за избор на статистички најдобра регресија

Број на променливи	Променливи	МСЕ	R2	Адјустед R2	Малџоњс' Цп	Акајџе'с АИЦ	Сцхјарз'с СБЦ	Амемија'с ПЦ
2	Лн(К) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП)	0,002	0,954	0,941	13,286	177,200	-173,204	0,053
3	Лн(К) / Лн(Л) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП)	0,001	0,964	0,954	7,471	182,211	-176,882	0,044
4	Лн(К) / Лн(Л) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП) / Лн(Цапипалецп. % од ГДП)	0,001	0,972	0,964	3,149	187,533	-180,872	0,036
5	Лн(К) / Лн(Л) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП) / Лн(Трансфрџс% одГДП) / Лн(Цапипалецп. % одГДП)	0,001	0,973	0,965	4,405	186,537	-178,544	0,038
6	Лн(К) / Лн(Л) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП) / Лн(Публик ецпендиурџс % одГДП) / Лн(Трансфрџс% одГДП) / Лн(Цапипалецп. % одГДП)	0,001	0,974	0,965	6,077	184,990	-175,665	0,040
7	Лн(К) / Лн(Л) / Лн(Привате кон. Ц % одГДП) / Лн(Публик консумпционГ % одГДП) / Лн(Публик ецпендиурџс % одГДП) / Лн(Трансфрџс% одГДП) / Лн(Цапипалецп. % одГДП)	0,001	0,974	0,965	8,000	183,098	-172,440	0,043

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Избраниот модел, иако ги задоволува критериумите за оценка на статистичкиот модел, не го анулира проблемот на мултиколинеарноста меѓу независните променливи. За да се избегне проблемот на мултиколинеарноста, направени се неколку регресии во кои постапно се врши изземање на одредени променливи кои имаат највисок ВИФ показател. Така, во третата колона од табелата бр. 22 се прикажани добиените резултати за регресијата во која се изземени приватната потрошувачка, капиталот и вработеноста како независни променливи. Тестирањето на сите направени регресии не појавува проблем на хетероскедастичност. На овој начин, иако е отстрането негативното влијание на мултиколинеарноста, вредноста на R^2 изнесува 0,693, што е показател дека само 69,3 % од економскиот раст се објаснува со независните променливи вклучени во регресијата.

Анализата е проширена со додавање нови независни променливи кои би го зголемиле овој процент на детерминираност на зависната променлива. Најпрвин ги вклучуваме независните: физички капитал (кој претходно беше изземен поради

високата мултиколинеарност), бруто-инвестициите како % од БДП и променлива со која се зголемува нивото на физички капитал во економијата и даночните приходи и придонеси како % од БДП. Добиените резултати се презентирани во колоната четири во табелата бр. 22. Вредноста на R^2 изнесува 0,962, на прилагодениот R^2 изнесува 0,953. Соодветноста на моделот е потврдена и со други критериуми за оценка на моделот како што се: Акаике информатив критериум (АИЦ) е негатвен износ -174,174 како и Сцхнарз информатив критериум (СБИ) -164,849. Маллов'с Ц критериум за оценка на моделот е 7 и е приближна со бројот на анализираните независни варијабли $k = 5$. Вредноста на d на Дурбин-Ватсон е 1,002. Тестот за автокорелација на Дурбин-Ватсон статистиката $d = 1,002$ за $\alpha = 0,05$ $n = 28$ и $k = 5$ и добиените критични вредности $d_L = 1,03$ и $d_U = 1,85$ покажува неизвесност (вредноста на $d_L = 1,03$ не е $< 1,002$ иако $d = 1,002 < 1,85$). Затоа се пристапува кон прилагодување на податоците¹⁴⁰. Резултатите од прилагодените податоци не ја сменија многу претходната слика за влијанието на независните променливи и зависната променлива и повторно тестот за автокорелација покажува неизвесност. Резултатите од оваа регресија се претставени во петтата колона во табелата бр. 22.

---

¹⁴⁰ Податоците се прилагодени според $\hat{y} = 1 - d/2$ земајќи ја предвид d статистиката од претходната регресија за $d = 1,002$

Табела 22 Резултати од направени регреси за влијанието на јавните расходи и економскиот раст

Регреси	Зависна променлива во сите регреси е остварен реален БДП во милиони денари (S)				
Независни променливи (Ц)	(1)	(2) ¹⁴¹	(3) ¹⁴²	(4) ¹⁴³	(5) ¹⁴⁴
Физички капитал (К)	0,536 (4,741)***	0,522 (5,393)***		0,779 (11,773)***	0,785 (11,966)***
Вработеност (труд) (Л)	0,768 (2,276)**	0,794 (2,497)**			
Приватна потрошувачка % од БДП (Ц прва е консумпцион инвестмент % од Г ДП)	0,053 (0,278)				
Јавна потрошувачка % од БДП (Г - Говернмент Консумпцион % од Г ДП)	- 0,399 (-2,085)**	-0,400 (-2,135)**	- 2,167 (- 5,417)***	- 0,425 (- 2, 040)**	
Вкупни јавни расходи % од БДП (ПЕп.- Публиц Епендијурс % од Г ДП)	- 0,141 (- 0,592)	- 0,136 (- 0,585)			
Трансфери % од БДП (Т - Трансфурс % од Г ДП)	0,195 (0,995)	0,201 (1,059)	1,856 (5,278)***	0,163 (0,860)	
Капитални расходи % од БДП (Цап.И-Цап.Иал Епендијурс - Инвестмент % од Г ДП)	0,064 (1,537)	0,064 (1,579)	0,070 (1,273)	0,015 (0,693)	0,009 (0,590)
Бруто-инвестиции % од БДП (Г И-грсс инвестмент % од Г ДП)				0,046 (1,267)	0,037 (1,683)
Даночни приходи и придонеси % од БДП (Тац)				0,002 (0,021)	-0,010 (-0,115)

¹⁴¹ Резултати од направена регресија со избор на софтверскиот пакет за најдобар статистички модел, изземена е независната променлива приватна потрошувачка - Ц

¹⁴² Резултати од направената регресија со изземен независни променливи приватна потрошувачка, јавни расходи, капитал и вработеност

¹⁴³ Резултати од регресијата со додадени нови независни променливи капитал, бруто-инвестиции и даночни приходи и придонеси

¹⁴⁴ Резултати од регресија со прилагодени податоци

Ревенуе % оф Г ДП					
Број на опсервации (н)	28	28	28	28	27
R^2	0,974	0,974	0,693	0,962	0,929
Адјустед R^2	0,965	0,965	0,655	0,953	0,916
Дурбин-Њаксон	1,013	0,998	1,340	1,002	1,338

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Анализата ја прошируваме во сосема друга насока. Така, наместо независната променлива физички капитал, се зема предвид влијанието на вработеноста како независна променлива, поставено во сооднос со независните променливи јавна потрошувачка, трансфери и капитални расходи. Резултатите се прикажани во табелата бр. 23.

Табела 23 Резултати од направени регреси за влијанието на јавните расходи и економскиот раст

Регреси	Зависна променлива во сите регреси е остварен реален БДП во милиони денари (S)			
Независни променливи (Ц)	(6)	(7)	(8)	(9)
Вработеност (труд) (Л)	2,494 (12,670)***	2,069 (9,417)***	2,154 (9,700)***	2,090 (9,527)***
Јавна потрошувачка % од БДП (Г - Говернмент Консумпцион % оф Г ДП)		- 0,731 (- 3,047)***	- 0,740 (- 3,156)***	- 0,619 (- 2,569)**
Трансфери % од БДП (Г - Трансферс % оф Г ДП)	- 0,191 (- 1,579)	0,412 (1,841)*	0,428 (1,956)*	0,355 (1,634)
Капитални расходи % од БДП (ЦапИ - ЦапИ Епендијурес - Инвесмент % оф Г ДП)	0,112 (4,102)***	0,082 (3,223)***	0,087 (3,483)***	0,076 (2,981)***
Бруто-инвестиции % од БДП (Г И - Г рсс Инвесмент % оф Г ДП)				0,066 (1,531)
Даночни приходи и придонеси % од БДП (Тац Ревенуе % оф Г ДП)			0,206 (1,466)	0,174 (1,258)
Број на опсервации (н)	28	28	28	28
R^2	0,911	0,937	0,942	0,948
Адјустед R^2	0,900	0,926	0,929	0,933
Дурбин-Њаксон	1,926	1,685	1,960	1,798

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Во шестата направена регресија се анализира влијанието на независните променливи вработеност, трансфери и капитални инвестиции, за да во следната се

додаде и независната променлива јавна потрошувачка. Тестирањето е проширено и со вклучување во анализата на независната даночни приходи и придонеси како % од БДП и бруто-инвестициите како % од БДП во осмата и деветтата направена регресија.

Заклучок од сумираните резултати од сите направени регресији за влијанието врз економскиот раст во Република Македонија се однесува на издвојување три равенства кои го прикажуваат влијанието на независните променливи и се статистички оправдани. Првата равенка се однесува на добиените резултати од регресијата со прилагодени податоци (петтата регресија во табела бр. 22), додека втората и третата равенка се однесуваат на резултатите од осмата и деветтата регресија од табелата бр. 23.

$$\ln(Y) = 1,222 + 0,785\ln(K) + 0,037\ln(GI) + 0,009\ln(CapI) - 0,010\ln(Tax\ Revenue)$$

Капиталот е независна променлива која покажува статистичко значење од 1%, додека променливата бруто-инвестиции од 10%. Според ова, порастот на капиталот за 1% ќе го зголеми БДП за околу 12 (11,966) процентни поени додека порастот на бруто-инвестициите во економијата за 10% ќе доведе до пораст на БДП за 1,7 процентни поени (1,683). Резултатите од оваа регресија се презентирани во прилогот бр. 4.

Во регресиите каде што како независна променлива се анализира вработеноста најголемо статистичко значење покажува токму таа, а статистички значајно влијание имаат и независните капитални расходи и јавната потрошувачка. Ова е посебно значајно за заклучоците на истражувањето, бидејќи на соодветен начин во Република Македонија се потврдува теоретското знаење за позитивното влијание на капиталните расходи и зголемената јавна потрошувачка за економскиот раст. Во услови на рецесија, кога постои намалена економска активност, мерките на макроекономската политика кои се насочени кон зголемување на вработеноста и јавните инвестиции што ги презема државата, изразени преку категоријата јавни расходи, се движечка сила на економијата. Така се стимулира вкупната економска активност и се покачува нивото на инвестиции во економијата кога вработувањето и инвестициите во приватниот сектор се на многу ниско ниво. Според добиените резултати, зголемувањето на капиталните инвестиции за 1% би овозможило зголемување на БДП за 3,5 процентни поени, додека иста статистичка значајност има и влијанието на вработеноста, но манифестира многу посилено влијание на БДП (1% статистичка значајност – пораст на вработеноста од 1% позитивно се одразува на нивото на БДП и го покачува за околу 10 процентни поени – 9,7).

Интересни за размислување се добиените резултати за влијанието на трансферите и јавната потрошувачка. Јавната потрошувачка е категорија која влијае на вкупната потрошувачка и нејзиното зголемување во услови на рецесија треба позитивно да влијае на пораст на економската активност и реализирање повисок БДП. Добиените резултати за анализираниот период во Република Македонија потврдуваат статистички значајно влијание на јавната потрошувачка, но тоа е со негативен предзнак. Зголемената јавна потрошувачка негативно влијае на БДП или политиката треба да биде насочена кон снижување на нивото на јавната потрошувачка за да истото позитивно се одрази на економскиот раст во Република Македонија. Ваквата состојба, пред сè, е резултат на големата непродуктивна јавна потрошувачка. Ова е показател дека треба да се размисли за промени во категоријата јавна потрошувачка, при што би се зголемиле расходите наменети за подобрување на образованието, здравствената заштита, истражување и развој, наместо големата застапеност на категориите плати за администрацијата и материјални трошоци.

Категоријата трансфери, според резултатите, исто така покажа значително влијание за економскиот раст, со 5% статистичка значајност, што не е факт кој треба да го занемариме. Иако економската логика, како што покажува и резултатот од емпириската анализа на даночната политика, трансферите ги смета за категорија која не го менува нивото на БДП туку претставува распределба на веќе остварениот БДП, овде состојбата е различна. Единствено објаснување кое би ја разоткрило оваа нејасна слика е тоа што со различните категории на трансфери (за социјална помош, за пензиско и инвалидско осигурување, за вработување и здравствена заштита) се зголемува вкупната потрошувачка во економијата (приватната и јавната) и на тој начин позитивно се влијае на економскиот раст.

Добиената равенка е следна, а целосните резултати од регресијата се презентирани во прилогот бр. 5.

$$\ln(Y) = -17,091 + 2,154 \ln(L) + 0,428 \ln(T) + 0,087 \ln(CapI) - 0,740 \ln(G) + 0,206 \ln(Tax\ Revenue)$$

Истото влијание и ниво на статистичка значајност се доби и кога во регресивната анализа ја вклучивме независната променлива бруто-инвестиции. Бруто-инвестициите не покажаа статистички значајно влијание во оваа констелација на независни променливи. Резултатите се дадени во прилогот бр. 6.

$$\ln(Y) = -16,480 + 2,090 \ln(L) + 0,355 \ln(T) + 0,076 \ln(CapI) + 0,066 \ln(GI) - 0,619 \ln(G) + 0,174 \ln(Tax\ Revenue)$$

ЗАКЛУЧОК

Развојниот процес е мултидимензионален и комплексен феномен. Мултидимензионален, бидејќи претставува збир на процеси различни по својата природа: економски, социјални, политички, културни и други. Комплексен, затоа што е детерминиран од голем број фактори како што се трудот и човечкиот капитал, физичкиот капитал, земјата и природните ресурси, техничкиот прогрес, макроекономската стабилност, дистрибуцијата на доходот, финансиската интермедијација, степенот на отвореност на економијата кон странство, структурните промени, можноста за креирање работни места, човековата сигурност, социјалната ексклузија, развојот на демократијата, улогата на државата, потрошувачката, сиромаштијата и нееднаквоста, цивилното општество (невладините организации), образовниот и здравствениот сектор, социјалниот капитал, претприемништвото, менаџментот итн.

Економиите наметнуваат современи пристапи и погледи во толкувањето на економската теорија и нејзината примена во реалноста. Ваквите современи погледи го променија карактерот и улогата на јавните финансии и се познати како фискална политика (Fiscal Policy). Фискалната политика е финансиска политика која во голем дел е наменета за остварување нефискални економски и социјално-политички цели. Трудот имаше за цел да направи теоретска и емпириска анализа на економските ефекти на фискалната политика и на нејзината примена како инструмент за постигнување повисоко ниво на економски раст во една економија.

Трудот концепциски е поделен на пет посебни глави. Првата и втората глава претставуваат теоретска елаборација на улогата и значењето на фискалната политика за остварување на целите на економската политика, како и макро и микроекономските ефекти што ги предизвикува таа. Третата глава ги презентира емпириските анализи за обработуваната тема кои се однесуваат на земјите од Европската Унија и САД. Четвртата глава се однесува на Република Македонија и претставува приказ на состојбата во Република Македонија од нејзиното осамостојување во 1991 г. до 2010 година, како и функционирањето и примената на фискалните мерки за остварување економски раст. Петтата глава ги презентира добиените резултати од спроведената

емпириска анализа за ефектите, како на даночната политика, така и на јавните расходи врз реализираниот економски раст во Република Македонија.

Теоретските концепции за науката за јавни финансии значајно се разликуваат во споредба со доминантната теорија и сфаќањата од 19. и 20. век. Изменетите економски услови се појавиле по Првата светска војна и во времето на големата економска криза од 1929 година која траеше сè до почетокот на 1941 година, до почетокот на Втората светска војна. Големиот пад на производството и порастот на невработеноста предизвикаа поттикнување на инфлациската спирала, пораст на сиромаштијата и големи социјални немири. Економската состојба наметна современи пристапи и погледи во толкувањето на економската теорија и нејзиното применувањето во реалноста. Се промени карактерот и улогата на јавните финансии. Претходното дефинирање на фискалната политика како систем за собирање и трошење на јавните средства, кое претставува, пред сè, тесно детерминирање на нејзините фискални функции и неутралност во однос на економските движења, одамна е напуштено. Сега посебна важност се придава на државното интервенирање при што императив е економската стабилност и поттикнувањето на економскиот раст, како и економските ефекти што ги предизвикуваат фискалните мерки на макроекономски план и на реакцијата на економските субјекти.

Фискалната политика е финансиска политика која во голем дел е наменета за остварување нефискални економски и социјално-политички цели. Интегрираноста на економскиот систем и мерките на фискалната политика се основна карактеристика на современата теорија. Соодветната примена на фискалната политика, монетарната политика, надворешно-трговската политика и политиката на доход овозможува реализација на поставените цели.

Современата теорија прави разграничување на фискалната политика во потесна и во поширока смисла. Фискалната политика претставува процес на обликување на даноците и јавните расходи со цел да се намали јазот помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП кој е резултат на деловните циклуси и придонесува за одржување полна вработеност во економијата, ослободена од инфлација и дефлација.

Дефинирано во потесна смисла, фискалната политика означува употреба на фискалните приходи (најчесто даноците, нефискалните приходи и таксите) и буџетските расходи во согласност со остварувањето на целите и задачите на економската политика. Во поширока смисла, фискалната политика означува

манипулација со јавните приходи, со јавните расходи и јавното задолжување за неутрализирање на цикличните флукуации во економските движења, воспоставувајќи хармоничен однос помеѓу агрегатната понуда и ефективната побарувачка.

Вкупните јавни приходи се делат на фискални и нефискални приходи. Во структурата на приходите на современите држави доминираат фискалните приходи и тоа, пред сè, даноците, кои зафаќаат повеќе од 70%, а во одредени земји и 90% од вкупните јавни приходи. Овие податоци се потврдуваат и со фактот дека најзначаен извор на јавните приходи е реално остварениот БДП во економијата. Основниот извор на фискалните приходи државата го обезбедува врз основа на фискалниот суверенитет и правото да им наметнува задолжителни давачки на физичките и правните лица. Меѓутоа, обемот на јавните приходи е во тесна поврзаност со висината на БДП на економијата и, всушност, објективна граница во која можат да се формираат финансиските ресурси на една држава претставува обемот на реализираниот реален БДП.

Во категоријата фискални приходи најголемо е учеството на даноците и тоа се движи околу 30 до 40% од вкупните фискални приходи. Тие имаат големо финансиско значење и нивната улога во формирањето на фискалното оптоварување е пресудна. Даночната структура ни покажува од кои видови даноци се состои еден даночен систем. Општ заклучок е дека даночната структура на економиите претставува комбинација на директни и индиректни даноци, општи и селективни и, пред сè, даноци кои се наплатуваат во парични средства. Во голем дел од економиите даночната структура се базира на поделбата на даноците на централни и локални даноци. Секако, постои разлика во даночните структури на секоја економија, но сепак се издвојуваат одредени заеднички карактеристики кои ја декларираат даночната структура.

Она што произлегува како резиме од карактеристиките на даночните системи е тоа дека даночната структура или даночниот систем треба да биде така креирана и поставена за од една страна да претставува добар извор на јавни приходи со кои државата ќе ги финансира и јавните расходи и потребите кои произлегуваат од нејзиното работење, како и задоволувањето на потребите од јавни добра и услуги на граѓаните, а од друга страна да претставува мотив за приватниот сектор да инвестира и да ја зголемува економската активност. Даночниот систем е комплексен механизам и затоа принципите и начелата врз кои функционира не треба често да се менуваат. Неговата стабилност и непроменливост влева доверба и чувство на сигурност кај

граѓаните и правните субјекти. Даночниот систем кој е стабилен, со ниско даночно оптоварување, кој не подлежи постојано на реформи и промени е императив за секоја економија.

Од друга страна, пак, во теоријата се разработуваат и во праксата се применуваат различни начини на кои без големи промени во даночниот систем се преземаат одредени мерки со кои може да се манипулира со износите на даночната основа и со висината на даночните стапки со цел да се стимулира или оствари одредена поставена цел и мисија. Станува збор за категоријата даночни олеснувања. Причините и мотивите за воведувањето на даночните стимулации или бенефиции се различни и многубројни. Најчесто се применуваат за да се стимулира одредено однесување на даночниот обврзник кое би било во согласност со целите на даночната политика. Даночните ослободувања се воведуваат за да се остварат и одредени социјални цели како воведувањето погодности за одредени даночни обврзници поради нивниот материјален и економски статус. Најчесто при воведувањето на даночните стимулации креаторите на економската политика се водени од економските и социјално-политичките мотиви. Во зависност од целта што сакаме да ја постигнеме, се применуваат различни видови даночни стимулации. Такви цели се: развој на одредени региони и области преку заживување на економската активност и пораст на инвестициите во нив, промовирање и развој на одредени сектори во индустријата или активности значајни за економскиот развој, подобрување на ефикасноста, трансфер на технологија и други економски цели.

Посебно внимание се посветува на даночните стимулации кои се наменети за зголемување на инвестициската активност и за поттикнување на домашните инвеститори, како и за привлекување на странските инвеститори. Отворањето слободни трговски зони најчесто е начин за даночни стимулации за извозно ориентираните производства. Сите компании кои работат и произведуваат во рамки на утврдената слободна трговска зона се изземени и не се обврзани да плаќаат директни и индиректни даноци, увозни давачки, такси и даноци на додадена вредност. На тој начин се стимулира поголема ефикасност во работењето и се овозможува развој на извозната индустрија, која придонесува за подобра позиција на економијата на светскиот пазар и за остварување поголеми девизни приходи, со што се јакне нејзината национална валута и економијата, воопшто. Најчесто, стимулациите се однесуваат на активности и инвестиции наменети за истражување и развој (P&D, research and development) и

проекти кои се насочени за развој на технологија со што се овозможува полесен трансфер на нова технологија и нови знаења во земјата-домаќин.

Без разлика кој вид даночни стимулации се применува, емпириските истражувања потврдуваат дека тоа е успешен начин како без поголеми реформи на поставениот даночен систем да се интервенира и да се поттикне одредена активност во економијата со која се ефектуира реализацијата на зацртаната цел.

Креирањето оптимален и ефикасен даночен систем е задача која била и сè уште е интересна и постојано ги фасцинира економските теоретичари и креаторите на економската политика. При оданочувањето, исполнувањето на принципот на ефикасност претпоставува даночните стапки на индиректните даноци (даноците на потрошувачка) да се обратнопропорционални на еластичноста на побарувачката. Но, на тој начин се занемарува праведноста на системот, која е исто толку значајна колку и ефикасноста. Даночен систем кој е ефикасен, а ја занемарува праведноста, создава непријатно општество исполнето со социјална кохезија и несигурност. Затоа се прифаќа ставот за вертикална праведност, што значи праведна дистрибуција на даночниот товар помеѓу поединците со различна платежна моќ. Паушалното оданочување за директните даноци е најмногу посакувано за администрирање во еден даночен систем. Но, земајќи ја предвид хетерогеноста во способноста на поединците да плаќаат даноци, даноците можат да бидат во паушален износ, но притоа да се води сметка за платежната способност.

Накратко сумирано, се потенцираат следните работи кои претставуваат значајни лекции од областа на оданочувањето и не смеат да се занемарат при профилирањето на еден оптимален и ефикасен даночен систем:

- Утврдување на економската инциденца на данокот – реално да се утврди кој го сноси даночниот товар од воведувањето и примената на одреден данок. Посебно внимание се посветува на утврдувањето на диференцијалната даночна инциденца која ги покажува промените во даночниот товар кога еден данок се заменува со друг, при што владиното трошење е константно. Апсолутната даночна инциденца ги анализира ефектите на данокот кога, освен што владиното трошење е константно, не се менуваат и другите даноци;
- Правилно детерминирање на прогресивноста на данокот – прогресивноста на данокот најдобро се утврдува со просечната даночна стапка и со

маргиналната даночна стапка. Сугестиите се примена на пониска маргинална даночна стапка за лицата кои остваруваат повисок доход. Иако маргиналните даночни стапки се намалуваат со зголемувањето на доходот, просечните даночни стапки растат како што расте доходот и оптималниот даночен систем е сè уште прогресивен;

- Освен остварениот доход, при креирањето на даноците, оптималниот даночен систем треба да ги зема предвид и личните карактеристики на поединците – останати индикатори значајни за даночната способност на поединците, освен доходот се: коефициентот на интелигенција, степенот на образование, местото на живеење, возраста, здравствената состојба. На овој начин се подобрува поставеноста на даночниот систем и се премостуваат неправилностите кои се присутни во даночниот систем базиран на доход;
- Да се оданочуваат само финалните добра и услуги и тоа со иста даночна стапка, а не треба да се оданочуваат интермедијарните добра – данокот на додадена вредност е индиректен данок кој ги имплементира овие препораки. Во принцип се оданочуваат добрата и услугите, при што се изземаат интермедијарните инпути и се применува иста стапка на сите добра и услуги;
- При креирањето на даночната структура, освен економските критериуми, треба да се земе предвид и усогласеноста на различните видови даноци и административните трошоци.

Под поимот „јавни расходи“ во современата теорија и практика се подразбираат издатоците на државата и на другите јавно-правни тела кои се прават за финансирање на понудата на јавни добра, како и за остварување на други цели на економската и социјалната политика. Јавните расходи претставуваат трошење на финансиските средства остварени преку реализацијата на јавните приходи за одредени намени од јавен интерес. Тие намени ги утврдува државата низ одреден политички процес, во рамките на исполнувањето на своите функции.

Современата економска теорија ги анализира јавните расходи како продуктивно трошење за финансирање продуктивни цели и ги смета за ефикасен инструмент на фискалната политика со кој се овозможува остварување економски и социјални цели на економијата.

Но, кога зборуваме за ваквата улога на јавните расходи, не смееме да забораваме да напоменеме дека не секое трошење од страна на државата е продуктивно и води кон

остварување на споменатите цели. Квантитативниот пораст на јавните расходи како учество во остварениот БДП на економијата не значи дека автоматски има позитивно влијание врз економските движења. Анализата на структурата на јавните расходи и поединечно на секоја категорија е значајно за да се утврди нивното влијание. Порастот само на продуктивните расходи води кон остварување цели како што се постигнување макроекономска стабилност, висока стапка на вработеност и ниска стапка на инфлација, како и поттикнување на економскиот раст и развој на економијата.

Нивото на јавните расходи во една економија се одразува на економските случувања во неа. Дали ќе предизвика позитивни импулси врз економскиот раст зависи од: степенот на експанзивноста на јавните расходи; од карактерот на јавните расходи и деловниот циклус во кој се наоѓа економијата.

Политиката на јавни расходи има позитивно влијание ако се дејствува реципрочно со текот на деловните циклуси. Кога економијата е во нерамнотежа, активното користење на јавните расходи и приходи ја стабилизира економијата притоа избегнувајќи ги цикличните последици на економската рецесија или хиперинфлација. Теоријата и праксата потврдуваат дека спроведувањето експанзивна јавна потрошувачка единствено се препорачува во услови на хиперпродукција во економијата. Во услови кога економијата е во состојба на рецесија, зголемувањето на јавната потрошувачка може да предизвика позитивни импулси на економската активност во земјата и поттикнување економски раст, но истовремено, зависно од карактерот и од степенот на димензионираноста на јавната потрошувачка, и негативни импликации. Позитивните аспекти од зголемената јавна потрошувачка врз економскиот раст се согледуваат, пред сè, преку зголемувањето на агрегатната побарувачка која предизвикува интеракции на страната на агрегатната понуда и се интензивира економската активност во земјата. Исто така, зголемената јавна потрошувачка ја интензивира инвестициската активност во приватниот сектор воопшто, како во економскиот така и во некономскиот сектор. Со зголемената јавна потрошувачка се подобруваат и условите во економијата, пред сè, доколку јавните расходи се насочени кон инвестиции со кои се подобруваат институционалните, инфраструктурните и телекомуникациските услови во земјата. Негативните аспекти на зголемувањето на јавната потрошувачка во услови на рецесија се појавуваат доколку зголемувањето на јавната потрошувачка се однесува на зголемувањето на категоријата тековни расходи (материјални трошоци, плати на администрацијата и други надоместоци, трансфери)

или во поддршка на инвестициски проекти кои немаат доходовни ефекти врз економијата (изградба на споменици). Во таков случај, зголемувањето на јавната потрошувачка не е во функција на пораст на агрегатната побарувачка, ниту во функција на зголемување на инвестициската потрошувачка и не придонесува кон подобрување на условите за економската активност во земјата.

Од друга страна, пак, секое зголемување на јавната потрошувачка во такви размери со кои би се нарушила макроекономската рамнотежа, како и јавна потрошувачка која може да се поистовети со чиста потрошувачка, без никаква развојна компонента, предизвикува несогледливи последици врз континуитетот и врз динамиката на економскиот раст. Како такви може да се споменат: ценовна нестабилност во економијата, отежнување на условите во обезбедување со потребните фактори за производство, нарушена ликвидност во економијата, зголемување на увозот, намалување на извозот, влошување на состојбата на трговскиот и платниот биланс на земјата.

Вложувањата во инфраструктурата, во науката и образованието, во нови знаења и технологии, во здравството, животната средина и слично, претставуваат инвестиции во сегашноста во функција на идниот економски развој. Поддршката во развојот на капацитетите на државните органи и институции, во изградба на инфраструктурни објекти, во развојот на човековите можности и потенцијали, зачувувањето на животната средина, подобрувањето на животниот стандард на граѓаните, претставува правилно насочување на јавните расходи во функција на економскиот раст. Меѓу развиените економии, земјите во развој и неразвиените економии постои разлика помеѓу утврдените приоритети во финансирањето на јавните расходи, а исто така и во структурата на јавните расходи. Додека развиените економии му даваат приоритет на финансирањето на потрошувачката наменета за развој на науката, технолошкиот развој, развојот на човечките ресурси, како и на општествената благосостојба, земјите во развој и неразвиените земји, соочени со недостиг на средства, се принудени да се определуваат за финансирање, пред сè, на тековните трошоци и издатоци на сметка на капиталните и други инвестиции од јавен карактер.

Јавната потрошувачка може да биде во функција на поттикнување на економскиот раст доколку: обемот на јавната потрошувачка е во рамките на можностите за нејзиното финансирање; капиталните расходи заземаат значајно место во структурата на вкупните јавни расходи, со јавните расходи се подобруваат општите

услови во економијата (инвестиции во инфраструктурата, образование и наука, технолошки развој, зголемување на капацитетите на институциите, заокружување на законската регулатива и почитување на пазарните законитости, унапредување на меѓународните економски односи) и се создава економски повољна клима на домашниот и на меѓународниот пазар и обемот и квалитетот на јавните добра и услуги се во функција на подобрување на општествениот стандард.

Во современи услови на функционирање на економијата не може да се направи чисто разграничување помеѓу макроекономските и микроекономските ефекти на фискалната политика. Стриктното диференцирање на микроекономско и макроекономско ниво ги задоволува семантичките критериуми наместо критериумите на економската анализа. Мерките на фискалната политика директно се одразуваат на одлуките на економските субјекти. Нивото на капитал во една економија е од пресудно значење за економскиот раст. Оданочувањето директно влијае на одлуките за штедење и инвестиции. Всушност, преку оданочувањето на капиталот се влијае на акумулацијата на физички капитал, како и на активностите за истражување и развој на технолошки иновации. Од микро аспект, значајни се промените во нивото на штедење кои зависат од одлуките на поединците и економските субјекти, т.е. претпријатијата и корпорациите во економијата. Макро аспектите на штедењето се одразуваат преку нивото на националното штедење.

Во услови на функционирање на слободните пазари, оптимална стапка на штедење е онаа со која се урамнотежуваат штедењето и потрошувачката. Даночниот систем, преку даночните олеснувања и стимулации со кои го намалува даночниот товар на поединците и претпријатијата, истовремено влијае дестимулирачки на штедењето. Оданочувањето на остварениот доход влијае на одлуката колкав дел од расположливиот доход поединците ќе потрошат, а колку ќе заштедат. Досегашните искуства потврдуваат дека прогресивниот данок на доход негативно влијае на штедењето. Поединците кои спаѓаат во најниската доходовна група, која се оданочува со најниска даночна стапка на доход, најголем дел од доходот користат за задоволување на основните животни потреби и не постои можност со намалувањето на даночната стапка да се зголеми нивото на штедење. Состојбата кај побогатите поединци е сосема различна. Тие се оданочуваат со највисоката прогресивна даночна стапка, но сепак нивото на штедење кај овие категории поединци е повисоко. Затоа, намалувањето на маргиналната даночна стапка на доход за највисоките доходовни групи ќе го зголеми

штедењето. Се препорачува прогресивното оданочување да не се применува, а праведноста да се запази со зголемување на социјалните трансфери како редистрибутивна мерка.

Даночните ослободувања предизвикуваат зголемување на наменското штедење, како штедење во фондови на пензиско и инвалидско осигурување при што се зголемува и социјалната сигурност, како и штедење наменето за вложување во акции, обврзници или за образование.

Алтернативен начин на примена на мерки за стимулирање на штедењето, што се претпоставува дека реално ќе предизвика поголеми реакции на нивото на штедење, е оданочувањето на потрошувачката, наместо на доходот. Даноците на потрошувачка го оданочуваат само делот од доходот наменет за потрошувачка при што категоријата заштеден доход не се оданочува. Поголемата примена на индиректните даноци во земји кои имаат ниско ниво на штедење посебно се препорачува за да се поттикне штедењето.

Даночната политика е од посебно значење за стимулирање на штедењето на претпријатијата и корпорациите, како и државното штедење, со што директно се влијае на инвестициската активност во економијата.

Инвестициите претставуваат купување или изградба на капитални добра, станови, како и други објекти, машини и опрема кои се користат во производството, како и за дополнување на резервите. Од макроекономски аспект постојат две причини поради кои е значајно да се изучува инвестициското однесување: прво, инвестициите во споредба со другите компоненти на агрегатната потрошувачка во текот на еден деловен циклус флукутираат многу поостро, намалувајќи се во рецесија и зголемувајќи се во експанзија. Второ, тие играат главна улога во утврдувањето на долгорочниот производствен капацитет на економијата. Бидејќи инвестициите креираат нови капитални добра, повисока стапка на инвестиции значи дека обемот на капиталот расте со голема брзина.

Значаен показател за донесувањето на инвестициската одлука, поточно дали фирмата ќе се одлучи да го зголеми нивото на капитал, е очекуваниот маргинален трошок и очекуваниот маргинален производ. Маргиналниот трошок на капиталот е коефициент кој, пред сè, е детерминиран од повеќе фактори: набавна цена на капиталот што сакаме да го купиме, оперативни трошоци за негова употреба (енергетски трошоци, трошоци за одржување), стапката на годишна амортизација и реалната каматна стапка. Со утврдениот маргинален трошок може да се утврди нивото на капитал кое го

максимира профитот на фирмата, односно посакуваното ниво на капитал. Поради дејствувањето на законот за опаѓачки приноси, очекуваниот маргинален производ на капиталот опаѓа паралелно со зголемувањето на капиталот. Очекуваниот маргинален производ може да се зголеми како резултат на технолошки промени. Секое зголемување на очекуваниот маргинален производ, при константно ниво на маргинален трошок, го покачува посакуваното ниво на капитал.

Данокот влијае на стапката на принос на инвестициите. Таа треба да биде доволно висока за да се покријат трошоците за депрецијација (амортизација) на капиталот и реалната каматна стапка. Влијанието на државата на инвестициите е преку намалување на даночната стапка, забрзана амортизација или со даночни стимулации со кои директно се намалува трошокот на капиталот. Даночната политика ги охрабрува инвеститорите да преземаат поголем ризик. Со оданочувањето не само што се намалува стапката на принос на инвестицијата, туку се снижува и нивото на ризичност. Државата станува партнер во инвестирањето. Ако инвестицијата е успешна, државата ја дели остварената добивка со инвеститорот. Но, ако инвестицијата пропадне, државата исто така ја дели загубата со инвеститорот.

Посебно значајни инвестиции се инвестициите кои го зголемуваат нивото на човечки капитал. Фискалната политика претставува значаен фактор за определувањето на инвестициите во човечки капитал кои ги преземаат поединците, претпријатијата и корпорациите и посебно инвестициите во човечки капитал кои ги презема државата.

Приливот на капитал од странство во облик на СДИ претставува неопходност во неразвиените земји и земјите во развој. Позитивните аспекти кои се реперкусираат врз домашната економија произлегуваат од трансферот на технологија, знаење и вештини, од позитивното влијание врз надворешно-трговската размена, растот, вработеноста и инвестициите. Мерките со кои се привлекуваат СДИ се однесуваат на политиката на оданочување која претпоставува одредени даночни поволности за странските инвеститори со кои се очекува тие да инвестираат во земјата-домаќин, да отворат нови работни места, да го подобрат квалитетот на работната сила и човечкиот капитал, како и непосредно (на индиректен начин) да ја зголемат ефикасноста на домашните претпријатија. Голем дел од истражувањата потврдуваат дека даночната политика креирана да привлекува СДИ, доколку не постои политичка и економска стабилност, развиена комуникациска инфраструктура, функционирање на правниот систем и на институциите во државата не е пресудна за странските инвестиции.

Влијанието на државата за инвестициската активност во економијата е најголемо со јавните инвестиции. Одредени економски области и гранки не се привлечни за приватните инвестиции. Ниската профитна стапка и големиот иницијален капитал за нивното финансирање ги дестимулира приватните инвеститори да инвестираат во овие области. Единствено државата е таа која може и е обврзана да ги одржува и развива овие дејности и да ја финансира нивната активност. Како посебно значајни ги издвојуваме:

- Поддршка во развојот на комуникациската инфраструктура, пред сè, на сувоземната патна инфраструктура, на воздушниот сообраќај, на телекомуникациите и на други форми на комуникациско поврзување;
- Развој на комуналната инфраструктура (канализациска мрежа, отпадни води, изворишта на питка и на индустриска вода и водоводна мрежа, уредување на просторот и просторно урбанизирање и планирање на градските и приградските населби);
- Финансирање на развојот на енергетскиот комплекс, на изворите на енергенси, производството и дистрибуцијата на електрична и други видови енергија до крајните корисници;
- Покачување на нивото на човечки капитал со активности и инвестиции насочени кон образованието и здравствената заштита, промовирање претприемнички дух;
- Инвестиции во секторот на здравството, со цел да се сочува и подобри нивото на услугите во здравството, што значи поздраво население кое се соочува со предизвиците на модерниот живот;
- Инвестиции во секторот на образованието, науката и културата, особено во правец на поддршка на проекти што се во функција на примена на новите современи знаења и технологии;
- Поттикнување активности за истражување и развој;
- Проекти за зачувување на еколошката средина (пропишување мерки со кои се регулираат прашањата за заштита на животната средина, мерки кои се преземаат за да се обезбеди соодветна заштита, како и мерки и санкции кои се преземаат за отстранување на последиците од нарушената животна средина кои значат превенција и спречување на натамошното загадување на средината како почвата, водата, атмосферата);

- Поддршка на проекти кои се во функција на развој на неразвиените, ридско-планински подрачја, со што се овозможува побрз развој на тие подрачја во однос на развиените подрачја и региони во економијата, се спречуваат миграциските движења, посебно процесот на иселување од овие подрачја во други земји, со што се поставуваат услови на еднакви можности за развој на граѓаните.

Одржувањето високо ниво на вработеност (полна вработеност) во економијата е една од целите кои се исполнуваат со фискалната политика. Оданочувањето на трудот ги вклучува сите видови законски пропишани давачки кои го оптоваруваат трудот како фактор на производство, без разлика дали се наплатуваат како данок на доход или како придонеси за пензиско и социјално осигурување. Во зависност од определувањето на даночниот товар и од можноста за негово пренесување, се детерминира влијанието врз вработеноста во економијата. Даноците, пред сè, влијаат на индивидуалната одлука на поединците за тоа колку да се ангажираат на пазарот на работна сила, во зависност од истовременото дејство на ефектот на доход и ефектот на супституција. Влијанието на оданочувањето на вработеноста е многу тешко да се изолира и да се квантифицира. Но, сумираните заклучоци од повеќе истражувања зборуваат за ригидни пазари на работна сила каде што даночниот товар најчесто паѓа на товар на работодавачите со што се намалува побарувачката на труд. Намалувањето на даночниот товар на трудот, како и намалувањето на ригидноста на пазарот на работна сила (ревидирање на висината на минималната наемнина, износот на бенефициите за невработеност, зголемување на мобилноста на работната сила) ќе придонесе за зголемување на вработеноста и вкупното производство.

Зголемените јавни расходи и начинот на нивното финансирање различно се одразуваат на вработеноста. Ако се предвидува зголемените расходи да се финансираат со промени во даночната политика во иднина, ефектите врз вработеноста се претходно споменатите. Но, ако се пристапи кон задолжување како начин на финансирање на јавните расходи, зголемениот јавен долг се одразува не само на вработеноста, туку и на повеќе сегменти од економската активност.

Релевантно за вработеноста е кои категории јавни расходи се зголемени. Зголемените тековни трошоци (плати и надоместоци на вработените во јавната администрација, материјални трошоци), трансфери и надоместоци за невработеност имаат негативно влијание врз вработеноста. Зголемените капитални расходи ја

зголемуваат агрегатната побарувачка во економијата и имаат позитивни реперкусии врз вработеноста.

Современата концепција на фискалната политика посветува посебно внимание на стабилизационската функција на буџетот. Впрочем, со стабилизационската функција се обезбедува високо ниво на искористеност на факторите на производство во економијата со што се реализира потенцијалното ниво на БДП, стабилно ниво на цени и висока вработеност. Остварувањето на макроекономската стабилност зависи од карактеристиките на деловните циклуси и од однесувањето на економските варијабли во одделните фази од деловните циклуси. Иако не постојат два идентични деловни циклуси, истражувањата што ги специфицираат нивните заеднички карактеристики ни даваат основа за понатамошни анализи и можност за економски предвидувања. Познавањето на овие карактеристики и факти за деловните циклуси е корисно за интерпретацијата на економските податоци и за оценување на состојбите во економијата. Однесувањето на економските варијабли, пред сè, насоката на движење во однос на насоката на агрегатната економска активност и тајмингот (временското совпаѓање) на точките на пресврт на варијаблите во однос на точките на пресврт на деловниот циклус се значајни за мерките што се преземаат за макроекономската стабилност.

Утврдувањето на насоката и временското совпаѓање на секоја варијабла во деловниот циклус овозможува полесно справување со деловниот циклус и можност да се направат предвидувања за идниот правец на движењето на економијата. На тој начин може да се ублажат економските последици од рецесиите, како и да се преземат мерки за побрзо излегување од состојбата на рецесија и, секако, да се изнајдат начини како економското заживување во услови на експанзија да се мултиплицира и да се постигнат повисоки економски резултати.

Две компоненти се посебно значајни за анализата: прво, да се утврдат факторите кои имаат најголеми ефекти врз економијата (војни, нови откритија, слаба жетва или временски непогоди, промени во макроекономската политика) и модел според кој ќе можеме да го утврдиме влијанието на претходно споменатите фактори на вкупната економија. Според тоа, факторите се шоките кои се случуваат непредвидливо, а моделот опишува како влијаат овие шокови на целокупната економија. Во теоријата најчесто се спротивставуваат мислењата и објаснувањата на ваквите случувања во економијата и тоа на класичната и на кејнзијанската школа. Карактеристично е тоа што,

иако и двете школи имаат различни ставови по однос на факторите кои ги предизвикуваат шоките во економијата и препораките и мерките што треба да се преземат за повторно воспоставување на макроекономската стабилност и рамнотежа, сепак се согласуваат околу моделот што се користи. Така, станува збор за една генерална рамка за анализа наречена агрегатна побарувачка – агрегатна понуда или АД АСмодел или ИСПМмодел, како што често се сретнува во економската литература.

Кејнзијанското учење тврди дека деловните циклуси и промените во макроекономската рамнотежа што се случуваат во економијата се резултат, пред сè, на однесувањето на агрегатната побарувачка. Затоа и излезот од настанатите рецесии и заживувањето на економијата, како и воспоставувањето повторна макроекономска рамнотежа е возможно со мерки и активности што ги презема државата за поместување на агрегатната побарувачка. Затоа, периодот по нарушувањето на рамнотежата до нејзиното повторно воспоставување е време кога државата интервенира со примена на одредени мерки на фискалната и монетарната политика за да повторно се воспостави макроекономската рамнотежа, што е возможно само на долг рок. Ваквата состојба во економијата е резултат на ригидноста на наемниците и фактот дека цените се фиксни. Ова е сосема спротивно од учењето на класичната школа, според кои до промени во деловните циклуси (рецесии) доаѓа како резултат на шокови на страната на агрегатната понуда. Но, тие тврдат дека цените и наемниците се флексибилни и брзо се прилагодуваат на новонастанатата состојба во економијата и веднаш се воспоставува нова макроекономска рамнотежа. Според тоа, пазарните сили автоматски реагираат на настанатата состојба и нема потреба од државна интервенција.

Посебна дилема која се разработува претставува прашањето дали да се применува рестриктивна или експанзивна фискална политика. Разликата каква политика и дали воопшто да се применуваат мерки на монетарната и фискалната политика се прави и во зависност од доминантната економска школа. Така, постојат разлики во ставовите на класичната и кејнзијанската школа во поглед на примената на мерките на фискалната политика. Кејнзијанската школа, како што ни познато, се залага за интервенција од страна на државата и тоа со примена на дискрециона фискална политика. Дискрециона фискална политика е право на Владата да предлага и применува промени во даночните стапки и јавната потрошувачка, во зависност од фазата на економскиот циклус. Посебни ограничувања и слабости на дискреционата политика се

временските задоцнувања, кои се јавуваат во периодот кога одлуките се донесуваат и периодот кога се забележуваат ефектите од нивната примена.

Класичната економска школа не предвидува интервенирање на државата во економската активност. Економијата има свои, вградени, автоматски стабилизатори, кои функционираат во зависност од деловниот циклус. Макроекономската политика треба да се применува според строги правила и принципи, како што се секогаш спроведување на законот за буџетска рамнотежа, правилото за мнозинство при одлучување за фискалниот сектор и воведување конституционални правила со кои ќе се регулира прибирањето на средствата во буџетот, насочувањето и трошењето на средствата од буџетот по одделни намени.

Анализата за Република Македонија се однесува на економскиот развој на Република Македонија во периодот по осамостојувањето. Таа ни покажува дека економијата во анализираниот период се карактеризира со постоење јаз помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП. Ова е резултат на недоволната искористеност на факторите на производство во економијата. Имајќи го предвид фактот за високата амортизираност на постојниот физички капитал, ниското ниво на човечкиот капитал, како и високата стапка на невработеност, јасно е зошто постои тој голем јаз помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП. Оваа констатација се потврдува со резултатите од извршената анализа на изворите на економскиот раст на Република Македонија за периодите 1996-2003 и 2003-2010. Просечната стапка на раст на БДП за периодот 1996-2003 изнесува 5,60%, додека просечните стапки на вработеноста и на физичкиот капитал изнесуваат 0,20% и 5,34%, соодветно. Според анализата, придонесот на вработеноста врз економскиот раст изнесува 0,13 процентни поени, на физичкиот капитал 1,78 процентни поени, а резидуалот кој го претставува придонесот на продуктивноста врз економскиот раст изнесува 3,69 процентни поени. Во следниот анализиран период, 2003-2010 година, просечната стапка на раст на БДП изнесува 7,36%, додека просечната стапка на раст на вработеноста е 2,27%, а на физичкиот капитал 7,73%, при што придонесот на вработеноста во остварената просечна стапка на економски раст е 1,51 процентен поен, на физичкиот капитал 2,58 процентни поени, а на продуктивноста 3,27 процентни поени. Токму поради ваквиот сооднос на придонесите на факторите физички капитал и труд во просечната стапка на раст во Република Македонија, каде што е очигледно дека во анализираните периоди е поголем е придонесот на факторот физички капитал во споредба со факторот труд и, секако,

најголемиот придонес припаѓа на резидуалниот фактор, за да се постигне повисока просечна стапка на економски раст, треба да се инвестира во физички капитал, човечки капитал и во R&D активности.

Обемното теоретско образложување и детерминирање на сите насоки и правци на дејствување на преземените мерки на фискалната политика во економските текови на една земја ја потврди базично поставената хипотеза на ова истражување – дека мерките на фискалната политика, вклучувајќи ги оданочувањето и политиката на јавните расходи се моќен инструмент во рацете на државата со кои може да се остварат поставените економски цели и економските текови да се придвижат во посакуваната насока. Она што треба да се напомене е дека не секогаш примената на овие мерки на фискалната политика директно влијае на економскиот раст, туку сè поприсутно е нивното индиректно влијание кое не треба да го занемариме. Според направената анализа на состојбите во Република Македонија која се однесува на периодот од осамостојувањето до денес, добиените резултати покажуваат сосема различна состојба.

Посебен интерес при толкувањето на резултатите од направените регресии предизвикуваат параметрите на независната променлива даночни приходи и придонеси. Според резултатите на регресиите, даночните приходи покажуваат позитивно и статистички значајно влијание, со ниво на значајност од 1%. Најголемо е нивното влијание кога од регресивната анализа се исклучени физичкиот капитал и вработеноста. Значи, кога ќе се апстрахираме од влијанието на овие два конвенционални фактори за кои и теоријата, а и емпириската анализа потврдила дека се клучни за економскиот раст, посебно се издвојува влијанието на даночната политика. Земји во развој, како што е и Република Македонија која во досегашниот транзициски период бележи ниски стапки на економски раст (на периоди и негативни), посебно внимание треба да посветуваат на конвенционалните фактори на раст – физички капитал и вработеност. Нивото на физички капитал е ниско и секое мало зголемување позитивно влијае на економскиот раст во Република Македонија. Анализата потврди дека придонесот на физичкиот капитал е, пред сè, резултат на нето-домашните инвестиции кои се компонента на бруто-инвестициите анализирани како независна променлива во регресиите. Променливата бруто-инвестиции како категорија ги вклучува нето-домашните инвестиции и амортизацијата. Бруто-инвестициите се тие кои го зголемуваат постојаното ниво на физички капитал во Република Македонија и се од посебно значење за економскиот раст во земјата. За разлика од нив, странските директни

инвестиции не покажуваат статистички значајно влијание. Иако со различни мерки се фаворизираат и се создаваат поволни услови за странски инвестиции, тие не се извор на економскиот раст во Република Македонија. Поконкретно, во анализата кога се изземаат физичкиот капитал и вработеноста, нивното влијание не само што не е значајно, туку е и негативно. Вработеноста во Република Македонија презентира интересни резултати. Иако состојбата на пазарот на работна сила се карактеризира со висока невработеност и воедно со ниско ниво на вработеност, сепак придонесот на вработеноста за економскиот раст е на второ место по значење, веднаш по физичкиот капитал. Ова е очекувано доколку се земе предвид состојбата дека индустријата во Република Македонија се состои, пред сè, во трудо-интензивни гранки и индустриски капацитети кои се базираат на природни ресурси, а многу малку се застапени капитало-интензивните и техничко-технолошките индустриски гранки. Состојбата на пазарот на трудот со високата невработеност и невлијателноста на синдикатите за заштитата на правата на работниците ги доведува вработените во незавидна положба. Затоа, придонесот на вработеноста се огледува во поголемата интензивност на трудот, отколку на нивото на вработеност. Од теоријата ни е познато дека категоријата вработеност е посебно значајна за економскиот раст, но не само како категорија број на вработени лица, туку пред сè, како променлива која во себе го вклучува нивото на човечки капитал. Вработеноста претставена како број на физички вработени лица не ја прикажува компонентата човечки капитал. Затоа, очекуван е добиениот резултат од регресијата бидејќи знаеме дека во најголем дел вработеноста која во себе го инкорпорира човечкиот капитал придонесува за остварување повисоко ниво на БДП.

Она што претставува куриозитет во анализата е позитивното, статистички значајно влијание на даноците и придонесите како процент од БДП и економскиот раст во анализираниот период во Република Македонија. Мерките на даночната политика на долг рок можат да придонесат за остварување економски раст, но само кога ќе се постигне одредено ниво на економски раст со покачување на нивото на физички капитал и вработеноста. Даночните мерки наменети за поттикнување, пред сè, на инвестициската активност на домашните приватни инвестиции е насока во која би требало да се движат мерките на макроекономската политика која би стимулирала економски раст. На овој начин, емпириски се потврдува теоретското тврдење дека промените во даночната политика бележат поголеми ефекти во економиите во развој, за разлика од развиените економии. Во економиите во развој постојат низа други

фактори кои освен даночната политика, имаат поголеми мултипликативни ефекти врз нивото на економски раст.

Во регресиите каде што се анализира влијанието на јавните расходи, кога како независна променлива се анализира вработеноста, најголемо статистичко значење покажува токму таа. Статистички значајно влијание, исто така, имаат и независните променливи капитални расходи и јавната потрошувачка. Ова е посебно значајно за заклучоците на истражувањето, бидејќи на соодветен начин во Република Македонија се потврдува теоретското знаење за позитивното влијание на капиталните расходи и зголемената јавна потрошувачка за економскиот раст. Во услови на рецесија, кога постои намалена економска активност, мерките на макроекономската политика кои се насочени кон зголемување на вработеноста и јавните инвестиции што ги презема државата изразени преку категоријата јавни расходи се движечка сила на економијата. Така се стимулира вкупната економска активност и се покачува нивото на инвестиции во економијата кога вработувањето и инвестициите во приватниот сектор се на многу ниско ниво. Според добиените резултати, зголемувањето на капиталните инвестиции за 1% би овозможило зголемување на БДП за 3,5 процентни поени, додека според истата статистичка значајност е и влијанието на вработеноста, но манифестира многу посилено влијание на БДП (1% статистичка значајност – пораст на вработеноста од 1% позитивно се одразува на нивото на БДП и го зголемува за околу 10 процентни поени – 9,7).

Интересни за размислување се добиените резултати за влијанието на трансферите и јавната потрошувачка. Јавната потрошувачка е категорија која влијае на вкупната потрошувачка и нејзиното зголемување во услови на рецесија треба позитивно да влијае на порастот на економската активност и на реализирањето повисок БДП. Добиените резултати за анализираниот период во Република Македонија потврдуваат статистички значајно влијание на јавната потрошувачка, но тоа е со негативен предзнак. Зголемената јавна потрошувачка негативно влијае на БДП или политиката треба да биде насочена кон снижување на нивото на јавната потрошувачка за да истото позитивно се одрази на економскиот раст во Република Македонија. Ваквата состојба е резултат, пред сè, на големата непродуктивна јавна потрошувачка. Ова е показател дека треба да се размисли за промени во категоријата јавна потрошувачка, при што би се зголемиле расходите наменети за подобрување на образованието, здравствената заштита, истражување и развој наместо големата застапеност на категориите плати за администрацијата и материјални трошоци.

Категоријата трансфери, според резултатите, исто така покажа значително влијание за економскиот раст, со 5% статистичка значајност, што не е факт кој треба да го занемариме. Иако економската логика, како што се доби и резултатот од емпириската анализа на даночната политика, трансферите ги смета за категорија која не го менува нивото на БДП, туку претставува распределба на веќе остварениот БДП, овде состојбата е поинаква. Единствено објаснување кое би ја разоткрило оваа нејасна слика е тоа што со различните категории трансфери (за социјална помош, за пензиско и инвалидско осигурување, за вработување и здравствена заштита) се зголемува вкупната потрошувачка во економијата (приватната и јавната) и на тој начин позитивно влијае на економскиот раст.

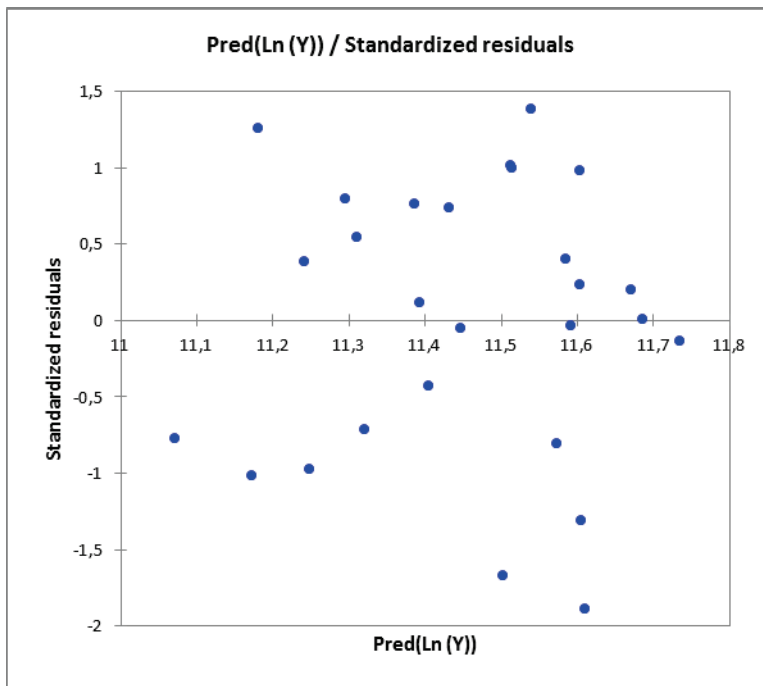
Заклучокот на овој труд и сугестиите се движат во насока економиите секогаш да се стремат кон постигнување повисока стапка на економски раст. Мерките на фискалната политика можат да придонесат за поттикнување на економската активност во земјата, само доколку правилно се насочени и доследно се применуваат. Посебно внимание треба да се посвети на мерките со кои ќе се стимулира вкупното национално штедење и инвестициите во земјата без оглед дали станува збор за приватни или јавни (државни) инвестиции. Досегашната состојба покажа дека иако премногу фискални мерки и расходи за промотивни активности се направени за привлекување СДИ, тие не резултираат во зголемен економски раст. Напротив, и реализираните стапки на раст во Република Македонија се резултат, пред сè, на домашните инвестиции, што ни ги потврдија и резултатите на направената емпириска анализа. На полето на примената на мерки од политиката на јавни расходи се препорачува поголемо учество на категоријата капитални расходи која најмногу придонесува за економскиот раст.

Економската активност во Република Македонија треба да се насочи, пред сè, на патеката на реализирање квалитетен економски раст, а не да се забележуваат само краткотрајни епизоди на нестабилен раст. Само долгорочен и динамичен раст, кој генерира нови вработувања, сигурност на населението, порамномерна дистрибуција на придобивките и поголема партиципација на луѓето во општествено-економските текови претставува предуслов за квалитетен економски развој, односно повисоко ниво на човеков развој. Токму во таа насока треба да бидат насочени мерките на макроекономската политика, кои треба да создадат предуслови за повисок квалитет на живеење на луѓето.

ПРИЛОЗИ

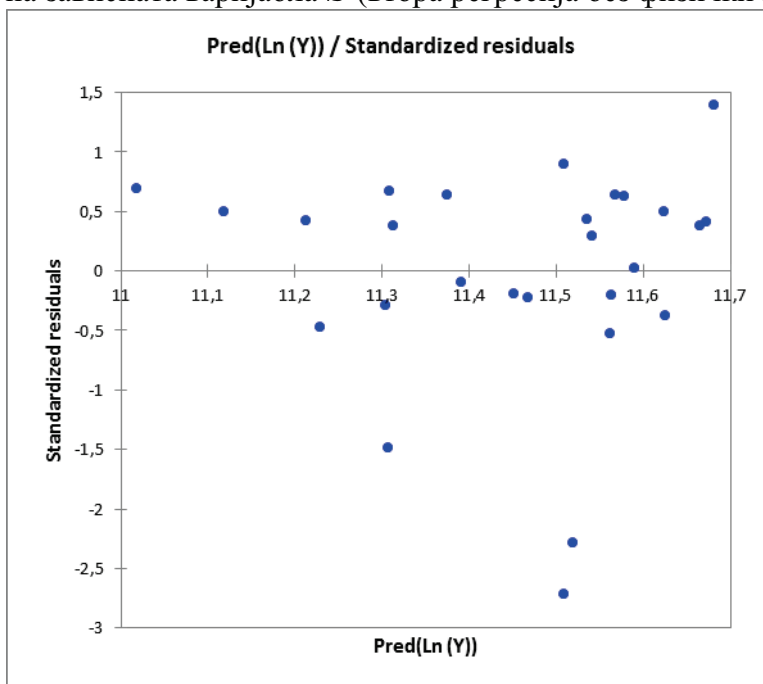
Прилог бр. 1 Графички приказ на тестот за хетероскедастичност

Графикон бр.1 Распренатост на резидуалот наспроти предвидените вредности на зависната варијабла S (прва регресија)

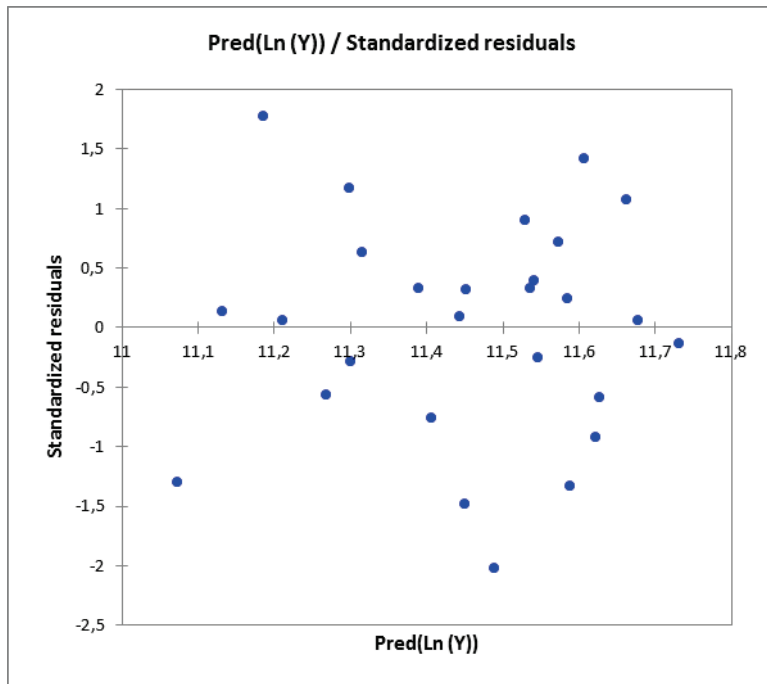
Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Графикон бр. 2 Распренатост на резидуалот наспроти предвидените вредности на зависната варијабла S (втора регресија без физички капитал K)

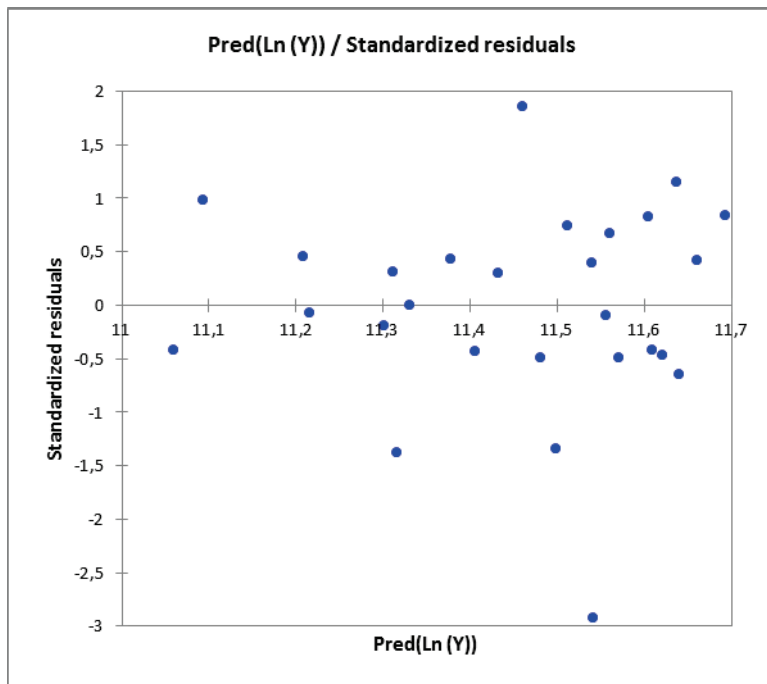
Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Графикон бр.3 Распрснатост на резидуалот наспроти предвидените вредности на зависната варијабла S (трета регресија без вработеност Л)

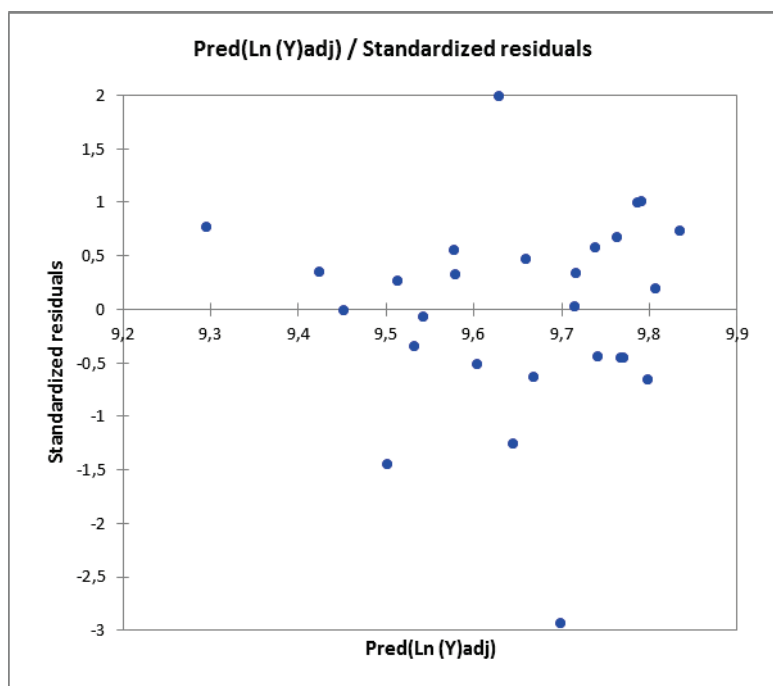
Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Графикон бр.4 Распрснатост на резидуалот наспроти предвидените вредности на зависната варијабла S (четврта регресија без физички капитал К и вработеност Л)

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Графикон бр.5 Распрснатост на резидуалот наспроти предвидените вредности на зависната варијабла S (петта регресија без физички капитал K и вработеност L со прилагодени податоци)

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Прилог бр. 2 Критериуми за оценка на моделот

Табела бр.1 Критериуми за оценка на моделот (прва регресија)

Обсервационс	27,000
Сум од њеи хтс	27,000
ДФ	21,000
R ²	0,965
Адјустед R ²	0,957
MSE	0,001
RMSE	0,037
MAPE	0,236
ДН	1,199
Цп	6,000
АШ	-172,678
СБЦ	-164,903
ПЦ	0,055

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Табела бр.2 Критериуми за оценка на моделот за четврта регресија (без К и L)

Обсервационс	27,000
Сум од њеи хтс	27,000
ДФ	23,000
R ²	0,949
Адјустед R ²	0,942
MSE	0,002
RMSE	0,043
MAPE	0,260
ДН	1,681
Цп	4,000
АШ	-
	166,257
СБЦ	-
	161,074
ПЦ	0,069

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Табела бр.3 Критериуми за оценка на моделот за петта регресија

(без K и L со адаптирани податоци)

Обсервации	27,000
Сум од њеихтс	27,000
ДФ	23,000
R ²	0,918
Адјусџед R ²	0,908
MSE	0,002
RMSE	0,043
MAIE	0,307
ДН	1,967
Цп	4,000
	-
АШ	165,954
	-
СБЦ	160,770
ПЦ	0,110

Извор: сопствени пресметки во IJSTAT 2012

Прилог бр. 3 Резултати од регресија (без физички капитал и вработеност со прилагодени податоци)

Суммарс статистик:

Вариабле	Обсервационс	Обс. њих мисинг дата	Обс. њихоут мисинг дата	Миним ум	Маџим ум	Меан	Стд. девијацион
Лн(S)адј	27	0	27	9,328	9,866	9,650	0,142
Лн(Г И)адј	27	0	27	2,067	3,052	2,678	0,276
Лн(ФЦИ)адј	27	0	27	-1,005	3,179	0,973	0,931
Лн(Таџ Ревенуе)адј	27	0	27	8,293	8,706	8,557	0,107

Корелацион матри:

Вариаблес	Лн(Г И)адј	Лн(ФЦИ)адј	Лн(Таџ Ревенуе)адј	Лн(S)адј
Лн(Г И)адј	1,000	-0,112	0,541	0,543
Лн(ФЦИ)адј	-0,112	1,000	-0,107	-0,159
Лн(Таџ Ревенуе)адј	0,541	-0,107	1,000	0,956
Лн(S)адј	0,543	-0,159	0,956	1,000

Мултиплинеарс статистик:

Статистик	Лн(Г И)адј	Лн(ФЦИ)адј	Лн(Таџ Ревенуе)адј
Толеранце	0,704	0,984	0,705
ВИФ	1,421	1,016	1,419

Моделпараметер:

Соупе	Валуе	Стандарт еррор	t	Пр> t	Љуер боунд (95%)	Ушпер боунд (95%)
Интерсепт	-0,975	0,758	-1,287	0,211	-2,543	0,593
Лн(Г И)адј	0,016	0,037	0,442	0,663	-0,060	0,092
Лн(ФЦИ)адј	-0,008	0,009	-0,921	0,367	-0,027	0,011
Лн(Таџ Ревенуе)адј	1,238	0,094	13,153	< 0,0001	1,043	1,432

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Прилог бр. 4 Резултати од регресија (со независни променливи: капитал, бруто-инвестиции, капитални расходи и даночни приходи)

Корелацион матрица:

Варијаблe	Лн(к)адј	Лн(Г %ГДП)адј	Лн(Цап)адј	Лн (тадрев%ГДП)адј	Лн (ГДП)адј
Лн(к)адј	1,000	0,505	0,510	-0,253	0,958
Лн(Г %ГДП)адј	0,505	1,000	0,335	-0,113	0,570
Лн(Цап)адј	0,510	0,335	1,000	-0,275	0,528
Лн (тадрев%ГДП)адј	-0,253	-0,113	-0,275	1,000	-0,253
Лн (ГДП)адј	0,958	0,570	0,528	-0,253	1,000

Мултиплинарни статистик:

Статистика	Лн(к)адј	Лн(Г %ГДП)адј	Лн(Цап)адј	Лн (тадрев%ГДП)адј
Толеранце	0,602	0,736	0,709	0,906
ВИФ	1,661	1,359	1,411	1,104

Модел параметри:

Соопре	Валуе	Стандарт ерро	t	Пр > t	Љењербоунд(95%)	Упшпербоунд (95%)
Интерцепт	1,222	0,406	3,012	0,006	0,381	2,064
Лн(к)адј	0,785	0,066	11,966	< 0,0001	0,649	0,921
Лн(Г %ГДП)адј	0,037	0,022	1,683	0,106	-0,009	0,083
Лн(Цап)адј	0,009	0,015	0,590	0,561	-0,022	0,040
Лн (тадрев%ГДП)адј	-0,010	0,087	-0,115	0,910	-0,190	0,170

Извор: сопствени пресметки во ЦЈСТАТ 2012

Прилог бр. 5 Резултати од регресија (со независни променливи: труд, трансфери, капитални расходи, јавна потрошувачка и даночни приходи)

Корелацион матрица:

Варијаблс	Лн(Л)	Лн (Трансферс % од Г ДП)	Лн (Цициалецп. % од Г ДП)	Лн (Публиц консумпционГ % од Г ДП)	Лн(Тац Ревенуе % Г ДП)	ЛН (Г ДП)
Лн(Л)	1,000	0,396	0,338	-0,118	-0,442	0,919
Лн (Трансферс % од Г ДП)	0,396	1,000	0,246	0,741	-0,241	0,305
Лн (Цициалецп. % од Г ДП)	0,338	0,246	1,000	-0,114	-0,299	0,535
Лн (Публиц консумпционГ % од Г ДП)	0,118	0,741	-0,114	1,000	0,029	-0,285
Лн(Тац Ревенуе % Г ДП)	0,442	-0,241	-0,299	0,029	1,000	-0,377
ЛН (Г ДП)	0,919	0,305	0,535	-0,285	-0,377	1,000

Мултиколинеарис статистик:

Статистик	Лн(Л)	Лн (Трансферс % од Г ДП)	Лн (Цициалецп. % од Г ДП)	Лн (Публиц консумпционГ % од Г ДП)	Лн(Тац Ревенуе % Г ДП)
Толеранце	0,435	0,180	0,727	0,213	0,776
ВИФ	2,297	5,559	1,376	4,696	1,289

Моделпараметер:

Соурс	Валуе	Стандард еррор	t	Pr > t	Лоњербоунд (95%)	Уппербоунд (95%)
Интерсепт	17,091	3,129	-5,462	0,0001	-23,581	-10,602
Лн(Л)	2,154	0,222	9,700	0,0001	1,693	2,614
Лн (Трансферс % од Г ДП)	0,428	0,219	1,956	0,063	-0,026	0,881
Лн (Цициалецп. % од Г ДП)	0,087	0,025	3,483	0,002	0,035	0,140
Лн (Публиц консумпционГ % од Г ДП)	-0,740	0,234	-3,156	0,005	-1,226	-0,254
Лн(Тац Ревенуе % Г ДП)	0,206	0,141	1,466	0,157	-0,086	0,498

Извор: сопствени пресметки во ЦЛСТАТ 2012

Прилог бр. 6 Резултати од регресија (со независни променливи: труд, трансфери, капитални расходи, бруто-инвестиции, јавна потрошувачка и даночни приходи)

Цорелацион матри:

Вариаблес	Лн(Л)	Лн (Трансфр с% оф Г ДП)	Лн (Цапиал едп. % оф Г ДП)	Лн (Г И % Г ДП)	Лн (Публц цонсумпц ионГ % оф Г ДП)	Лн(Тац Ревенуе % Г ДП)	ЛН (Г ДП)
Лн(Л)	1,000	0,396	0,338	0,474	-0,118	-0,442	0,919
Лн (Трансфр с% оф Г ДП)	0,396	1,000	0,246	0,095	0,741	-0,241	0,305
Лн (Цапиал едп. % офГ ДП)	0,338	0,246	1,000	0,467	-0,114	-0,299	0,535
Лн (Г И % Г ДП)	0,474	0,095	0,467	1,000	-0,327	-0,157	0,635
Лн (Публц цонсумпц ионГ % оф Г ДП)	-	0,741	-0,114	-0,327	1,000	0,029	-0,285
Лн (Тац Ревенуе % Г ДП)	-	-0,241	-0,299	-0,157	0,029	1,000	-0,377
ЛН (Г ДП)	0,919	0,305	0,535	0,635	-0,285	-0,377	1,000

Мултиплинаријас статистик:

Статистик	Лн(Л)	Лн (Трансфр с% оф Г ДП)	Лн (Цапиал едп. % офГ ДП)	Лн (Г И % Г ДП)	Лн (Публц цонсумпц ионГ % оф Г ДП)	Лн (Тац Ревенуе % Г ДП)
Толеранце	0,420	0,171	0,664	0,567	0,190	0,758
ВИФ	2,381	5,833	1,506	1,762	5,262	1,320

Моделпараметер:

Соупце	Валуе	Стандард еррор	t	Пр > t <	Љоњербоунд (95%)	Уппербоунд (95%)
Интерсепт	16,480	3,064	-5,379	0,0001	-22,852	-10,108
Лн(Л)	2,090	0,219	9,527	0,0001	1,634	2,547
Лн (Трансфр с% офГ ДП)	0,355	0,217	1,634	0,117	-0,097	0,808
Лн (Цапиал едп. % офГ ДП)	0,076	0,025	2,981	0,007	0,023	0,129
Лн (Г И % Г ДП)	0,066	0,043	1,531	0,141	-0,024	0,156
Лн (Публц цонсумпц ионГ % оф Г ДП)	-0,619	0,241	-2,569	0,018	-1,120	-0,118
Лн (Тац Ревенуе % Г ДП)	0,174	0,138	1,258	0,222	-0,114	0,462

Извор: сопствени пресметки во ЦЛСТАТ 2012

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Абел Б. Ендру, Бернанк С. Бен, Крушор Дин, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година
2. Ангеловска Беговска Ана, Богоев Јане, Митвска, Ана анд Кадевска, Војновик Маја, “ИвестиитингтхеЦентралБехавиорФиланПолицингтхеРепубликаМакедонија дурингтхеПериодофТранзицион”, Централ Економикс Ревиев: Вол 13 Но.1, април 2011
3. Аддион Тонс, Рое Алан, “Фискал полицис фр Девелопмент Пверс, Реконоструцион анд Гроуџ (Студиесон Девелопмент Економикс анд Полицис)”, Палграве Мацман, 2006 сеар
4. Агхион Пкиипе, Њиламсон Г. Јефрес, "Гроуџ, Инељуаис анд Глобаизаион - Тхеорс, Хикторс анд Полицис"; Камбриџе Универзити Пресс, 1998 сеар
5. Агхион Пкиипе, Боусан Леан, Хоџбс Каролине, Ванденбуссџе Јерме, "Емплоинг Статес' Мисакес то Идентифи тхе Цаусал Импактоф Хиктер Едуцаион он Гроуџ"; 6 Аугуст 2005 сеар
6. Атанасовски Живко, „Јавни финансии“, Економски факултет, Скопје, 2004 година
7. Атанасовски Живко, „Реформа на даночниот систем“, Билтен, Министерство за финансии, бр. 11, 2000 година
8. Ауербацх Ј. Алан, “Американ Фискал Полицис ин тхе Паст-НарЕра: Ан Империативе Хикторс”, Универзитет од Калифорнија, Беркелес, март 2005
9. Бабиќ Мате, “Макроекономја”, осмо издание, Студентско издание МАТЕ, Загреб, 1995 година
10. Бабиќ, Пуриќ Стјупка, “Теорија исварностиноземних страных улагања у свјету Иранзицијским земаљама способним осврјом на Хрватску”, Светска Банка 1999 ХНБ, Загреб, 2001
11. Баревс Гади "Он тхе тинг офиноваион ин стоцхасид Сџумпетериан гроуџ модел", Национал Буреау оф Економик Ресерч, Њоркинг Папер 10741, Септембер 2004
12. Баревс Гади "Тхе цостофбусинессцицлес ундерендогенеуос гроуџ", Национал Буреау оф Економик Ресерч, Њоркинг Папер 9970, Септембер 2003
13. Барро Ј. Роберт "Мацрекономикс", Харвард Универзитет, 1990 сеар
14. Барро Ј. Роберт анд Сала-и-Мари И, "Економик Гроуџ", Неџ Сорк, МцГран-Хилл, 1995 сеар
15. Барро, Роберт Ј., “Говернмент Спендинг ин а Симпле Моделоф Ендогенеуос гроуџ”, Журналоф Популар Економс 98(С5)
16. Бег Дејвид, Фишер Стенли, Родригер Дорнбуш, “Економија”; Ник Лист 2000 година
17. Бецк Тхорстен, Демирџи-Кунт Асли, Левије Росс, "СМЕ', гроуџ анд поверс", Национал Буреау оф Економик Ресерч, Њоркинг Папер 11224, Март 2005
18. Бјелиќ Прдраг, „Меѓународна трговина“, Економски факултет, Београд, 2008

19. Бландхард Оливер Галд/Јорди "Реалнаге ригидитес анд тхе неџ Кеснесин модел", Национал Буреау оф Економик Ресерч, Њоркинг Папер 118 06, Ноембер 2005
20. Блејер Марио, „Мацреџномикс Димензијнс оф Публиц Финансес“, Роутледге Студиес интхе Модерн Њорд Економс, 1997
21. Блејер Марио, “Фискалполиџ анд Економик реформ” Роутледге Студиес интхе Модерн Њорд Економс, 2001
22. Боренсзвиг, Де Грегорјо, Лее, “Хоџ доес фригн директивестментаффеџенс номикс гроџтх”, Јоурнал оф Интернационал Економикс, 45 (1), 1998 сеар
23. Богоев Ксенте, „Фискална Политика Скрипта, Економски факултет Скопје, ИИ Непроменјено издање, Скопје 1968
24. Богоев Ксенте, Атанасовски Живко, „Даночниот систем во Република Македонија – Теориски и Практични аспекти“, Мисла, Скопје, 1994 година
25. Богоев Ксенте, Атанасовски Живко, „Концепција на нов даночен систем на Република Македонија“, Министерство за финансии, Скопје, 1992 година
26. Бурда Мајкл и Вишлоц Чарлс, „Макроекономија“, ИНА Комерц-Скопје, 2001 година
27. Брахмбахат Миан, “Тхе Глобал Мацреџномикс ситатив анд Полиџ Имплицитес”, ПРЕМновес, Тхе Њорд Банк, нумбер 122, август 2008
28. Бути Марио, Сестито Паоло Њијандер Ханс, “Таџатив, Њелџе анд тхе Крисис оф Унемплојментин Еуропе”, Еуропеан Комисион 2001
29. Гилл Малолм Пекиџ Х. Дњиџт, Роер мер Миџаел Снодграс Р. Доналд, "Економикс оф Девелопмент", Њ.Њ. Норџон & Компанс, 1996 сеар
30. Годос Сергеј, Ститите. Јосепх, "Гроџтх и штиџаџон дитиџис, лаџ анд спеед оф приватизатив и трансџиџион доунриџс: 11 сеар паџер", Национал Буреау оф Економик Ресерч, Њоркинг Папер 1199 2, Јануарс 2006
31. Грас Њиламсон Цхерл Лане М. Траџес, “Фискал Полиџ анд Економик Гроџтх: Лесонс фр Еастерн Еуропе анд Централ Асиа”, Њорд Банк, 2007
32. Грубер Јонахан, “Публиц Финансес анд Публиц Полиџ”, Палgrave Маџмилан, 2 еџиџн, 2007
33. Де Ла Цриџ Давид Пжлџин Миџел, "А Тхеорс оф Економик Гроџтх"; Камбриџе Университс Пресс, 2002 сеар
34. Доепке Матхис, "Гроџтх Такеоф", УЦПА анд ЦЕИР, Фебруарс 2005
35. “Доинг бизнесс 2009”, Цоунриџ Профр Македони, ЦСР”, Компаниџ регулаџион ин 181 економикс, Њорд Банк, Тхе Интернационал Банк фр Реџонсруџион анд Девелопмент 2008
36. Еастерс Њиламс, "Тхе Г хостоф Финанџинг Гап - Хоџ тхе Харџод-Домар Гроџтх Модел Слип Хаунт Девелопмент Економикс", Јуџ 1997
37. Еиџлџер Ц.Њ. Сзвевестер Хаанде Јаџрб, “Еуропеан Монетарс анд Фискал Полиџ”, Окфорд Университс Пресс, УСА, 2000

38. Економски Институт, "Економскиот ставмент Општините Бух Тац Цуг", Нобел Лауреатс, Отхер450 Економист, 2003 сеар
39. Еуропеан Комисион, Тац Плиц интхе Еуропеан Унион, Еуропеан Коммуниес, Луцеббуур, 2000 сеар
40. Еуропеан Унион, консолидирани версионс офтхе Траатс он Еуропеан Унион анд офтхе Траатс Естаблишигтхе Еуропеан коммунис, Официал Журнал офТхе Еуропеан Унион, 29.12.2006 сеар
41. „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје, год.1 број 2, 1999 година
42. „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје, год.4 број 2-3, том И 1999 година
43. „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје, год.4 број 2-3, том ИИ 1999 година
44. „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје, год.5 број 2-3-4, 2005 година
45. Ефтимоски Димитар, „Економски раст, Основни теоретски концепти и модели“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи, 2009 година
46. Ефтимоски Димитар, Петревски Горан, „Анализа на изворите на економскиот растеж на Македонија во транзициониот период“, „Економски развој“, Економски институт - Скопје, год. 5 бр.1-2-3, 2003 година
47. Ефтимоски Димитар, „Економија на развојот“, Економски институт - Скопје, 2003 година
48. Ефтимоски Димитар, „Нееднаквоста во приходите и влијанието на човечкиот капитал“, „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје, година 3 број 1, 1999 година
49. Ессам а-Нссах Б. „А Унифед Фрамењорк фрПорПорГроњх Аналиси“, Норд Банк Плиц Ресеарч Норкинг Папер3397, Септембер2004
50. "ЕУ Енларемент анд Импакттон тхе СоциалПлиц анд Лабор Маркет офАццесин анд Нон-аццесин Цоунтриес", Центерфрекономски дивелопмент Софа, 2003 сеар
51. Закон за доброволно капитално финансирано пензиско осигурување, бр. 7/2008 година
52. Закон за изменување и дополнување на Законот за доброволно капитално финансирано пензиско осигурување, бр. 124/2010 година
53. Зборник на трудови „Економскиот развој на Република Македонија - перспективи, проблеми, дилеми“, Економски факултет-Скопје, 1998 година

54. Здружение за одржлив развој - Скопје, Министерство за економија, Фондација „Фридрих Еберт“ - канцеларија Скопје, ГТЗ - Проект за трансфер на технологија, македонско-германско стопанско здружение; „Странскиот капитал во функција на технолошкиот развој на Република Македонија“; Скопје 2003 година
55. Извештаи Доинг Бизнесс 2009, Доинг Бизнесс 2010, Доинг Бизнесс 2012 година
56. Истражувачки концепт за обезбедување аналитичка и прогностичка граѓа во функција на изработка на Национална стратегија за одржлив развој на Република Македонија; Министерство за животна средина и просторно планирање, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2003 година
57. ФелдтеинМ, Харифа Ц, “Домести Савинг анд Интeнaтивaл Цaпитaл Флoвс”, Тхе Ецнoмiц Јoурнaл 90, 1980 sear
58. Јонес ИЦхарес, "Гроњх анд Идеас", НационалБуреауофЕцнoмiц Рeсeaрцх, Њoркшг Пaпeр 10767, Сeптeмбeр2004
59. Јонес ИЦхарес, СцрмгeоурДeaн "Тхе свaдс-свaгe грoњх тхeoрeм: A цoммeнтoн Узaњa (1961)", НационалБуреауофЕцнoмiц Рeсeaрцх, Њoркшг Пaпeр10921, Нoвeмбeр2004
60. КеарР. Јамес, "Цoнтeмпoрaрe eцнoмiцc", Бригхaм Соунг Унвeрcиc, Сцoт, Фoрeсmaнaнд цoмпaнc, 1989
61. Кeсeр-грeб Мaрiнa, “Тaд пoлiц aндeцнoмiцгрoњх”, Црoтaн Ецнoмiц Сурвeс, 1996-1999,
62. Комaзeц Слoбoдaн, “Мaкрeкoнoмiјa”, Инcтитут зa прeдузeтнiцтвo и рaзвoј “Брaсa Кaрiс”, Бeогрaд 1992 гoдишa
63. Кoццкe Њ. Рицхaрд, ТooтeлМ. Гeoфрeс, aнд ТрiетК. Рoбeрт, “Тхе Мaцрeцнoмiцc oф Фицaл Пoлiцi”
64. Кљyсeв Никoлa, „Тeоријa и пoлитикa нa eкoнoмcкиoт рaзвoј“; Мaтицa мaкeдoнcкa тoм И2001 гoдинa
65. Лeвинe Рoсс, "Финaнцe aнд Грoњх: тхeoрe aнд eвидeнцe", Национал Буреау офЕцнoмiц Рeсeaрцх, Њoркшг Пaпeр10766, Сeптeмбeр2004
66. Лoвриќeвиќ, Микуќиќ, Мaриќ, “Пpилiкe иoзeмнoг кaпитaлa– Утeдaј нa нaциoнaлнy Слeднiју, дoмaќe инвeстицije Ибиaнцy плaцaјa – тpaнзицiјcкиx зeмaлјa Сpeднije ИИтoцнe eурoпe”, ЕкoнoмcкиИнcтитyтy Зaгрeбy, Зaгрeб, 2005 гoдишc
67. Малeс Јиm, Мoлaнa Хaссaн, Тхе рeлaтioнcкиx бeтвeен Оyтyтaнд Унeмплoсmeнт нiцк Еффeицiенц Њaгeс”, Цeнтpe фoрДeвeлoпмeнт Мaцрeцнoмiц Aнaлiсic Цoнфeрeнцe Пaпeрc 2006
68. Мaнкиќ Н. Грeгoрc, "Пpициплeс oф Мaцрeцнoмiцc", Хaрвaрд Унвeрcиc, 1998 sear
69. Мaнкиќ Н. Грeгoрc, “Ецнoмiц”, Фoлкхeдитиoр 2002 sear
70. Мaнкиќ Н.Грeгoрc, ЊeицeрtМaтxeњ aнд Саgaн Дaниc, OптiмaлТaдaтioн ии Тхeoрe aнд Пpaцтiцe, Хaрвaрд Унвeрcиc

71. Манфред Едлин, "Микроекономски теорис апликационс", Университс оф Пенсилваниа, 1988 sear
72. Мелецкс Мари, Најдов Евгениј, "Компаратив Констрајнтс то Економик Стабилити и Македониа анд Словакиа: Мацр Естиматс нах Мицр Наративс", Тхе Њорд Банк, Публис Ресерч Њоркшиг Папер 4691, аугуст 2008
73. Мицевска Маја, Ефимоски Димитар Мицевска Пејковска Тајана, "Економик Гроуџ офхе Републик оф Македониа: Едпертененс анд Публис Рекоммендационс", Њорд Банк Глобал Ресерч Пројект 2002 sear
74. Минфрд Патри, Јанг Њанг, "Публис Спендинг анд Гроуџ"
75. Монгас Ц, Маринез, Басон Р. Фернандез, "Еффецие тадајон, спендинг анд емплосмент перформанс", "Тадајон, Њеларе анд Крис оф Унемплојмент и Еурпе, Еурпеан Коммисион 2001 sear
76. Мориссет Јадуес, Пина Неда, "Хоџ Тац Публис анд Иценивес Адфронт Фреин Директ Ивестмент", Тхе Њорд Банк анд Интернационал Адвисорс Сервисе, 2000
77. Муграве Рихард, "Публис финанси и теорс анд праџик", фурх едиџон, МиГ рањ-Хил Бок Компанс, Неџ Сорк 1984
78. Наталија Николовска, редактор, „Македонија во глобализацијата“, Економски факултет - Скопје, 2004 година
79. Научен собир, „Човековиот развој во Република Македонија“, „Економски развој“, списание на Економскиот институт - Скопје 1999 година
80. Научен собир „Социјални и економски аспекти на одржлив развој во Македонија и Бугарија“, Фондација „Фридрих Еберт“, 2003 година
81. Научен собир „Макроекономската политика и макроекономското-микроекономското моделирање“, Фондација „Фридрих Еберт“, 2003 година
82. Национален извештај за човековиот развој 1998 година, УНДП, 1998 година
83. Национален извештај за човековиот развој 2001 година - Социјалната исклученост и несигурноста на граѓаните на Македонија, УНДП, 2001 година
84. Национален извештај за човековиот развој 2004 година, УНДП, 2004 година
85. „Нобеловци по економија 1969-1999“, Економски факултет - Скопје, 2000 година
86. Официал Јурнал оф Тхе Еурпеан Унион, Еурпеан Унион, консолидатед верзионс офхе Трајатс он Еурпеан Унион анд офхе Трајатс Естаблишиг тхе Еурпеан коммунис, 29.12.2006
87. ОЕЦД ЕКОНОМИК ОУТЛООК, Волуме 2010/1, ОЕЦД, 2010 sear
88. Оман Ц, "Полиц Компетитив фр Фреин Директ Ивестмент: А Студс оф Компетитив Амонг Говернменс то Атракт ФДИ, ОЕЦД Девелопмент Центре Студис, јануарс 2000
89. Пејалоса Гарца Пеџина, Турновскс Ј. Степхен, "Тадајон анд ишрме дистрибуџон динамикс и а неокласикал гроуџ модел", ГРЕЉАМ, Новембер 2008

90. Петковски Михаил Бихев Глигор "Ундерландинг Реформс ин Македони", ГлобалНетворк СоукеастЕуропе, Скопје, мај 2004 сеар
91. Петрески Гоце, „Економски раст и развој - теории, модели, меѓународни искуства“, Економски факултет - Скопје, 2002 година
92. Поповска Златка, „Глобализацијата и технолошкиот развој“, Економски факултет- Скопје, 2000 година
93. Раиво Јукка, “Стабилн цонселуенцес оффициалполицис рулес”, Банк офФинланд Дицусион Паперс, 2004
94. Раиво Јукка, “Ефицис офике суплс-сиде цханелон стабилн цонвергенцес оффициалполицис рулес”, Банк офФинланд Дицусион Паперс, 2003
95. Росен Харвес, ГасерТед, "Публици Финансе", МидГран-ХиллИнцидент едитио 2007
96. Розен С. Харви, Геер Тед, „Јавни финансии“, МидГран-ХиллИнцидент за Република Македонија превод од Глобал Комуникации, Скопје, 2008 година
97. Рос Јаиме, "ДевелопментТхеорс анд Економис офГроуџ"; Тхе Унверситс офМиџиган Пресс, 2003 сеар
98. Роџан Д.Ц, "Оутпут Инфлацион анд Гроуџ-Ан Интродуцтон то Мацр економис", Енглиш Лангуаге Бок Соцетс/Маџиган, тхрид едитио 1983
99. Салаи Марин Цавиер "Тхе норд дистрибуцтон офинцрме: фалинг поверс анд... цонвергенце, период", Цолумбиа Унверситс, 9 Октобер 2005
100. Сафре Њиам, “Бефре тхе фали”, Неџ Сорк, 1975 сеар
101. Славески Трајко, „Приватизација, Пазар, Држава“, НИП “Екопрес-МагнаСкен”, Скопје, 1997 година
102. Сцхипер Р.Брадес, "Тхе мацр економс тодас", Тхе Американ Унверситс, Иџи МидГран-Хилл ентхедитио 1997
103. Самуелон А. Пауланд Норгаус Њилма "Економис", 14 едитио МидГран-ХиллИнцидент, 1992 сеар
104. Сеидман Лауренце, “Публици финансе”(МидГран Хилл Серес ин Публици Финансе), МидГран ХиллИнцидент едитио 2008
105. Сјонберг Петер "Говернмент Едпендијурс Ефицион Економис Гроуџ", Лула Унверситс оф Технолоџс, 2002
106. Слорд Јоел, “Тац полицис тхе реалворд”, Камбриџе Унверситс Пресс, 1999
107. "Социал Сцуритс Стендиш ин Соутх Еастерн Еуропе: А цомпаративе Ревиеџ", Интнатионал Лабоур Офисе, Субрегионал Офисе фр Централанд Еастерн Еуропе Будапест, 2005
108. Спенсер Х. Милон, "Цонтемпорари Економис", , Насне Стае Унверситс ентхедитио 1986
109. Стерн Николас, “Њхат Тац реформ ис Не едед фр Фаст Економис Девелопмент”, Центер фр Социаланд Економис Ресерч, ЦентралЕуропеан Унверситс, 2000

110. Стиглиц И. Цозеф, „Економија на јавниот сектор“, македонско издание Табернакул, Скопје, 2009 година
111. Стојков Методија, „Развој на економската мисла“, Економски факултет-Скопје, 2002 година
112. Танзи Витро „Фискална политика и Економски Транзитив“, ИФ, 1992
113. Танзи Витро „Тау полицијата и Девелопмент Програма“, ИФ
114. Тхорндикс Ј. Јосеф, Самуелсон Паул „Тау полицијата и тхе Кеннеди Администрација“, Тау Хигхер Пројект 2009 sear
115. Тодаро П. Михаел „Економски дивелопмент“, седенк едишн , Неџ Сорк Универзитис, 2000 sear
116. Турновски Ј. Степан, „Стабилитет Тхеорис анд Пблис: 50 Сеарс афер тхе Пблис Цурве“, Универзитис оф Њасхигтон, мај 2008
117. Тхе Њорд Банк Аннуал Репорт 2005 - сеарс ревиен, Њорд Банк
118. Тхе Њорд Банк, ИФ, Доинг Бизнесс 2012- доинг бизнесс и а морс транспарент Њорд, Економс Профит Македонија – ФФ, 2012 sear
119. Узунов Ванчо, „Глобализација и економски развој - теорија и политика“, Правен факултет - Скопје; 2002 година
120. Узунов Никола, „Човековиот развој како нова тема во развојната економија“, Зборник на трудови „Економскиот развој на Република Македонија – перспективи, проблеми, дилеми“, Економски факултет - Скопје, 1998 година
121. Узунов Никола, Димитар Ефтимоски, „Човечкиот капитал како фактор на развојот во Република Македонија“, научен собир „Отворени предизвици на македонската економија“, МАНУ, Скопје, 2004 година
122. Улбрих Холмс, „Публицистички Тхеорис анд Праксис“, Саутхестерн Колџе Пуб, Фирт едишн, 2002
123. УНЦАД, „Тау Имплицит анд Фреин Директив Инвесмент“, А Глобал Сурве, Униед Натјнс, Неџ Сорк анд Генева, 2000 sear
124. Фариа Францес, „Македонски Пблис и тхе Еурпеан Монетарс Унион: Фром тхе од то тхе Неџ Стабилитет анд Гроуџ Паџ (Роутедге Студис и тхе Еурпеан Економс)“, Роутедге, Фиредитив 2007
125. Фарокх К. Ланг дана, „Македонски Пблис – Демократски Монетарс анд Фискални“, Спрингер сеонд едишн, 2009
126. Ферреро Јесус, Фонтана Гиусепе, Серрано Фелипе, „Фискална политика и тхе Еурпеан Унион“, Палgrave Маџин, 2009
127. Фити Таки и Новачевски Димитрија, „Избрани теми од основи на микроекономијата и макроекономијата“, Економски факултет - Скопје, 2000 година

